

П.Ю. Саух, В.В. Чуприна, Н.М. Левицька, Л.І. Синявська,
Л.К. Марареско, В.О. Вишняков

РЕКЛАМА В ПАМ'ЯТІ КУЛЬТУР

Книга II.
Рекламні феномени Античності

Черкаси
2017

УДК 008:659.1:94(37/38)“652”

*Рекомендовано до друку
Вченою радою Національного університету харчових технологій
протокол № 11 від 27 квітня 2017 року*

Рецензенти:

В.Г. Кремінь — доктор філософських наук, професор, академік
НАН України та НАПН України

О.О. Рафальський — доктор історичних наук, професор, член-
кореспондент НАПН України

О.В. Шуба — доктор політичних наук, професор

РЗ6

Реклама в пам'яті культур. Книга II. Рекламні феномени Античності: монографія (П.Ю. Саух, В.В. Чуприна, Н.М. Левицька, Л.І. Синявська, Л.К. Марареско, В.О. Вишняков). — Черкаси: ФОП Гордієнко Є.І., 2017. — 486 с.

Автори:

П.Ю. Саух, В.В. Чуприна, Н.М. Левицька, Л.І. Синявська,
Л.К. Марареско, В.О. Вишняков

ISBN 978-966-9730-10-7

Греко-римська Античність сформувала багату духовність, піднесла культуру й мистецтво. У її аурі визріла креативна та яскрава реклама як засіб утвердження суспільних цінностей і пріоритетів та їх змістовна презентація.

Книга буде у нагоді всім, кого приваблює Давньогрецька культура та цивілізація Стародавнього Риму, їхні феноменальні здобутки, перемоги й поразки. «Історія — це філософія у прикладах», — слушно висловився Фуکیدід ще двадцять п'ять століть тому.

*Видання опубліковано за сприяння директора
телерадіоканалу РТІ «Вільні люди» Володимира Денисенка.*

© Автор. колектив, 2017

ПЕРЕДМОВА

Світ людини у своєму становленні й еволюції наповнювався різними культурами та їхніми впливами. Царівна ж балу, завжди його монадна постать — Античність. *«Свого часу бенкет давав Каллій чи Алквіад, — нагадував Плутарх, — але слухали всі Сократа й дивилися на Сократа»*. Як на весіллі не зводять очей із вбраної до заміжжя, так і в судовій залі — з приреченого на страту.

Доба греко-римської Античності — планетарне явище, одне з найвищих досягнень світової культури та цивілізації. Україна прилучена до неї присутнісно: історією і протоісторією, стародавньою Ольвією і Корсунем, філософом Анахарсісом і мандрівним істориком Геродотом, митрополитом Іларіоном і християнством, святою горою Афон і Царгородом, хлібом причорноморських нив для Аттики і грецькими амфорами, легендами про Ахілла та Іфігенію, жрицю храму Артеміди в Тавриді, відкритістю Олімпії і загадковістю Гіпербореї.

Велика культура потребує урочистого входження через свої Пропілеї, подібні тим, що вели на Афінівський Акрополь. Та й саме наближення до неї нагадує творчий акт осягнення. Ті, що пливли до Афін морем, здалеку помічали сяючі у зливі сонця вістря спису й гребінь бойового шолому богині.

Мідна статуя Афін Промакос на Акрополі мала імпазантний і водночас суворий вигляд: на голові шолом, одна рука спирається на спис, друга тримає щит. Богиня — войовниця, творчість Фідія, наче ширяла над містом, як уречевлений образ його захищеності.

Величава скульптура, мистецький твір, поставала як рекламний символ незламного духа, державної слави Афін. Благородну простоту й спокійну велич випромінювала не лише монументальна постать богині, але і її бойові обладунки.

Українська ментальність теж обирає небуденні й ошатні входи, їхню красу і зручність. Збереглися свідчення того, як

людність Лівобережжя урочисто йшла і їхала по дерев'яному настилу Ланцюгового мосту до лаврських святинь на храм і ярмаркові торги, у гості й на заробітки. Парадна брама й п'ять порталів гостинно приймали людський потік під склепіння напівкруглих арок, обрамлених баштами у стилі англійської готики.

На схилі вересня 1853 року Київ святково відкривав пам'ятник князю Володимиру, христителю Руси-України. Тоді ж перетнули й символічну стрічку, яка започаткувала мостову переправу через Дніпро. Ланцюговий міст — видатна архітектурна та інженерна споруда за проектом британця Чарльза Вінйоли.

Громаддя металевих конструкцій з берегів Темзи доправили в Україну морем. З Одеси до Києва їх везли суходелом: чумацькими возами і впряженими до них круторогими волами. Кооперація промислової могутності Великої Британії з тяговою силою покріпаченої України стала доконаним фактом. Шляхи цивілізації, як і путі Господні, незвідані.

Подвижницьке служіння Ланцюгового мосту обірвав вибух 1920 року. Була підірвана одна його секція, але завалилася водночас уся конструкція. Наче гнівний протест акту творення проти вандалізму війни. Є щось величаво-горде у цій саморуйнації, миттєвій загибелі. *«Цезарю личить помирати стоячи»,* — неспроста, мабуть, упевнював Світоній, давньоримський історик.

Феномен культури і його рекламний супровід уміють сполучати у неконфліктну єдність завершену повноту і розпорошену фрагментарність. «Гомер створив цілий світ із окремих віршів», — зауважив Демокрит. Великий поет залишається повним і без третьої книги своїх рапсодій.

Антична Греція зводилася з руїн після нашестя персів і будувала мармурові храми, палаци й житла. Десь тоді Рим поставив на форумі, головній своїй площі, дванадцять мідних щитів з текстами перших законодавчих норм.

Закони XII таблиць карбовано на коштовному металі й виставлено на загальне ознайомлення. Вражаючі символи, яскраві образи, прозорі натяки на суспільну роль права й

потребу формувати правосвідомість римлян. *«Ми в дитинстві вивчали закони XII таблиць як обов'язкову пісню»*, — пригадував Цицерон. Так торувала свій шлях у цивілізацію знаменита римська юстиція.

Задовго до цього законодавець Солон знайомив Анахарсіса з грецьким способом життя. Філософ-скит, людина степу й кочівних возів, як говорив він сам, трохи хизуючись, вслухався у кожне слово й міркування свого досвідченого провідника у лабіринтах суспільного життя упорядкованого міста-держави. Діалог двох видатних особистостей відтворив через півтисячі літ письменник Лукіан. Думки і спостереження, висловлені в ньому, були тоді й лишаються тепер пекуче актуальними. Солон говорить про формування прекрасної душі й досконалого тіла громадян держави.

Фізичне здоров'я приносять щоденні вправи, спортивні змагання, місцеві та Всегрецькі ігри. Душі плекають дбайливі та надійні люди: матері, годувальниці й наставники. Їхня праця має бути бездоганною. *«У мові нянь, — застерігав це ритор Квінтіліан, — не повинно бути погрішностей»*.

Юнацькі душі, упевнював Солон, витончуються навчанням музики, рахування та грамоти. Збагачують їх також крилаті висловлюння мудреців і розповіді про давні подвиги, змістовні настанови. Особливо ті, що передані віршами, оскільки це зручно для запам'ятовування. Творіння Гесіода й Гомера спонукають пишатися предками. *«Вільних громадян, — наголошував Солон, — ми з юних літ прилучаємо до розуміння й поваги законів держави. Вони виписані великими літерами, бо їх усі мають знати, щоб чітко усвідомлювати свої права й громадянські обов'язки»*.

Держава дбає про те, підкреслює законодавець, щоб юнаки перебували у товаристві добірних людей. Від них вони набираються уміння говорити й діяти справедливо, бути толерантними, прагнути до прекрасного. Лишатися стійкими супроти зла і плекати відразу до насилля. *«Ці люди, — каже Солон, — називаються у нас софістами й мудрецьями»*.

Визначний державник оповів гостю й про те, що юнаки відвідують театр за державний кошт. У комедіях і трагедіях

вони бачать досвід минулих поколінь і їхні невдачі, засвоюють те й інше.

Наостанок ще один важливий штрих: ходити зі зброєю на людях, носити меч у мирний час — неприпустимо. Закон передбачав навіть грошове стягнення з тих, хто без потреби з'являється у місті озброєним, чи приходить зі зброєю у Народне зібрання.

Ознайомча програма суспільного виховання у викладі Солона нагадує сучасний рекламний ролик. Вона стисла за обсягом, з виразно акцентованими пріоритетами, переконливою мотивацією. Достатніми для еллінів Античності, щоб ставити на крило кожне нове покоління, наповнювати його життєрадісним світоглядом, енергією творення й жагою краси. Це привабливо, напевне, не тільки у сприйнятті Анахарсіса, філософа зі скитських рівнин.

У літературі й мистецтві, вважав російський філософ і письменник В.Розанов, *«геніальність виявляє себе не в темі, а у виконанні. Не в тому, що зображує автор, а як він це робить»*. Висновок стосується вочевидь і мистецтва реклами. В.Розанов наводить відгук німецького мистецтвознавця про творчість М.Гоголя. У ньому вагоме спостереження: *«Перші глави «Мертвих душ» цілком прирівнюються до найдосконаліших творів грецького різця»*. Тобто елліни руками своїх Праксителів і Фідіїв втілювали у Зевсах і Аполлонах, Палладах і Афродитах ідеалізовані образи земних людей. Гоголівські Чичиков і Петрушка, Манілов і Плюшкін «такі ж вічні, хоч і принизливі постаті людства». І у стародавніх греків, і у Гоголя, вважає філософ, «одна майстерність, одне мистецтво, одна ступінь чарівної сили». Це саме він добачає і в п'єсі «Ревізор», де *«з майстерністю Фідія Гоголь вирізьбив комах маленького міста»*. Російський мислитель підкреслює художню висоту творчості М.Гоголя, аналог якої він знаходить тільки у грецькій Античності.

З цим проникливим поглядом перегукуються судження відомого українського культуролога й поета. Є.Маланок вважав, що гоголівський «Тарас Бульба» — справжня героїчна поема.

Твір, «частинно зорований» на Гомеровій «Іліаді». Він залишиться «монументальним і правдоподібно вічним».

Майстром пісенного ритму, найбільшим його знавцем і новатором у нас М.Зеров вважав раннього П.Тичину. У листі до автора «арбітр смаку» висловився щодо збірки «Вітер з України», її мистецької вартості і вжитих художніх стилів.

Авторитетний знавець Античності писав: *«Другий стиль, який ви розгортаєте..., це стиль еллінсько-гомерівський-геродотовський. Він у вас дар прекрасної духовної школи... До нього належать усі ваші гекзаметри... Ви опанували його цілком»*. І В.Розанов, і Є.Маланюк, і М.Зеров роблять важливі, фундаментальні відкриття для характеристики української культури і мистецтва.

Д.Чижевський, досліджуючи історію красного письменства, зауважив: *«Староукраїнську літературу творили люди освічені. Ченці, завдяки грекам, знали античну літературу, риторичку, поетику, мали їх за взірць»*. Йдеться, отже, про тривалий і стабільний вектор художнього розвитку. Ті, хто створює сучасні рекламні звернення, мають зважати на ту традицію, яка реально існує.

Античність в українській ментальності завжди посідала особливе місце і в освічених суспільних колах, і на рівні видатних особистостей. Г.Сковорода, звертаючись до М.Ковалинського, вихованням якого опікувався, підкреслював: *«Найкращим доказом твоєї любові до мене буде твоя любов до грецьких муз»*. Античність як ідеал і виразне прагнення наблизити власну творчість до її найкращих взірців — такий особливий вибір української культури. *«Ніхто не стає хорошою людиною випадково»*, — зауважив Платон.

Давнє прислів'я нагадує: *«У старшого вола вчитьсь орати молодший»*. Античність — цілі університети досвіду, знань та умінь, незвідані запаси розуму, досконалості й краси. Опанувати ними — означає скоротити власну дорогу проб і помилок, упевнено здійснитися ступенями поступу.

До сумлінних студій знадобилася б і молитва лакедемонян. Вони завше просили богів, щоб дарували їм на додачу до хорошого ще й прекрасне. Нічого іншого не прохали, але й цього

було досить для щастя, принаймні спартанського. Прилучення до джерел Античності, її первотворів приносить людям життєву мудрість, *«царицю неба й землі» за Сократом, збагачує грані душі, саме буття. Допитлива людина, каже Марціал, давньоримський поет, «втіху з минулого н'є — вдвоє живе на землі».*

Плінія Молодшого приятель запросив на гостину. У листі-відповіді прочитав: *«Я приїду на обід, але ось мої умови: він повинен бути простим, дешевим і рясніти тільки бесідами в сократівському дусі...».* Якщо й не аскетизм, то чуття міри незаперечне. Не всі у Римі прагнули гучних бенкетів на кшталт тих, що їх влаштував відставний полководець Лукулл.

Вергілій благально радив юним вітати своїх матерів, лагідно усміхаючись до них. Їм-бо випало на віку досить болю й страждань. *«Кого ж обійшла материнська ласка, — каже поет, — той не зазнав ні поваги богів, ні кохання богині».* Відрадно, що українська родинна традиція віддавна привчала синів і дочок називати своїх батьків на «Ви». Українська культура здебільшого знала або догадувалася: духовні скарби Античності — її надійні орієнтири й сподівалася на прихильні вітри. *«Хто не знає, у яку гавань пливти, для того немає попутного вітру»*, — застерігав Сенека.

Духовний зв'язок з Античністю не втрачено. Реклама покликана надати суспільству нові імпульси руху, пробудити загальний інтерес до вивчення і засвоєння античної спадщини у державній програмі гуманітарної освіти.

У великих справах самого вже бажання досить, — любив повторювати Г.Сковорода. Давньоримський історик Тит Лівій переконував: *«Якщо необхідно зробити, на це необхідно зважитись».* Мудрецьям, як водиться, помилятися невластиво.

РОЗДІЛ I

ГЛАШАТАЇ (ОКЛИЧНИКИ): СУСПІЛЬНА МІСІЯ

Бвій ідеал гармонійних стосунків між подружжям давні римляни карбували на шлюбних обручках у вигляді стислої формули: «*Де ти, Гай, там і я, Гайя*». Девіз, майже тотожний нашому прислів'ю — «куди голка, туди й нитка». Сенс обох крилатих висловлювань зовсім прозорий: чоловік і жінка тільки у нерозлучному єднанні, як голка з ниткою, доходять життєвої мети, ефективного результату спільних зусиль. У такій же тісній єдності постають перед нами й дві реальні історичні величини: антична реклама і її живий голос та природне втілення — постать глашатая.

Реклама знайшла в ньому надійний інструментарій, а глашатай у рекламі — своє служіння суспільству, його пріоритетам, прикладне поле реалізації власного духовного потенціалу.

Глашатай, або окличник за іншою мовною версією, що її подає Борис Тен, тонкий інтерпретатор стародавньої грецької культури, видатний перекладач Гомерових поем «Іліади» та «Одіссея» українською мовою, — *активний суб'єкт рекламного процесу, виразник його намірів і цілей*. Він бере діяльну участь у суспільних подіях на боці влади, представляє владну точку зору, її імперативи. Глашатай-окличник — носій службових повноважень із чітко окресленим колом обов'язків. Через нього цар чи володар міста або інший урядовець спілкувався із зовнішнім світом поза власним палацом, доводив до його відома й виконання обов'язкові настанови й розпорядження.

Саме тут головна відмінність цих службових осіб від інших носіїв рекламної інформації — вісників, гінців, ворожбитів,

оракулів тощо, до послуг яких активно вдавалося античне суспільство. Глашатай відноситься до монументальних образів античності, базових характеристик її культури. Окличники Гермес та Меркурій займають почесне місце у сонмі богів. Неабияка роль відводиться глашатаям у поемах Гомера, драмах Есхіла, Еврипіда й Сенеки.

Повноважних послів царя та інших впливових державників зустрічаємо в пишних палацах античності й на площах її міст, у судових установах і на міських ринках, на полі бою і за столом перемовин. Імена окличників увійшли в історію античної цивілізації, а деякі стали легендарними, як Талфібій, Медонт, Одій...

Літературні джерела греко-римської давнини ґрунтовно розкривають службові обов'язки глашатаїв, їхні дії за різних життєвих обставин — від відносно спокійних і мирних, до напружених й екстремальних. Зосередженість на головному, визначальному залишила обмаль місця для характеристики супровідних ознак професії: владних атрибутів, охорони, специфічних прикмет вбрання тощо.

Реставрація вірогідної античної моделі глашатая постає з розпорошених штрихів, окремих деталей і коментарів як вагомий підсумок ретельного дослідження. У першому ж наближенні до колись цілісного образу слід зазначити ряд характерних для нього прикмет.

Окличник — офіційна постать владних структур; він виконавець окреслених функцій, ретранслятор чиеїсь владної волі. Глашатай — це фах, який передбачає набуття певних професійних умінь і наявність належних даних. До числа атрибутів цієї специфічної професії незаперечно входять такі, як: бездоганна репутація в очах роботодавця, тривка пам'ять, вміння спілкуватись з аудиторією, риторичний хист, освіченість, кмітливість й обачливість у слові. Серед неминучих професійних вимог — добрий фізичний гарт, витривалість, вміння постояти за себе і доручену справу, особиста мужність. До обов'язків честі глашатая належало також гідне представлення державного значення та статусу дорученої місії. Ці узагальнення й абстракції набувають чітких

обрисів, звуків і барв у реальній стихії духовно наснаженого життя античного світу.

НА ЗАХМАРНОМУ ОЛІМПІ

Давньогрецькі боги, опікуючись світом, мешкали на височенній горі Олімп, що підносилась над хмарами. Там, у пишних палацах, вибудованих для них Гефестом, богом вогню та ковальства, вони вершили долі людей, милували та карали, звеличували до безсмертя чи скидали у похмурі підземне царство Аїда.

Олімпійські небожителі вели свій родовід, мали власне неповторне обличчя і свій сегмент впливу на земні справи, визначений Зевсом. Земля і води, громи і блискавки, місяць і зорі — все перебувало під пильним наглядом і контролем богів. За це їх шанували, ними захоплювались й намагались уникнути їхнього гніву. На честь богів споруджували храми та вівтарі, творили молитви та приносили пожертви. У свідомості античності боги Олімпу і їхні діяння — це справжність, неспростовна реальність. *«Клянуся Зевсом, це дійсно так», — стверджував античний грек. «Достеменно, клянусь блискавками Юпітера», — погоджувався з ним стародавній римлянин.*

У сонмі могутніх володарів неба й землі, серед їхньої неповторності особливим колоритом вирізняється бог Гермес. Син Зевса обдарований багатьма талантами, тому й має широкий спектр опікунських повноважень і бездоганну результативність праці. Найперша ж його посада — **глашатай волі Зевса та інших богів**. Оповідями про цю місію Гермеса і ототожнюваного з ним Меркурія вщерть наповнена міфологія й література античної Греції та Риму.

Платон, один з корифеїв грецької античної філософії, розповідає в діалозі «Протагор» про епізод глибокого занепокоєння Зевса. Верховний бог греків надбав достовірну інформацію про занепад моралі та людяності у суспільному житті. Це загрожувало дощенту вигубити людський рід. Для запобігання лихові, каже Платон, він посилає на землю Гермеса.

Його посольство полягало в тому, щоб *«вселити в серця людей сором і справедливість, які мали стати основою суспільного ладу й об'єднати людей узами дружби»*.

Завдання, власне, планетарного виміру і під силу воно тільки богам. Над його проблематичністю ламали голови в палкій дискусії Протагор і Сократ. З'явилися сумніви і в Гермеса. Він просить бога-поручителя уточнити: розподіляти сором і справедливість між усіма людьми, чи вибірково? Як невдовзі перед цим розподілялися фахові уміння. Мистецтво лікування, наприклад, вистачало одного на багатьох, так само як і в інших фахах.

Зевс висловився однозначно: *«Нехай ніхто не буде обійденим, а всі беруть участь у розподілі цих духовних благ. Інакше не постати державам, — зауважив він, — коли б це було приступним лише небагатьом, як то сталося з уміннями»*. **Верховний бог звелів Гермесу-окличнику настановити людям закон: кожного, хто не зуміє мати в собі сором і почуття справедливості, вважати недостойними жити в людському суспільстві.**

У стародавніх римлян напхвваті був крилатий вислів: *«Малими справами претор не займається»*. Ним хотіли сказати, що справжній державний сановник не розмінюється на дрібниці. Тим більше таке не властиве Зевсу і його божественному оточенню. Вони довіряли глашатаю справи, різні за обсягом і значенням, тривалістю в часі та наслідками.

Одначе, їхні доручення завжди мали високу питому вагу, бо ж вони сформульовані богами та передавалися для виконання через Гермеса-бога. З цього погляду рівноцінну інтелектуальну та моральну висоту набувають місії Гермеса та Меркурія у зовсім різних ситуаціях і несхожих темах, описаних Есхілом у драмі «Прометей закутий» і давньоримським письменником Апулеєм у романі «Метаморфози або Золотий осел».

Зевс велить Гермесу навідати титана Прометей, розп'ятого на гірській скелі. Там він терпів тілесні муки за своє вірне служіння людям і гордий виклик самим богам. Глашатай верховного бога мав вивідати таємницю, яку незламний Прометей не хотів розкрити навіть перед загрозою вічних тортур.

А він достеменно знав про небезпеку, яка чекала на самого Зевса: той міг втратити першість серед богів і золотий трон через посягання на них власного сина, що його мала народити морська богиня Фетіда. Посольство Гермеса опиралось на павутинну основу з огляду на крицевий характер Прометея. Але тут вичерпне значення мало тільки вольове рішення Зевса, у якого була, очевидно, крихітна надія на поступливість титана, змученого століттями випробувань. Та сподівання розвіялися на попіл. Прометей не втратив своєї непокори та нічого не відкрив. Натомість досхочу покепкував над стараннями Гермеса. Дісталось дошкульних слів і самому Зевсу. Вражений непоштивістю Прометея і крахом своєї місії, Гермес-окличник гірко мовив: *«Мабуть у рабстві краще бути у скелях оцих // Ніж Зевса-батька вісником довіреним?»* Тут кожному, як мовиться, своє.

Вдатливішою виявилася місія Меркурія. Йому Юпітер доручив запросити до свого помешкання усіх богів на термінову нараду. Верховний бог римського пантеону був дещо роздратованим: його підлеглі почали нехтувати дисципліною, частенько спізнювалися. З рішучістю римського патриція Юпітер наказав Меркурію довести до відома кожного з богів: хто спізниться на зібрання, сплатить штраф у десять тисяч сестерціїв. Прудконогий двійник Гермеса миттю помчав до своїх адресатів. Письменник Апулей стверджує: боги зійшлися хвилина в хвилину й нарада розпочалася своєчасно. **Виходить, штрафних санкцій боялися не тільки смертні люди, а й безсмертні боги. Так лякаються, напевне, глашатаї неналежного сповнення дорученої місії.**

ГЛАШАТАЙ В ІДЕАЛІ

Ним, звичайно, може бути, як кожна довершеність, лише бог з тим специфічним ансамблем властивостей і рис, що їх явив світові Гермес, бог стародавніх греків, а пізніше його небесний побратим Меркурій з давньоримського пантеону. Земні

окличники мали їх за взірець, на їх подобу, особливо ж Гермеса, намагалися творити власний образ.

Наслідувати у Гермеса справді було що, а сам він — особливо колоритна постать серед свого божественного оточення. Зевс-батько довірив йому вищу опіку над риторським мистецтвом і наукою думання, гімнастикою, а також роль покровителя тих земних установ, де навчаються цим умінням — шкіл і палестр.

Гермес вважався також богом дотепності. Він досконало володів умінням миттєво та точно оцінити конкретну ситуацію, адекватно і винахідливо реагувати на неї. Бути богом у сфері думання, мистецтві слова, кмітливим за будь-яких обставин — вагомі переваги на дипломатичну службу у самого Зевса.

Давньогрецька міфологія покладає на Гермеса тверду опіку над дорогами й мандрівниками. Їхня пов'язаність ні для кого не таємниця: для мандрів потрібні путі-дороги, а шляхи, що сполучають міста та країни самотіють і занепадають без подорожніх. Тому-то з далекої давнини на їхньому узбіччі височіли вертикально поставлені камені-моноліти, охоронні знаки Гермеса. Його пізніші зображення, так звані герми, у вигляді кам'яного стовпа, увінчаного бородатою головою бога, стояли на вулицях і площах античних міст. Надійне пульсування, життєвий ритм стародавніх комунікацій оберігали пильні очі Гермеса, якому за посадою випадало бувати у службових відрядженнях більше, ніж на затишному Олімпі.

І для того, зокрема, щоб на усіх маршрутах давньогрецьких і римських доріг, на комфортній кам'яній бруківці і грузькому бездоріжжі були вкарбовані сліди сотень і тисяч окличників, які сумлінно несли людям життєву і нефільтровану необхідну інформацію.

АТРИБУТИ БОГА-ГЛАШАТАЯ

Гермес мав поважний уречевлений супровід, цілий ансамбль магічних ознак свого сану — надзвичайного і повноважного посла Зевса, його окличника. До комплексу найважливіших прикмет бога-глашатая входили: широкополий подорожній

капелюх, крилаті сандалі і кадуцей — золотий жезл вісника, увитий двома білими стрічками. Капелюх теж увінчували два розпростертих крила, символ швидкого переміщення, а його широкі поля робили окличника невидимим, оберігали від різних небезпек.

Вартісний набір прикмет, які ідентифікують професію, був подарунком Зевса, винагородою за працю і мав свою легенду.

Гермес ще хлопчиком-пастухом священних корів змайстрував ліру, струнами якої були волячі жили, а корпусом — панцир черепахи. Музичний інструмент-винахід зачарував своїм звучанням Аполлона, тонкого цінителя музики. Розчулився грою і Зевс, щедро захопивши винахідливість сина. Виріб Гермеса полонив серце Аполлона, й він забажав придбати це музичне диво. Зійшлися на тому, що бог-винахідник дістане взамін дерев'яний жезл із ліщини, що має чарівну властивість гамувати сварки та мирити тих, хто ворогує. Ним Аполлон послуговувався у свої пастуші літа. Новий власник дивовижної палиці вимагав ще і навчити його ворожінню на камінцях — таким вже звабленим до всіляких умінь виявився цей багатозначний бог.

Невдовзі після обміну, що задовольнив обох богів, Гермес випробував чудодійну силу ліщинового жезла. Якось він побачив, що у густій траві дві змії люто б'ються між собою, нещадно жалячи одна одну. Гермес кинув між них подаровану палицю. Плазуни вмить присмирніли, обвили жезл м'якими кільцями, притулилися головами, наче лагідні сестри. Минув час, упокорені змії перебралися на кадуцей Зевса, замінивши своїми в'юнкими тілами обидві білі стрічки.

Жовте сяйво золотого стержня гармонійно злилося з темно-сірим кольором зміїної пари, щоб назавжди стати коштовною оздобою Гермеса-окличника, символом його влади і фаху. Разом зі зміями кадуцей перебрав на себе і миротворчу здатність свого ліщинного попередника.

Із плином часу ускладнювалося змістовне тлумачення кадуцея. В античній традиції він одночасно символ миру і згоди, посередництва у перемовинах і віщих снів. Змії на стержні символізують мудрість і пильність, а їхня пружна постава —

невичерпність життєвої енергії. Крила — втілення духу, образ розпростертої душі, що позбулась життєвих вад.

Рукотворними опорами божественного глашатая були на землі вже згадувані герми, що у назві співзвучні з іменем самого бога. Недаром з цього приводу Аполлотор Афіньський, автор «Міфологічної бібліотеки» посилався на авторитет Сократа. Коли філософа запитували, каже він, що означає ім'я Гермес, той відповідав: «Це ім'я, напевне, стосується слова — тлумач волі богів-гермеїв і вісник».

Герми — камені, чотиригранні кам'яні стовпи у Давній Греції чи прямокутні колони римлян із бюстом бородатого або юного Гермеса — це антична монументальна реклама бога-глашатая і його діянь серед людей. Їм властива динаміка, енергія руху, потужно зосереджена у позірно непорушних монументах.

Земні координати герм — перехрестя доріг. У людській уяві вони завжди вибухали образами примхливої долі, варіантами заплутаних можливостей, видіннями могутніх космічних сил, що спалахують блискавками та заразливо гуркочуть громами на далекому небосхилі. Герми сприймалися не просто як дорожні віхи, шляхові знаки, хоч теж були ними. У дійсно змістовних асоціаціях доби вони поставали прихильними охоронцями доріг, міських брам, кордонів держави, їхніми оберегами. Тому посягання на недоторканість, зумисне ушкодження герм каралися законом і людським осудом як непростимий гріх святотатства.

Стовпи Гермеса часом слугували і своєрідними польовими школами навчання грамоти. Про одну з них, пов'язану з царем Гіппархом, розповідає філософ Платон в однойменному діалозі. Гіппарх і його старший брат Гіппій були спадкоємцями тирана Пісістрата в Афінах і спільно управляли державою. У віданні Гіппарха перебувала гуманітарна сфера, він опікувався мистецтвом і науками. Задумавши, з обов'язку служби, заохотити мешканців сіл до освіти, цар розпорядився поставити герми на всіх шляхах з Афін до приналежних полісу сіл, якраз на півдорозі між ними. На обох сторонах цих кам'яних блоків-бастерів античності були розміщені тексти.

На лівому боці колони повідомлялось, що бог Гермес зробив зупинку якраз на середині шляху між столицею й місцем проживання перехожих. Не бідною була й права сторона монументу: там карбувалась у віршованій формі якась популярна сентенція. Постійним рефреном звучало: *«Пам'ятник цей — Гіппарха»*. А далі — свої неповторності, на кшталт: *«Простуй дорогою справедливих», «не введи в оману друга»* й подібне.

Стратегія Гіппарха полягала в тому, що селяни, йдучи до Афін і повертаючись додому, неодмінно зацікавляться написами на кам'яному п'єдесталі повсюдно шанованого бога. Хтось та прочитає їх і це, можливо, стане поштовхом до освіти, дорогою до школи, де навчають самостійно читати. Уславлюючи бога-глашатая і школу, Гіппарх не забув, звичайно, увічнити у камені і свою царську величність. Іпостась бога «входу і виходу», тобто у найширшому сенсі — природних стихій, складних ситуацій, життєвих зваб і спокус теж належала небесному окличникові. Він незримо вирушав у путь з кожним, хто полишав свій дім і йшов у мандри світом — на заробітки, торги, у розважальну подорож чи задля втечі від себе самого. Гермес був нерозлучно поруч, а на бортах дорожніх повозів завжди проглядався його вишуканий профіль.

У КАМЕНІ Й БРОНЗІ

У духовному просторі античної давнини ширяла приповідка: *«Навіть одна волосина має свою тінь»*. Що вже й говорити про людей, тим більше про богів. Багаті талантами й звершеннями образи божественних глашатаїв Гермеса й Меркурія не раз служили натхненням для багатьох митців Давньої Греції й Риму та пізніших епох.

Зворушливий сюжет із глибин двадцяти п'яти століть донесла до нашого часу червонофігурна грецька ваза. На ній зображений скульптор у праці, він різьбить герму. Осяйне лице, зосереджений погляд, у руках — двобічне, гостре долото з продовгуватою ручкою. Типовий інструмент майстра-різьбаря,

що виконує звичну роботу — видаляє з кам'яної брили все зайве, чеканить виразне погруддя Гермеса.

Безліч герм стояли на дорогах античності і чимало з них були справжніми творами мистецтва. Скульптурна композиція «Гермес з малим Діонісом на руках» Праксителя, колись біломармурова, збереглась у римській копії, як і скульптурні зображення бога-окличника великими зодчими древності Лісіппом («Сидячий Гермес») та Скопасом. Гермиди, як тип греко-римської скульптури, зберегли свою популярність і тоді, коли вже втратили сакральний зміст, перестали бути лише погруддям бога. На кам'яних п'єдесталах тепер височіли поясні статуї членів родини і глибоко шанованих предків.

Виникли й набули поширення так звані подвійні герми зі скульптурними портретами видатних мислителів і поетів. Для їхнього перебування були відведені приватні вілли та бібліотеки. Скульптурне мистецтво надійно увічнило богів-глашатаїв. До їхніх образів звернулися у своїй творчості знані філософи й письменники античного світу.

Гомер у завершальній пісні «Іліади» оповідає про одну з важливих місій Гермеса на землі. Це було в останній, десятий рік війни греків з троянцями. Місто ще стояло неприступною фортецею, але вже зазнало найтяжчої втрати: загинув Гектор, славний оборонець Трої, син царя Пріама. Переміг у бою могутній Ахілл і забрав убитого царського сина у свій польовий стан як військову здобич.

Подія під мурами Трої стривожила весь Олімп. Боги давно вже поділили симпатії й антипатії між сторонами, що воюють і тепер палко сперечалися. Визначитися остаточно випадало Зевсу. Верховний бог не забарився зі своїм втручанням. Роль вісниці Зевсової волі довелося виконати богині Фетіді, матері Ахілла. Їй належало схилити свого відважного сина погамувати гнів й не збиткуватися над поверженим Гектором. Натомість передати його за солідний викуп у батьківські руки для поховання за традиціями Батьківщини. Як вихор помчала до Трої легкокрила Іріда, оповісниця Зевса і його дружини Гери. Вона передала враженому горем, але міцному духом Пріаму верховну волю Олімпу: збиратися в дорогу за тілом Гектора.

Навантажити чотириколісний повіз, запряжений мулами, золотом та іншими скарбами для викупу. І нехай ними правує найстарший глашатай царя, «Ідей тямущий». Ніякої охорони та супроводу, тільки цар на колісниці та його окличник за візника. До розмови наодинці був запрошений і Гермес. Зевс звернувся до нього як до «любого сина свого», який дбав про приятні стосунки з людьми, простими смертними, і прагнув допомогти їм у скруті. Зевс-батько наказував божественному синові зустріти Пріама і його візника-глашатая у чистому полі та непоміченими провести їх з вантажем через усі пости до намету Ахілла.

Зевсів «світлий дозорець» мав блискавичну реакцію. Тієї ж миті він підв'язав до ніг золоті сандалі. Зручні й незамінні, вони при найменшому подиху вітру легко переносили бога-глашатая над морями й суходолами. Захопив і жезл, що мав ще й чудодійну здатність присипати й розбуджувати, через що його власник визначався також богом сну та сновидінь. Над землею Гермес прибрав образ юного царевича і таким постав у вечірніх сутінках перед повозом троянців.

Посланець Зевса лагідно заспокоїв стривожених подорожніх, привернув їх до себе, про все розпитав. Це загалом *фахове уміння окличника, земного й небесного — невимушено стати до розмови, увійти у довір'я, налаштувати душевний контакт*. У всьому цьому Гермес був неперевершеним майстром. Він так зачарував Пріама, що той одверто попрохав допомогти, а як завдаток підніс коштовний келих вишуканої мистецької роботи. Досвідчений троянський вождь пройшов свої життєві університети і добре знав прагматичну сторону життя. Йому було відомо те, що століттями пізніше крилато висловить Еврипід: *«Від підношень і боги стають згідливішими»*.

Гермес тактовно відвернув дарунок згорьованого царя. Натомість зіскочив на повіз, взяв з рук Пріамового глашатая віжки й батіг. Коні й мули, відчувши прилив незнаних раніше сил, помчали до табору ахеїв. Там якраз готувалися вечеряти, входи й виходи сторожко пильнували озброєні дозорці.

Помах Гермесового кадуця — і все живе схилилося у сні. Ще помах — розчинилися важкі брами і чотириколісний повіз

зупинився перед наметом Ахілла. Тоді юний проводир зійшов з передка і мовив до Пріама, що він бог безсмертний і Зевсом посланий на землю бути провозатим царя. Пріам і Ахілл у дипломатичній розмові знайшли порозуміння. Обидва були в горі — один втратив сина Гектора, інший — вірного друга Патрокла. Відбувся й обмін — золото й срібло Пріама за тіло улюбленого сина. Під егідою Гермеса-окличника вдалося без пригод дістатися до троянської брами з трагічно важкою ношею. Про все це й розповів у завершальній пісні «Іліади» її геніальний автор.

Письменник Апулей заворожив античний світ казкою «Амур і Психея». Вона сповнена драматичних колізій, але має щасливе завершення. Там є і такий епізод: царівна Психея, взята разом із сестрами на проживання у дім Венери, вразила усіх неземною красою і викликала ревності богині, яка не терпіла вродливих суперниць. Венера намовила Амура, власного сина, щоб той розпалив у красуні хтиві почуття до когось з осоружних чоловіків. Юний бог не справдив материнських надій, натомість закохався сам, а царівна відповіла взаємністю.

Та все відкрилося й Амур залишив рідні пенати. Пішла й Психея світ заочі розшукувати його. Від переслідувань розгніваної Венери ховалася у божих храмах. Богиня виходила з себе, бо втікачку з її дому не вдавалось спіймати. Врешті наказала запрягти золоту колісницю, весільний подарунок бога-коваля Гефеста й помчала до царських палат Юпітера. У нього залучилася дозволом шукати допомоги у Меркурія. Вже по дорозі на землю Венера пояснила божественному братові про крах надій самій дістати царівну. «Мені нічого більше не лишається, — скаржилася вона, — як через твоє глашатайство оголосити привселюдно, що за звідомлення, де вона перебуває, буде винагорода».

Знаючись на нелегкій праці глашатая, богиня прохала Меркурія не зволікати з пошуками Психеї. Також підказала: *«В подробицях наведи прикмети, за якими її можна пізнати, щоб винуватець недозволеного переховування не міг відмовитися незнанням»*. Вислухавши настанови сестри у справі, де сам був богом, Меркурій кинувся мерщій оббігати усі народи землі. Де б не бував бог-глашатай, він всюди говорив одне й те ж саме:

«Коли хто-небудь поверне з утечі, чи може вказати місце, де ховається втікачка, царева дочка, служниця Венери на ім'я Психея, нехай заявить про це глашатаю Меркурію». Син Юпітера не забув заявити й про оплату сподіваних послуг. Хто їх надасть, повідомляв він з чисто римською діловитістю, дістане від самої Венери, як винагороду, *«сім поцілунків солодких і ще один, наймедовіший — з ласкавим доторком язика».* Довідавшись про нечувану щедрість Венери, вкладену в магічну сімку та ще й про особливо медовий, напевне фірмовий поцілунок богині, люд заворушився. Першими отямились чоловіки; змагаючись один перед одним, вони кинулися на пошуки царівни, мріючи про божественний дарунок Венери. Його не заслужив ніхто. Психея сама прийшла до храму Венери з повинною. Царівні довелося багато вистраждати, доки здобула прихильність Венери і повінчалася з Амуром. Казку ж про зворушливу долю двох закоханих Апулей розмістив серед багатьох сюжетів своїх «Метаморфоз». Це перлина, захована між сторінками талановитого роману. Єдина казка античності, що віднесена до пам'яток світової культури у творах цього жанру.

Історія реклами вправі пишатися тим, що Меркурій-окличник посів чільне місце у літературному шедеврї сивої давнини.

Подібний сюжет, але вже зітканий із земних реалій, подає Петроній Арбітр. У його віршовано-прозаїчному романі «Сатирикон» нероба-гультай Аскїлд розшукує свого коханця-раба Гїтона. Пізно ввечері він приводить у трактир глашатая у супроводі місцевого чиновника й натовпу допитливих. Розмахуючи факелом, окличник проголосив: *«Нещодавно втік з лазень хлопчик, шістнадцяти років, кучерявий, ніжний, красивий на ймення Гїтон. Тисяча нуммів тому, хто верне його, або вкаже його місце перебування».* Аскїлд, підозрюючи, що втікач заховався у трактирі, стояв поруч з глашатаєм. У руках він тримав срібну тарїлку з обіцяною нагородою й урядовим підтвердженням на розшук. Не почувши ні від кого заяви, окличник після паузи залишив приміщення. Але сюди увірвався інший герой роману, мандрівний поет Євламп, якого зачинили було в комірчині. Він чув усю розмову й щасливо заволав,

звертаючись до трактирника: *«Моя тисяча нумів! Дожену зараз глашатая і заявлю, що Гітон у тебе...»*.

Окличники таки ходили небесними й земними дорогами з дуже близькими місіями.

ГОМЕРІВСЬКІ ОКЛИЧНИКИ

Їх ціла галерея, отих глашатаїв, що живуть і діють в епічних поемах Гомера. Кожен постає у своїй неповторності й різноманітні повноважень. Палітра чудових образів, створених неперевершеним творчим генієм людства.

Сім літературних окличників з «Іліади» та «Одіссеї» художньо переконливо відбивають реалії античного життя: в ньому **глашатаям належала важлива роль і вони виконували обов'язки непересічного суспільного значення.**

Той же патріарх-окличник Ідей. Йому випало супроводжувати царя у межову трагічну ситуацію — до узголів'я полеглого сина, що бездиханним опинився у ворожому полоні. До краю напружені нерви Пріама, горем пошматоване батьківське серце і небезпеки, що звідусіль чатували у дорозі на двох самотніх троянців — все це якось мав урівноважити досвід і мудрість тямущого Ідія.

На цю виняткову місію окличника визначив сам громовежерць Зевс і рішення його виявилось непогрішним і бездоганним. Ідій невідлучно був поруч із царем: долав із ним тяжку дорогу, був дорадником у нелегких перемовинах з Ахіллом. Обидва посланці Трої коротали тривожну ніч у передпокої намету ахейського воїна. Разом вони стрілися з Гермесом-окличником і розлучились із ним.

На кожній війні, особливо ж затяжній і виснажливій, трапляється всяке. У таборі ахеїв під Троєю спалахнуло гостре непорозуміння між Агамемноном, командувачем військами, і уславленим воїном Ахіллом. Вождь данайців почав потроху зазіхати на славу героя і неприховано половинити його частку трофеїв. Та як завжди справжнім яблуком розбрату стала жінка. Брісеїда, дочка Брісея, жерця Аполлона, виявилася в ахейському

полоні. Ахілл вирішив, що затишнішого місця, ніж його намет, полонянці годі й шукати. Жрець Аполлона з'явився у грецькому стані з покірною сивою головою. Мав у руках золотий жезл і стьожку з білої вовни на ньому — ознаки його поважного жрецького сану. Старий уклінно прохав Агамемнона відпустити Брісеїду за вагомий викуп. Та йому було брутально відмовлено й погрозливо вказано на вихід.

Воєначальник грецької армії підкликав до себе Еврібата й Талфібія. *«Це-бо окличники в нього були і прислужники справжні»*, — каже Гомер. Їм дано розпорядження: йти до намету Ахілла і забрати від нього вродливу полонянку. Коли ж відмовить, то попередити, що доведеться йому мати справу з цілим військовим загоном.

Ахілл, побачивши посланців, які зніяковіло стояли перед ним, одразу все збагнув. Не став ні в чому докоряти глашатаям, людям підлеглим. Гречно привітався: *«Щасні будьте, окличники, Зевсові вісники й людські!»* Після такого шляхетного нагадування Ахілл упевнив ходаків, що не їх вважав винними, а лише Агамемнона, який звелів силоміць вивести Брісеїду з намету вояка, де вона вже призвичаїлась. Ахілл передає дівчину в руки послів, але пропонує обом бути чесними свідками перед богами, воїнством і перед самим володарем щодо неправедного вчинку.

У цьому фрагменті «Іліади» Еврібат названий окличником вождя данайців. Насправді ж він був глашатаєм Одиссея, чийм блуканням світами й задавненим поверненням додому Гомер присвятив свою другу поему. Очевидно, на час війни окличники царів, що об'єднались у військовий союз, підлягали по службі верховному командувачеві.

Тут же подано й деякі прикметні характеристики діючих осіб. Вони стислі, як зазвичай у Гомера, але промовисті. Так, Еврібат сутулий, смуглявий з виду, кучерявий. Віком трохи молодший за Одиссея, який поважав свого окличника за гострий розум, схожість думками. Одиссей тримався з ним на рівних, як з вірним товаришем у троянським поході й наступних пригодах.

Ще один штрих, вартий уваги, зазначено в «Іліаді»: Еврібат і Талфібій удвох виконують одне і те ж доручення аргоського царя. Напевне, з огляду на його гостроту, складність виконання

й певну душевну незручність. Адже треба було вторгнутися у похідну оселю уславленого воїна, виставляти йому не зовсім чисті вимоги. Рвійний характером Ахілл міг покласти руку й на меч. Тому й не приховує поет, що посли «знехотя в путь подались». Мабуть, не раз у житті стискали серце оповісників гнітючі доручення їхніх володарів.

Відмова Агамемнона повернути Брісеїду батькові обернулася сумними наслідками. Нестримно прогнівався Аполлон, адже зневажено клопотання його жерця. Піддано нарузі сивини й жрецькі символи Брісея. Глибоко образився й Ахілл, відмовився стати у бойовий стрій. У найближчому ж зіткненні троянці взяли гору. Аполлон ладен був вигубити військо, що облягло Трою. Заметався в сум'ятті головний командувач. На його плечі падав тягар можливої поразки і вічна ганьба на Батьківщині. А він же носив **берло, знак влади Базилевса-царя**. Його викував свого часу бог-умілець Гефест, а бог-глашатай Гермес приніс його на землю і вручив предкам Агамемнона.

Отже, він царював і командував всеахейським військом з ласки богів. І ніяк не годилося йому, спадкоємцю батьківської слави, втрачати її під троянськими мурами.

Дорадники командувача підказали вихід: скликати на спільну трапезу усіх військових вождів й обміркувати становище. Агамемнон велів Еврібату та Одію, *«окличникам дзвінкогосим»*, запросити кожного доблесного мужа. Усіх поіменно, але не вголос, а пошепки, щоб не розголосити таємницю наради.

Учасники зібрання зійшлися врешті на тому, що слід укласти мирову з Ахіллом. Визначити представницьку делегацію на перемовини окличників при ній і подарунки для замирення. Побожно помолитися Зевсу, а воду на руки вождям перед молитвою зливали Одій з Еврібатом, що свідчило про їхній високий статус і довір'я володарів до них. Вони ж супроводжували делегацію до намету Ахілла й брали участь у переговорах.

Глашатаї мали і своє окреме завдання: щойно буде досягнуто порозуміння, мерщій прибути для доповіді Агамемнону. Ахілл виявився неблаганним і дзвінкі голоси окличників — ще одна прикмета фаху, зазначена Гомером, — не сповістили цареві

очікуваної вістки. Зарадити справі допомогло лише втручання богів. Війська облоги повернули собі втрачену наступальну енергію й колишню маневреність. В одному з боїв стріла троянца поранила Менелая. Агамемнон втішає брата: рану огляне досвідчений лікар, припише цілющих ліків, що вгамують біль. Сам же покликав Талфібія-глашатая, розпорядився негайно розшукати серед воїнів лікаря Махаона. Талфібію було роз'яснено: тяжко поранено Менелая. Хтось із лучників Трої випустив влучну стрілу собі на славу, а данайцям на горе. Потрібна невідкладна медична допомога. З тими словами окличник хутко зник між рядами воїнів. Зустрівши цілителя ран, Талфібій слово в слово переказав йому те, що почув від Агамемнона.

Поза сумнівом, Гомер передає тут усталене правило фаху: *глашатай усно переповідає реципієнту тільки ідентичний текст володаря*. Для цього, вочевидь, треба було мати гостру від природи пам'ять, ще й треновану спеціальними заняттями. Адже текстова інформація повинна бути збереженою та відтвореною за будь-яких, в тім числі форс-мажорних, обставин.

Велике смислове навантаження покладає Гомер на окличників і в поемі «Одіссея». Ось на острів Ітаку прибуває корабель, на якому Телемах, син Одіссея, поплив розшукувати сліди свого батька. Вже двадцять років, як пішов він на війну й десь у світах загубились його сліди.

Тим часом вродливу дружину, царицю Пенелопу, обсіли непрохані женихи. Їх набралось більше сотні й вони щодня бенкетували у маєтку Одіссея, спустошуючи його припаси. Телемах намагався захистити матір від нероб, але вони задумали вчинити йому лихе. Тому й на пошуки подався таємно, і в рідну гавань повернувся вночі. Так нарадила йому богиня Афіна, дбаючи про його життя.

За сценарієм богині команда корабля, на якому приплив Телемах, вислала до Пенелопи глашатая. Він мав повідомити матері, що син уже вдома. Сам же Телемах, зупинившись на постій у пастуха Евмея, направив його до батьківського дому сказати те саме. Обидва, глашатай і вісник, вирушивши з різних кінців, одночасно дісталися царського палацу. Живі носії

актуальної інформації приступили до сповнення делегованих їм доручень. Кожен на свій манер, як того вимагала специфіка фаху.

Гомер у манері поетичного письма блискуче розкриває цю несхожість. На подвір'ї, перед усіма, хто був там, окличник звернувся до цариці: *«Вже твій улюблений син, володарко, додому вернувся»*. За ним до Пенелопи наблизився вісник Евсей і тихенько повідомив усе, що довірив йому Телемах.

Глашатай у Гомера — публічна постать, різновид піару. Його стихія — майдан і людський натовп, хоча бувають і винятки.

Вісник же — людина разових доручень, передавач інформації на конкретну особу, здебільшого конфіденційно. Тут обмежений простір — робоча кімната, затишний кабінет, садова альтанка, переважно безлюдні.

З-поміж женихів, які домагалися руки Пенелопи, був і міський глашатай Медонт. Людина шляхетна, він з дитячих літ Телемаха піклувався про нього. Коли окличнику стало відомо, що женихи змовляються вбити сина цариці, він усе розповів їй. Звичайно ж у конфіденційній, приватній розмові, інакше й сам міг позбутися життя. Поступово Медонт перебрав на себе роль постійного інформатора цариці, а заодно і її захисника.

Знову під пером Гомера спливає цікава подробиця з прадавнього побуту греків. У залицьяльниках Пенелопи ходили багаті й знатні молоді люди. З'їхавшись на Ітаку з різних місць, вони мали й окличників у своєму супроводі. Їм, очевидно, доводилося поєднувати в одній особі, принаймні серед менш заможних володарів, і дорадника, і охоронця, і виконавця окремих доручень.

Колоритною гомерівською особистістю є і Понтоной, окличник царя Алкіноя з міфічного острова Схерії, куди буря прибила корабель Одиссея. Він розливає вино у кратери — чаші для uzливання богам і пригощає прибульців на царській учті. Приводить сюди за дорученням царя сліпого аеда — співця й шанобливо прислуговує йому. Тим часом богиня Афіна-Паллада, прибравши подобу Понтоноя, обходить місто, скликаючи мешканців зійтися на площу послухати чужинця, який зазнав у морі нещастя й став несподіваним гостем остров'ян.

З прямих і дотичних характеристик постає у Гомера узагальнений образ глашатая. Це важлива й шанована постать античного суспільства, базисна величина його структури. Окличник виконує багатоманітні функції у державному й приватному секторі, зберігає й передає за призначенням різноманітну інформацію.

Заняття окличника вимагають розумових здібностей, *«бути з думками розумними в грудях»*, як пише Гомер; *стійкої моральності, риторського хисту, належних голосових даних. Органічна приналежність професії — фізична витривалість, внутрішня зібраність і жертовність. Обов'язок служіння й сумлінність гармонійно злиті в чеканному образі античної цивілізації.*

Епічні поеми Гомера називають давньогрецькою енциклопедією. Вони справді і джерело історичного пізнання, і філософія життя, і незбагнений чар мистецтва. Духовна могутність віршованих рядків Гомера нагадує рокотання океанської хвилі.

Галерея завершених образів глашатая — це реалії античного буття. Звернення до них геніального мислителя і митця — то вдячне слово й моральна підтримка окличникам багатьох поколінь. **Вони працювали на поступ, освіту та культуру, суспільне благо.**

РОЗДІЛ II

ЛЕГЕНДАРНИЙ ТАЛФІБІЙ

З легкої руки Гомера глашатай з цим іменем перейшов зі сторінок «Іліади» на простори античної культури. У різних версіях давньогрецької міфології він постає у драмах Есхіла й Еврипіда, у творах Аполлодора Афінського й Сенеки.

Видатні митці, філософи й поети творять **соборний образ глашатая**, впливову й діяльну постать античного світу. Людину, яка полишає свій слід на землі, увічніює себе в анналах історії.

У Гомера окличник Талфібій — «голосом схожий на бога». Він учасник підготовки військового походу на Трою і всієї війни, незмінний посол Агамемнона з найважливіших справ. Саме йому доручає командувач знайти в ахейському таборі живого вепра, щоб принести його в жертву «Зевсові й Сонцю».

На знак «зречення гніву» — замирення царя з Ахіллом і підготовки до вирішальної битви. Талфібій, завжди бездоганний у дорученнях, приніс і тепер величезного вепра до ніг керманича війська. Вистачило й на обряд пожертви, й на учту воїнам напередодні бою.

У похід на Трою — інша назва Іліон, за іменем засновника — для відплати за викрадену Парісом спартанську царицю Єлену зібрався великий грецький флот. Він стояв у гавані Авліді, що в Беотії. Та море раптом заштормило і бурі не було видно кінця. Вже тонуть кораблі біля причалу, вимушена бездіяльність гнітить військо, у ньому падає дисципліна. Провісник Калхант сповістив усьому війську: богиня Артеміда вимагає жертви. Її має принести верховний командувач Агамемнон — життям власної дочки Іфігенії. Інакше море не вщухне і Троя ніколи не буде поборена. Цим Еврипід у драмі «Іфігенія в Авліді» ставить аргоського царя на межу крайнього випробування.

Довідавшись про фатальне пророцтво, Агамемнон доручає Талфібію оповістити військову дружину, що ніколи не наважиться віддати на смерть свою плоть і кров. Але під тиском брата Менелая і військових вождів завагався і врешті шле гінця до дружини Клітемнестри, щоб відрядила Іфігенію до нього в Авліді, бо начебто висватав її за учасника походу Ахілла, сина морської богині Фетіди. Клітемнестра споряджає юну наречену в дорогу, збирає посаг й сама прибуває у військовий табір. Стрічається з Ахіллом, який від неї вперше довідується про віртуальну тещу й молоду дружину.

Відкривається весь обман і жажлива участь Іфігенії: замість весільного вбрання на неї очікував саван. Царівна гордо, без вагань іде на заклання. Вона певна: це потрібно великій Елладі, необхідно її батькові-воєначальнику і підлеглому йому війську, аби заспокоїти бурю, переплисти море й донести помсту зневажних еллінів мурам фрігійської Трої. В останню скорботну дорогу, аж до самого жертовника, Іфігенію проводжав Талфібій. Він же, по знаку Калханта, розпорядника трагічного обряду, закликав усіх, хто стояв на молитві, до священного мовчання. У ньому й відійшла душа дівчини-нареченої до світлої оселі богів, відкриваючи шлях до виходу кораблів у море.

У драмі «Троянки» Еврипід розгортає трагедію царської родини Пріама і їхньої прислуги. Вони переведені з поруйнованого Іліону до місця розташування ахейців. Тут перед ними, у позі переможця з'являється Талфібій. Він зверхньо кидає цариці Гекубі: *«Тобі посол ахейський навряд чи мусить називати себе?»*

Він, окличник Агамемнона, уповноважений довести до відома цариці та її ближніх: *«Жереб уже кинуте, полонених розбирають переможці між собою, розлучаючи їх. «І хто ж достанеться кому?» — питає Гекуба з гіркою думою про невольницьку долю близьких людей.*

Глашатай наводить підсумки торгу між провідниками данайців. Пророчиця Кассандра, діва-красуня, якою полонився сам Аполлон, дісталася Агамемнону. Не рабинєю дочки царя, а таємною наложницею, жінкою втіхи. А хіба бути нею у царя такий вже невдячний жереб? — глузує Талфібій.

Він тільки уповноважений царя, його власні емоції не беруть участі у службовій місії. З холодним серцем окличник повідомляє матері, і всім, хто слухає його: царівна Поліксена призначена на спокутну жертву і Гекубі належить змиритися з цим вибором данайців.

Талфібій продовжує трагічний ряд приречених: Андромаха, дружина Гектора, дісталася Неопталему, синові Ахілла. Саме ж Гекуба поступає в рабство до уславленого грецького героя Одиссея. Глашатай вимагає покликати Кассандру, щоб негайно доставити її до намету командувача.

Тяжка, і в чомусь потворна ця сцена зухвалої поведінки ахейського посла змальована великим драматургом. У відчай Кассандра жбурляє в його обличчя вкрай образливе: *«Небезпечний раб! ... Усі вони, що глашатаями звуться, приносять одне нещастя... Оці прислужники царів і міст...»*. Але Талфібій глухий до чужого болю, він просто службист. Душевне прозріння Талфібія ще попереду.

У наступній яві глашатай навідав Андромаху, дружину колись найхоробрішого троянця. Він вже не такий бундючний. Навіть дещо розгублений і запобігливий: *«До тебе не з своєї прийшов я волі. Слова данайців я несу і їх вождів... Не осуджуй нас»*. Після такої дипломатії й холодний камінь здригнеться. Талфібій, кружляючи в словах, мовить про Астіанакта, сина Андромахи. Вона пополотніла: їх напевне хочуть розлучити. Окличник зволікає, потім зізнається: не знає, як пом'якшити удар.

Нарешті зважується: своєму синові Андромаха не бути у Греції рабом, його мають піддати смерті. Так наполіг Одиссей на раді вождів. Сироти Гектора не мають права на захист данайців. Його скинуть вниз із тієї сумної вежі, що заціліла на колишніх мурах. *«І цьому нічим зарадити»*, — попередив Талфібій. Він схиляє Андромаху не перечити долі й залишитися царівною навіть у невітшному горі. Підмоги чекати нізвідки — ні чоловіка немає, ні царства. Тож нічого плекати надії, спокушатися опором. Це може озлобити грецьке воїнство і тіло Астіанакта буде кинуте на розтерзання диким звірам. Упокоришся неминучому — і видадуть тобі сина поховати за традиціями Іліона.

Так промовляючи до Андрوماхи, глашатай велів хлопцеві звільнитися з обіймів матері та йти за ним на міську вежу, раз уже випало таке на долю. І несподівано, може й для себе самого, Талфібій додав, що на окличника більше годився б тут інший муж, далекий від жалю та той, що не знає сорому. Трагедія матері й дитини, що розгорнулася перед ним, щось зрушила у свідомості й почуттях. У них дали знати паростки людяного, гуманного начала.

У наступній яві Талфібій постає віч-на-віч з Гекубою. За ним вносять бездиханне тіло Астіанакта. Глашатай все ще холодно офіційний з царицею. Може, не пробачив сміливих звинувачень та образ Кассандри.

Повідомив: Неоптолем змушений був поспіхом вийти в море разом з Андрوماхою-бранкою. Вона ж гірко побивалася за сином, плакала, прощаючись з Вітчизною. Її володар дав дозвіл на поховання сина, але без участі матері. Бачачи її страждання, «багато сліз пролив я», — скрушно мовив Талфібій. Неоптолем пообіцяв не брати у свої трофеї мідний щит Гектора, щоб не був Андромасі нагадуванням. Глашатай коментує: нехай, мовляв, батьківський щит замінить хлопець кедрову домовину і надмогильний камінь. Передаючи Гекубі останки внука, велить, щоб у новий пеплос загорнула їх, прибрала вінками, скільки їх можна дістати в таку годину. Словом, щоб потрудилася за себе і за Андрوماху. А далі, після паузи, окличник тихо мовив: «Могила буде викопана, я простежу. І землею закидаємо домовину, спис ввіткнемо в пагорбок. Тільки не барися».

Талфібій сповістив, що частину роботи в поховальному обряді він уже виконав: у Саламандрі тіло викупав, і рани обмив. Голкою впилася в серце Гекуби згадка про води Саламандри, глибокої і чистої річки, що текла на Троянській рівнині. Гектор ласкаво називав улюбленого сина Скамандрієм на честь бога цієї річки. Та не час був для тривалих споминів: будь-коли могла прозвучати команда відпливати у море й Талфібій щодуху помчить у гавань. Осиротіла бабуся-цариця кинулась опоряджати внука. У завершальній частині драми Еврипід показує Талфібія під час виконання ним останнього бойового завдання у троянській війні. Він з'являється на чолі солдат з палаючими смолоскипами в руках.

Вони — люди й вогні — призначені підпалити все, що може ще горіти в Іліоні. Голос окличника звучить владно й чітко. Він при виконанні службових обов'язків і серце його знову закуте в броню. Троянським бранкам він наказує негайно бігти на пристань, як тільки зачують сигнал збору. І жорстко мовить до Гекуби: **«А ти, стара, не відставай від них... Одиссей везе тебе, за жеребом, рабинєю»**. Та й незворушно повів вояків допалювати Трою, щоб зрівняти її з землею. Війна спалює не тільки міста, вона спустошує і людські душі.

У наступній драмі Еврипіда «Гекуба» Талфібій зображений у ролі посла безмірно трагічної звістки — сповістити матір про смерть її дочки й дозволити військовій владі поховати її.

Вперше постає глашатай у філософському замисленні над таємничістю і крихкістю життя. Помітно вже душу, здатну на співчуття й скупу чоловічу сльозу на обличчі, зораному зморшками. Талфібій постарів і царський скіпетр у його руках — не тільки знак особливих заслуг, а й опора в пересуванні.

Це було вже після знищення Трої, на європейському березі Геллеспонту (Дарданелл). Там була принесена в жертву Поліксена, дочка Пріама й Гекуби. Царицю Іліону Талфібій розшукав у натовпі полонених троянок. Вона лежала просто на землі, укрита дорожнім порохом. Окличник ужаснувся: якщо й на нього чатує подібна доля, то краще розлучитися з життям якомога скоріше.

Талфібій шанобливо схиляється над Гекубою й стиха звертається до неї: *«Встань, бідолашна, або підведись хоч трохи. Я Талфібій, данайський глашатай, посланий за тобою Агамемноном»*. Гекуба підвела голову, зі зневагою глянула на окличника. Вона, повержена, зберегла гідність жінки й володарки. На Талфібія падають її глумливі запитання, сповнені погорди до ахейців і їхнього посланця: *«Веди й мене на страту, раз черга надійшла моя»*, — велить глашатаю.

Талфібій терпляче зносить відвертий осуд цариці й слова її докору за те, що **він — «вісник горя»**. Пересиливши себе, повідомляє сивій матері-полонянці, що Поліксени, її дочки, вже немає серед живих. Вражена звісткою Гекуба благає розповісти про останні хвилини життя доньки. Талфібій не приховує: він

плакав там, де Поліксена йшла назустріч небуттію. Пекуча сльоза, каже він, це теж дарунок богів, а для нього, посла горя й печалі, єдина винагорода.

Обряд жертвоприношення виконав у присутності всього ахейського війська і його старшин Неоптолем. Месником за батька він убив царя Іліону Пріама, а тепер викликав тінь загиблого Ахілла, щоб умилюстити його жертвою царівни і відкрити кораблям дорогу на повернення додому.

Неоптолем подав Талфібію звичний для такого обряду знак-розпорядження: закликати присутніх до урочистої тиші й зосередження. Глашатай дослівно відтворює всю процедуру. Втиснувшись у ряди ахейців, він виходить на середину і подає гучну команду: *«Мовчання! Мовчи, ахейський люд! Мовчіть усі!»*

У жahnій тиші стражники підвели Поліксену до Неоптолема, рука якого вже лягла на ефес меча. Приречена раптом заговорила, каже Талфібій: *«Нехай ніхто не торкається її. Вона не боїться померти від тих, хто зруйнував її місто». Останніми її словами було прохання: «Дайте померти вільною, богами заклинаю... Зійти рабинею до царства тіней володарці негоже!»*

Окличник додав: мужність дівчини нікого не лишила байдужим. Усі вражені були «великим трепетним серцем», підкреслив він. І вже від себе, царського посла, вклонився матері, яка втратила таку дочку й запевнив, що вони обидві гідні високої шани.

Поєднавши сюжети трагедій Еврипіда «Гекуба» й «Троянки», Сенека створює власну творчу версію подій у стані данайців одразу ж після взяття Трої. Палаючий Іліон — зловісний фон усього, про що розповідає драматург.

Гекуба, сама у відчаї та горі, старається підтримати у полонених троянок нескореність духу. Вона переконує не тужити за тим, що поліг цар Пріам. Він же загинув доблесним воїном, оборонцем Трої.

І йому не доведеться, понуривши голову, чвалати як здобич, окраса ворожого триумфу. Він не дозволить пеленати за спиною руки, що звикли носити царський жезл. Його не поволочать бранцем у золотих ланцюгах за колісницею Агамемнона, на втіху мешканцям Аргоса.

Сенека вибудовує дещо незвичний діалог між полоненою царицею й Талфібієм. Він більше схожий на моральну сповідь царського сановника-глашатая перед незламною жінкою-страдницею. Сам Арес, бог війни, каже він, за всі десять років облоги Іліону ще не бачив такого злочинства. Окличник явно приголомшений, він втратив душевну рівновагу. І для цього вистачало підстав. *«Тобі, стара, мабуть що першій скажу, — сповідується Талфібій», — про нечувану жорстокість данайців»*. Вони дівча послали на заклання, а хлопчика скинули з високої вежі. Обоє безтрепетно пішли на смерть, а вони ж ще зовсім діти...

Цариця Трої у ворожому полоні жадібно ловила кожне слово сповідника Талфібія. Бо це ж про її дочку Поліксену і внука. Перед очима стояла виразна картина: з тієї вежі Пріам управляв військом. З гордістю показував Астіанакту, як Гектор, його батько, «гнав ворогів мечем і смолоскипом». З неї й падав юний внук Пріама на гори руїн внизу. Гекуба перевела погляд на Талфібія. Той широко розплющеними очима дивився у простір перед собою. Обличчя спалахнуло гнівом. Він оповідав про тих, що були глядачами. Дивувався, беспорядно розводив руками, й помітно було, що вони тремтять.

Талфібій промовляв: *«У натовпі злочинство ненавидить багато хто, але дивляться»*. Забралися на скелі, пагорби, дерева-сосни, буки, лаври... Аж угинається гілля і потривожений ліс гуде людськими голосами. Співчують, жахаючись, чимало хто й сльозу витирає, але спостерігають.

Оця пасивність натовпу, відстороненість його і потурає злочинству. Воно набирає сил через безкарність тих, хто свідомо творить зло. З цього починається філософське прозріння Талфібія, а відтак і перші спроби перейти від безвідмовного виконання до усвідомленої громадянської позиції.

Великий Есхіл наближає Талфібія до читачів своїх драм і театральних глядачів тим, що показує його у простих людських почуттях, вільним від службового мундиру, розкутим. Окличник прибув в Аргос до палацу Агамемнона зі звісткою про перемогу над троянцями і невдовзі повернення війська додому. Він входить у місто з оливковим вінком на голові, у густому дорожньому поросі, вірній прикметі далеких відстаней.

Талфібій — глашатай «ясної перемоги», але на його очах бринить сльоза. Це щастя зустрічі з материнською землею, у яке уже й зневірився. Він шанобливо вітає богів Вітчизни. Осібно, Гермеса, бо він «у пошані посланців усіх» і їхній надійний захисник.

Окличник сердечно вклоняється мешканцям Аргосу, які спорядили своїх синів на війну й очікують на повернення живих. Благає осяяний сонцем палац Агамемнона ласкаво прийняти у свої стіни володаря, котрий десять довгих літ воював далеко від рідних пенатів.

Талфібій не хизується переможними звершеннями на війні. Він мовить аргосцям обережну правду про те, що у міську браму ввійдуть тільки *«рештки війська нашого»*. Розповідає бачене й пережите: жахливе плавання у штормовому морі, злигодні військової служби, криваві рани й загибелі. Та всі випробування, що дістались данайському війську, переважає звитяга. У ній Талфібій, глашатай командувача, вбачає виправдання усьому, що випало аргосцям на полях Троянської війни.

До повної правди ще далеко, але глашатай царя навчився спостерігати й думати, брати уроки життя не з чужого досвіду. Це добра основа становлення мислячої особистості. Слушною для неї буде й сентенція, що її часто повторював Есхіл: **«Не пізно правді вчитися й на старості літ»**.

Образ Талфібія старанно випишує Аполладор Афінський. За його версією глашатай служив наставником Ореста, сина Агамемнона. Це сталося тоді, коли військовий вождь данайців загинув у власному домі від руки Клітемнестри і її коханця Егіста. За наполяганням Електри, сестри Ореста, Талфібій таємно вивіз хлопця у Фокіду, до маєтку царя Строфія і залишився з ним.

Коли Орест змужнів, Талфібій повів його разом з Піладом, вірним другом юнака, у батьківський край. Троє подорожніх зупинилися біля високої брами Аргосу. Хвилюючі спогади огорнули їх. Але не заради спогадів прийшли вони сюди, подолавши далеку дорогу. Талфібій наставляв Ореста: *«Ти повинен помститися вбивникам батька, бо на тобі лежить обов'язок помсти. Покарай злочинців — свою матір*

Клітемнестру, чия рука позбавила життя великого царя Мікен й Егіста, який підштовхнув її руку». Але спершу годиться поклонитися могилі батька, порадив окличник.

Під іменем посла царя Строфія наставник царевича минув двірцеву варту і був запрошений до палацу. Клітемнестра зовні зажурено сприйняла звістку, що Орест загинув у цирку під час змагання колісниць. Але в очах цариці сяяли радісні вогники: їй з Егістом тепер ніщо не загрожує, суперника на царство і месника більше немає. Вона покликала Талфібія до столу й почала пригощати. Раптом відчинилися двері й на поріг ступив Орест. Клітемнестра одразу прочитала нещадний вирок у його очах.

В античному відділенні Віденського музею історії мистецтва зберігається червонофігурна пеліка, різновид глиняної вази, давністю у двадцять п'ять століть. Прочитується й ім'я давньогрецького майстра — «Берліна, вазописець».

На передньому плані пеліки зображена сцена кривавої помсти: Орест мечем вражає Егіста. Зліва від месника — його сестра Хрісотеміда. Вона старається втекти від страшного видовища. На зворотній стороні легко пізнається Клітемнестра. Із сокирою в руках відчайдушна жінка поривається допомогти спільнику та її міцно тримає Талфібій, унеможливаючи божевільний намір.

Ім'я Талфібія значиться у стародавніх літературних джерелах і в контексті греко-перських воєн. Цар Дарій, наблизившись до землі Еллади, надсилає у її міста глашатаїв з вимогою **«землі й води»**, тобто згоди на перську підлеглість. Одні послы, каже Геродот, поверталися з порожніми руками, інші приносили жменьку землі й трохи води на знак добровільного упокорення.

Дещо інший прийом судилося зустріти посланцям Дарія в Афінах і Спарті. Афіняни скинули їх у провалля. Спартанці вчинили по-своєму: вкинули неочікуваних гостей у колодязь, ще й глумилися над ними — нехай, мовляв, самі наберуть піску й вологи для свого царя.

Ксеркс, уже знаючи самотутню гостинність Афін і Спарті, глашатаїв до них не посилав. Натомість нещадно поруйнував біломармурові Атени й розорив землю Аттики. У Спарті дав

знати про себе гнів Талфібія. Це мало невтішні наслідки: при всіх жертвоприношеннях прикмети віщували спартанцям тільки лихе.

У Спарті, пояснює Геродот, було святилище Талфібія, як героя, напівбога, що виділяється серед людей видатним розумом, фізичною силою та хоробрістю. Існують і його нащадки — Талфібіади. Їм належало переважне право обіймати посаду глашатая.

Талфібій-божество був обурений стратою перських глашатаїв. Хто б не надсилав окличників, куди б вони не прибували, їхню місію мали шанувати всюди, а самі послі повинні користуватися правом недоторканності. Інакше зрушиться світопорядок, захитається уся система контактів і зв'язків між державами й людьми.

Спартанці кинулись шукати спосіб вгамувати гнів Талфібія. У народних зборах вони дійшли згоди: відправити у розташування персів добровольців, які б не пошкодували свого життя за Спарту. Зголосилися двоє — Сперхій і Буліс, люди зі знатних і заможних родин. На шляху до Суз вони зустрілися з Гідарном, впливовим перським воєначальником. На вечірній учті відбулася знаменна розмова. Перс висловив подив з того, що мешканці Лакедемону виявляють зухвале нехтування царською прихильністю. Були б поступливішими, то й мали б дружнє ставлення Ксеркса. Він уміє бути вдячним, не шкодує ні щедрих винагород, а ні високих посад.

Відповідь була в неповторно спартанській манері. З іронією сказано: порада добра, але не всебічно продумана. Гідарн подає її як людина, що має досвід лише рабського служіння і не відає, що таке свобода. *«Коли б тобі довелося зазнати свободи, — говорили спартанці, — то напевне ти дав би нам пораду «битися за неї не тільки списом, а й сокирою».*

У перській столиці Сперхій і Буліс предстали перед царські очі. Охоронці веліли їм впасти ниць, доземно кланятись і цілувати край одержі Ксеркса. Спартанці навідріз відмовились це робити. Це не у звичаях їхньої землі, та й прибули вони до персів не плазувати перед смертним, а з іншої нагоди.

Вони сказали царю мідян: *«Прислали нас лакедемоняни замість умертвлених у Спарті глашатаїв, щоб спокутувати загибель їх»*. Ксеркс розіграв східну великодушність — не звик, бачте, нехтувати усіма визнаними правилами ставлення до глашатаїв. Тому, мовляв, не буде схожим на спартанців. Він приймає покуту лакедемонян і відпускає їхніх послів додому. Сперхій і Буліс щасливо подолали зворотну дорогу. Після їхнього повернення гнів Талфібія вщух. Божество було вдоволене шляхетним і мужнім вчинком спартанців.

Окличник царя Агамемнона з глибини віків подав свій голос на захист честі й гідності спартанців, людей особливої вдачі й характеру.

ГЛАШАТАЙ У ГРОМАДЯНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Учень Сократа Арістипп Старший із Кірен якось сказав у філософській полеміці: «Коли б розкіш була нерозумною, її не було б на бенкетах у богів». Античне суспільство Давньої Греції і Риму розкошувало і присутністю в ньому глашатаїв.

Не завжди показна, але насправді вагома їхня роль у становленні античної цивілізації, її поступі. Участь, що випадала на долю далеко не всім суспільним і державним інституціям.

Про окличників розповідає сама античність устами своїх геніїв і їхніх видатних сучасників на ниві державної і політичної діяльності, науки і мистецтв. Ця зосередженість на праці глашатаїв наближає нас до неповторної епохи, допомагає більше збагнути її велич, небачений злет людського духу, звернення й трагедії великої доби.

Сенека в одному зі своїх «Моральних листів до Луцілія» зупинив погляд на типовій картині давньоримських буднів: ринкова площа, продаж рабів. На спеціально вибудованому помості — перша десятка живих людей, виставлених на огляд. Усі ледь загорнуті в куций шматок тканини, на голові ковпак, ноги до колін побілені вапном — так вимагали усталені правила торгів.

Перша партія живого товару — це лише прелюдія до масштабного збуту, обережні кроки орієнтації на ринку, проба його кон'юнктури. У тих, що на помості, скромні шанси на перемену власника, бо вони здебільшого літні люди, немічні або з фізичними вадами.

Зате на них, як говорилося тоді, *«пробував свій голос глашатай: входив у робочий стан, в азарт купівлі-продажу; згукував базарний люд, викрикував ціни, торгувався. Тобто, працював на ринку як фахівець, за сценарієм вигоди роботодавця і своїм власним.*

Звична картина щоденного побуту, невольничий продаж людей без прав і батьківщини, раптом вибухає каскадом моральних оцінок і філософських узагальнень. *«Часто повторюють безсоромне прислів'я, — обурюється Сенека: «Скільки рабів, стільки й ворогів». Вони нам не вороги — ми самі робимо їх ворогами».*

Голос окличника з ринку відгукнувся у серці філософа болісними роздумами про життя й людину в ньому. Сенека палко переконує: раби — такі ж самі люди, як і всі решта. Вони мають право на милосердя й повагу, гуманне ставлення до них.

Життя таке мінливе, нагадує мислитель, сьогодні ти кат, а завтра, дивись, уже раб у полоні. Твій теперішній зневажений слуга, що безмовно прислуговує тобі за обіднім столом, може стати колись вільним, заможним і впливовим, а ти прийдеш з уклінним проханням на поріг його дому.

Письменник і філософ сам виступає глашатаєм високих і людських цінностей. Кілька сторінок його тексту — жагуча проповідь рівності й толерантно налаштованих людських взаємин.

Це стисле письмо, насичене думками й емоціями, його трепетні рядки належать до тих шедеврів Античності, на яких зростає інтелект і вишуканість мистецтва реклами.

Ідея рівності й братерства народжувалася й набиралася сил уже в далеку античну епоху в лоні світської філософії і християнства. Освічена реклама має своїм обов'язком донести це до відома широкого загалу сучасників, сприяти їм у формуванні духовних пріоритетів.

«Не можна, Луцілій, — навчав свого юного друга Сенека, — шукати друзів тільки на форумі і в курії; якщо будеш уважним, то знайдеш їх і вдома». Проста істина, що лежить у підмурках людської цивілізації як її надійна опора.

Глашатай в античному світі — носій і поширювач рекламної інформації, її хранитель і живий бігборд, активний учасник рекламного процесу і його провідна постать.

Неоглядним був обсяг рекламних сюжетів Античності і ситуацій, у які потрапляли глашатаї: важкі, часом трагічні, подекуди двозначні й комічні, благородні й морально принизливі.

Чимало різних факторів впливало на це, а найбільше — особистість володаря, його характер, рівень культури, бо ж він формує програму глашатая, приводить у дію реальний механізм її здійснення. Античні інформаційні джерела з належною повнотою висвітлюють діяльність глашатая у різних контекстах життя громадянського суспільства.

Історик Гай Світоній Транквіл подає у своєму дослідженні «Життя дванадцяти цезарів» безліч змістовних подробиць з «вершин і низин» ранньої Римської імперії. Не обійшов він і тему окличників, їхнього діяння у структурі тодішніх суспільних відносин.

У Світонія цезар Гай Калігула — одіозна та страхітлива постать на троні. Зокрема, через свої безумні трати: він за перший рік своєї каденції промотав увесь валютний запас імперії — понад три мільярди сестерціїв.

Гай, аби зарадити становищу, вдається до відвертих грабунків у різних формах: **конфіскацій, недобросовісних торговельних операцій, незліченних податків.** Калігула відбувся також як вправний маклер. Він умів збути на публічних торгах з неабиякою вигодою все, що потрапляло до його рук.

Особливістю цих аукціонів було те, що дійсна вартість об'єктів продажу зовсім не бралася до уваги. Ціну диктував сам імператор у той же спосіб, як призначав чиновників на посади, тобто — на власний розсуд. Вказував він і на того, хто мав зробити покупку, часто так наганяючи ціну, що покупець,

приневолений платити, втрачав всі свої статки. Гай неконфліктно поєднував у собі маклера й блазня. На одному з торгів, сидючи на лаві покупців, задрімав Апоній Сатурнін, що був поважною людиною, уже в літах.

Цезар помітив, що Сатурнін куняв, і підкликав до себе глашатая: поглянь, мовляв, як чоловік догідливо киває головою. Отже, він погодиться і з несподіваною пропозицією. Окличник лакейськи тихо засміявся й пішов будити Апонія, щоб оголосити йому до сплати ціну, на яку начебто той погодився киванням голови. Сон колишнього претора як рукою зняло, коли він довідався, що став власником тринадцяти гладіаторів за дев'ять мільйонів сестерціїв.

Калігула задіяв усі джерела наживи. На Палантині, головному пагорбі міста, він розпорядився збудувати лупанарій, одержавлений будинок розпусти. Ця споруда мала вигляд палацу, безліч кімнат якого були обставлені з блиском і розкошами. У них жриці найдавнішої професії й просто шанувальниці пригод очікували на клієнтів.

Гай і тут залишив відбитки своїх пальців. На ринки, площі, у базилики та інші людні місця були розіслані глашатаї. Вони згукували чоловіків, старих і молодих, приходити на Палантин, де їх очікують втіха й насолода. У кого обмаль грошей, тим окличники обіцяли кредити під низькі відсотки. Окремо призначені слуги заносили до спеціальних заохочувальних книг імена тих, хто примножує доходи цезаря. Гроші й справді не пахнуть, — так міг сказати й Калігула задовго до відомого афоризму імператора Веспасіана.

Розповідає Світоній і про те, що імператор Клавдій любив різні видовища, охоче влаштовував їх сам, був винахідливим сценаристом масових дійств. У державному й сакральному репертуарі стародавніх римлян значились і так звані столітні ігри. Вони справлялись, зазвичай, кожні 110 років, починаючи з V ст. до н.е. й символізували «Золотий вік» римської історії. Після смути громадянських воєн їх відсвяткував цезар Август. Пісенну частину опрацював знаменитий Горацій.

Клавдію теж заманулося відзначити столітні ігри. Покладаючись на свої історичні пізнання, імператор доводив, що

Август дочасно справив урочистості й треба виправити цей недогляд. Визначилася й остаточна дата — квітень 47-го року, якраз на 800-річчя від дня легендарного заснування Риму.

Ніхто, звичайно, не збирався проводити це святкування насправді. Йшлося про символічне відзначення уточненого ювілею. Тим не менш, — каже Світоній, — глашатаї урочисто скликали римлян на віртуальне свято. Багато хто вбачав у цьому маскарад: збиратися на урочистості, які не відбудуться й підганяти під них святковість настрою. Політичне свавілля влади жодних перепон не визнавало.

Імператорська зверхність над суспільством, нормами закону й моралі давала знати про себе і в царині діяльності глашатаїв, їхнього соціального становища й повноважень.

Світоній показує це в епізоді, що стався під час змагань, встановлених імператором Доміціаном на честь Юпітера Капітолійського. Розпорядником свята, що проводилось раз на п'ять років, був сам цезар. Програма Капіталійських урочистостей вельми насичена: там змагалися музики й ритори, гімнасти й вершники. Переможцем у красномовності став Пальфурій Сура, філософ-стойк, оратор і поет.

Вінок переможця виборів колишній сенатор. Пікантність ситуації в тому, що сенаторського звання Пальфурія позбавили на вимогу імператора. Тепер же сотні людей, користуючись нагодою перемоги свого улюбленця, злагодженими голосами прохали верховного володаря повернути філософу й поету його законне місце в сенаті.

Одностайні очікування римських громадян були зневажені, не удостоєні елементарної відповіді. Доміціан через глашатая наказав мешканцям столиці світової імперії замовкнути. Потужний голос окличника переміг усіх. Над святково налаштованими головами багатолюдного зібрання повисло одне-єдине визначальне слово: **«Мовчати!»** Це типовий стиль спілкування необмеженого абсолютизму зі своїми підданими. Їхні вимоги й прохання нічого не варті, на них ніхто не зважає.

Публічно принижено й глашатая. Він приневолений виконувати поліцейські функції наведення порядку, якому, власне, ніщо не загрожувало. Та й навряд чи можна було

очікувати чогось іншого від цезаря, урядові розпорядження якого починалися словами: **«Государ наш і бог велять...»**, а його статуї на Палантині, головному пагорбі міста, виготовлялись тільки із золота або срібла. Вагу дорогоцінного металу, призначеного на їхнє виготовлення встановлював сам імператор, і в ощадливості тут не був запідозреним.

Праця глашатая, особливо при тиранічній владі, часто була ходінням над безоднею; багато важила його помилка чи просто необачність і для нього самого і для інших.

Той же Доміціан власною рукою послав на смерть Флавія Сабіну, свого двоюрідного брата, який у день консульських виборів був проголошений народом не майбутнім консулом, а майбутнім імператором. Яка доля спіткала окличника, можна лише здогадуватися.

Геродот і Арістотель передають майже однаково давню легенду про тиранів Фрасибула й Періандра з давньогрецьких міст Мілета й Корінфа. Періандр, вважаючи досвідченішим Фрасибула, — в Арістотеля навпаки, — шле до нього глашатая за порадою, як краще управляти містом.

Цар Мілета нічого не сказав окличнику, але запросив на прогулянку. Вони вийшли за місто на поле, засіяне пшеницею. Ця нива обіцяла хороший урожай. Фрасибул, розмовляючи з гостем про всяку-всячину, мовчки зриває і кидає на землю колосся, яке вивищувалось над іншими. Найкраща ділянка на врожайному полі під кінець їхньої прогулянки була знівечена, втратила всю привабливість і красу.

Повернувшись до Корінфу, глашатай доповів своєму володарю, який то дивний мілетський цар: нічого не порадив, а столочив разом із заморським гостем цілу ділянку пшеничного поля. «Не розумію, що все це має означати,» — бідкався окличник. Періандр вдоволено посміхався. Був певен, що розгадав таємничу раду тирана із Мілету. Фрасибул, мовляв, хотів сказати: **хочеш безпечно царювати, не дай дороги суперникам, вчасно видаляй їх з політичної ниви.** Відтак, Періандр став виявляти до своїх громадян небачену жорстокість. Це була війна на знищення вірогідних конкурентів у домаганні влади.

Між тим, існувала й інша версія розгадки таємниці, привезеної з Мілету глашатаєм. **Бажаєш мати квітучу державу, створи умови для розумового й фізичного розвитку кожної людини, плекай здібності й таланти і твоя держава буде щедрою на успіхи й досягнення.** Розглянута дилема була однією з улюблених тем у тренінгах софістів.

У своїй знаковій книзі-дослідженні «Політика» Арістотель висловлює ряд оригінальних суджень і щодо суспільного інституту глашатаїв. Він констатує: для забезпечення нормального функціонування держави вимагається значна кількість керівників-управлінців. «Не всі ті, — каже філософ, — хто призначається на посаду за підсумками виборів чи жеребкування, можуть вважатися посадовими особами». Арістотель виводить за межі цієї ланки насамперед жерців, зазначаючи: їх треба вважати чимось іншим, порівняно з державними посадовими особами.

До цієї ж категорії він зараховує і глашатаїв. Це слід, напевне, розуміти так: *жерці та глашатаї формально не належать до осіб з державними повноваженнями, але у своєму окремішньому статусі помітно впливають на суспільні й державні справи.* Замислюючись у «Політиці» над найбільш раціональним державним устроєм, Арістотель доходить висновку: самодостатньою не зможе стати ні надто мале, ні занадто велике державне утворення. Як і завжди, слід шукати золоту середину.

У самобутній аргументації мислителя щодо неможливості, зокрема, ефективного управління надмірно великими територіями значиться й такий аргумент: хто зможе бути воєначальником на цих неоглядних просторах і *«хто буде глашатаєм, якщо він не володіє голосом Стентора?»*

Показово вже те, що Арістотель ставить окличника за його суспільним значенням поряд з командувачем військами. Не менш знаковим є і звернення до образу Стентора, легендарної постаті серед окличників, персонажу гомерівської «Іліади». Він учасник Троянської війни. **Природна сила голосу Стентора дорівнювала сумарним голосам п'ятдесяти чоловіків-воїнів. Він наважився стати врівень із самим Гермесом і загинув, змагаючись із Богом у силі голосів.**

Гомер зображує трагічний епізод однієї з битв під Троєю: грекам стало сутужно, довелося відступати аж до вузької берегової смуги, до самих човнів. І тут надійшла допомога: перед військом з'явилася Гера, дружина Зевса, в образі Стентора. Його ж могутнім голосом вона присоромила ахейців, які раптом забули про бойову звитягу. У кожному, хто бачив і чув богиню в подібі Стентора-окличника, вона пробудила, упевнює Гомер, відвагу й мужність. Данайці згуртувались і кинулися у вирішальний та переможний бій.

З легкої руки великого аеда вислів *«Стенторів голос»* увійшов у всю європейську культуру як символ *дзвінкого, дужого й неповторимого голосу*.

Ім'я глашатая у Сенеки спливає знову в гострому контексті роздумів про спокій душі і внутрішню свободу. Він радить Луцілію не домагатися нічого з мирських благ, байдуже обходити міську площу. Там, на своїх підвищеннях страждають невідомістю ті, хто сподіваються посад — *той підкупом, той через спритного посередника, інший — запобігаючи й принижуючи себе*. Їхні серця завмирають, очікуючи оголошень глашатая про наслідки голосування.

«Ти будеш щасливим, Луцілій, — наставляє Сенека, — коли відвернешся від цих торгів, не будеш покладатися на фортуна, не даси посісти їй владу над собою». Публічні вибори, слід пам'ятати, не гарантують чесного результату.

Досить пригадати, що преторські вибори програв кришталево чистий Порцій Катон, а посаду здобув, через підкуп, Публій Ватіній, один з найбільш аморальних політиків серед прибічників тріумвірату.

Йшлося про політичний тріумвірат Цезаря, Помпея й Красса, правління яких торувало шлях диктатурі. Реальну загрозу Республіці усвідомлювали Цицерон, Катон та інші далекоглядні політики. Тріумвіри, попереджав Цицерон, не знають міри ні в чому й, напевне, *«будуть робити, кого захочуть, консулами й народними трибунами»*. На доказ управлінського свавілля тріумвірів Цицерон прогнозує, що вони загорнуть у пурпурний одяг жерця *«навіть товсту шию Ватінія»*. Намір обрати його членом колегії авгурів уже був заявлений. *«Товста шия*

держави» — так глумливо називає Цицерон цього політика-нікчому.

Світоній згадує глашатая і у зв'язку з елевсінськими містеріями та участю в них імператора Нерона. Елевсінії — давнє хліборобське свято на честь богині Деметри. Воно тривало більше тижня, мало складну й мальовничу обрядовість та з часом святкування набуло особливо таємничого, містичного характеру, почало супроводжуватися специфічними обрядами.

До Елевсіну, що в кількох десятках кілометрів від Афін, прибув Нерон. Жорстокий тиран не зупинився перед убивством власної матері, але образ якої і видіння фурій, богинь-месниць зі смолоскипами в руках, переслідували убивцю. Його нав'язлива ідея — викликати дух померлої і дістати прощення.

Цезарю порадили присвятитись до елевсінських таїнств, щоб позбутися страхітливих кошмарів, та у храмі Нерон почув виразний голос глашатая, який вимагав залишити святиню нечестивим і злочинцем. Володар трону, всемогутній і зухвалий, що давно перейшов межі усього людського, прийняти посвячення все ж не наважився.

Цицерон в одній із книг «Про оратора» змальовує колоритну постать окличника Гранія. В освічених колах його знали як гострого насмішника й жартівника, дуже дотепну людину. Граній своїм їдким словом діставав багатьох, не минаючи і людей сановитих та поважних. Перепадало і йому на горіхи — глашатай став персонажем кількох «сатир» Гая Луцилія, знаменитого давньоримського сатирика. Письменник наводить такий дотеп окличника, висловлений на чийсь адресу: «Та хіба ж йому гріш ціна?» Якраз у подібних жартах, стверджує Цицерон, і виявляють себе затяті дотепники. Їхній козир у тому, що двозначність у ціні існує сама по собі. Уміння виявити у слові інший, ніж прийнято вважати, смисл є незаперечною ознакою небуденного розуму.

Вправне жонглювання відтінками здатне викликати у слухачів і захоплення, й сміх. Так само, як і словесні нетактовності, до яких часом вдається Граній. На кшталт такої: **«Чого йому не вистачає, крім багатства й доблесті?»** Десь у цьому ряду мовної невибагливості можна назвати й деякі з

жанру дружніх порад, схожих на ту, що її глашатай подав адвокатові в суді. Там оборонець підсудного, виступаючи з промовою раптом відчув біль у горлі та втратив голос.

Граній порадив піти негайно додому та випити холодного вина з медом. «Так я ж втрачу голос від цього», — занепокоївся недужий. **«Краще втратити голос, — негайно знайшовся глашатай, — ніж підзахисного».** Подібну дотепність Цицерон означив як блазенську. Його шкала ораторського мистецтва навчала ніколи не втрачати почуття міри. Дотепи не самоціль, вони прикрашають промовця не тільки вишуканістю, а й доцільністю.

Історія реклами має пишатися тим, що великий мислитель і неперевершений оратор використав у науці красномовства професійний досвід і окремі прорахунки окличника Гранія, загалом неординарної та яскравої людини.

І в літературній спадщині Лукіана, письменника-сатирика, прозваного «Вольтером класичної давнини», знайшовся контекст для згадування про окличників. Це фрагмент розмови Солон з Анахарсісом, філософом із Скифії, який прибув до Афін для поглибленого вивчення еллінської культури. Афінський мудрець став добровільним гідом для допитливого скифа у лабіринті філософії, науки й державного життя.

Діалог між ними зав'язувався вільно й невимушено і буквально іскрився думками, образами, елегантною дотепністю. Зайшлося й про стиль та упорядкування філософських бесід, найкраще використання часу. Солон намовляв вченого гостя неодмінно втрутитися, якщо помітить ухилення від порушеної теми чи відволікаючі сюжети, як це прийнято в ареопазі.

Ареопаг — давньогрецький суд, що засідав на афінському пагорбі Арея, від якого й отримав свою назву. Він розглядав справи щодо особливо тяжких злочинців-вбивств, умисних тілесних ушкоджень, підпалів. Кожній зі сторін, учасників процесу, надавалося слово для звинувачення чи захисту. Судді у повній тиші вислуховували все, що стосувалося справи.

«Не раз траплялося, — пригадував Солон, — що оратори замість розмови по суті, починали з далекого вступу й довгої

промови; інші, щоб розчулити суддів, заламували руки й творили жалісливі мізансцени; ще інші намагалися викликати у присутніх страхітливі й розпачливі видіння. Ось тоді, казав політик-реформатор суддівства, на перший план виступав окличник».

Судовий глашатай рішуче примушував замовкнути, власне позбавляв слова того, хто не хотів, чи не вмів розкрити перед судом істину події, а намагався загорнути її в слова.

Окличник у такий спосіб приводив ораторів, що вибилися з колії, до тями. Подібно тому, як наглядачі в амфітеатрах утихомирювали своїми довгими палицями тих глядачів, котрі щедро пригостилися після полудня й відчули себе нештатними учасниками вистави.

Під нищівну сатиру Ювенала підпали вже й глашатаї, бо на них теж опиралося давньоримське суспільство, устрій якого, мораль і порядки нещадно висміював поет.

Горючого матеріалу вистачало довкола. Сатиричні теми підказувала сама дійсність, яка вже пізнала усі людські пристрасті, поривання до зір і падіння в безодню пороків.

Поетична майстерність Ювенала вражає. Один його віршований рядок і вже постає завершена, повнокровна картина. Загрозу свободі, наприклад, він образно передає так: **на виготовлення кайданів уже стільки йде заліза, що його не вистачає на борони та плуги.** «Така хитка рівновага між свободою і неволею, — застерігає поет, — руйнує суспільну стабільність і державну перспективу».

Деградацію суспільних механізмів Ювенал вбачав у тотальних підкупках. Впливова людина при владі може відвести комусь хлібне посадове місце, поставити мокру печатку на фальшивому документі про спадщину, видати посвідчення хоч би й учасника Троянської війни.

У цих оборудках були приневолені брати участь і глашатаї. Їм патрицій доручив зустрічати на порозі його дому клієнтів, що домагалися посади, ретельно пересвідчуватися у їх ідентичності та головне — вести торг щодо оплати, приймати хабарі натурою

й грошима, доставляти їх хазяїнові. При цьому дещо прилипало, звичайно, й до липких пальців окличників.

У своїх викриттях Ювенал не щадив і не лякався тих, хто стояв на самих верхів'ях влади. Розвінчав, зокрема імператора Доміціана як безмірно жорстокого і недалекого державного діяча й політика і його найближче оточення, що складалося з нікчемних людей. Ці прислужники, закинувши державні справи, метушилися довкола підношення цезарю у вигляді диковинної заморської рибини. Вона начебто сама запливла у рибальські сіті, щоб звідти потрапити на обідній стіл імператора. Диригував цим оркестром придворних блазнів глашатай Лібурн. Взятий у рабство в Іллірії, теперішня Далмація, він був згодом відпущений на волю й зробив карколомну кар'єру. Раб, який виявився вартим свого коронованого хазяїна.

Окличникам випало стати дотичними й до трагічної біографії Езопа. За переказами, між послів лідійського царя Креза до оракул у Дельфи був і легендарний давньогрецький байкар. Між ним і дельфійцями виникло якесь непорозуміння. Езоп був звинувачений у присвоєнні храмових цінностей і скинутий зі скелі як святотатець. Як пізніше з'ясувалося, без жодної провини. За вмисне вбивство Дельфи зобов'язалися сплатити грошову пеню. Жерці храму Аполлона розіслали глашатаїв у всі кінці Еллади на пошуки рідних чи близьких безвинно страченого.

Глашатаїв залучали й до непривабливих ролей за всіх часів і на різних, у тому числі найвищих рівнях влади. Не тільки в комедійних сюжетах, а й у суворій прозі життя також. Не самі окличники обирали сценарій, його визначали володарі, які були власниками не тільки програмних завдань, а й людських душ.

Майстерно змальовує подібну типову ситуацію давньогрецький історик і письменник Плутарх. У порівняльній біографії Ромула, легендарного засновника Риму, він зазначає: «Зростаючи в силі, римляни почали збройну експансію проти сусідніх земель і народів. У двох масштабних битвах вони завдали тяжкої поразки етрускам, змусили їх підписати кабальні умови миру. Етруски втратили значну частину своїх територій».

Ромул справив тріумф з нагоди перемоги. Вулицями міста провели багато полонених воїнів і їхнього полководця. Літня

вже людина, він під впливом розгрому втратив душевну рівновагу, був украй деморалізованим. Його одягнули в тогу з пурпурною каймою, що її носили підлітки. На шию командувача почепили буллу — шкіряний футляр, у якому зазвичай зберігався дитячий амулет римської родини. До приниження поразкою завойовники додавали такі атрибути тріумфу, що зневажали людську гідність.

На всьому скорботному шляху полонених, від вхідної брами до Капітолію, окличники гучно повторювали: «Продаються сардинці!» Йшлося про етрусків, які, за переказами, до переселення в Італію проживали в малоазійських Сардах. Ця традиція ображання старого чоловіка під дитину-підлітка відтворювалась у всіх наступних тріумфах. Глашатаї вигукували ту ж саму фразу, тільки тепер під сардинцями вже мали на увазі не жителів Сард, а узагальнено мешканців Сардинії, масово навернених у рабство.

Окличникам доводилося бути, з обов'язку служби, в частих контактах з носіями влади, а нерідко, прямо чи опосередковано, брати участь у домаганнях на неї. Плутарх через біографію Тесея розповідає, як Егей, цар Афін, скликавши Народні збори, представив громадянам свого сина в ролі спадкоємця трону. Це перекреслювало плани синів Палланта, царевого брата. Вони організували засідки з тим, щоб вчинити замах на людину, яка вже мала за собою багато подвигів. Про небезпеку Тесея довідався вчасно та переміг своїх ворогів. Його добровільним інформатором став глашатай паллантидів Леос з Агнунти, який був у рядах змовників.

Вчинок окличника мав і побічні наслідки. Між обома демами, або районами, де проживали сини Палланта і глашатай Леос спалахнула ворожнеча. Паллантидський дем перестав родичатися з мешканцями агнунтського дему. Там глашатаї навіть відмовилися виходити до громадян із традиційною формою звернення: «**Слухай-но люд!** ...», бо це нагадувало їм про гріх порушення вірності своєму патрицію.

Аполлотор наводить у своїй «Бібліотеці» з міфології дуже давню легенду про Атрея і Фіеста, двох зведених братів, які змагалися між собою за царську корону. Неабияку роль у цьому

зіткненні відіграло «золоте руно», символ найвищої влади. Ним послуговувався цар у щорічних церемоніях викликання дощу.

Стародавні греки вважали, що «вода — це золото», а руно магічним способом викликає дощ. **Золоте руно ягняти — метафоричний образ, що посів чільне місце в системі давньогрецької міфології. До нього й стали дотичними і сам трон, і претенденти на нього.**

Атрей свого часу дав обітницю принести в жертву богині Артеміді найкращу вівцю зі своєї отари. Сталося так, що в його кошарі з'явилося золоторунне ягня. І одразу ж заговорила спокуса ухилитися від обітниці, принаймні повної. Тож Атрей приніс у жертву тільки м'ясо ягняти, а з руна зробив опудало та сховав його до скрині. Це був справжній скарб. Не витримав Атрей, похвалився цим на ринковому майдані. Поголос дійшов і до Фієста. Той вирішив: буде краще, коли золоте руно перекочує до його сундука. Цьому мала посприяти молода дружина Атрея, яка давно вже поглядами спокушала Фієста.

Одного дня необачний Атрей втратив і золоте руно й подружню вірність. Про все це подбала Артеміда як кару за порушену обіцянку.

У народному зібранні Мікен відкрилися публічні дебати за місце на престолі. Глашатай вже почав скликати мешканців, щоб сповістити ім'я нового царя. Настіж відчинялися двері храмів, спалахували вогні ілюмінацій на святково прибраних вулицях. Атрей доводив зібранню свої переважаючі претензії — правом первородства і тим, що був власником золотого руна.

Фієст переказав: чи наполягає його суперник на тому, що володар символу верховної влади має неодмінно зійти на трон? Після ствердної відповіді Фієст повів у свій дім міських старшин, показав їм золоте руно, а брата звинуватив у підступності. Того ж дня глашатай дав місту ім'я Фієста-царя.

Почав царювати Фієст та мабуть, ширше гнізда розпростер свої крила. Про здобуття влади віроломством довідалися на Олімпі. Зевс посилає до Атрея бога-глашатая Гермеса з таким повелінням: прикликати Фієста й спитати, чи той готовий зректися влади, якщо Сонце на небі раптом поверне на вже пройдений шлях. Фієст сприйняв це за недолужний жарт і погодився.

Зевс хутко втрутився у звичні закони природи. Сонце, що стояло саме в zenіті, зупинилося на мить і почало рухатися у бік ранкової зорі. Супутні зірки теж повернули на вже пройдену дорогу. Сонце того вечора вперше й востаннє зійшло на сході. Ошуканство Фієста було доведено. На золотий трон зійшов Атрей, вигнавши суперника з Мікен.

У сутичках за владу часом сходилися земні й небесні сили, а з ними глашатаї неба і землі.

У біографії Арата, сина підступно вбитого царя Сікону, розповідається, як була повалена влада тирана Нікокла. Арат з невеликим військовим загоном винахідливо та сміливо проник у місто, яке пильно охоронялось, роззброїв варту та напав на палац тирана. Це сталося на світанку, городян від несподіванки охопила паніка.

Тоді Арат вислав глашатая до людей, які збіглися на площу. Від імені переможця окличник передав його заклик повстати за свободу. Мешканці рішуче стали на бік Арата. Обійшлося без пролиття крові й людських жертв. Новий цар пишався тим, що доля залишила його *«незаплямованим кров'ю співвітчизників»* у громадянській війні.

У палаці сицилійського диктатора в Сіракузах було заведено такий порядок: після приношення жертви богам глашатай мав молитися вголос про те, щоб тиранічна влада тривала вічно. Її володар Діонісій залишив незгладимий слід на своєму імені тим, що звелів продати у рабство самого Платона, свого непоступливого гостя.

Діонісій-син, уже під час царювання, теж запросив філософа до Сіракуз. Сподіваючись втілити в життя модель своєї ідеальної держави, Платон прийняв запрошення царя, котрий подавав надії на демократичні зрушення. Але знову повторилася відома вже картина: *глашатай виголошує молитву на вічне життя тиранії.*

Украй незручну ситуацію зумів пом'якшити сам Діонісій. Він постарався все перевести на жарт. Адресуючись до окличника, володар закинув йому, що той, мовляв, без вини проклинає його біля вівтаря. Та навіть цей безвинний коментар сполошив царську челядь. У такому нівелюванні традиції вона запідозрила

посягання на своє неподільне панування і згубні платонівські впливи на Діонісія.

Нума Помпій, другий цар Риму, був ініціатором багатьох нововведень і реформ у світському та релігійному житті. Він же впровадив порядок, за яким під час кожного виходу царя попереду йшли глашатаї. Вони домагалися тиші на вулицях міста й наказували усім припиняти всілякі роботи. Увага в цю мить мала бути прикутою винятково до публічної з'яви царя. Подібну церемонію поширили й на всі цивільні та релігійні обряди за участю посадових осіб або жерців. Попереду процесії неодмінно йшов глашатай, гукаючи: «Хок аре!», тобто «Роби це!» Погуки окличника привертали увагу зустрічних до процесії й були закликком не відволікатися на сторонні справи.

Схоже, традицію зосередженого служіння перейняли піфагорійці, заборонивши своїм прихильникам молитися богам мимохідь, поклонятися їм поміж іншим.

Геродот примітив і майстерно описав історичний епізод з поверненням до влади тирана Пісістрата. Невгамовний політик склав у своєму вигнанні сценарій самотнього дійства. До міської брами Афін прибув у супроводі почту широкий повіз, прибраний вінками та квітами. Урочисту процесію вели глашатаї. На повозі величаво розсілася жінка-красуня у вбранні богині Паллади, захисниці Афін.

Мешканці були в захваті, вітали покровительку радісними вигуками й гучними оплесками. Окличники урочисто виголошували: «Богиня прибула власною персоною, щоб благословити владу Пісістрата». Вражені афіняни покійно впали на коліна. Виконуючи настановлення богині, диктатор тут же постав перед лицем упокорених.

Мальовнича сцена передачі влади закарбувалась у пам'яті сучасників і нащадків. Двадцять п'ять століть тому спрацював, як спрацьовує й тепер, ефект неординарного рішення і його нестандартного впровадження у життя. Напевне ж, по-людськи тяжко було глашатаям виконувати доручення, яким вони не співчували, або які викликали людський осуд чи не сприйняття.

Римський шукач скандальних пригод Клодій вчинив святотатство. Його вина була доведена на суді Цицероном. Та

впливові кола домоглися виправдання зловмисника, ще й підсадили його на важливу посаду народного трибуна. Спираючись на неї, святотатець почав переслідувати великого римлянина. Цицерон був призначений на вигнання, за наказом Клодія спалили його маєток і дім у столиці. Майно, що уціліло від грабунків і пожеж, виставили на аукціон.

День за днем глашатай виходив на поміст, відкривав торги й кликав покупців. Ніхто не зазіхав на статки політичного вигнанця. Римські громадяни, не змовляючись, мовчки бойкотували це принизливе дійство.

Октавій, усиновлений Юлієм Цезарем, претендуючи на корону, вступив у союз з Марком Антонієм і оточив Рим військами. Під їхнім захистом домігся консульства й відкрив кримінальне переслідування проти Кассія, Брута та інших спільників, причетних до вбивства диктатора. Судили їх заочно. Ті, що виносили вирок, перебували під пильним контролем військових.

Плутарх описує зворушливий момент, коли на трибуну, за сценарієм кримінального процесу, зійшов глашатай. Він, як і годилося, назвав прізвище Брута і запросив його на суд. У натовпі виразно прозвучало глухе зітхання, багато з шанованих громадян стояли, понуривши голови на знак жалоби.

Та бували в окличників і хвилини особливого натхнення, наставляв зоряний час їхньої кар'єри. Це тоді, коли доля прилучала їх до масштабних і вікопомних подій, таких, як перемога Тита Фламініна, давньоримського полководця й політика, над військами царя Філіпа V Македонського. Унаслідок цього грецькі міста були звільнені від македонських гарнізонів з даруванням автономії.

Постанову римського сенату Тит вирішив оголосити під час загальногрецьких ігор в Істмі, що на Корінфському перешийку. Вони починалися оголошенням священного перемир'я й тривали кілька днів. За пальмову вітку та вінок із соснового віття змагалися вершники, гімнасти й музики. Стадіон був заповнений людьми по вінця. Глядачі спостерігали гімнастичні вправи, коли пролунав голос сурми, і майже одразу з'явився глашатай. Він принародно оголосив, що сенат Риму й

полководець Тит, розгромивши македонського царя, «дають незалежність, звільнення від гарнізонів і податей з правом автономії» для коринфян, евбейців, ахейців, загалом мешканців дев'яти областей. На гомінкому стадіоні мало хто почув і розібрав слова окличника, усі перепитували один одного. Тоді глашатай, напруживши голос, переповів слово в слово сказане раніше.

Крики радості долинули до самого моря. Люди підхопилися зі своїх місць, кинулися вітати один одного. Чудовий сонячний день, високе блакитне небо над головою і захмелілі від свободи, сп'янілі від вина щасливі люди. Така мить трапляється, мабуть, лише раз на все життя. В Аргосі вдячні греки обрали Тита розпорядником всеелінських Немійських ігор на честь Зевса. Тут були змагання атлетичні й кінні, а пізніше й музик. Тит подбав, щоб ігри в Немейській долині пройшли дуже пишно, оскільки проводилися під його егідою. І тут полководець повторив тріумф Істми.

Через глашатаїв — а вони для великих святкувань відбиралися також шляхом змагання — він урочисто проголосив Елладу вільною. Для людства було б величезним благом відзначати тільки такі тріумфи.

З часів давньогрецької Античності вся європейська культура сприйняла й піднесла в легенду подвиг Тесея. Він здолав потвору Мінотавра й звільнив Елладу від принизливої данини. Та повертаючись з Криту до Аттики, Тесею і його кормчий забули на radoщах переменити вітрила з чорних на білі — колір перемоги. Цар Егей чекав повернення сина на високій скелі. Пильно вдивляючись у море, він здалеку помітив чорні вітрила й кинувся у морську безодню.

Приставши до берега, Тесею шле до Афін глашатая сповістити про своє повернення. Дорогою окличник зустрічає багатьох людей, вони зі сльозами розповідали про трагічну загибель царя й одночасно покладали на посла Тесею переможні вінки за звістку про вдалу експедицію. Радість і трагедія зійшлися, як це й буває у житті. Глашатай вдячно прийняв вінки, прикрасив ними свій жезл і повернувся на берег, де Тесею здійснював жертвний обряд. Цей звичай — прикрашати вінками жезл

окличника, а не його самого, став традицією у святі осхофорій на честь богині Афіни, святі збирання винограду.

Осхофорії запровадив Тесей, який був для давніх греків реальною, а не міфічною людиною, і Плутарх писав його земну біографію. Під час жертвоприношень на осхофоріях його учасники вигукують по черзі: «елелей» і «гай-гай» — вигуки перемоги і слова розпачу та жалю.

Джерельна база Античності не акцентує уваги спеціально на зовнішній атрибутиці професії глашатая: жезлі, музичному супроводі, одязі, манері звертання до людей тощо, хоча й подає певні, нехай і розрізнені відомості, що складаються в реальний образ.

Окличникам доводилося виконувати свої обов'язки у різних обставинах життя й обставин, відкрито та приховано, публічно й конфіденційно, в урочистій обстановці й під загрозами здоров'ю і життю — тут громіздка й представницька атрибутика не завжди могла бути в нагоді.

Незаперечним видається головний висновок: інститут глашатаїв — надзвичайно давнє суспільне утворення, ефективно діючий носій інформації, віками апробований засіб рекламного впливу на широкі верстви людей, одна з базових опор цивілізаційного існування й розвитку суспільства. Уся ця галузь діяльності освячена авторитетами богів і героїв та доблестю багатьох людей, імена яких поповнили історію культури, науки і мистецтв.

Привертає увагу звичай Античності опиратися на традицію й творити її у будь-якій сфері: родовідній, фаховій, мистецькій. «У спартанців, подібно єгиптянам, було прийнято успадковувати батьківське ремесло», — зазначає Гомер.

У числі особливо шанованих і радо прийнятих кожною новою хвилею спадкоємців — професія глашатая, флейтиста і повара.

Син глашатая бачить себе тільки окличником; син флейтиста прагне навіки поєднатися з цим музичним інструментом; син повара не уявляє життя без кухні й готування смачних страв. Це надійна школа родинного виховання й запорака справді фахового навчання — з батьківської руки.

Спартанці це знали й усіляко оберігали інститут фахового успадкування. **Вакантну посаду глашатая вони визнавали пріоритетом родини**, тому відмовляли претендентам «з вулиці». Навіть тоді, коли вони мали кращий голос та інші фахові дані.

Перевага надавалася, вочевидь, родинній традиції, яка гарантувала вірність професії та фахову надійність як у мирні дні, так і в добу воєнного лихоліття.

РОЗДІЛ III

ГЛАШАТАЯ НА ВІЙНІ

На незліченних війнах і давньогрецької, і римської Античності присутні й окличники з такою ж неодмінністю, як збройні сили, запеклі бої, згарища й людські загибелі.

Постать глашатая виходить з тилкових резервів на передній план, коли визріли умови для перемовин з надіями на досягнення результату, і звичайно ж тоді, коли доходить до укладення миру.

Людину-глашатая на війні змальовує багато видатних авторів античного світу: Геродот, Гомер, Цицерон, Сенека, Плутарх і низка інших. Як мовиться, у фас і профіль, у різних поворотах військової долі, у щасливих і у небезпечних обставинах. На полях великої війни і у дрібних збройних сутичках.

Для Геродота, зокрема, невичерпною темою є епопея греко-перських воєн, мужність Еллади перед лицем грізної небезпеки. Тривалим, напруженим і стійким був опір, жорстокою й невблаганною була агресія. Окличники обох сторін виступали активною, діяльною ланкою в усьому ланцюгу трагічних подій.

Мешканці Делоса при наближенні персів залишили свій острів. Довідавшись про місце їхнього перебування, Датіс, воєначальник мідян, надсилає до них глашатая. Від імені царя він повелів сказати острів'янам наступне: не треба тікати зі своїх домівок, ніхто не завдасть їм шкоди, не поруїнує ані жител, ані святилищ Аполлона й Артеміди, які, за переказами, народились на Делосі.

Делосцям важко було повірити запевненням глашатая. Вони знали про безчинства персів під час окупації сусідніх островів: насильну мобілізацію до війська, взяття в заложники жінок і

дітей, облогу міст, спустошення краю. Заклик через глашатая до примирення із завойовником виявляється приреченим на невдачу.

У стані персів Геродот зазначив і такий епізод: цар Ксеркс після битви під Фермопілами послав глашатая на власні кораблі і флот союзників з пропозицією: кожний, хто побажає, може прибути на місце битви й переконатися у блискучих бойових діях мідян. Тим часом, місце недавніх боїв змінили до непізнаванності. Із багатьох тисяч загиблих персів на поверхні лишили тисячу тіл. Решту спішно поховали, замаскувавши могили. З кораблів прибуло багато тих, хто бажав переконатися у доблесті перського війська. Їм на доказ показували мертвих персів, видаючи їх за вбитих захисників Фермопіл, воїнів царя Леоніда й тих, хто прийшов їм на допомогу.

На устах глашатаїв, які перебували на війні, нерідко трималася інформація вкрай трагічного змісту, як це було під час морської експедиції афінян до острова Саламін.

Захисники Афінь попросили еллінський флот перевезти туди усіх людей міста, оскільки там було безпечніше для жінок і дітей, а чоловіків вивільняло для участі в бойових діях. Флот справився із перевезенням. Кораблі кинули якор біля Саламіна, афіняни висадились на берег, і одразу став до праці глашатай. Він обійшов усіх пасажирів і передав розпорядження старшинам родин: негайно приступити до облаштування прибульців у польових умовах і з'явитися на пункти збору.

Жінки й діти були відправлені зі всім своїм скарбом на острів Егіну до міста Трезен, частина залишилась на Саламіні. Чоловіки-призовники супроводжували їх до місць нового побутування. Упевнившись у безпеці ближніх, вони повернулися туди, де належить бути мужчинам у часи тяжких випробувань для Батьківщини.

Окличник — служба особлива. Він має йти в огонь і воду, нехтуючи небезпеками, безвідмовно виконувати наказ. Часом — на крайній межі.

Цю ситуацію точно і психологічно вивірено передав О.Пушкін у вірші «Анчар». Автор говорить про легендарне отруйне дерево, що росте у випаленій сонцем пустелі, крізь його кору сочиться

отрута й загусає краплями прозорої смоли. Анчар обминають птахи, до нього бояться наблизитися звірі, бо там на них чатує смерть. І тільки людина наважилась послати до дерева-вбивці іншу людину.

Володар-князь примусив «владним поглядом» свого раба вирушити в дорогу, і той слухняно подався виконувати жакхливий наказ. Посланець князя на ранок повернувся зі смертельною смолою, але знесиленим упав до ніг свого володаря й помер. А той розпорядився начинити краплями отрути бойові стріли і вирушив із ними на завоювання чужих територій, всюди розсіваючи смерть.

Дві найхарактерніші риси у відносинах «володар і глашатай» влучно окреслив поет: *категоричний імператив*, у О.Пушкіна «*владний погляд*», *та безвідмовність виконання — «слухняно подався в дорогу»*. Обидві прикмети — **неодмінні елементи служіння глашатаїв своїм повелителям.**

За пророцтвом Дельфійського оракула спартанці мали дістати сатисфакцію від персів за вбивство їхнього царя під Фермопілами, але жодних конкретних вимог не висувати, обмежитися тим, що запропонує Ксеркс. До нього спартанці негайно й відрядили глашатая.

Ця місія у штаб-квартиру царя мідян дуже нагадує подорож до отруйного дерева пустелі. На той час в Елладі вже добре знали деспотичну владу Ксеркса, його слабо керовані настрої та вчинки. Його розлюченість міг погамувати тільки вид закривавленої шаблі. Представши перед Ксерксом, глашатай лакедемонян не мав часу на дипломатичні маневри. Мусив висловлюватися прямолінійно: **«Царю мідян! ... Спартанці вимагають від тебе відшкодування за вбивство, оскільки ти умертвив їхнього царя, який хотів захистити Елладу»**.

Ксеркс засміявся у відповідь, а потім надовго змовк. Запанувала тиша, у якій здригаються серця навіть мужніх і загартованих людей та сивіють скроні. Заговоривши, перський цар указав на Мардонія, свого родича й полководця. Нехай ось він, мовляв, дасть спартанцям те заспокоєння, на яке вони заслуговують. Зачувши таку недвозначну відповідь, глашатай відкланявся. Його посольська місія не увінчалась успіхом. Хоча

ясність щодо планів противника — теж результат. У Спарти не лишилося сумнівів: Мардоній має пройти їхню державу і всю Елладу вогнем і мечем.

Іншим разом Мардоній, за дорученням царя, запропонував афінянам сепаратний мир, щоб внести розкол і сум'яття у патріотичний фронт Еллади. Послом від персів на переговорах призначався македонський цар Александр I. Цей посередник між воюючими сторонами був прихильником перського вторгнення. Довідавшись про перемовини, спартанці надіслали своїх послів, якими були, за їхньою традицією, глашатаї. Вони взяли участь у переговорному процесі.

Афіняни сказали Александру, посередникові між Мардонієм і Афінами: *«Доки сонце буде рухатися своєю звичною дорогою, ніколи ми не примиримось із Ксерксом. Ми виступили проти нього, покладаючись на волю богів і героїв, святилища й кумири яких цар злочинно передав вогню»*. Діставши таку відповідь, Мардоній знявся з місця й повів війська на Афіни.

Ополчення спартанців на чолі з Павсанієм виступило на допомогу афінянам. Перед ними стояли аргосці, їхні давні конкуренти й союзники Ксеркса. Вони одразу ж послали глашатаєм до персів «кращого скорохода, якого тільки могли знайти». Той, налягаючи на швидкі ноги, погнав до місця дислокації військ Мардонія з волянням про допомогу. Вистояти проти спартанців власними силами аргосці не сподівались. Вони поклалися тепер тільки на те, що інформація про загрозу швидко дійде до благодійників — персів.

Тема фізичної витривалості на довгій дистанції і швидкості руху глашатаєв неодноразово трапляється в Геродота та інших античних авторів. Окличники-скороходи в римській літературі дістали загальну назву «курсори».

Давньоримський політик і полководець Луцій Папірій дістав навіть прізвисько «Курсор». Воно стало когноменом, тобто прилучилося до родового імені.

Диктатор і воєначальник, який миттєво приймав блискучі й водночас мінливі рішення, а його думка завжди далеко випереджала реальні події, став називатися Луцій Папірій Курсор і це прізвисько передав у спадок.

Військо афінян під проводом стратега Мільтіада прямувало до Марафону, поспішаючи стати на його рівнинах, зручних для наступу кінноти. Вже на марші приймалося рішення терміново відправити глашатая до Спарти. Вибір впав на Філіпа, прудкі ноги якого набули неабиякої популярності. Усього два дні знадобилось скороходу, щоб подолати неблизьку дорогу. Він поспішав зі всіх сил. Розумів, що від нього залежить, як підуть справи під Марафоном.

Як з'явився перед спартанськими зверхниками глашатай-скороход заявив: *«Афіняни просять вас допомогти їм і не допустити уярмлення варварами найдавнішого міста в Елладі. Адже Еретрія вже несе ярмо рабства й Еллада стала біднішою на одне місто»*. Рвійний характер спартанців не мав потреби у повторенні такого прохання.

Навіки увійшло в легенду ім'я Філіпіда, воїна-гінця. Він був посланий з Марафонської рівнини, місця битви до Афін передати мешканцям столиці надзвичайну новину — повну перемогу над перським військом.

Філіпід подолав марафонську дистанцію в сорок кілометрів. Він встиг вигукнути афінянам довгоочікувані для них слова: **«Ми перемогли!»** І впав на землю, вичерпавши усі життєві сили. А до Марафону прискореним маршем рухалися спартанці. Вони запізнились на битву й по-лицарськи принесли уклінне вибачення героїчним переможцям.

Давньоримські курсори залишили слід і в українській культурі, насамперед у церковному житті, і як завжди самотньо потрактовані. Про це розповідає, зокрема, письменник І. Нечуй-Левицький. На благочинний з'їзд священники парафій скликалися оповіщеннями. Ці курсорії-обіжники розносив по парафіях спеціальний кур'єр, йдучи пішки — так вимагала традиція — від села до села.

В одній із чергових сутичок ополченці з Мегар виявилися в центрі безперервних атак персів, які саме на їхній ділянці намітили прорив. Ворожа кіннота потіснила мегарців і вони вислали глашатая до воєначальників об'єднаних сил Еллади.

Прибувши до штабу, він повідомив про становище й попрохав втручання. Це офіційне звернення подано в типовій стильовій

манері окличника. Пізнавально буде відтворити форму і зміст місії глашатая.

Представлена вона таким чином: *«Так говорять мегарці! Союзники! Ми не можемо самі витримувати натиск перської кінноти на тому місці, де ви нас було поставили. Досі ми все ж бились нестримно й доблесно, хоча вороги й тіснять нас. Тепер же, якщо ви не пришлете на зміну інших, знайте, що нам доведеться полишити наше місце в бойовому строю».*

Донесення глашатая, образно кажучи, вкрите порохом дороги й поля бою, воно лаконічне й вичерпне. Слід взяти до уваги, що це не письмовий документ, а усний виклад доручення мегарців.

Нескладно уявити відповідальність окличника за збереження й ідентичне відтворення інформації, від якої залежав успіх бойової операції, життя багатьох воїнів. Павсаній, командувач, вжив негайних заходів. На підмогу мегарцям, не зволікаючи, виступили афіняни, які вже мали бойовий досвід війни з персами.

На війні бувало й таке, що глашатай повертався з відрядження ні з чим у буквальному значенні цього слова. Його прийняли, вислухали, але нічого не сказали у відповідь, залишили в непевності. Подібна дипломатія часто засвідчує не тільки хиткість стосунків, але й образливо зневажливе ставлення сторони, яка приймає окличника. Мовчання може бути не менш промовистим, ніж усна мова й письмові тексти.

У цьому міг переконатися і Мардоній, надіславши глашатая до спартанців. Підступний володар шукав способи вбити клин між ними та іншими еллінськими племенами, які спільно давали відсіч силам вторгнення. Окличник персів мав звабити синів Лаконії на той же манер, що й лисиця з байки Езопа, виманюючи у ворони шматочок сиру.

На той час війська стояли фронтом одні проти інших під Платеями. Розвідка доповіла, що Мардоній готується атакувати на світанку. Павсаній висунув уже загартованих у боях афінян на вістря ворожої атаки. Натомість перемістив спартанців на іншу позицію, де мали наступати беотійці, союзники Ксеркса у війні.

Перські спостерігачі помітили передислокацію й Мардоній зробив маневр у відповідь, так що наступаючі знову опинилися

проти спартанців. Цей танцюючий ритм відновив попереднє розташування військ. Тоді й з'явився на спартанських позиціях окличник Мардонія. Йому було велено передати воїнам Спарти ось що: перси, мовляв, наслухались розповідей про їхню доблесть та мужність, готовність стояти на своїх позиціях до кінця, не западати духом за жодних обставин.

Та ось спартанці ухиляються від битви з персами, поступаються славою афінянам, а самі стають «проти наших слуг» тобто беотійців. Це похитнуло уявлення Мардонія про лакедемонян і повагу до них як достойних противників. Мардоній вустами свого посла продовжував говорити обурливі речі. Перси, бачите, очікували від спартанців їхнього глашатая з пропозицією зійтися в двобої тільки з ними і готові були прийняти виклик. Оскільки він не надійшов, каже окличник, то Мардоній робить висновок: ополченці Спарти зовсім не такі хоробрі, як хотіли б це показати.

Восначальник персів, продовжує глашатай, перебирає ініціативу на себе й пропонує зустрітися в полі персам і спартанцям двома озброєними загонами з однаковим числом шабель і списів. Спартанці будуть представляти еллінів, а перси — чужоземців. Решта сил не буде вводитися у бойове зіткнення, якщо спартанці згоджуються. Коли ж ні, буде так, як вони захочуть. Головне, котрий із загонів візьме гору, того й буде перемога разом із його військом.

Воїни Лаконії розуміли катастрофічні наслідки для усієї Еллади таких ізольованих дій: розпад союзу еллінських міст-держав, перетворення злагоджених дій захисників Вітчизни на розрізнені вогнища опору, які могутня сила персів швидко б згасила.

Мовчки вислухали горді спартанці зухвалі пропозиції ворога. Вони не вдавалися до будь-яких пояснень і аргументів. Не сказали й про те, що вони стали в оборону там, де це визначив бойовий наказ. У їхньому грізному мовчанні відчувалася зневага й презирство. Потоптавшись на місці, глашатай почував доповідати Мардонію про крах його сподівань.

Перська кіннота за наказом командувача була кинута в рішучий наступ. Після виснажливих боїв елліни відійшли на нові

позиції, де був ширший простір і вдосталь води. Спартанці навдріз відмовилися відступити із займаних позицій. Це був непослух, невиконання бойового наказу. Спалахнули гострі суперечки між воєначальниками.

Афіняни висилають на розвідку свого глашатая. Той застає високу напругу протистояння, непевність становища й реальну загрозу оточення. Ледей вдалося умовити розбурханих спартанців зважити ситуацію холодним розумом і виконати наказ про відступ. У цій знервованості й певному сум'ятті загартованих і стійких вояків помічено руку перського окличника, наслідки психологічної атаки, здійсненої ним за велінням свого воєначальника.

Після віддання останніх почестей полеглим під Платеями елліни вирушили у похід проти Фів. Їхня вимога до фіванців — видати головних діячів з партії перської орієнтації. У разі відмови семибрамні Фіви очікувала тривала облога, а за нею і штурм захисних мурів.

Фіванці вислали глашатая і через нього повідомили, що згодні вчинити так, як від них вимагають. Була укладена письмова угода про добровільну видачу провідних активістів перської партії у Фівах і зняття облоги. Аттогін, головний агітатор за союз з персами, порятувався втечею. На суд до Павсанія привели дітей Аттогона. Воєначальник перемоги під Платеями твердо заявив, що діти не можуть вважатися причетними до дружби їхніх батьків з персами.

У пізнішій, через століття, полеміці Плутарха з Геродотом щодо оцінки ролі Фів у греко-перській війні, народилася знаменита формула права: *«Син за батька не відповідає»*.

Діячі проперської партії, видані фіванцями, були страчені. Невблаганна жорстокість війни, де її учасники ведуть діалог мовою репресій і розправ. На загальній хвилі знецінення людського життя був страчений Фемістоклом один із перських глашатаїв. Він поєднував обов'язки посланця царя й перекладача, бо володів грецькою мовою.

Окличник персів адресувався до афінського стратега з ультимативною вимогою за формулою **«землі й води»**. Цей дипломатичний трафарет перської агресії був сприйнятий як

непоправна образа гордим мешканцям величавих Афін. Особливо обурливим видалося те, що посол передав наказ царя-варвара мовою еллінів. Під загальне схвалення афінян окличник Ксеркса був позбавлений життя.

Давньогрецька і римська дійсність вщерть наповнені війнами. Театром бойових дій ставали суша й море, лісові нетрі й пустелі, обнесені мурами місця й відкриті усім вітрам скелясті гори. Озброєні групи, загони, цілі армії входили в бойове зіткнення на сусідніх територіях чи в межах цілої країни, найчастіше — за кордонами власної держави.

У великих і малих сутичках та битвах бачимо постійну присутність окличника. Він такий же нерв війни, як кінь і спис. Участь мобілізованого не поминула його також у розпалі громадянських воєн і відчайдушних повстань.

У казармах на околиці Капуї військами Римської республіки були оточені кілька тисяч рабів-змовників на чолі зі Спартаком. Їх вистежили та взяли в облогу зненацька, якраз в ту мить, коли гладіатори готувалися взяти приступом склади зі зброєю.

Замість очікуваної волі в нічній тиші раптом мідноголосе пролунали фанфари. Щойно вони змовкли, всі почули чіткий голос окличника. Від імені сенату Рима він наказував бунтівникам розійтися своїми казармами. Глашатай попередив: у разі непослуху, після другого сигналу фанфар гладіатори будуть розсіяні збройними силами республіки. Все так і відбулося, як передбачав урядовий сценарій.

Менше сотні з таємної організації поодиначі вирвалися з лещат оточення. Зоряними маршрутами вони діставалися до місця збору — на Везувій, гору-вулкан, вкриту лісом і чагарниками. Та минуло зовсім не багато часу і вже численне військо Спартака, гартоване у боях, дисципліноване й навчене, з'явилося під стінами тієї ж Капуї.

Спартак командує в місто свого глашатая. Він передає вимогу вождя повстанців, щоб префект і сенат Капуї забезпечили надійний вихід з казарм усієї гладіаторської школи, заблокованої легіонерами.

У разі зволікань або спроб чинити опір місто буде взято штурмом, піддане вогню й мечу. Влада розуміла: зі Спартаком і

його повстанцями грати в піжмурки не вийде. Окличника відпустили, а за ним випроводили й ув'язнених рабів.

Важливе документальне джерело — історичні книги Арріана Флавія, римського імператорського офіцера й політика, який описує епоху Александра Македонського. Нескінченні війни полководця привели його в Індію. На берегах далекого Інду йому став у нагоді дипломатичний і військовий досвід античних глашатаїв.

Зупинившись перед володіннями князя Таксила, Александр вислав до нього окличника з пропозицією гостинно прийняти македонське військо. Звернення, передане через глашатая, було сприйняте як наказ полководця. Князь і його підлеглі вийшли назустріч з багатими дарами. Александрові було обіцяно постачити для його армії двадцять п'ять слонів як потужну ударну силу. **На плечах глашатаїв, як і на спинах слонів лежав тягар війни з мізерними шансами вижити на ній.**

ОКЛИЧНИКИ ВІД БОГА

Історія реклами, феномен глашатаїв у ній рясніє яскравими сторінками. У них протегуються лише важливі теми і задіяні винятково масштабні люди, теми, які задають тон вікам і культурам. Люди, що стають знаковою опорою цивілізаційного поступу, його моральним символом.

Перікл був видатним державним діячем Афін, блискучим оратором. Перед відходом у засвіти він мав підстави сказати: *«Ніхто з афінських громадян не одягнув з моєї вини чорного плаща».*

Отже, нікому не довелося справляти траур у добу його правління з причини надто вільного поведження з владою й законом. Він невтомно доводив громадянам держави, що вони, настільки це залежить від нього, назавжди залишаються безсмертними.

Запорука тому — їхня звитяга на захист Батьківщини у перську навалу. Народжені нею генії поетичного слова,

філософської думки, монументального мистецтва, наукових відкриттів.

Втілені в життя грандіозні будівельні проекти: незрівнянно прекрасні Афіни, казкове місто у білосніжному мрамурі, оздоблене статуями богів і храмами, неповторне місто, де живуть і натхненно працюють люди, схожі на богів.

Перікл з рекламного погляду — справжній глашатай, який з трибуни державного володаря невтомно доносить до громадян цілої держави вагомі та благородні істини. І робить це в довершеній ораторській манері, яка нікого не залишає байдужим; словом і слоганом об'єднує країну, гуртує людей довкола високих пріоритетів, яскравими звершеннями переконує у правильності обраного шляху.

Перікл — безмежно талановитий політичний менеджер, воїн і будівничий, глашатай і зразковий громадянин.

Зі сторінок «Історії» Геродота українці третього тисячоліття Христової ери черпають не просто відомості про античну давність України. Вони фізично відчують той час, коли можна було пити з долонь прозору й цілющу воду Дніпра; дихати повітрям, настоящим на лугових травах; насолоджуватись пташиним співом у могутніх пралісах.

Талановита проза, справжня поезія акумулюють і здатні щомиті відтворювати думки, наснажені розумом, картини, накидані спостережливою рукою, вдумливий погляд і розбурхані пристрасті. Це вічні бігборди цивілізації, зовнішня реклама, її маяки і дороговкази, досвітні вогні і вечірні зорі.

Грандіозним монументом, вічним пам'ятником людині і гірким докором людським вадам постає великий Сократ під пером його учня Платона. «Апологія Сократа» — це античний **«Репортаж із зашморгом на шиї»**, що його написав Юліус Фучик у празькій в'язниці Панкрац у добу фашистської окупації.

Сократа поставила перед афінським судом трійка дрібних людей: Мелет, що вправлявся в поезії; Аніт, що закинув шановане ремесло шкіряника й подався в політику; Лікон, який набув риторський фах і не знав, що з ним робити.

Звинувачення легковажної трійки були тяжкими: філософ розбещує своїми повчаннями молодь, не шанує богів і схиляє до цього інших. Ота антична «особлива трійка» вимагала для Сократа смертної кари. Вирішальне слово залишалося за судом присяжних у кількості п'ятисот одного голосу.

Свої переконання, власні духовні пріоритети Сократ виголошував і захищав, по суті, на ешафоті. Він ні в чому не відійшов від власних правил, не поступився переконаннями. Маючи змогу врятувати життя, він не скорився жодним шансом на шкоду власній гідності. Громадянський вчинок неабиякої мужності.

Підсудний згадав свою військову молодість, що випала на роки Пелопоннеської війни. Аж у трьох важких битвах він брав участь і виявив себе відважним та дисциплінованим воїном. Стояв, як розповідав, саме там, де поставив його командир, не зважаючи на загрозу смерті. Боявся, як і всі інші, тільки ганьби.

Тепер Сократа наче знову покликали на поле бою, і він добровільно з'явився, ставши перед своїм трибуналом. Обставини вимагають від нього стійкості духу: не зломитися, не зрадити себе, не вкрити ганьбою свої вже поважні літа.

Філософ використав своє лобне місце, щоб заявити найголовніші засади демократичного судочинства. У ньому громадянин має виступати не прохачем помилування чи пом'якшення вини. Його резони — переконувати суд у своїй правоті, вести рівноправний діалог з ним. Право милувати як заманеться, вважає Сократ, суду не належить, він має розбирати справу по справедливості. Члени суду складали присягу зовсім не для того, щоб когось милувати на власний розсуд, а щоб розглядати справу по суті й виносити правосудні вироки. Так говорив великий праведник до афінян, Еллади, усього світу — мужній глашатай прав і свобод громадян демократичної держави.

Ніякої провини за собою — ані перед богами й людьми, ані перед законом і традиціями Сократ не визнавав, бо ж робив тільки те, що, як він уважав, призначив йому Бог: присвятив себе філософії і дослідженню себе самого й інших.

Поза цим все інше було тільки антуражем, сценою чи декораціями. Тепер важливо було захистити свій вибір і своє

служіння. Слухачі Сократа — півтисячі присяжних суддів і зібралися вони не заради філософських дискусій.

Сократу потрібно було живе й щоденне спілкування з людьми. Це не забаганка, не примха, а доля. *«Так визначив Бог, — говорив підсудний, — аби я, цілими днями повсюдно вештаючись, кожного з вас, афіняни, без упину будив, намовляв і картав».*

Він жив цими зустрічами й спілкуваннями на міській площі, біля ярмаркових наметів, де міняли робили обмін грошових знаків. Це були найлюдніші місця.

Сократа знали всі, багатьох громадян і він знав у лице. Кожен міг поставити йому питання, вислухати відповідь, при бажанні посперечатись. Городяни знали: філософ геть занедбав усі домашні справи, вдома у нього крайня убогість, ніякого заробітку із щоденних занять.

Чого хотів від афінян цей дивакуватий чоловік, що кружляв поміж них, як сам казав, неначе той гедзь, що нікому не дає спокою? Чого він домагався, на що марнував життя? Відповідь на його власних устах. Він ходив від однієї людини до іншої й переконував кожного, старого й молодого мешканця великого міста, уславленого мудрістю і могутністю: **«Чи не соромишся ти турбуватися про гроші, аби мати їх якомога більше, про славу й почесні, а натомість про розум, істину, про душу свою не дбаєш і не стараєшся, щоб була вона якомога кращою?»**

Сократ дві с половиною тисячі років тому ставив перед громадянами Афінської держави проблему, яка й досі не розв'язана ані національними зусиллями окремих країн, ані соборними зусиллями старих і модерних цивілізацій. Проблема з таким потужним запасом міцності філософ чітко окреслив, недвозначно виклав, виніс її на суспільний діалог.

Він виступив глашатаєм ідей людяності, добра, справедливості; вишуканої душі, яку не зламала жадоба наживи, багатства ціною втрати самого себе. Глашатаєм тем, які в сучасному контексті пульсують так само боляче й тривожно, як і в добу, коли він стояв перед в'язничними його розуму й душі. У спадок поколінням Сократ заповідав важливу річ: **людина — це невичерпність і кожен має прагнути збагнути себе, обсяг своїх сил і межі своїх можливостей.**

Самопізнання, з рекламного погляду, це відкриття духовного скарбу в самому собі, залучення потенціалу прихованих сил, оптимальне задіяння їх у сферу суспільних інтересів.

Суд виніс вирок про страту цього філософа, бо афінська демократія потьмарилася розумом. Невдовзі вона схаменеться, суворо покарає вбивників, але Афіни, давньогрецька Античність стануть на порядок нижче — на скульптурно прекрасну голову Сократа, на його високе чоло.

Рекламне світорозуміння виходить з того, що подібні втрати є незворотними. У жодних поколіннях, ні в яких віках і цивілізаціях не відродиться і не повториться Сократ, бо, власне, неповторна кожна людина і в цьому її особлива цінність.

Давно відійшовши з життя, Сократ продовжує діалог зі світом людей і вічністю про справедливість і благо: найважливіші компоненти людського життя, опору, на якій тримається світ.

Невтомний глашатай правди й добра, простих і високих філософських істин, Сократ близький українській культурі. Українці пізнають його неповторні риси у світлому образі Григорія Сковороди, філософія якому стала справою його життя і творчості.

Він життя поклав на те, щоб бути філософом нації, її проблем. Вчився сам, учив інших: любові до мудрості, філософії серця, з якого виростають думка і почуття; турботі про духовний світ людини, відречення від спокус матеріальних багатств за рахунок духовності, гультяйства, збиткування над іншими.

Силоміць відсторонений від педагогічної праці, Григорій Сковорода став мандрівним філософом. Торбинка з книжкою і посох — увесь маєток мандрівника. Від села до села, від одного гурту людей до іншого переходив глашатай істини. Невтомно вів бесіди, відповідав допитливим, сперечався. Він поширював у народі знання, навчав мудрості, як робив це колись Сократ, і годувався селянським хлібом, знаходив притулок під убогою стріхою. Гучна слава у народі ходила слідом і поперед нього. Мандрівний учитель-філософ — це життя подвижника без

сталого місця проживання й роботи, і це подвижництво тривало чверть віку.

Григорій Сковорода — наш перший Український університет, весь час у русі, поміж новими людьми й місіями. Думки Сковороди, його знання, педагогічний хист працювали на культуру і просвіту.

Можна бути певним, що слово мислителя знаходило споріднений розум і душу. Сковорода добре усвідомлював плоди своєї праці. Знав він і те, що світло знань не тільки поширюється, воно єднає людей в одну громаду, спільноту, націю.

Часом говорять, що образ Сократа у платонівській «Апології» змальовано ідеалізованим, подано як бездоганний зразок служіння найвищим людським ідеалам. Напевне, на рівні читацьких вражень так воно і є. Але ж Платон був на тому судовому процесі від початку й до кінця. Він чув кожне слово і спостерігав кожний жест підсудного, і на все життя був вражений високою гідністю Сократа, простотою його поведіння, мудрістю імпровізованого захисту.

У толерантній манері захисної промови філософ явив незламну міць своїх переконань. Захищаючи їх, він кинув на плаху своє життя.

Приголомшений скульптурною величчю людини, високо піднесеною розумом над іншими, Платон зумів передати в «Апології» вичерпну правду того, що відбулося. Сократ назавжди став провідною постаттю усіх платонівських книг, а сам він узяв громадянську відвагу вчителя за взірць у випробуваннях власної непростой долі.

Втім, рекламі властиве загалом прагнення до ідеалізації. Вона любить прикрашання і вміє послуговуватися косметикою, щоб акцентувати увагу на досконалостях і ретушувати всілякі відхилення від неї. Але рекламна істина товару, послуги, ідеї все ж полягає у їх ідентичності, у художній, а не спекулятивній співмірності форми й змісту.

Обставини і доля, трапляється, прикликають митця, чи державного мужа на роль глашатая доленосних істин. Їм випадає формулювати, привести до ясності те, що відбивається

у колективній свідомості як передчуття, ще невловиме вгадування, позбавлене чіткої форми прозріння.

Вергілію, поету-класику римської Античності, дісталася місія стати глашатаєм національної ідеї. Розмірковуючи над покликаннями різних народів, він виявляє прикметні характеристики римлян, тільки їм властиву особливість.

Поет охоче погоджується з тим, що інші етноси можуть бути вправнішими від римлян у монументальній скульптурі або в художності мистецьких образів. Ще інші, каже він в «Енеїді», краще опанували майстерністю ораторських промов. Треті глибше пізнали небо, навчилися обчислювати точний рух планет.

Зовсім інше покликання випало римлянам, вважає Вергілій, і це має усвідомити кожен: *«панування у світі, диктування умов миру, привілей милувать, хто підкоривсь і мечем підкорять гордовитих»*. Перед нами ідеологічна формула завоювань, поневолення народів, придушення збройною силою будь-якого опору.

Національна ідея в концентрованій формі відбивала існуючу політику агресії, прагнення світової імперії. Вона освятила усі злочинства війни, нескінченні колони полонених рабів і валки награваного добра. Благословила тріумфи полководців-завойовників і погамовані прагнення плебсу дармового хліба й видовищ.

Гасло мілітаризму і його зухвалих перемог не зійшло зі знамен Римської імперії аж до дня її падіння. Але у свідомості бодай певної частини римлян воно було дискредитовано поетичною формулою Горація: **«Війни ненависні матерям»**. **Великий поет виступив глашатаєм істини, яка досі торує тяжку дорогу до свого утвердження.**

Відомими глашатаями стають, буває, і на одній, винятковій ідеї. Подібну славу надбав римський сенатор М.Порцій Катон. Як людина й державний муж Марк Катон запалився несамовитою ненавистю до Карфагену, могутнього суперника Риму на морі й на суші. Він невтомно й настирливо доводив політичній еліті Риму і всім його громадянам неможливість мирного співіснування двох держав. Кожний виступ промовця у сенаті,

якого б питання він не торкався, завершувався страхітливим закликком-нагадуванням: **«Карфаген має бути зруйнованим».**

Сенатор, зрештою, достукався до політичних амбіцій членів сенату й до імперських прагнень римлян. Величне портове місто-фортеця, розбудоване фінікійцями на африканському узбережжі було дощенту знищене, стерте з лиця землі. Постійно повторюване політичним глашатаєм знавісніле гасло впало на поживний ґрунт і спопелило працю й натхнення багатьох віків і поколінь.

У сонмі відомих глашатаїв, які вкарбували своє ім'я в історію реклами, культури і мистецтва загалом особливе місце належить Юрію Левітану. Народний артист Радянського Союзу був володарем рідкісного за тембром і виразністю голосом. Цей унікальний голос протягом піввіку озвучував для країни і світу найважливіші політичні документи й рішення, вів репортажі з Красної площі і Кремлівського палацу з'їздів. Читання Левітана, його вихід в ефір стало невід'ємною частиною радянського життя і справляло незабутній емоційний вплив на людей.

Легендарна сторінка життя Левітана — роки Другої світової війни. Диктор Всесоюзного радіо, він повідомляв зведення радянського Інформбюро і накази Верховного командування. Про бої і відступи, залишені території; про наступи й визволені міста, переможні салюти і слова-реквієми полеглим.

Голос великого глашатая, його несхитна віра в розгром фашизму стали могутнім організаційним фактором і натхненням для армії й народу.

Гітлер обіцяв за голову Левітана чверть мільйона марок і страту в числі перших після взяття Москви. Натомість голос Левітана першим сповістив світу про падіння Берліна й беззастережну капітуляцію держави-агресора.

Реклама як базова основа життєдіяльності людей — незнищений суспільний інститут. Відповідно, таким же є й одвічний рекламний інструментарій — глашатаї та вісники.

Тільки урізноманітнюється їхня роль, видозмінюються технічні можливості, зміцнюється матеріальна база.

У сучасному світі роль вісників і глашатаїв все повніше перебирають на себе прес-секретарі глав держав і урядів,

керівників міністерств і відомств, компаній і фірм; електронні носії та засоби масової інформації. Тільки їм під силу упорядкувати неосяжні інформаційні потоки, завести в інформативний простір багатозначну й цивілізаційно змістовну рекламу. Задля того, щоб її споживачі не стали заложниками ситуації, про яку в «Античних ночах» розповів Авл Геллій, давньоримський письменник.

До багатого й знатного афінянина Ірода Аттіка якимось завітав одягнений у плащ незнайомиць, зарослий довгим волоссям і з ще довшою бородою. З порогу почав вимагати допомогу на харч. Аттік поцікавився, хто він такий і чому заявляє претензії. Гість роздратовано зауважив: зайве питати про це, коли сама зовнішність ясно показує, що він філософ. На що Ірод відказав: *«Бачу бороду й плащ, а філософа поки що не бачу»*.

Традиційні глашатаї й окличники та їхні сучасні модифікації покликані на те, щоб допомогти споживачам розпізнати за зовнішнім образом дійсну цінність товару, ідеї чи послуги.

У безмежжі античної інформації не загубився й етичний аспект. За мешканцями Фів у давнину закріпилася слава людей високої честі. Ніхто краще них не міг виконати роль бездоганного судді спортивних змагань, та навіть фіванці, уважає Плутарх, навряд чи утрималися б від ознайомлення з листом, котрий потрапив би до них з ворожих рук.

Афіняни вистояли перед подібною моральною спокусою, коли їм у полон дістався зв'язківець македонського царя Філіпа II. Він мав доставити листа цариці Олімпіаді. Вісник був від царя, печаті на пакеті найвищої проби, власноручно написаний текст монарха.

Після запеклих суперечок дійшли згоди: вважати морально неприпустимим для себе читати інтимний лист мужа в розлуці до своєї дружини. Кур'єр відправився в дорогу до пункту призначення. Печаті на посланні не були порушені, сердечні таємниці двох не винесено на люди.

У цьому епізоді явлені незбагненно високий такт і культура давніх греків. Вони зразок, і нагадування, і застереження усім епохам з їхніми цензорами, таємними стеженнями,

підгляданнями за глибоко особистим для людини. Це теж рівень її реальної свободи, чи животіння у рабстві.

ПОСПІШАЙ ПОВІЛЬНО

Неординарне прислів'я, що його Еразм Роттердамський, знаний європейський гуманіст, назвав царським і вважав окрасою свого збірника, укладеного з крилатих слів давньогрецьких і латинських авторів.

Повільно поспішати, вочевидь, може тільки розсудлива людина, навчена життєвим досвідом. Прислів'я вдало передає напругу руху і його розмірений темп, а разом з ними — обачність, бо треба було дістатися визначеного пункту, зберігши себе та свою поклажу, не лише у її фізичних параметрах. Часто вимагалось доставити в зазначене місце певні відомості або звістку, повідомлення, наказ чи пересторогу. Їхня збереженість і надійна доправленість були досить вагомими, а іноді мірялись на вагу золота.

Антична людина перебувала водночас у розвинутому соціумі, а також густо населеному світі богів і міфологічних героїв та священному царстві природи. Оця тривимірність людського буття щомиті продукувала й наснажувала життєву сферу рівнобічною інформацією, постійно зростаючи в обсязі.

Інформація, призначена для щоденного вжитку, мала пульсувати в кожній клітині суспільного організму. Її постачала на споживчий ринок розгалужена мережа носіїв.

Їхнє узагальнене ім'я — **вісники** у всьому різноманітті виявлення: люди і птахи, ангели та пройдисвіти, бойові стріли й мирні вогні, тендітні згортки папірусу й кам'яні придорожні стовпи, палкі оратори й енергійні пліткарі.

Неосяжні й джерела продукування інформації — саме суспільство й різні стихії життя. Люди, що збираються на майданах, торгують на ринках, сперечаються в суді, поспішають до домашнього вогнища чи винної лавки, готують посаг чи збираються на війну, простують на роботу чи до розваг, беруть до рук книжку чи пригортають повію, продають раба чи

моляться біля вівтаря. Кожній цариці, як мовиться, подобається свій цар.

Античний світ був до того ж гостро конкурентним. У ньому змагалися за посади, за право очолювати військо; за першість на іграх та спортивних змаганнях; за визнання у мистецтвах; за першість у науках; за риторську майстерність. Різке зіткнення інтересів і прагнень викрешувало іскри, під попелом ховало вогонь.

Конкурентне середовище ставало полем напруженої пошукової думки, набування нових фахових умінь і технологій, накопичення різнобічної інформації та ефективного її використання, залучення до суспільної діяльності людей високого розуму й талантів. На цьому підґрунті створювався інформаційний продукт особливого значення й суспільної вартості. Він, на відміну від буденної інформації, вимагав ще й дбайливого збереження.

У давніх римлян була й своя емблема таємниці — квітка троянди. Може тому, що вона поєднувала у своєму образі чар спокуси й таємничу грацію краси. Саме троянду обрав своєю візитівкою Гарпократ, бог мовчання.

Римляни мали звичай поміщати розквітлу троянду над столом, за яким частували гостей. Пишна окраса без слів нагадувала присутнім: все, мовлене в гостинному домі за келихом вина, не має вийти за його стіни, на людські пересуди.

Троянду, подарунок Венери-матері, Амур присвятив Гарпократові, щоб надійно оберігав таємницю його кохання. Крилатий вислів *sub rosa dictum* — **«сказав під трояндою», став означати повідомлення під великим секретом.**

Троянду як заохочення до відвертості й внутрішнього натхнення першою помічає сповідник, підходячи до заштореного віконця католицької сповідальні.

Інформація, насправді, завжди буває різною за змістом, за суттю. Такою, що нею послуговуються у державних чи приватних справах, обмежене коло осіб, елітарне середовище чи вулиця й ринок. Її цензурують, підводять під гриф «таємно», або навпаки, необмежено тиражують. Із неї вилущують зерна правди чи розбавляють дезінформацією. **За розголошення**

таємниці одна зацікавлена сторона карає смертю, інша нагороджує посадами й маєтками. Надто вільний розголос, як і надмірно регламентоване мовчання можуть мати для людини або й цілої громади неабиякі наслідки.

У глибоку давнину пелопонеська Лаконіка мала місто Амікл, знане з історії як «мовчазне». У ньому існував спеціальний закон, який накладав заборону на міські розмови, щоб запобігти поширенню хибних чуток і неправдивих відомостей.

Звиклі до шанування законів, громадяни не посміли порушити й приписи щодо мовчання. Навіть тоді, коли довідалися про наближення ворога. Безборонне місто було захоплене зненацька й перетворене на палаючі уламки та задимлені згарища й стерте з історичної карти.

Інформацію в давнину поширювали вісники й гінці за службовим становищем або окремим дорученням; інші — з любові до мистецтва; треті — знічев'я. Її зберігали й під тортурами і продавали першому-ліпшому.

Антична цивілізація черпала відомості з багатьох джерел: усного мовлення, писемних текстів, переказів, гадань і ворожіння, пташиного лету, шарудіння листя. Головна проблема полягала не в тому, щоб зчитати, а в тому, щоб упорядкувати їх, привести в систему, донести до виконавців і раціонально використати.

До Троянського царя Пріама, розповідається в «Ілліаді», примчала з Олімпу богиня веселки Іріда, прудкокрила вісниця Зевса й Гери. Вона сповістила пораду верховного бога відбутися у військовий табір ахейців за тілом убитого Гектора. Вождь троянців послухався гінця, але прохав Іріді, щоб для певності над Троєю пролетів беркут, улюблений птах Зевса.

Коли все було вже зібрано, Пріам і його найближче оточення побачили віщого птаха, що пролітав над правою частиною міста. Як добра звістка про те, що молитва царя дійшла до Зевса і як знак його благословення. Пріам хутко здійснив обряд узливання і з певністю рушив у небезпечну дорогу.

Давньогрецька міфологія оповідає про знаменитий кам'яний стовп, зведений Тесеєм на Істмі для маркування кордону. За його розпорядженням на стовпі було вибито віршований

інформаційний текст. Він містив оригінальну інтерпретацію міждержавної території.

На східній стороні кам'яного велета зазначалось: **«Не тут Пелопонес, тут Іонійський край»**, а на західній стороні **прочитувалось: «Ось де Пелопонес, Іонія не тут»**. Цей кам'яний кросворд, виготовлений за наказом визволителя греків від принизливої данини страховиську Мінотавру, був одним із перших взірців демаркації кордонів між державами.

Грекиня Евтібіда, римська жіноча знаменитість, подала диктатору Луцію Суллі донос на Спартака. Причина поважна — жіночі ревності. Вона знала, що в посланні, яке мав передати служник-гонець, міститься смертний вирок начальнику школи гладіаторів у маєтку Сулли.

Даючи звіт у неминучих наслідках, Евтібіда з жіночою старанністю готувала вбивчу звістку. Згорток папірусу вона помістила в обкладинку з пергаменту, розфарбованого сурмою, перев'язала лляною тасьмою, скріпила по краях печаткою, на якій було зображення богині Венери, що виходить з морської піни.

Гонець прийняв пакет, зметнувся в сідло. **«Клянуся крилами Іріді, вісниці богів, доставлю за призначенням»**, — запевнив прислужник красуню-хазяйку. Але — мабуть так було треба богам — вершник цього разу не довів вирок Спартаку.

Артабаз, командувач підрозділами парф'ян у війську Ксеркса, взяв в облогу місто Потідею, що на півдні Фракії. Тиран Потідеї Тімоксеїн умовився з персами про здачу міста. Артабаз, готуючи зраду, налагодив зв'язок, обмін інформацією. Для її доставки скористалися зброєю.

Лист з потрібними відомостями старанно кріпили до нижніх зарубок стріли. Міцно нап'ятий лук спрямовував її в умовлене місце, але сталася невдача: лучник-перс схибив, стріла відхилилась від курсу і впилася у плече пересічного городянина. Збіглися перехожі, надали допомогу потерпілому, а записку доставили в штаб оборони. Зрада була розкрита, місто врятоване.

Схожий епізод зі стрілою мав місце на Кримському півострові, біля стін Херсонесу (Корсуня). Туди підійшло військо

Володимира Великого, щоб захопити цю тоді візантійську твердиню. Корсунь витримав майже піврічну облогу.

Тільки стріла, випущена з оборонних мурів, принесла план замаскованого водогону. За переказами, цю стрілу закинув у військовий табір князя Володимира місцевий священик Анастасій. Тим самим він відкрив не тільки браму неприступної фортеці, а й дорогу власній кар'єрі церковного ієрарха.

Розвинена Античність щомиті вибухала каскадами інформації всілякого ґатунку. По всіх кровеносних судинах вона поставлялася до опорних життєвих точок суспільства: самопливом, переказами з уст в уста, через вісників-посланців богів і людей.

Цей невпинний рух інформаційних потоків і щоденна праця тих, хто спрямовував їх у потрібне русло, щедро висвітлені в усних, письмових і монументальних джерелах Античності і теж є складовою частиною її духовних багатств.

РОЗДІЛ IV

GARPE ANGELUM — ЛОВИ ВІСНИКА!

Одразу з початком Троянської війни, повідомляє Гомер, у чертогах Зевса на Олімпі було скликано нараду небожителів. Богиня Феміда, посланниця громовержця, побувала в палацах усіх богів, передала кожному звістку про спільне зібрання.

Обов'язки вісницьі щодо скликанню таких нарад були постійним дорученням Феміди і вважалися такими ж знаковими, як і нагляд за порядком та виконанням законів. Решта богів теж залучалася на роль вісника, але зазвичай разово й ситуативно. Винятком була Іріда, особиста вісниця Зевса й Гери, його дружини.

З приводу ситуації під Троєю зібрався широкий форум учасників: усі головні боги, а з ними боги річок і потоків, німфи й богині джерел. Зевс повідомив, що втручатися у перебіг подій не буде, але за всім наглядатиме пильно.

Богам було запропоновано самим визначитися з власною позицією. Вони негайно залишили Олімп і спустилися на землю. Богині Гера і Афіна-Паллада та боги Посейдон, Гермес і Гефест стали на бік греків. Богині Афродіта і Латона, боги Арес і Аполлон взяли сторону троянців. Все це віщувало тривале й напружене збройне протистояння.

Бог олімпійців, як і було обіцяно, не зводив очей з театру бойових дій. У великій нагоді стала йому вісниця Іріда. Зі швидкістю вітру вона на своїх широких крилах розносила по землі доручення Зевса. Доводилося їй поринати і в бездонну морську пучину і спустатися в страхітливе підземне царство Аїда.

І Зевс, і Гомер називають злотокрилу Іріду бистроногою як вітер, прудкою, наче вихор, вітроногою та іншими похвальними словами, що їх заслужила вісниця.

Коли ж доручення не було надто спішним, вона залюбки сходила з неба по райдузі. Це спільне творіння Сонця, дощу і хмар сприймалося здавна як військовий стяг Зевса, знамення його величі й слави; як пояс, одіяння або багатобарвна стежка Іриди на землю.

Богині радуги була властива здатність до перевтілення. У царський дім Пріама вона з'явилася одного разу у подобі Політа, царського сина. Усі покладалися на його прудкі ноги і він сидів у дозорі на високому пагорбі.

Нагледівши данайців, мав щодуху мчати до вхідної брами у мурах Трої. Біля палацу зібралися троянці й неспішно гомоніли, наче війна була далеко.

Тим часом данайці вже йшли у наступ, їх «наче листя в лісах, мов піску на морським узбережжі». Запобігти катастрофі мала Іріда, це доручив їй Зевс.

Прибравши образ Політа, вона подала знак бойової тривоги ще й встигла слушно нарадити Гектору: раз до війська покликані різноплеменні мешканці міста, то нехай зберуться в окремі загони, а командирами будуть їхні володарі. Вони і мовою володіють, звички й характери підлеглих достеменно знають.

Це важливо для порозуміння на війні, яка, схоже, буде зтяжною й жорстокою. Царевич вповні скористався порадою богині-вісниці.

Іріда найчастіше зображується в леті на широко розпростертих крилах. У неї в руках кадуцей — жезл оповісниці волі богів у вигляді крилатої палиці з маслинового або кедрового дерева, символу недоторканності. Часом її представляють із золотою квартою — знак того, що вісниця виконує особливу місію, яка стосується тільки богів.

Бо й на Олімпі, зазначає Гесіод в «Космогонії», буває всяке, як і на грішній землі. Трапляються чвари й суперечки серед богів, або хтось із них вдається до неправдивих відомостей.

Тоді Зевс і велить Іріді відбути у відрядження до підземного царства. Там, у його глибині, з неприступної скелі б'є одне з особливих джерел багатозначних вод Стікса. Вісниця має наповнити кварту на недосяжній висоті й доставити її на Олімп. Для виголошення клятви богами, але декому й на згубу.

Коли хтось із небожителів, виконавши обряд узливання водою підземного Стікса, вчинить неправдиву клятву, відразу ж настає кара.

Винуватець впадав у бездиханну тяжку сплячку, не споживав амброзії з золотим нектаром, йому відбирало мову. Такий стан тривав упродовж року.

Після одужання клятвoporушник мав усамітнитись із сонму богів, піти у своєрідне внутрішнє вигнання. Йому було наказано спілкування з іншими богами, відновлено брати участь у колективних зібраннях і бенкетах. Душевно виснажлива екзекуція розтягувалася на дев'ять років. Лише після їхнього спливу бог-схимник підлягав реабілітації й повертався в олімпійське товариство. Наука ж праведної клятви на водах Стікса засвоювалася назавжди.

У сатиричній комедії Арістофана «Птахи» богиня-вісниця Іріда епізодичний, але важливий персонаж. У неї тут невідкладна роль збирача відомостей про одну несподівану загрозу. Земляни Пісфетер і Евельпід намовили птаство і їхнього царя Одуда спорудити велике місто між небом і землею. Пісфетер, якому птахи подарували крила, став його правителем.

Усі будівлі, птахи і люди своїми масами повинні перетнути шлях на небо димам жертвних вогнищ. Вони ж — справжня пожива і втіха нагірним богам. Позбавити їх влади — мета правителя. Птахи під його орудою пропонують себе людям як нові боги і обіцяють їм своє заступництво. Вислухавши розвідувальну інформацію Іриди, Олімп делегує в пташине місто поважну делегацію для перемовин, до якої входять також Посейдон і Геракл.

У драмі Еврипіда «Несамовитий Геракл» образ Іриди постає у дещо незвичному ракурсі. Вона виконує особливе доручення Гери — супроводити страховисько Ліссу до місця, де проживає

Геракл, і простежити, щоб жакливе створіння вчинило розправу над помешканням і родиною легендарного героя.

Під гуркотіння грози обидві з'являються над містом. Іріда — молода крилата богиня, одягнена в пеплос шафранного кольору. Потвора Лісса — уся в чорному. Месниця Гери несподівано завагалася, почала ухилитися від доручення, та Іріда виявила твердість. Вона з небес заспокоїла людей, проказавши їм: «Сміливіше, люди! Зла ми не бажаємо ні вам, ні місту». При цих словах Лісса ринулась в атаку на домашню твердиню Геракла.

У поемі Вергілія «Енеїда» легендарна засновниця Карфагену фінікійська цариця Дідона вкорочує собі віку через кохання, на яке не відповів Еней. Вона глибоко страждала від завданої собі рани. Богиня Юнона надіслала з Олімпу Іріду, щоб «дати свободу душі», яка вперто боролась зі смертю.

Богиня-вісниця прилетіла на росяних шафранних крилах, залишивши в ранкових променях неба «стобарвний слід». Схилившись над царицею, Іріда зняла пасмо волосся, що спало на її чоло, пояснила умираючій: це принесення жертви богам, і промовила заклинання: «Від тіла звільняю тебе!» Воно одразу ж починає холодіти, життя полишає його.

Еней, один із героїв війни, що вижив після падіння Трої, зібрав уцілілих троянців і відплив із ними у відкрите море. Після безлічі пригод вони опинилися на Сицилії. Там і помер батько Енея, старий Анхіс, якого син виніс на своїх плечах з палаючого міста.

Після поховальної тризни, за традицією, були влаштовані спортивні змагання, а також троянські «потішні ігри» вершників, які справляла молодь. Верховодив усім Асканій, юний син Енея. Жінки-троянки й собі зішлись на поминки біля пагорбу Анхіса. Цю мить і підстерегла Юнона, щоб причинити шкоду мешканцям зруйнованої Трої.

Вона доручає Іріді несподівано з'явитись у розташуванні втікачів і спалити їхні кораблі. Богиня-вісниця, не роздумуючи, кинулася в політ. Юнона шле їй услід потужний вітер. Вергілій змальовує вісницю Юпітера і Юнони вже не легкокрилою, грайливою істотою, а вельми досвідченою у «зловредних підступах». Іріда перебирає на себе старечий образ троянки

Берої і непомітно вливається у жіночий натовп. Ледь освоївшись, одразу починає ганьбити жінок, які ще носили траур за Анхісом. За те, що врятувавшись від ахейців під Троєю, вони дозволяють тепер посилати себе на вірну згубу. Вже сім років як троянці залишили рідні згарища, а й досі ніде не знаходять пристанище, не зігріють місця для себе.

Може, досить тих мандрів морями й чужими землями? Тут, на Сицилії, їх гостинно прийняли. А чи не слід було б і осісти на цій родючій і привітній землі, спорудити місто для себе? На перешкоді крутобокі кораблі, що стоять біля причалу. Доки вони будуть там, марне сподіватися на спокій. Порятунком у тому, щоб знищити їх!

Під виглядом старенької Берої посланниця Юони переповіла нібито бачений нею сон. Привиділося, мовляв, що Кассандра, явившись уві сні, вручила їй палаючий смолоскип, мовивши: «Не шукайте Трою деінде, вона на цьому місці і тут ваші домівки. Кораблі ж треба спалити, з ними одне тільки нещастя».

Троянки вже й так кидали недобрі погляди на ті човни, причину їхніх поневірянь, як видавалось. Іріда першою схопила головешку з вівтаря Посейдона й щосили жбурнула її на кораблі. Тільки тепер спостерегла давня служниця Пріама, яка гляділа колись його синів, що це зовсім не троянка Бероя. Перед нею була вся розпашіла богиня. На ній ознаки неземної краси: палаючі очі, натхненна мова. Дивною мелодією бринять її слова, у неї владна постава, окрилене лице. І раптом, у всіх на очах богиня стрімко злітає в небо й щезає за хмарами.

Усі збагнули: це боже знамення. З несамовитим галасом жінки кинулися до огнищ і вівтарів, хапали головешки, запалювали смолоскипи й жбурляли їх на стоянку. Кораблі охопила пожежа, високо здійснялися стовпи диму та попелу.

Еней примчав зі своїми воїнами на пожежу. До суден, які палають, не пробитись, нічим приборкати вогненну стихію. І тоді проводир знедолених троянців заламав руки до неба: він благав Юпітера порятувати кораблі. Прохання було почуте: загримів грім, небо облягли чорні хмари й пролилися зливою на землю.

Прудка вісниця постає в іншій пісні Вергілія призвідницею збройного виступу проти Енея його затятого суперника,

ватажка рутулів Турна. Іріда розшукала його на відпочинку у священному батьківському гаю і приголомшила звісткою: Еней у далеких краях веде перемовини про угоду з Евандром, аркадським царем.

Ліпшої нагоди напасти на місто Енея, його флот і соратників може й не бути, упевнювала Іріда. То ж не можна гаяти часу, а треба запрягати коні в колісницю і негайно рушати в похід, стрімко атакувати троянців. Енергійно мовивши пораду, вісниця стрілою зметнулася в небо.

Вразила Турна несподівана поява богині, зачарувала її врода й золоте проміння, що вслід за нею пролилося на землю дощем. Розчахнулася небесна твердь і відкрила погляду блукаючі небесні світила. Не інакше, як знамення божі й знаки удачі, вирішив Турн і твердим кроком рушив до бойової колісниці назустріч своїй неславі й загибелі.

Історичні й художні джерела Античності говорять про цілу шкалу вимог, що їх ставить перед людиною-вісником замовник її послуг. Винахідливість і кмітливість неодмінно потрапляли в число пріоритетів. Кому б не випадало виконувати обов'язки вісника, хоч би й самому цареві.

Демарат, спартанський цар, внаслідок придворних інтриг, як оповідає Геродот, втратив своє тронне становище й привілеї. Він добровільно пішов у вигнання, діставши притулок і захист у перського царя Дарія I та ніколи не зраджував Батьківщину попри образ. Прислужив їй багатьма подвигами, в тому числі Олімпійською перемогою на чотирикінній колісниці.

Будучи в довір'ї у Ксеркса, спадкоємця Дарія I, спартанець довідався про підготовку персів до війни з Елладою. Напружено шукав і врешті знайшов спосіб попередити співвітчизників. Взявши кілька двобічних дощечок для письма, він зіскрябав із них віск і на дерев'яній основі написав повідомлення про загрозові плани Ксеркса.

Текст-донесення Демарат знову залив воском, перев'язав дощечки шнуром, скріпив печаткою. Ці чисті зошити-зшитки для писання не викликали підозри й благополучно подолали митний контроль, але викликали подив у Спарті: там довго не могли збагнути, що й до чого.

Про ймовірний текст під восковим покриттям першою здогадалася Горго, кмітлива дружина царя Леоніда. Та сама, що невдовзі благословила чоловіка й сина на битву під Фермопілами й наказувала повернутися «зі щитом або на щиті». Завдяки мужності й винахідливості Демарата перси втратили ефект несподіваного нападу.

Геродот у своїх спостереженнях історика зазначав, що практично не буває безвартісних інформаційних повідомлень. У частині ж із них міститься інформативна енергетика просто таки вибухової дії. Він показує це у репортажі з греко-перської війни, на звістці про взяття Ксерксом Афін.

Її доставили у Сузи порученці царя й вона миттєво облетіла місто. Тріумфальна радість заповонила мешканців, констатує дослідник. Вони засипали усі вулиці запашним віттям мірти, приносили жертви божеству й курили йому фіміам, влаштовували бенкети. І ті ж самі городяни буквально впали у відчай, на очах змаліли у своїй амбітності, коли довідались від гінців про поразку Ксеркса і його відступ з Греції.

Згубні наслідки мала у визвольних війнах інформація перебіжчиків-зрадників. До персів човном переплив якийсь чоловік і повідомив, за Геродотом, що еллінський флот залишив Артемісію і вийшов у море. Інформація була винятково важливою. Вісник-доброволець був узятий під варту до з'ясування справи. Швидкісні човни персів помчали на розвідку. Вони й привезли підтвердження слів лазутчика. Перси спрямували свої кораблі до спорожнілих бухт, безкарно спустошуючи прибережні поселення.

Увагу «батька історії» привернуло також дбання стародавніх цивілізацій про облаштування доріг, налагодження надійного поштового зв'язку. Він оповідає про раціональну розбудову пошти у персів.

Протягом усього шляху від півдня Фракії до Суз поштові станції поставлено так, що на кожен денний перехід припадає один вершник і один кінь. Немає на світі нічого прудкішого за цих гінців, щиро захоплюється Геродот.

Вершник щодуху мчить своєю ділянкою шляху. Сніг і зливи, літня спека й нічна темінь йому не завада. Гонець передає

повідомлення наступному, той — далі, з уст в уста чи з рук у руки. Вся бездоганно організована естафета нагадує передачу смолоскипів від одного атлета до іншого на еллінських святах, присвячених Гефесту, богові вогню й ковальства. Тільки на ділянці так званої Царської дороги від Ефесу через Сарди діяло більше сотні поштових і кур'єрських станцій.

Шляхи, як засоби сполучення у Давній Греції, Єгипті і Персії викликали захоплення сучасників і нащадків. Але навіть вони не могли скласти конкуренції знаменитим бруківкам Стародавнього Риму. Моцні дороги являли собою не просто траси, а цілі комплекси з інженерним та інформаційним забезпеченням, що облаштовані станціями, контрольними службами.

Дорожні артерії твердого покриття забезпечували, власне, перекидання військ, невинний транспортний рух і мобільну передачу інформації поштою, вісниками, порученцями, кур'єрами тощо. Справедливим буде зазначити, що у збереженні й безперерійному поширенні інформації неоціненну роль відіграла якісна транспортна мережа і надійна система поштового зв'язку.

Роль вісника може випасти й на долю корабля. У черговому листі до Луцілія, свого незмінного адресата, Сенека описує враження від чарівної Кампанії. Там, на молу в Путеолах, хлібній гавані Італії, він серед святково вбраного натовпу спостерігав очікувану з'яву александрійських кораблів.

Їх прозвали «посильними», бо вони сповіщають: за ними йде цілий флот багатотоннажних кораблів, щоб вивантажити в гавані знамениту єгипетську пшеницю. Добрих вісників радо вітають і легко пізнають серед безлічі кораблів. Лише їм дозволяють підіймати малі вітрила, інші ж кораблі можуть робити це тільки у відкритому морі.

У давнину знали суспільну вагу інформації та вміли належно цінувати послуги вісників. Вони були в шані й соціально престижні. Схоже, було немало людей, які мріяли про статус вісника на постійній чи бодай тривалій основі.

Платон у своїй «Державі» розповідає про пастуха Гіга, який наймитував у правителя Лідії. Йому пощастило знайти підземний скарб, де був і золотий перстень. Зачудований Гіга

помітив: щойно він поверне коштовний камінь, вмонтований у перстень, до власної долоні, як одразу стає невидимим для інших. Упевнившись у такому диві, пастух почав складати різні плани на свою вигоду.

Врешті, обрано варіант, за яким Гіга потрапляє у число вісників царя і відповідно у його близьке оточення. Обжившись у палаці, колишній пастух не задовільнився царською службою й високим становищем. За допомогою персня й дружини правителя він усунув царя не тільки з подружнього ложа, але й трону і сам заступив його місце.

І в Україні спостережено деякі традиції людської шани до тих, хто тримає у своїх руках важливу для загалу інформацію й послуговується нею за призначенням. Так, у старому закарпатському селі можна було зустріти завжди помітну людину-поштаря, який одночасно служив і дзвонарем при церкві.

Рано-вранці, в обід і ввечері плив над селом церковний дзвін. Він сповіщав народження нового дня, початок храмової служби, скликав віруючих до храму і сповіщав про повінь або пожежу чи якесь інше стихійне лихо. Під його мелодію просиналися люди, вінчалися і відходили в засвіти.

Латинське слово «*baiulus*» поєднує в собі аж три значення: вісника, поштаря і носія. Це характерний мовний нюанс — у численній групі споріднених слів передаються різні відтінки багатолікого терміна «вісник».

Закарпатський дзвонар, який доносив людям різну інформацію голосами церковних дзвонів і доставляв їм відомості поштою: листи, телеграми, газети тощо якраз і був ідеальним втіленням латинського «*baiulus*» на землі Закарпаття.

На вершині ратушної вежі у Львові прилаштовані два дзвони міського годинника. На більшому з них викарбовано напис: **«Спіль спокійно, ми вас розбудимо»**. Він відбиває години. Відлік часу в чверть і півгодини веде менший дзвін і голосно сповіщає це міській людності.

Близько двох століть тому, пише у своїх мемуарах відомий закарпатець П.Русин, на ливарному заводі в Тур'ї — Реметах невідомі майстри відлили меморіальну дошку на честь листоноші Федора Фекете. Це був на той час єдиний у світі

пам'ятник звичайному трудівникові, який доставляв пошту з Ужгорода до сіл Турянської долини і, як свідчать перекази, загинув на своєму трудовому посту.

Пам'ятний знак листоноші уславлює доброзичливість і чесність, вірність обов'язку і сумлінність. Поєднання цих рис з професією, здавалось би звичайною і простою, не випадкове. Він приносив листи з близьких і далеких країв у сім'ї горян: з Європи й Америки писали ті, кого доля закинула на чужину.

Селяни виглядали листоношу як живу звістку про дорогих людей. Довго роздивлялись, не наважуючись відкрити конверт, розцяцькований штемпелями та печатками. Поштар старанно читав і перечитував неписьменним селянам кожен рядок, усі привіти й печалі.

Врешті, Федір діставав папір, перо і починав писати від усієї сім'ї та родичів те, що лежало на згорьованих душах селян. І така подвижницька праця тривала впродовж багатьох років.

У давньоримському війську була добре поставлена техніка звукової передачі сигналів різного призначення. Їх транслювали спеціально навчені горністи. Їхні основні музичні інструменти: туба, горн і буцина, сигнали яких сприймалися як бойові накази й неухильно виконувалися у всіх підрозділах дисциплінованої римської армії.

Туба — довга труба з мундштуком, що розширювалася на кінці. Гра на ній передавала наказ про наступ або відхід з поля бою чи займаних бойових позицій. Горн, круто витий ріжок, передавав команди прапороносцям. Для сигналізації в середині військового табору вживалася буцина, гральний інструмент, що нагадував ріг.

Давньогрецькі поети Терпандр і Піндар, художні авторитети в мистецтві поезії й музики вбачали, як пише Плутарх, явний зв'язок між хоробрістю спартанців і музикою у їхньому війську. Коли воїни шикувалися у бойовий стрій на виду противника, цар наказував їм покласти на голову вінки, а флейтистам — грати.

Сам воєначальник заспівував маршову пісню, під яку рухалися спартанці. Величним і грізним було це видовище: замкнені ряди озброєних людей розміреним кроком під звуки флейт, ступають у такт музиці.

У першій шерензі атакуючих лав йшов цвіт спартанського воїнства — переможці Олімпійських ігор та інших всегрецьких спортивних змагань. Ці люди не відали страху і не мали у своєму лексиконі слів про відступ і втечу.

Вісники служили суспільству в будні та свята, повсякденно й щомиті. Вони зберігали у своєму серці, пам'яті та розносили інформацію у пункти призначення, до замовників і користувачів.

Мистецтво служіння суспільству на цій ниві доповнювалося мистецтвом збирання відомостей і вільного прочитання їх на різних носіях. Античні вісники уміли знімати інформацію з незчисленної кількості джерел і раціонально користуватися нею.

ЦЕЗАРЯ ВЕЗЕШ І ЙОГО ДОЛЮ

Ці повсюдно знані слова мовив Юлій Цезар, коли на утлому човникові намагався дістатися в бурю до своїх військ. Ріка Аоя, по якій плів імператор військ, загорнутий у плащ і ніким не впізнаний, спінилась водяними валами, закрутилася небезпечними вирами. Команда розгубилась, у всіх безнадійно опали руки.

Тоді чоловік у мокрому плащі підійшов до стернового. Цезар по-дружньому взяв його за руку, відкрив себе й проказав знамените: *«Друже, сміливо вперед, нічого не бійся — ти везеш Цезаря, а разом із Цезарем на кораблі і щастя Цезаря».*

Моряки неначе враз забули про бурю й безпеки, налягли на весла. Але гнів богів не вщухав, ріка вирувала. Тоді командувач вперше відступив від свого правила й дозволив піти іншим маршрутом. Цезар доплив до розташування своїх легіонів. Звістка про його присутність на борту додала сил команді і віри в себе. Усіх порятувала інформація, зчитана здавалось би командою приречених, з вуст легендарного Цезаря.

З давніх-давен візуальними сигналами надійно слугували вогонь і дим, вісники дня і ночі. Як водиться, насамперед на полі брані. Про це багато розповідає Геродот. Хоч би в такому епізоді: після того, як скінчилася невдачею перська спроба укласти

сепаратний мир з афінянами, воєначальник Мардоній повів військо на Афіни. Взяття столиці вдруге мало піднести полководчий авторитет Мардонія в очах Ксеркса і всієї правлячої еліти.

Цар перебував тепер у Сардах і командував плекав задум передати звістку перемоги ланцюгом сигнальних вогнів через острови. Сяючий світловий телеграф мав зміцнити підупалий дух персів і їхнього царя. Все було підготовлено до спалаху велетенських вогнів та Мардоній не відав, що йому доведеться увійти в розчинену браму обезлюдненого міста: усі його мешканці повантажились на кораблі, залишивши свої домівки й відпливли морем на Саламін.

Про сигнальні вогні у дії оповідає й Плутарх. На півночі Греції війська македонського царя Філіппа V зайняли вигідні позиції, перекрили гірські дороги й стежки. Римський воєначальник Тит Фламінін направив у тил противника загін піхоти й кавалерії на чолі з військовим трибуном та провідниками з місцевих пастухів. Вони мали обійти узгір'ями передню лінію оборони противника.

На світанку з римських позицій угледіли легенький димок. Він густішав і врешті пасмами здійнявся високо в небо. Противник нічого не помітив у себе за спиною. А це був сигнал атаки. Римляни розгромили македонців, повернули їх на втечу і взяли багато полонених та військового спорядження.

Виразний, статуарний образ очікування тріумфального вогню з-під Трої і його розгортання в гірлянді сигнальних вогнів змальовує Есхіл у драматичному циклі «Орестея». На плескатім даху палацу Агамемнона вже цілий рік щоночі вартує дозорець. Цю обтяжливу «кляту» вахту він несе за велінням цариці Клітемнестри. Дозорець пильно вдивлявся в ніч: «Може смолоскипа знак // Сяйне далеко, вістку нам доносячи // Про перемогу в Трої». Він вишукав знак вогнем на затемненому горизонті про скоре повернення переможців на Батьківщину.

Серце відданого слуги Агамемнона краяли гіркі передчуття. Йому не було таємницею, що зрадлива дружина полководця готує смертельну пастку. Звістка про завершення війни їй конче необхідна, щоб поява царя не застала її зненацька.

В одну із варт у нічній імлі спалахнуло нарешті далеке вогнище. Для дозорця це світлий, урочистий знак. Він поспішає підняти на нього палац і все місто-фортецю, щоб урочисті оклики заповнили оселі й вулиці Аргоса.

Ліон таки упокорений і цю довгождану звістку приніс вогонь. Про негаразди ж у домі володаря дозорець вирішив промовчати: справа стосується царя і йому давати собі раду.

Перед царським палацом стовпилися люди. Усі хотіли довідатись, чи правдиву звістку подав вогонь, чи може це омана або жарт богів? Клітемнестра старалась упевнити збуджений люд: огненний вісник правду сказав,

Трою обернено в прах. Та все ж скептики з натовпу допитувались, чому така безоглядна віра цариці у якийсь там вогнище, що спалахнуло посеред ночі.

«Ясний вогонь, — мовила цариця, — послав нам бог-коваль Гефест з Іди, найближчої гори під Ліоном». А далі спалахи зі щасливою вістю бігли один за одним крізь ніч. На сяйво Іди озвався пагорб Гермеса на Лемносі; третій знак подала гора Афон, за нею — найвища гора на Евбеї... Вогняна естафета врешті домчала й до Аргосу. Це був умовлений сигнал, пояснила Клітемнестра, що його подали ахейці на знак перемоги під Троєю.

Озирнувшись на чийсь окрик, люди побачили: до палацу від берега моря стомлено підходить чоловік з оливковим вінком на голові — знаком вісника. Посланець Агамемнона, радо зустрінутий усіма, підтвердив звістку свого огненного попередника. З дворів і площ Аргосу здійнявся в небо дим жертвних вогнищ. «Його бачили, — каже Есхіл, — і вдячно сприймали усі боги — захисники міських мурів і людських осель, боги неба й підземного царства».

Палахкотіли жертвні вогні, аргосці шаленіли від переможного завершення війни, та безмежну радість все більше облягала лиховісна печаль. Багато хто виряджав за море опору дому — батька, мужа чи сина, а зустріне печаль свою — жменьку порошу в оздобленій урні. **«Де бою вир..., — підкреслює Есхіл, — там купи тіл»**. Про це теж оповіщали гірлянди вогнів на гребенях танцюючого полум'я.

У військовому арсеналі давніх греків, окрім оптичних сигналів, димом — удень, вогнем — уночі, був і факельний телеграф. Палаючими смолоскипами передавали стислу інформацію за допомогою умовної азбуки. Про це повідомляє знаменитий історик Полібій.

Римський флот каботажного плавання користувався системою літерних сигналів, які надходили зі спеціальних станцій, розбудованих вздовж узбережжя Середземного моря. Ці сигнали попереджали про появу піратів, яких і в давнину уникали, як Божої карі.

За димами й вогнями, оптичними і звуковими носіями інформації стоять люди, які управляють процесами комунікації. Саме вони здебільшого перебувають на передньому плані інформаційного дійства, як ті, що формують інформаційний пакет, так і ті, що виконують роль вісника. Між сторонами інформаційних відносин нерідко циркулюють відомості неабиякої ваги і значення. Тому володарі інформації, зазвичай, ретельно добирали виконавців доручень, вводили їх в коло особливо довірених.

Так чинив, як засвідчує Геродот, і Фемістокл, помітна державна й військова постать. Він створював афінський флот, командував ним у війні з персами й уславився морськими перемогами. Добре знаючи вдачу вітчизняного політикуму і мінливість його уподобань, не забував дбати й про мости для ймовірного відступу. Отже, турбуватися не лише про політичну й державну кар'єру, а й про елементарний захист власного життя.

Переслідуючи рештки перського флоту, Фемістокл несподівано наказав своїм кораблям зупинитись. Легка здобич явно вислизала з рук афінян. Пояснень ніхто не давав, військовим довелося мовчки виконувати розпорядження воєначальника. Тим часом до Ксеркса вже рушив швидкохідний човен з командою винятково довірених людей. Фемістокл покладався на них, як на круту гору.

Серед членів екіпажу був і Сіккіні, особистий слуга флотоводця. Після причалювання, він сам-один рушив вглиб Аттики до штаб-квартири Ксеркса. Там доповів цареві: «Послав

мене Фемістокл... повідомити тобі, що він, бажаючи надати тобі послугу, відмовив еллінів переслідувати твої кораблі і зруйнувати міст на Геллеспонті. Віднині ти можеш цілком спокійно повернутися додому».

Тих же самих вісників, яких раніше відправляв до перського царя, Фемістокл, як повідомляє Геродот, використав і для фіскальних цілей. Він посилав їх на острови, які у війні тримали сторону персів, стягувати військову контрибуцію.

Вісники вимагали данини, погрожували мешканцям: у разі їхнього спротиву прибуде сам Фемістокл на чолі еллінського флоту і візьме в облогу острів і всі поселення на ньому. Кошти, що збиралися самочинно, навряд чи призначалися виключно державному казначейству. Врешті, афіняни таки звинуватили Фемістокла у державній зраді і йому довелося спішно шукати притулку у персів.

Егоїзм і честолюбство володарів часто кидали вісників на крайню межу випробувань. Той же перський цар Ксеркс, кинувши свої війська в Елладі, осів у Сардах. Там замість посипати попелом голову, він запалав пристрасстю до братової дружини.

Сподіваючись на прихильність, слав до неї вісників, наче сватів, один за одним — з подарунками й пропозиціями. Заміжня жінка берегла вірність чоловікові, котрий виконував свій обов'язок на війні. Яка кара могла очікувати вісників від царя-залицяльника й від його покривдженого брата, знають лише вони.

Колоритний епізод з рідкісною пригодою вісника подає Плутарх. Тиран Сіракуз Діонісій з ескадрою кораблів відплив до Італії. Саме тоді на Сицилію висадився з десантом його політичний противник Діон. Розвідавши обстановку, він негайно повів своє військо на столицю. Командувач гарнізону спішно посилає вісника з листом до тирана про загрозу штурму.

Нарочний щасливо дістався італійського берега. У дорозі несподівано зустрів давнього приятеля. Він повертався з якогось культового свята, маючи при собі добрий кусень смаженого м'яса жертвовної тварини. Поділився припасом з

сицилійським знайомим. Той підкріпився й поспішив до пункту свого невідкладного призначення.

Як настала ніч, вкрай натомлений гонець зайшов у ліс і влаштувався на нічліг. Поставивши біля себе дорожню сумку, одразу ж заснув. І якраз цієї години повз нього проходив у бадьорому стані, але дуже голодний вовк. Налаштований на поживу нюх зачув, що десь пахне м'ясом. Звір принюхався і хутко взяв слід.

Все інше було виконано професійно. Вовк нечутно наблизився до місця, де подорожній непробудно спав на польовому ліжку. Звір був досвідченим і збагнув, що можна обійтися без конфлікту. Він підкрався до сумки, у якій гостинно пахло смаженим м'ясом, вхопив її зубами і зник у гущавині.

Сіромаха й сном-духом не відав, що на самому дні його поклажі лежав лист-донесення, за який можна було виміняти цілу отару, зреалізувати вигідний бізнес-план.

На ранок нарочний замість торби зі сніданком побачив свіжий вовчий слід і зрозумів, у яку халепу потрапив він сам і довірений йому цілком таємний лист. Винуватому без вини довелося розтанути в гущі Італії, щоб на Сицилії й думати забули про його приховане існування.

Часом один лише порух назустріч віснику з ворожого стану вартує комусь кар'єри або й самого життя. Так сталося з Лікідом, членом афінської ради п'ятисот. Він у числі інших вислухав пропозицію Муріхіда, гінця Мардонія-воєначальника про укладення окремого від союзників миру з персами.

Лікід обережно порадив колегам: краще не відкидати одразу запропонований мир, а старанно обдумати його. Учасники зібрання влаштували гнівну обструкцію.

Люди ж, що зібралися на вулиці, очікуючи завершення ради, вчинили радикальніше: відтіснили Лікіда й закидали його камінням. Така ж кара спіткала його дружину та навіть дітей. Війни не примножують милосердя і штовхають людей на круті розправи навіть там, де за мирного часу обмежувалися громадянським осудом чи просто нагінками.

НА ХВОСТІ У БОРОКИ

Сорока-білобока своїм вічним скреготінням давно вже набула в людей слави невтомної рознощиці вісток. Ця алегорія інформації, що випадково падає комусь до рук насправді має сенс. Його можна порівняти з несподіваною знахідкою коштовної речі на битій дорозі. Сентенція проста: умій слухати й спостерігати, то може колись і не розминешся зі своїм таланом і не лише в грошовому еквіваленті.

Численне військо під командуванням Луція Сулли облягло Афіни, які збунтувалися проти римського панування. Становище афінян було загрозливим. Сулла нещадно плюндрував передмістя. На підготовку штурму лягли під сокирою ліси і навіть священні гаї Академії та аристотелівського Лікею. У самому ж місті настав голод. Афіняни споживали зелену траву зі схилів Акрополя, тоді як тиран Арістіон щодня влаштовував бенкети й розваги.

Афіни все ж тримались. Сулла ніяк не міг знайти вразливого місця в обороні фортеці. Відомості про нього принесла сорока на хвості. У Кераміку, кварталі гончарів, що розмістився на обох сторонах північно-західної частини міського муру, кілька старих людей у довірливій розмові кляли Суллу й афінського тирана. Арістіону закидали й байдужу недбалість щодо патрулювання кутової ділянки стіни. Тільки тут, вважали стратеги-діди, учасники штурму могли сподіватися на успіх.

Хтось підслухав ту безпечну розмову й доніс у штаб Сулли. Той поставився до інформації з серйозною увагою. Сам виїхав уночі на розвідку, все уточнив на місцевості. Під ранок римляни пішли на штурм. Про це Сулла написав у одній із двадцяти книг своїх «Спогадів».

Місто було взяте саме з тієї недоглянутої сторони, яку називали старики-афіняни. Розправа над повстанцями була жажливою. Вона чинилася на вулицях і площах під голосні сурми труб і рогів, галасу солдат і передсмертні крики жертв.

Правду мовив Сократ: «Людям легше тримати на язичі гарячу вуглину, ніж таємниці». Та й не тільки з жіночих вуст легко злітають чутки, як гадав старий актор у трагедії Есхіла

«Агамемнон». Поголоски належать до того класу речей, що про них зазвичай говорять: немає диму без вогню. Зате є щось невловиме у їх природі. Вони дивом схожі на танцюючий хвіст ящірки, якою вона, рятуючись від небезпеки, залишає для переслідувача — нехай тішитися примарною здобиччю.

Людський поговір, завжди щось додаючи від себе, ніколи не буває зовсім безпідставним. Так вважали багато видатних умів Античності, серед них — Гесіод, Сенека й Аристотель.

У поголосах, як вода у дощових хмарах, осідає інформація — про все на світі. Це дивовижна суміш правди й вигадки, істини й фантазії, реальних контурів і пливких обрисів.

У чутках — спрагла надія й гіркі розчарування, осянні перспективи й грізні застереження. І в цій стихії людського духу кристалами виблискують нехай і крихітні, але змістовні відомості. Античність не легковажила чутками, вона намагалася прочитувати їх, а при можливості й стискувати обсяг їхньої маси.

Відступаючи з Еллади перський флот переплив Середземне море і став на якір біля мису Мікале. Там кораблі були витягнуті на берег і перетворені на міцні вузли оборони. Їх обнесли потужним валом із дерев'яних колод і каміння, оточили густим частоколом.

Невдовзі в район цього ж мису прибули й морські сили еллінів. Найближче до берега плив на своєму кораблі спартанський цар Левтихід. Побачивши укріплення й бойові порядки ворожих військ, цар звелів глашатаю звернутися до іонійців, які населяли цей край. **Глашатай передав співвітчизникам: «Коли почнеться битва, нехай кожен з вас пам'ятає передовсім про свою свободу, а потім слухає наш бойовий клич».**

Мета такого звернення — пробудити патріотичні почування іонійців, ізолювати їх від персів і можливих намірів допомогти їм.

Після виконання окличником царського наказу елліни стрімко висадились на берег. Приготувавшись, рушили на персів. Несподівано воїни побачили жезл вісника, що лежав біля моря. З уст в уста передавалась чутка: не інакше, як військо Мардонія розгромлено в Беотії, а вісник прибув сповістити про це.

Навальну атаку еллінів перси зупинити вже не могли: наступало непоборне військо, підбадьорене чуткою про перемогу на Батьківщині. І цей поголос щасливо збігався з дійсною перемогою у Беотії, а за нею — і на мисі Мікале.

Чутки завдавали чимало клопотів простій людині і владі. Та в них була і своя відрода, лестощі серцю — вони вміли додавати до неба зірок. Цю роль з багатьма профілями натхненно виконувала й Осса, Зевсова вісниця — поголоска з невичерпним запасом чуток.

Саме до її послуг, за Гомером, богиня Афіна радила звернутися Телемаху, який вирушив на пошуки Одиссея, свого батька. *«Може, почувеш од смертних що-небудь, чи з уст Поголоски // Вісниці Зевса, що людям чуток щонайбільше приносить»*, — наставляла юнака богиня.

Десь поруч із чутками, на однім паркеті з ними вальсує поговорі. Це усна творчість з виразним цільовим призначенням: створити непривабливий образ людини, відтак дискредитувати її наміри і вчинки.

Це спланована та здійснена акція на формування негативного іміджу конкурента, пониження його шансів на успіх і громадську підтримку.

Навіть одна волосина, казали древні, має свою тінь. Оця тіньова сторона в людини у її вчинках і діях стає, завдяки поговорам, alter ego кожного із суцких, невидимим супутником життя. Це образ, який складають, зазвичай, вправні майстри пліток та інтриг у салонах, офісах, придворних колах, виборчих штабах. Недобра слава має прудкі ноги, легко ширяє між людьми та шириться просторами. Античність немало потерпала від цього суспільного лиха. Його суть влучно означив Гораций: **на хвості отрута.**

Безвинна, лагідна на початку інформація, яка готує ґрунт для довірливого сприйняття, а вся зосереджена лють, зневага й убивча ненависть — у кінці. Подібність зі скорпіоном, який жалить хвостом і здебільшого — насмерть.

Поговір, адресований сильним світові й широкому загалу, укоротив віку Езопові й Сократу, привів до темниці Фідія, до вигнання — Протагора. Недобра слава, штучно створена,

долучилася до загибелі Цицерона й Сенеки, до вічного заслання Овідія.

Нерон позбувся трону не силою зброї, упевнює Тацит. Справу вирішили чутки й поговір, вони замінили легіони військ і флоти. Неслава руйнувала родини й кар'єри, нищила здоров'я й таланти. **Поговір — завжди гостра й нещадна зброя з отрутою на кінчику стріли.**

Всіляко уникати поголосів, буквально тікати від них радив Гесіод. Поет застерігав, що лиха слава приходить миттєво, а люди охоче підхоплюють її.

Античність намагалася певним чином протистояти намірам і тенденціям демонізувати поговір, легалізувати його в ролі носія інформації. На це залучались правові можливості, адміністративний тиск, моралізуючі сентенції та викривальні слова.

Проте, найбільшого значення античні домагання набули у наступному: **реально перепинити шлях чорному піару можуть тільки прозорі наміри та плани держави і політики, зростання питомої ваги демократії, рівня освіченості й моралі суспільства. Загалом створення такої цивілізаційної атмосфери, де громадянин справді є паном становища. Тоді йому, напевне, знадобиться й крилате нагадування античного прислів'я: орел не ловить мух.**

Вісником напихваті у Зевса був і **Пагубний Сон**. В «Іліаді» він, за наказом бога-громовержця, прилинув до намету, у якому спочивав Агамемнон, став біля його узголів'я і нашептав боже розпорядження підняти військо за знаком тривоги й повести його на Трою. Прикмети, мовляв, підказують впевнено мить перемоги.

Пагубний Сон міг віщувати тільки пагубу. Воєначальник подав вісникам команду зібрати воїнів на площі. Там невдовзі й з'явився перед ними оголосити божий Сон. Передчуваючи складну колізію, командувач був при всіх атрибутах влади: у руках тримав берло, знак Базилевса-царя.

Дуже покладався вождь ахейців на цей владний атрибут, бо мав він божественне походження. Берло викував із чистого золота сам Гефест, бог-коваль і великий умілець.

Зевс велів своєму глашатаю, богові Гермесу передати дарунок у царську родину Атридів. Від діда й дістав полководець безцінну спадщину. Тепер вищий символ верховної влади був кинутий на чашу терезів як вирішальний аргумент.

Образ вісника у Таціта ототожнюється з далекою, сповненою випробувань дорогою. Історик зауважив, що політики й військові, зазвичай, роблять ставку на комбіновані й рівноцінні, з їхнього погляду, способи донесення інформації — гінців і чутки, ще й питання, котрий із них надійніший.

Для дослідника не було таємницею й те, що вісників добирали з розрахунком справити «гарне враження» на тих, до кого їх надсилали — окремого адресата чи громаду. Психологічний портрет чуток, а особливо поговорів, теж створювали дбайливо і завчасно.

Античні копірайтери були майстрами свого фаху й могли без вагань ставити на своїх виробих монограму «i.t.», тобто ipse facit — зробив власними руками.

ПРИКМЕТА ВІЩА!

Люди античної доби жили в щільному оточенні живої природи, безлічі її птаства та звірини. Цей живий космос був теж утворений богами й тому в своїй суверенності не поступався людському. Постала складна й природна єдність, тісні взаємини автономних світів: людей, птахів і звірів. Люди прагнули збагнути можливі точки дотику й порозуміння, налагодити контакти й загладити протистояння.

Жива природа не тільки поповнювала стравами дім убогих й бенкети пишних палаців. Важливіше, напевне, в іншому: вона приносила живі враження й душевну насолоду, збагачувала яву, подавала неперевершені взірці вишуканих рухів, досконалого слуху, чарівного співу, природної вроди. Усім цим уміли щедро захоплюватися в античності.

Може й тому Червона книга зниклих видів ще не лежала на її письмовому столі, хоча перші рядки невтішних реалій уже були позначені глибоким контуром.

Світогляд античної людини виразно підносився над горизонтом простого співіснування. Для неї був незаперечним природний зв'язок між поведінкою птахів, звірів і людей. Відтак вона радо йшла назустріч спокусі пізнати через поведження пернатих чи звірів участь самої людини: її здоров'я й безпеку, урожаї й стихійні лиха, удачі в подружньому житті чи військовому поході. Прикмет для розгадування й достовірного тлумачення вистачало сповна.

Античність наполегливо виявляла і всотувала відомості про себе й світ з багатьох джерел з такою ж старанністю, як бджоли беруть нектар, не оминаючи жодної квітки. Ворожіння жерців-авгурів належить до давніх і довірених постачальників інформації.

Її добували на замовлення окремих осіб, громад, державних інституцій жерці за певними церемоніями і ритуалами — ауспіціями. В основі дійства — спостереження за вражаючими явищами природи, летом птахів і споживанням ними їжі, поведженням тварин. На зібраних прикметах намагалися провіщати волю й наміри богів, вибудовувати віртуальну картину розгортання подій.

Висновки з віщувань авгурів могли зупинити цілі армії, або ж кинути їх на поле бою; посіяти паніку чи заспокоїти людність; накликати розпач чи вселити надію. У літописи античної культури увійшло чимало імен легендарних і славетних віщунів.

Провіщення вважалося особливим хистом, дарунків богів. Цим талантом Аполлон наділив Кассандру, дочку троянського царя Пріама за її незвичайну вроду. Дівчина знехтувала коханням бога й була тяжко покарана долею.

Віщункою вона залишилася, але бог Аполлон подбав, щоб її пророцтвам ніхто не вірив. Кассандра сповістила про лихі наслідки викрадення Парісом цариці Єлени; про загибель Трої від рук зневажних греків і багато іншого, але її видіння доброго чи лихого ніхто не брав до уваги і вони безслідно спливали, як вода у пісок.

Давня грецька міфологія розповідає про цілу родину віщунів, людей з легенди: фіванця Тересія, його дочку Манто і внука Мопса. Мешканці Фів тривалий час показували місце, звідки

Тересій спостерігав за пташиним летом, а також камінь, на якому сиділа провісниця Манто.

Її син Мопс перевершував майстерністю ворожбита навіть самого Калханта, учасника Троянської війни, який забезпечував віщуваннями троянську експедицію греків.

Провісник Меламп вважався у давньогрецьких переказах автором посібника для віщунів. Він добре знався на мові звірів і птахів, їхній вдачі та звичках. Умів оздоровлювати людське тіло та зцілювати душу. Меламп сміливо залучав свідків до своїх віщунів. *«Дивіться самі, — говорив він, — ось цей птах летить зовсім безрадісно, отже, слід очікувати якогось лиха»*. У Греції був храм, присвячений Мелампу, там височіла його статуя й проводилися щорічні свята вшанування.

З лету птахів віщував у Гомера ітакійський ворожбит Аліферс. *«І вперед і назад він один лише бачив, — каже про нього аед. — Він... знався на птахах і віщо умів промовляти»*. Ворожбит передбачив, що з далеких мандрів повернеться нарешті Одисей і поквітається з кривдниками свого дому.

Телемах, син героя, скликав громадян Ітаки на міську площу. Там публічно вимагав від настирних залицяльників до Пенелопи, своєї матері, щоб ті перестали топтати гідність і честь жінки й дружини. Женихи глузували у відповідь. І раптом усі побачили двох орлів у небі.

Вони закружляли над майданом, часто махаючи крильми. Потім зненацька хижо кинулися один на одного, раничи шиї гострими кігтями. Пір'я з краплинами крові падало прямо на голови нажаханих мешканців. Усі нишком, кожен про себе, загадували, чим усе це скінчиться. І тільки віщун Аліферс сказав просто й дохідливо: «Невдовзі прибуде Одисей, а з ним і згуба усім женихам». Так воно й сталося, як віщував старий ворожбит.

Всегрецьку славу віщуна, а разом з тим і підбурювача воєн здобув Амфіарай, володар Аргосу. Ворожбитами були його батько Оїкл і дід Антіфат. Його ім'я числиться серед найславніших героїв Еллади і вчинених ними подвигів, а сам він став улюбленцем Зевса й Аполлона. Та дочасно звела зі світу цього обранця долі його ласа, «жіноча», як каже Гомер, схильність до приношень і дарунків.

Амфіарай виявився причетним і до фатального політичного кроку лідійського царя Креза. Володар багатої й процвітаючої країни з тривогою дивився на піднесення перської держави. «Цар схилився до наміру, — пише Геродот, — почати превентивну війну проти Кіра». Одначе вирішив спитати оракул, щоб почуватися впевненіше у своїх державницьких діях.

Крез надсилає глашатаїв до святинь у Додоні й Дельфах, а також до усіма знаних віщунів. Досвідчений державник підкинув текст на їхню фахову відповідність. Оракули мали вгадати, а послы записати з їхніх слів, чим був зайнятий цар у визначений день.

Послы Креза доставили ними ж записані висловлення оракулів. Вони викликали невдоволення царя. Випробування на істинність витримали тільки жерці Дельф і Амфіарай. Друга хвиля глашатаїв понесла запитання — чи починати війну з Персією та мати надію на успіх.

Відповідь була ствердною, а винагорода за неї просто вражає уяву. Амфіарай дістав бойовий щит, кутий з чистого золота, а також спис, древко й наконечник якого теж з коштовного металу. Дари Креза в Дельфи і в храм Амфіарая взято з власної скарбниці царя, його приватного надбання, що примножувало, звичайно, їхню додаткову вартість.

Култ Амфіарая був поширений у багатьох давньогрецьких містах, а головне святилище знаходилося у Фівах. Самі ж фіванці втратили право питати там оракул. Колись Амфіарай повелів їм вибирати — хочуть вони мати його пророком, чи спільником у різних випробуваннях. Мешканці Фів вирішили за краще мати союзника, а пророків шукати у чужих святинях.

Пожиттєву славу Амфіарая підтримували й Дельфи. Там на Священному полі зберігалися мідні й мармурові статуї богів, правителів і героїв — дари-підношення грецьких полісів та інших держав тогочасного світу.

На почесному місці розмістилася й скульптурна композиція з Аргосу, присвячена Амфіараю. Віщун стоїть біля своєї військової колісниці, якою управляє Батон, родич володаря та його вправний візник.

У Стародавньому Римі, біля Капітолію, стояв храм німфипророчиці Карменти. Молодше божество, крім мистецтва

вгадування, опікувалось жінками, надавало їм допомогу під час пологів. На честь пророчиці щорічно влаштовувались жіночі свята, а одна з міських брам була названа Карментальською.

У Давньому Римі діяла окрема колегія жерців-авгурів. Кожен із них носив знаки розрізнення: трабею — короткий плащ із пурпурними смугами й так званий квірінальний жезл — загнутий вгорі посох.

Для проведення ауспцій у Римі відводились свої місця. Під ворожіння були пристосовані й закриті приміщення, у тому числі й те, де засідав сенат.

Склалася також традиція відводити окреме місце для авгурських спостережень у військовому таборі — справа від намету полководця. Вояки чомусь найбільше довіряли тим віщуванням авгурів, які формувалися на спостереженнях за пташиним клюванням. Якщо священні птахи скльовують зерно дружно й енергійно, можна сподіватися на успіх у найближчому бою. У військових обозах римської армії можна було бачити рухому фуру гусей і годувальника при них, який старанно ніс відведену йому бойову службу.

Так повелося, що саме птахи стали для римлян і їхніх авгурів найкращими виразниками волі богів й увійшли вони в легендарну історію не з чорного ходу. Перекази оповідають: уже при виборі місця під забудову головного міста держави між Ромулом і Ремом спалахнула суперечка. Вирішили довіритись віщим птахам. Кожен із братів відійшов на свою ділянку й став чекати. Нарешті з боку Рема в небі з'явилося шість шулік, а зі сторони Ромула — вдвічі більше. Вибір зробила крилата більшість. Відтоді преференції під час ворожіння авгури віддавали коршакам.

Слава пильних, сторожких птахів випала на долю гусей. Після того, звичайно, як вони врятували Рим. Той день, власне ніч, римляни помітили білим камінчиком, як зазвичай відзначали удачу. Диво спасіння сталося у Капітолійській фортеці, що на високому пагорбі Риму, оточеному тоді галлами. Місто вони вже захопили й зруйнували. Переконавшись у неприступності фортеці, розбили табір біля її підніжжя. Та їхній воєначальник Бренн виявив місце, де верхолази могли випробувати свій шанс.

Після півночі почалося обережне сходження. Досягнувши вершини, група ворожих альпіністів роззброїла варту й почала рухатися вглиб фортеці. Воїни й мешканці безпечно спали. І тільки гуси при храмі Юнони, зачувши якесь шарудіння, залопотіли крилами, підняли гвалт.

Всі схопилися на ноги. Захисники фортеці взялися за мечі й нападників було скинуто в безодню. Відтак щороку на ознаменування річниці чудесного спасіння римляни урочисто проносили вулицями міста прибрану квітковими гірляндами металеву клітку з білим гусаком. Честь, яку пернаті справді заслужили.

Віщування на птахах складалося з багатьох компонентів. Вгадували те, що може статися, за характером польоту. Одні птахи: лебеді, орли, соколи, шуліки — віщували знамення тим, у якому напрямі вони летять. Бралася до уваги також їхня кількість та швидкість руху.

Якщо журавлі, наприклад, летять стрімко, це вказувало на бурю. Коли ж журавлиний ключ пливе в небі неквапно й тихо, це віщувало добру годину.

Гави, круки, ворони, сови подавали авгурам свої пророчі прикмети співом або криком. Про зловісну ворону, яка передвіщає нещастя, сидючи на верхів'ї дерева, пише Вергілій. І тоді, коли лишається сама собою і тоді, коли міняє власний образ на барвисте пір'я пави.

Криклива вдача сороки описана в античних байках. Вона неодмінно дійова особа багатьох казок. А кожній казці, як мовиться, властива доля істини.

Траплялось, на роль авгурів призначали тимчасово повірених. Здебільшого — у сум'ятті війни. Так, давно було спостережено: до місця майбутньої битви неодмінно підтягуються воронячі зграї. За ними з'являються й більші хижакі — грифи. Вони всідаються на узвишсях і терпляче очікують. Якись інстинкти підказують їм, на чий стороні очікуються більші втрати й остаточна поразка; у той бік і вдивляються насуплені грифи.

Командування обох таборів висилає спеціальних дозорців, щоб спостерегли, з якого боку прибули віщі птахи і куди повернуті їхні голови, очікуючи на поживу.

По-різному ставилися у давнину до віщувань авгурів. Уже в добу Цицерона було чимало скептиків, навіть серед самих жерців. У широких колах суспільства повторювали крилатий вислів — «усмішка авгура», як кепкування над власним заняттям і плідністю віщування. Одначе, справедливо буде сказати: над усією Античністю витала тріумфуюча формула жерців-авгурів: **«Auspicia sunt fausta — прикмета віща!»**

У ній струмував свій потік інформації, яка допомагала людині впевненіше орієнтуватися у життєвому вирі. І народжувалася вона не з одних тільки марновірств, але й з постійних спостережень над живою природою і реалістичних висновків та узагальнень.

Інформація, з якої складалась картина знамень, підносила в античну добу на рівень суспільного авторитету. Партитура прикмет відігравала роль запобіжних знаків на життєвих дорогах. Нехтування ними мало неприємні, часто згубні наслідки.

Антична література щедро представлена подібними прикладами, особливо в біографіях видатних особистостей, відомих діячів у різних царинах античного життя. Про це багато й переконливо писали Світоній, Плутарх, Тацит та чимало інших авторів.

За кілька днів до трагічних подій у римському сенаті Цезарю доповіли про незвичну поведінку верхових коней, яких він присвятив богам. Це сталося після рішучого форсування прикордонної річки під знаменитим окликом: **«Рубікон перейдено!»**

Цезар пішов на Рим, а табун коней залишив на волі, без пастухів і охорони. Тепер же тварини явно втратили охоту до життя, понуро стоять на лузі, а в їхніх очах — сльози.

За день до вирішальної розв'язки, в курію Помпея, де мав засідати римський сенат, стрімко влетіла якась дрібна пташина з лавровою віткою у дзьобі. За нею вторглася ціла зграя різномасних хижих птахів-переслідувачів. Ця збірна команда вигнала беззахисну істоту за межі приміщення і там розтерзала. Знаки віщували лихе, але Цезар не дослухався до них.

Напевне, високе становище, абсолютна влада й неперевершена військова слава вже самі по собі сприймалися ним як надійні

важелі безпеки. Сумнівну надійність цих атрибутів влади зауважили батьки імператора Августа, династично усиновленого Цезарем.

У родинному листі до сина вони писали: **«Цезар переміг усіх своїх ворогів, але загинув від рук своїх друзів»**. Ця педагогіка державницького життя помітно вплинула на Августа, його поведінку серед противників і наближених. Октавіан панічно боявся блискавок і грози. Страх ще більше опанував ним, коли в одному нічному переході блискавка вразила воїна, який ішов з факелом попереду носилок імператора. При найменших ознаках грозового неба Август ховався у глибокий лях. У польових умовах для нього споруджували намет з тюленьчих шкір.

Жрецька верства виходила з переконання, що блискавка не вражає лаврове дерево, зі звірів — тюленя, а з птахів — орла.

На вдячність про милостивий удар блискавки, який поминув імператора й забрав інше життя, Август спорудив храм Юпітеру — громовержцю. Святилище Аполлона він звів у тій частині палатинського пагорбу, на яку вказали йому жерці.

Вони переконали вінценосця, що це вибір самого бога, який ударом блискавки означив місце забудови майбутнього храму. Його обрамляли два портики з бібліотекою грецької і латинської літератури.

Життєвий уклад Октавіана, людини вельми освіченої і впливової, включав ряд примет і прізвисток, у які він непохитно вірив. Коли у запланований день від'їзду щедро випадала ранкова роса, подорож сушею чи морем очікувалась вдалою, а повернення вчасним і без пригод.

Прискіпливо вибирався й сам день від'їзду з рідних пенат. Поїздка будь-куди вважалася неприпустимою після нунцинів — базарних днів у дев'ятиденному римському тижні. Жодних справ імператор не розпочинав і в нони — сьоме або дев'яте число кожного місяця.

Імператор Тиберій тримався переконання, що все на світі вирішує невловима доля. Тому й на різні примети не дуже покладався. Одначе грому боявся понад усяку міру. Щойно на небі починали згущуватися хмари, він одразу покладав на

голову лавровий вінок. Був у певності, що блискавка обмине, не зможе уразити голову під вінком, адже він — лавровий.

Не менший страх він терпів перед можливістю народного бунту. Поблизу його капрійської резиденції чатували кораблі на випадок негайної евакуації. Тиберій особисто пильно стежив з вершини скелі за дальніми знаками — вогнями світлового телеграфу. Він мав негайно сповістити про небезпеку, щоб не витратити даремний час на гінців.

Було помічено багато прикмет, які провіщали загибель імператора Гальби. Серед них і такі: під час новорічного приношення жертви у нього впав з голови вінок, а під час ворожіння раптом розлетілися у різні боки кури, які до того неполохано клювали зерно. І навіть ранком того самого дня, коли насильницька смерть спіткала Гальбу, ворожбит під час жертвоприношення кілька разів повторював, що йому слід остерегатися лиха.

За прикметами імператорська кар'єра Веспасіана була вгадана ще в ранньому дитинстві. У маєтку його батьків був старезний дуб, присвячений Марсу, італійському богові родючості. При кожному народженні немовляти дерево викидало новий пагінець, явний натяк на майбутню долю дитини.

Коли на світ з'явився Веспасіан, родинне дерево й зовсім розщедрилось. Міцний пагінець швидко пішов у ріст й невдовзі перетворився на потужну гілку. Окрилений батько подався до ворожбита й дістав у нього підтвердження своєму захмарному припущенню.

Одразу ж сповістив своїй матері, що її внук стане володарем Римської імперії. Старенька голосно засміялась і висловила подив, що вона, не зважаючи на вік залишається при своєму розумі, а син вже позбувся його.

Незаперечні прикмети виняткової долі Вергілія дали знати уже під час його народження, вважав багато хто із сучасників поета. Він побачив світ у придорожнім ярку: батьки їхали в сусіднє село і в дорозі приспіли пологи. Кажуть, що немовля, вдихнувши повітря, не плакало, лице було спокійним і вдоволенним — хіба ж не особливий знак?

Не забарилась і друга ознака. За звичаєм місце, де народилося дитя, відразу ж означили саджанцем тополі. Він так бадьоро пішов у ріст, що незабаром зрівнявся з деревцями, висадженими раніше. Ця тополя була пізніше названа «деревом Вергілія» і вважалася священною. Вагітні й породіллі побожно давали перед нею обітницю й свято виконували її.

До щасливих прикмет зараховували й сон матері поета під час вагітності. Їй наснилося, що вона народила лаврову вітку, яка, щойно торкнувшись землі, пустила коріння і виросла в зріле дерево з безліччю різних квітів і плодів.

Материнські сни таки бувають пророчими. Гекубі, дружині царя Пріама, привиділось у сні, коли була вагітною Парісом, що вона народила смолоскип. Ставши дорослим, син справді своїм учинком перетворився на палаючий факел, що спопелив країну, її столицю Трою, життя батьків і співвітчизників.

Нума Помпій був публічно обраний на царство римським народом. Усі громадяни, присутні на форумі, підтримали його. Однак, знаків царського достоїнства він не прийняв, а попросив почекати, доки обрання його на престол санкціонують боги.

У супроводі авгурів і жерців Нума зійшов на Тарпейську скелю, як називали тоді Капітолій. Старший авгур, закривши обличчя царя покривалом, залишив стояти його оберненим на південь. Поклавши руку на голову Нуми, авгур почав промовляти молитву, а сам вдивлявся в небо, чи не з'являться там знамення у вигляді птахів чи інших прикмет.

Величезна площа, заповнена народом, завмерла у чеканні. Нарешті на небі з правої сторони царя з'явилися птахи, знак божого благословення. Нума накинув царську мантию і зійшов у народ уже не тільки як його обранець, але й улюбленець богів.

Серед жерців, які за різними прикметами віщували долю людини, міста, держави чи звершення якоїсь події, зустрічалися й особистості впливові, широко знані своїм громадянським, науковим, художнім авторитетом. Звання жерця-авгура мав і Цицерон. Постать, якою могла б пишатися будь-яка епоха і будь-яка культура.

Під час збройного протистояння між колишніми учасниками тріумвірату Цицерон пристав на бік Помпея проти Цезаря. Він

зблизька спостерігав військові приготування, брав деяку участь у них, але й бачив безвихідь, крах сподівань на оборону Республіки. Дратівливий настрій виливався в похмурий гумор.

Так, після однієї провальної битви центуріон Ноній упевнював, що все-таки слід очікувати відрадних подій, адже у військах Помпея ще залишилися «сім орлів». Тобто сім повнокровних легіонів, оскільки кожна з цих військових одиниць мала свій прапор — **металеве зображення орла на дерев'яній опорі**.

Може, знову явивши себе на авгуралі, місці, де вершилося гадання на птахах, Цицерон насмішкувато відповів Нонію: *«Далєбі, твоя втіха була б чудовою, коли б ми вели війну з галками»*.

Іншим разом жрець Лабієн висловив обережний оптимізм. «На підставі деяких ворожінь, — мовив він, — слід таки сподіватися на перемогу Гнея Помпея». *«Завдяки цим твоїм військовим хитроцям, — обіззався Цицерон, — ми втратили тепер свою армію»*. Така вона, їдка «усмішка авгура», реакція-виклик на трагічну ситуацію.

Згряя хижих круків невідлучно кружляла над Цицероном, коли слуги несли його, вже геть знесиленого в Астури, літній маєток біля моря. Там йому вільно думалось колись і багатючі думки легко зринали в його окриленім розумі.

По сліду втікача невідступно йшли озброєні агенти Октавія, якого так необачно досвідчений політик підводив до підніжжя трону. Військовий стан записав у свої проскрипції одну зі своїх найбільш некупних жертв.

ВІСТІ НЕ ОБКЛАДАЮТЬСЯ МИТОМ

Вісті дійсно непідвладні митному контролю. Їх старанно ховали замкнені вуста, запечатані конверти, зашифровані письмена і знаки. Митникам годі було змагатися з прудконогими вісниками, крилатими вершниками, хиткими сигнальними вогнями.

З рук охоронних служб вислизали й відомості, про які говорять: схований під попелом вогонь. Так з легкої руки Горація почали означати інформацію, яка може складати значний інтерес з точки зору безпеки держави та її прихованих намірів.

В Античності існував особливий, дуже престижний інформаційний пласт — сакральний, пов'язаний з релігійним культом і ритуалами. Він формувався у святилищах, традиційних центрах вшанування божеств і їхньої релігії.

Священні осередки професійно обслуговували інформаційні запити приватних осіб, людей на державній службі і цілих міст та держав. Спектр інформаційних замовлень необмежено широкий. Його контекст — релігійні та світські інтереси та уподобання.

Зацікавлені особи й організації питали оракул, сподіваючись дістати втішну відповідь. **Оракул — це одночасно храм, куди зверталися за пророцтвом і відповідь, яку давали жерці, їхнє провіщення з приводу запиту. Зростаючий попит на сакральну інформацію збільшував храмову мережу, а також число мандрівних оракулів, не пов'язаних зі сталими місцями провіщень.**

У Стародавній Греції склалося багато релігійних центрів пророкувань. Найбільшої слави зажили святилища Зевса в Додоні та Аполлона в Дельфах. Їх обслуговували жриці за самостійними сценаріями, багатою і розмаїтою символікою. Найвищий пророцький авторитет у Давньому Римі мали Сивіліні книги.

Спільною прикметою більшості святилищ була їхня віддаленість і розташування у важкодоступній гірській місцевості. Спілкування з Богом вимагало жертвних зусиль і фізичних випробувань. Пілігрими мали подолати неабиякі відстані й гірські дороги, щоб дістатися оракул. Враховувалося, напевне, й те, що «відстань збільшує повагу», як помітив Тацит і зазначив у своїх «Анналах», посилаючись на думку імператора Тиберія.

Масштаби найвищих сподівань на оракулів і ставки у зв'язку з цим розкриває Геродот через дії царя Креза. Володар лідійців був занепокоєний зростанням могутності перської держави під проводом Кіра. Він шукав способів перешкодити небажаному

розвитку подій. Нічого іншого, як війна на випередження, не знаходив. Крез вирішив звірити надійність своїх задумів і планів з пророцтвами оракулів. Його послі відправились до славетних і менш відомих еллінських святинь — до Дельф і Додони, Аби в Фокіді й Трофонія в Беотії, до віщуна Амфіарая та оракула бога Амона в Лівії.

Довірені царя повинні були вислухати пророцтва й ретельно записати їх. По суті це було завдання на зовнішнє тестування. Кожен з посланців мав спитати оракул, що робив їхній цар у Сардах на сотий день після їхнього відбуття зі столиці. Крез хотів переконатися в ступені достовірності віщувань. Досвідчений правитель був свідомий того, що *«грішать в Іліоні, грішать і за його стінами»*, як скаже кількома століттями пізніше Гораций. Тому послі рушили в дорогу з вагомою й коштовною поклажею. Вони повернулися у Малу Азію з далеких мандрів без тягаря подарунків, але із сувоями текстів. Прочитавши їх, цар визнав вартими уваги тільки висловлення дельфійського оракула та святилища Амфіарая. До них він поставився з належним пієтетом. Жодне інше пророцтво не викликало царського довір'я.

Заспокоєний Крез приступив до умилювання Аполлона, дельфійського бога. У жертву були принесені три тисячі голів відбірної худоби усіх порід. На величезному вогнищі спалили також багато позолочених речей, срібних чаш і пурпурний одяг царя. До жертвоних приношень зі своїх статків прилучилися й лідійці. Усі сподівались на зустрічну прихильність Аполлона.

Цього разу із Сард відбули лише дві команди послів — у Дельфи й святилище Амфіарая. Крім ідентичного запитання провісникам, вони везли — просто таки казкові багатства. У святилище Амфіарая надійшов золотий щит і спис, ратище якого й наконечник теж із чистого золота. І це лише тінь від скарбів, які прямували у Дельфи. Лідія мала численні родовища золота й могла дозволити собі багато чого. Дельфійському оракулу призначались чотири золоті зливки у вигляді пів цеглин, більше ста такої ж форми злиwkів золота й срібла, золота статуя лева, дві величезні чаші з золота й срібла для вина, золота й срібна кропельниця золоті, чаші для узливань тощо.

Лідійцям, які відвозили дари в обидва святилища, Крез наказав спитати оракули: чи слід йому виступати війною проти персів і шукати для цього союзників, або покладатися лише на власні сили. Питання, з огляду на їхню важливість, цар формулював особисто.

В остаточній редакції вони звучали так: *«Крез, цар лідійський та інших народів, вважаючи, що тут він дістав єдине правдиве на світі пророцтво, послав вам ці дари як гідну винагороду за те, що ви розгадали його задум. Тепер цар питає вас: чи виступати йому тепер у похід на персів і чи шукати для цього союзників»*.

Обидва оракули дали схожу відповідь, якої сенс зводився ось до чого: якщо цар піде війною на персів, то **«сокрушить велике царство»**. Провісники також радили обрати наймогутнішу еллінську державу й укласти з нею угоду про спільне ведення війни.

Контрастна цінова оплата пророчих послуг свідчила про те, що Крез зупинив свій остаточний вибір на Дельфах. Там вітали таку альтернативу з огляду на провідну роль Лідійського царства в малоазійському регіоні та її золотовалютні запаси. Дельфійські жерці стали прославляти Креза як улюбленця богів й активно підштовхувати його до війни з Персією.

Діставши пророцтва оракулів, Крез упевнився в думці, що царство Кіра не вистоїть перед силою лідійської держави. Він знову розщедрюється на дари, тепер лише Дельфам. Його послы привезли по дві монети золотом кожному дельфійцю. Лідія була першою країною, яка почала карбувати монети із золота.

Відповідь за таку винагороду не примусила довго чекати. Дельфи надали право Крезу й мешканцям його держави першими питати оракул, звільнили їх від мита й податків, відвели почесні місця на Піфійських іграх. Окрім того, кожний лідієць дістав право довічного громадянства в Дельфах.

Після дельфійських щедрот послы Креза за його, звісно ж, приписами втретє спитали оракул. Цього разу лідійський можновладець хотів знати, як довго проіснує його держава. Передана в поетичних рядках відповідь вселяла оптимізм. Не без грайливості у ній повідомлялось: загроза для лідійського царства настане лише тоді, коли царем мідян стане мул.

Грайливий тон пророцтва у Сардах зрозуміли й схвально прийняли.

У пошуках надійних союзників серед еллінів Крез зупинив свій погляд на Спарті. Туди й проліг шлях уповноважених царя. Вони з'явилися на Пелопонесі з сяючими підношеннями й пропозиціями міцного союзу. Дипломатичні лестощі було вкладено в офіційне звернення.

Крез намагався розчулити суворі душі спартанців. *«Лакедемоняни! Бог сповістив мені через оракул, щоб я уклав союз з еллінами, — повідомляв цар. — Ви ж, як я чую, — наймогутніші люди в Елладі. Тому я за велінням оракула і звертаюсь до вас і бажаю бути вашим другом і союзником без підступництва й обману».*

Хоч кого можуть спокусити медоточиві слова азійського етикету. Гостинні спартанці раділи приїзду гостей із валкою добра й принадними пропозиціями. Пишалися й тим, що Крез надав їм перевагу на роль союзників перед іншими еллінами. Була укладена й скріплена клятвою угода про дружбу й міждержавний союз.

Лідійський цар ступив на верхній щабель ескалації війни. За пророчими перспективами й дипломатичними успіхами він не розгледів чи проігнорував двозначність висловлення дельфійського оракула: виступ проти персів завершиться тим, що Крез «сокрушить велике царство».

Двозначність формулювання нічим не загрожувала іміджу Дельф у всьому знаному тоді світі. Перемога персів у війні доводила б достовірність і надійність дельфійського прогнозу. У разі поразки мав спрацювати резервний запас пророцтва, еквілібристика слів: Крез хибно витлумачив його. Пророцтво вказувало, мовляв, на неминучу втрату власного царства.

Війна, яку розпочав Крез проти персів, завершилася катастрофою. Він втратив царство, усі багатства, незалежність держави та разом зі всіма лідійцями став бранцем Кіра.

У полоні довелося сповна зазнати знущань і принижень. «Горе переможеним», — сказав колись, збиткуючись над римлянами, галльський володар Бренн. Не даром цинічні слова

переможця-варвара увійшли до крилатих висловів усієї європейської цивілізації.

У неволі настало й прозріння. Колишній цар лідійців попросив у Кіра дозволу направити у Дельфи кількох своїх довірених. Довелося розповісти допитливому перському цареві історію свого спілкування з жерцями Аполлона, також і про своє щире шанування еллінського бога, щедрі дарунки в його храм і невдячність дельфійських пророків, свідоме підбурювання лідійців до війни з персами. Заморська місія була дозволена.

Лідійські послы у Дельфи мали чіткі настанови Креза. Їм було велено покласти на порозі святилища царські кайдани, зняті за розпорядженням Кіра. Послы зобов'язані були запитати оракул, чи не сором було Аполлонові пророцтвами спонукати Креза до війни з персами, щоб сокрушити державу Ахаменідів, натомість здобути залізні окови. Оці «переможні трофеї» послы мали виставити на огляд дельфійців і паломників святині.

Багато коштовних дарів Креза розкинуто по всій Елладі. Вони склали вагому частку й дельфійських дарів. Між ними і золотий щит, подарований храмові Афіни-Провісниці, що входив до архітектурного комплексу святилища.

Залізні кайдани Креза належать, напевне, до яскраво оригінальних експонатів. Вони орнаментують втрачені ілюзії, розіп'яту не виваженими кроками особисту й державну долю, хиткість пророчих сподівань на неодмінну поблажливість неба, примарність надій віднайти через війну щасливе розв'язання життєвих проблем.

СВІДОК ПОТОПУ

Так говорили в античну давнину про щось дуже віддалене в часі, про історичні відіння у розпливчатих контурах, що сховані в надхмарних обр'ях. Святилище Додони в горах, на півночі Греції, утримує старшинство між сакральними центрами старовини. Язичницький оракул Зевса в цьому місці був відомий і знаменитий задовго до гучної слави Дельф. Про цю заобрійну

далечінь згадав і Сократ у діалозі з Федром, молодим ритором, допитливим і жадібним до знань.

Їхню дискусію під крилатим високим платаном під час заміської прогулянки майстерно передав Платон. Сократ, дивлячись на розлогу квітучу вербу неподалік, казав своєму опонентові: **«Розповідали ж у святилищі Зевса Додонського, що слова дуба були першими віщуваннями. Людям того часу..., — зазначив він, — вистачало довірливо слухати дуба або скелю, щоб тільки вони говорили правду».**

У Додонському святилищі справді вшановували священний дуб, а не певних богів. Оракули віщували за шелестом листя. Одіссей теж подався у ці відлюдні місця, щоб почути віщування, зняти інформацію з тремтливого листя про безпечну дорогу до рідної Ітаки. З молитовними благаннями до священного дерева звертався й інший герой гомерівського епосу — Ахілл.

Від Гомера ж люди Античності довідалися, що за його часів у Додоні володарювали селли, віщі жриці Зевса. Вони сповідували вкрай аскетичний спосіб життя. У звичай додонських віщунів не входило мити ніг, носити взуття й користуватися ліжками. Ходили вони босими, спали на голій землі, як втомлені солдати на привалі, підклавши під голову кулак.

Ця дивна, як на пізніший погляд язичницька аскеза мала, очевидно, певне магічне значення. Вона символізувала тривкий зв'язок жерців з підземними силами. Не слід виключати й того, що до з'яви культу Зевса святилище в Додоні було місцем вшанування котрогось з давніших божеств підземного царства.

Додона напрацювала й відповідно пропонувала замовникам пророчі послуги в певному асортименті. Фірмовим знаком святилища було, звичайно, прочитання знамень, що їх передавав бог шелестом листя на священному дубі. Їх тлумачення належало виключно селлам.

Провісниці Зевса могли висловити оракул лише в стані особливого натхнення. Воно не приходило саме собою, цю жарптицю треба було викликати, для чого вживалось ряд підготовчих дій: жертвоприношення, моління, заклинання, кадіння, можливо, ритуальні танці тощо.

Обряд публічного входження жриць у пророчу роль втягував у цей процес і паломників, що уособлювало прикметну характеристику Додонського святилища.

Сервілій, вчений коментатор творів Вергілія згадує про звичай дельфійських жерців складати оракул також із дзюрчання струмка, що витікав з-під коріння Зевсового дуба у священному гаю неподалік його храму. Вірогідно, саме про це джерело писав Пліній Старший у своїй «Природничій історії».

У ній сказано, що та джерельна вода має незвичайні властивості: вона чудодійно запалює погаслі смолоскипи, а палаючі, занурені у неї, гаснуть, як і в звичайній воді. Утаємничене джерело з-під живого коріння божого дерева мало у своїй субстанції насичену панораму промовистих звуків, вишуканих відтінків, мінливих нюансів.

Натреноване вухо провісниць вловлювало у симфонії природного звучання безліч знамень. Холодна й прозора гірська вода, вжита жерцями, стимулювала натхнення на плідне пророцтво. Можливо, звичай пити воду перед початком пророкувань входив обов'язковим елементом у контекст ритуалу.

У Додоні вмели гадати й за допомогою жеребкувань. Достовірні відомості про це містяться у багатьох архівних і літературних джерелах. Розповідь Цицерона на цю тему особливо яскрава й правдоподібна. Вона торкається епізоду, коли до святилища прибули спартанські послы.

Гонористі спартанці прийшли спитати оракул напередодні вирішальної битви при місті Левктри у Беотії. Як тільки вони поставили посуд з жеребами на жертовник, підскочила ручна додонська мавпа, улюблениця місцевого царя. Вона стрімко перемішала жереби й розкидала їх геть, скинула на землю все, що було приготовлене для гадань.

Спостерігаючи таке знамення, жриця порадила послам вернутися додому й подбати про порятунок країни, а не думати про перемогу війська. Невтішну картину віщувань бачили й самі спартанці, але відступати було не у їхніх звичаях, та й легенда про непереможність досі не була затьмарена. Битва відбулася,

ліванське військо застосувало нову тактику й нанесло Спарті тяжку поразку.

У літературі про святилище Зевса не раз зустрічається словосполучення «додонська мідь». Воно має своє літочислення. Мешканці острова Керкіра подарували Додоні велетенську чашу з міді, коштовного на той час металу.

Додонці, вдячні за підношення, поставили подарунок на кам'яний п'єдестал. Поряд із ним розмістили на такому ж підвищенні мідну статую хлопчика. У руках він тримав бич з трьох мідних ланцюжків, які утримували на своїх підвісках гральні кості.

Скульптурна композиція стояла перед храмом Зевса і була його мистецькою окрасою. Підвіски бича торкалися чаші і за найменшого подиху вітру вони билися об мідні стінки й ті відгукувалися, не вгаваючи, соковитими звуками в різних регістрах.

Спершу мідний хлопчик, такий же бич і чаша сприймалися як храмове оздоблення в комплексі з музичними ефектами, а з часом їхнє значення виросло до символу людини, яка безнастанно говорить, забувши міру й такт. Ще згодом спостережливі жерці відкрили в ненастанному звучанні міді ще одну палітру знамень. Їх загальний репертуар збагатився ще одним арсеналом віщувань.

На гомін дубового листя, дзвінкий голос цілющого джерела, заспокійливе рокотання міді йшли піші й кінні з близьких і далеких земель Еллади — Афіні і Спарти, Фессалії й Фокіди... І навіть із заморських країн, з Лідійського царства, наприклад. Полонників вабили не прогулянки й мальовничі краєвиди. Вони мали потребу почути з вуст мудрих провісниць самого Зевса пророцтво про власну участь у цьому світі, долю близьких і рідних, Батьківщини. Мета гуманна, моральна і возвишена, посправжньому людська.

Додона, попри свою віддаленість від великих міст Давньої Греції, була, незаперечно, одним із центрів духовного життя країни. Зберігся й діє ще нині театр, споруджений в Античності за царювання Пірра.

За міськими мурами — храми Зевса й Геракла, стадіон, священний гай з віковічними деревами. Там щорічно проводилися спортивні змагання й музичні конкурси. Полонників приймало помешкання, визначене для їхнього побутування.

В археологічних знахідках на місці розкопок відкрито багато бронзових священних дарів. Значна частина виробів має рідкісну художню красу й досконалість. Виявлено також олов'яні таблички із сотнею питань оракулу, а на деяких виписано й відповіді.

Всегрецьку славу Додони піднесли у своїй творчості й історичних дослідженнях Гомер і Павсаній, Геродот і Цицерон, Пліній Старший і Страбон, багато інших знаних авторів. Різнобічні вісті про оракул Зевса ширив по світу людський поголос. Народна фантазія творила довкола нього міфи й легенди. На них спирався й Аполлон Родоський, створюючи «Аргонавтику», епічну поему, присвячену подорожі й пригодам мисливців за золотим руном. Він відтворює старовинні оповіді про те, що корабель Ясона, на якому пливли аргонавти, був наділений даром пророцтва.

Корабель «Арго», власне, започаткував історію грецького флоту. Його спорудили з соснового дерева за сприяння богині Гери. Інша богиня — Афіна Паллада власноруч вмонтувала в носову частину корпусу цілу дошку, виготовлену зі священного дуба. Цей шмат додонського дерева із Зевсового гаю умів промовляти слова пророцтв і був оракулом на плаву.

Віками стояла всеахейська твердиня в ореолі слави. У ній вирувало життя, а селли, пророчиці верховного бога, навчилися слухати довколишній світ і самих себе, поклавши голову на власне серце. Але руйнівний час непомітно підточував фізичний і духовний опір святині. Непоправне лихо прийшло з війною: етолійський цар сплюндрував Додону, пограбував і розорив дотла.

Вона відродилась, але колишня сила й енергія покинула її холодні скелі. Мандруючи цими місцями в другому столітті Христової ери, **історик Павсаній побачив на місці колись розкішного гаю одне-єдине дерево — священний дуб. Через два століття потому едикт римського імператора Феодосія I поставив язичницький оракул за межі закону.**

Християнство, тріумфуюча релігія, вбачала в Додоні стійкого конкурента та всерйоз побоювалась його. У діалог ідеологій втрутилась влада. Її головний аргумент, зазвичай, — груба сила. Під нещадною сокирою повалилося громаддя віковичного дуба, священного дерева Зевса. Здригнулася Земля. Еллада, країни Середземномор'я, весь тодішній світ збіднів ще на одну святиню.

Рекламний світогляд безоглядно визнає подібні втрати незворотними й апелює до гіркого історичного досвіду. Однозначний і його висновок: національні й вселюдські святині мають стояти під захистом суспільства й держави, бо вони — скарбниці людяності й добра. До них тяжіють усі, свідомо й за власним вибором. А це вища духовна цінність, суверенна самовизначеність особистості.

РОЗДІЛ V

ДЕЛЬФІЙСЬКИЙ ОРАКУЛ

Дельфи — перлина духовності й культури давньогрецької Античності. Знамення й доля, піднесений міф і приземлена реальність, міцно укорінена в кам'янистому ґрунті. Оселя Аполлона, бога-провісника і духовний храм простих смертних.

Тут, наче на прощі, побувала вся Греція, багато поколінь її громадян і видатних провідників. Жваві зв'язки з Дельфами підтримував і Херсонес Таврійський, ряд інших міст кримського узбережжя.

Святилище бога на шести терасах, які обвивала Свята дорога — потужний архітектурний комплекс, що складався віками: храми, споруди культового призначення, скарбниці грецьких міст-держав, мистецькі твори найвидатніших скульпторів, парк підношень і дарунків.

Ця концентрація духовності на стиснутому гірському плато — унікальне явище саме по собі, підвладне тільки давньогрецькому генію. Тут із хаосу культових споруд і мистецьких виробів створено довершений художній ансамбль. Місце кожного об'єкту вивірено алгеброю і гармонією, а кожний камінь Дельфійського комплексу оповитий переказами й легендами, мов пишними гірляндами.

З рекламного погляду безмірне значення має давньогрецький досвід творення, зокрема, дельфійського бренду. На це були задіяні усі мислимі фактори: мистецька краса, філософська думка, будівельна вправність, чар природи й фантазія міфу. Синтез творчих спроможностей має своїм результатом неповторність, самотутні риси явища, його вражаючі розумові й емоційні впливи.

Гора Парнас, на схилі якої розташувались місто Дельфи і святилище при ньому — жива поетична легенда. Там же витікає священне Кастальське джерело, присвячене музам. Парнас — вічне пристанище їх, символ поетичного мистецтва. Кастальське джерело — невичерпна вода омовіння для Піфії, служителів і прочан.

Перед храмом Аполлона стояла статуя Гомера. Таке сусідство вичерпно промовляло за себе. Хто йшов на молитву й каяття, мав пройти мимо творця двох героїчних поем. Греція відвела йому почесне місце у пантеоні своїх святинь. Духовні пріоритети нації прочитувались без слів, самою лише присутністю в скульптурній композиції — статуя мислителя й поета перед фасадом головного храму святилища.

Перед входом до храму височіли два карбовані написи. На монументальних бігбордах — крилаті висловлювання Хілона й Солона, грецьких мудреців: **«Пізнай самого себе» та «Нічого над міру».**

Афоризми мудрих нікого не лишали байдужими. Вони апелювали до розуму, змушували замислитись, бодай на мить, перед вічною таїною буття, над світом довкола і самим собою. І не будь-де, а на сходах дельфійського храму Аполлона.

У головному храмі, біля вівтаря Посейдона палав вічний вогонь. Його підтримували виключно ялиновим полінням — і це стало темою багатьох розмов і навіть досліджень. Як те, чому для кадильних жерці вживали тільки лаврові пахощі й дим.

Священний вогонь — це знак життя, всегрецький символ вічності, здавна оспіваний у національних легендах, настояних на міфах і на правді.

Широко знаною була розповідь про мешканця Платей, який ціною власного життя доставив чистий вогонь Дельф до місцевої святині, збудованої після перських спустошень.

Афінський стратег Аристид та спартанський цар Павсаній разом керували битвою і розгромом персів під Платеями. За обопільною згодою, після гострих дебатів, нагороду за перемогу присудили платейцям. Вони ж спрямували усю винагороду на спорудження храму богині Афіні. Поставили в ньому її статую, стіни оздобили картинами.

Афіняни спитали дельфійського оракула, яке підношення у святилище Аполлона мали зробити вони. Піфія замовила вітвар Зевса Переможця. Одначе додала: пожертвування буде прийнято лише тоді, як афіняни погасять на всій території Греції храмові вогні. Вони осквернені персами і мають запалати знову чистим вогнем від єдиного спільного вогнища в Дельфах.

На всі маршрути країни вийшли афінські воїни, щоб виконати наказ божества. І кожен храм поужив своїх заходів, аби за будь-яку ціну і якомога швидше доставити з Дельф палаючий смолоскип. **Естафета вогнів, живий ланцюг єднання усієї країни!**

До парнаської гори, за чистим вогнем рушив і платеець Евхід. Він обіцяв землякам не баритись. Приймавши очищення в Кастальському джерелі, окропив себе святою водою, поклав на голову лавровий вінок. Після цих ритуальних дій підійшов до вітваря, запалив смолоскип і бігцем марафонця подався у Платейі.

Евхід повернувся до заходу сонця, подолавши за день більше ста кілометрів. Привітався з платейцями на міський площі, урочисто передав їм запалений смолоскип і замертво впав на землю.

На гробниці подвижника громадяни Платей викарбували лаконічний і вичерпний напис: **«Евхід побіг у Дельфи і того ж дня повернувся назад»**. Давні греки, вочевидь, уміли формулювати тексти своїх відзнак так само виразно й оригінально, як це робить у сучасності, наприклад, Комітет з присудження Нобелівської премії.

Культовим деревом у Дельфах визнавався лавр, атрибут бога, обожнений жерцями. Вони ж оточували його ореолом загадковості, занурювали в перекази й легендарні оповіді. Аполлон закохався в річкову німфу на ім'я Дафна, грецькою мовою «лавр». Коли їй довелося втікати від надмірних домагань бога, прийшла на допомогу Гея — Земля, її мати: вона перетворила дочку на квітучий лавр.

Аполлон, охоплений тугою, загорнув себе у лаврове віття, щоб ніколи більше не розлучатися з цим символом своєї скорботи. Переповідають, що з лаврового дерева був споруджений і перший дельфійський храм Аполлона, переведений згодом у камінь і мармур.

Лавровий вінок став найвищою нагородою на всегрецьких Піфійських іграх, других за значенням після Олімпійських. Музичні, олімпійські й кінні змагання відбувалися кожні три роки на Кіссейській рівнині поблизу Дельф. Вони мали велику популярність, притягували учасників і глядачів зі всієї Еллади.

Оздобою дельфійського комплексу сприймався і священний камінь Аполлона. Він прибрав назву омфал, тобто круглий. Мав вигляд монолітної брили, можливо космічний пришелець.

Храмова міфологія відвела йому символічну роль центру землі й величала не інакше, як «пуп землі». Під омфолом Аполлон закопав убитого його стрілою Піфона, велетенське страховисько. Той охороняв оракул Геї поблизу Дельф ще в доісторичні часи.

За іншою версією омфал встановлено на місці зустрічі двох орлів, птахів Зевса. Він випустив їх одночасно зі сходу й заходу, а небесні дороги схрестив над Дельфами. Та хоч би скільки легенд не вирували з цього приводу, вони сумарно працювали на колосальну ідею: **дельфійська святиня — центр світу, «пуп землі» і це ставить їх поза всякою конкуренцією.**

Серцевина дельфійської чаші чудес — Піфія, вішунка і жриця Аполлона. Вона перебувала в найбільш віддаленій точці храму, гроті чи підземеллі. Піфія зчитувала інформацію зі слів бога і переказувала її жерцям. Вони ж викладали зміст оракулу у віршованих рядках і зачитували замовникові.

Творець оракулу насправді — Аполлон, Піфія — посередниця, жерці — уповноважені виконавці. Сприйняти інформацію від бога Піфія могла лише в стані особливого натхнення, тому перед віщуванням вона постила, приймала ритуальну купіль у водах Кастальського джерела.

Роль Піфії виконувала спершу молода особа, дівчина. Згодом склалася інша традиція: Піфією могла стати лише жінка у віці п'ятдесяти років, неодмінно з багатой аристократичної родини. Був збережений звичай одягати зрілу літами жінку в дівоче вбрання.

Омолоджена Піфія з лавровим вінком на голові сідала на зручний триніжок, вона жувала лаврові листки і вдихала пахощі й дим спалюваного лаврового дерева і ячмінного борошна. Інші

джерела повідомляють про ущелину, над якою сиділа Піфія, вдихаючи глибинні випари землі. За обома версіями Піфія, надихавшись кадіння, входила у стан екстазу і їй починав відкриватися бог.

Природа цього пророчого натхнення здавна привертала увагу допитливих умів. Сократ у «Федрі» наводить, з очевидною прихильністю, думку поета Стесихора з Гімери на Сицилії: **«Віщунка в Дельфах і жриці в Додоні, як у суспільному житті, так і приватному побуті зробили у стані нестями багато доброго для Греції, а при здоровому глузді — мало що або взагалі нічого»**. Сказано це в VI ст. до н.е.

Така оцінка натхнення як творчого стану пророчої душі зрозуміла в устах поета. Вона перегукується і з судженнями філософів-мислителів. Про **«божественний дар віщування»** говорить і Сократ, зазначаючи, що завдяки йому чимало правдивого було сповіщено багатьом людям і тим самим скеровано їх на правильний шлях у майбутньому.

Стисло й оригінально важливий момент передав Геракліт: **«Владика, чиє святилище в Дельфах, — каже він, — не віщує, не приховує, але знаменує»**. І саме ці знамення передає Піфія, а жерці — віршовані, а пізніше прозові інтерпретатори її слів.

Сам Геракліт пропонує читачам, замість певного системного викладу, розрізнений набір афоризмів. Чимало з них своєю метафоричністю нагадують висловлювання дельфійської Піфії.

Обрядовий персонал дельфійського святилища утворювали поважні особи. Насамперед, два пожиттеві жерці, які безпосередньо були на зв'язку з Піфією — вихоплювали й пояснювали її висловлювання. П'ять інших жерців, так званих «чистих», опікувалися прочанами. Вони налагоджували процес прийняття запитів і отримання відповідей Піфії.

Чималу групу складав персонал, який знайомив прочан зі священними пам'ятниками Дельф. Храмкові провідники працювали надзвичайно сумлінно. Вони ретельно виконували програму монументальної пропаганди, детального ознайомлення гостей з експонатами музею під відкритим небом, кожним предметом, скульптурою, написом. Жодні прохання

скорегувати програму, скоротити пояснення, обійти частину написів без прочитання до уваги не бралися.

Посада пожиттєвого жерця в Дельфах була дарована Плутарху. Зберігся напис на постаменті, де двадцять століть тому стояла статуя письменника. Її спорудило рідне місто філософа Херонея у спілці з Дельфами — так постановили амфіктіони, адміністративно політичні опікуни святині. Про це повідомляє напис: **«Тут Херонея і Дельфи спільно Плутарха поставили: амфіктіони звелили його так вшанувати».**

У Дельфах уміли дбати, щоб кожна знаменитість, яка навідала їх, примножувала їхню славу. Святиня публічно пишалася тим, що поріг її храмів переступали Гомер і Гесіод, Геродот і Павсаній. Тут працював Кресилай, автор скульптурного портрету Перікла, були виставлені роботи знаменитих митців.

На дельфійських терасах побував римський імператор-інтелектуал Адріан, щоб розпитати Піфію, яке ж із грецьких міст слід назвати батьківщиною Гомера. І цими ж дорогами ходив імператор Нерон, власноруч відбираючи десятки мідних пам'ятників — богів і людей, для привласнення.

Давно помічено, що культура — це багатство асоціацій. Їхній ресурс Дельфи уміли задіяти на повну силу. Приклад з Павсанієм служить ілюстрацією цього уміння. Історик, вдумливий дослідник, згадав біля підніжжя Парнасу один загадковий для нього, як сам пише, рядок з «Одіссеї».

Там Гомер мовить про «луги панопейські — чудові місця хороводів». Панопея — крихітне поселення поблизу Дельф, нічим здавалось би непримітне, але чомусь назване в поемі. Розпитуючи, історик довідався про менад, шанувальниць бога Діоніса, культ якого сповідували.

Мешканці Аттики раз у два роки ходили на Парнас і там, разом з дельфійськими жінками, проводили урочисте служіння на честь свого веселого бога. У менад було заведено не сумувати в дорозі.

У багатьох зручних для цього місцях вони влаштовували танці. Особливо припали їм до душі панопейські луги — простір, м'які запашні трави, лагідна тиша. Веселі жіночі хороводи й вивели скромну Панопею на сторінки геніальної поеми.

З менадами, але вже у мрамурі, Павсаній зустрівся, оглядаючи рештки храму Аполлона. На його фронтонах збереглися скульптурні зображення танцюючих жінок поруч з горельєфами Артеміди, Латони і Аполлона, Геліоса і Муз. Громаддя храмових руїн засипало й гробницю Діоніса, похованого, за переказами, в Дельфах.

Справжня розкіш мистецьких та історичних асоціацій очікувала прочан на просторій ділянці під відкритим небом. Там стояли скарбниці грецьких міст і безліч жертовних дарів — статуї й жертовники богів, тріумфальні монументи подіям і учасникам, скульптурні зображення людей і тварин. Вироби з дерева, мрамору, бронзи, дорогоцінних металів. «Розмаїття дає насолоду», — зауважив Федр, давньоримський байкар. У зібранні музейних творів під відкритим небом справді панувала благородна простота й спокійна велич.

ПАРК БОЖЕСТВЕННИХ СКУЛЬПТУР

Він був безмірно багатий і художністю творів, і їхньою вагомністю. Археологи вже відкрили у дельфійських розкопках більше п'яти тисяч написів, з яких питома вага належить атрибутації мистецьких виробів. Провідники музейними стежками пригощали прочан аж до їхньої знемоги, оповідаючи для певнішого засвоєння історію кожного експонату, барвисту й цікаву, і це теж стиль дельфійської реклами.

Дарунок самих господарів-дельфійців богів — мідна скульптура вовка. Екскурсія завжди зупинялась біля неї й жадібно слухала оповідь знаючих людей. Хтось викрав було гроші зі скарбниці бога, а крадій заховався на тій стороні Парнасу, де були непролазні хащі. Втомлений дорогою й пригодами, чоловік заснув.

Там на нього й натрапив вовк, шукаючи здобич. По добрій трапезі він вийшов на околицю Дельф й почав завивати. Такі відвідини повторювались кілька ночей поспіль. Врешті, дельфійці збагнули, що вовчий голос на узліссі — це якесь знамення. Пішли назирці за звіром і він вивів їх на втрачені

скарби і рештки крадія. Прислужившись справедливості, вовк увічнив себе в людській пам'яті і був перелитий у мідь.

Античність уміла винести на рекламний щит усе, що здавалось їй вартим уваги, суспільних акцентів. Спарта добилася у дельфійців дуже рідкісного права питати оракул, коли забажається і поза чергою. Гордовито зайняли своє місце біля храмових сходів на виду інших послів і делегацій — це було в характері спартанців. Вони, зрозуміло, постаралися надійно закріпити свій пріоритет. Постанову дельфійців про пільгове обслуговування лекодемоняни виписали на лобі їхнього ж мідного вовка. Це приношення дельфійців Аполлону стояло на виставковому полі його святилища.

Преференції Спарти вразливо зачепили гонор її політичного опонента — Афіні. Їм теж не випадало вистоювати довгі черги. Вони вжили своїх заходів і теж здобули бажану прихильність та увійшли в конкуренцію пільговиків. Бігбордом знову став мідний вовк. Позаяк лоб у нього далеко не сократівський, місця для запису афініянам не лишилося. Як завжди кмітливі, вони розмістили дельфійську постанову на правому боці вовчиська — ця сторона вважалася у всіх віщунів щасливою на добрі прикмети.

Сталість контактів з Дельфами, запит оракула на приватному й державному рівні можна зарахувати до значних акцій. У числі привілеїв спартанських царів було монопольне право обирати двох піфій. Це державні послы до святилища Аполлона.

Їхня посада давала їм виключний привілей обідати разом з царем на державний кошт. Провіщення оракула записувалось на спеціально вичиненій шкірі і вони складали державну таємницю. Їх зміст знало тільки вузьке коло найвищих посадовців — сам цар і обидва піфії.

Серед експонатів виставки під відкритим небом — мідна скульптура осла, подарована мешканцями Абраксії на знак щасливого уникнення ворожої пастки. Її підготували сусіди — молосси, влаштувавши нічну засідку за всіма правилами військового мистецтва.

Порятунок прийшов з несподіваної сторони. Осел, якого пастухи гнали з польової роботи додому, накинув оком на

молоду ослицю. Виказуючи наміри, заревів несамовитим голосом. Пастухи намагалися вгамувати пристрасті й теж репетували щосили. Ситуацію доповнило зустрічне ревище ослиці й коментарі її господаря. Сполошилося все живе довкола. Не витримали й ті, що сиділи у засідці — один за одним почали висувати голови зі свого укриття. Вояки, вже досить налякані, порушили маскування й були помічені. Тієї ж ночі їх оточили і взяли в полон. Час було зайнятися трофеями й виготовленням мідної скульптури рятівників.

У парку божественних скульптур було чимало таких, що пов'язані з діяльністю віщунів, і не тільки знаменитих, але й менш відомих. Провісникам випадало брати на себе й невластиві їм функції. Так, за кілька років до вторгнення персів в Елладу фессалійське військо з союзниками вторглося у Фокіду, їм вдалося потіснити фокідців, оточити їх на парнаській горі — поразка захисників Фокіди видавалася невідворотною.

З-поміж парнаських оточенців виявився й провісник Теллій з Еліди. Він перебрав ініціативу у власні руки. Наказав підібрати кілька сотень найсміливіших воїнів і побілити вапном їх самих і їхні обладунки. Пізно вночі білі привиди пішли в наступ. Першими кинулися врозтіч вартові, за ними й усе військо фессалійців. Тисячі бойових щитів, кинутих у панічній втечі, були передані в святилища фокідських міст Аби й Дельфи як трофей і дарунок вдячності богам Аполлону.

З Фокідою, на землі якої знаходилося дельфійське святилище, міцно злито багато подій. Під час чергової війни з Фессалією фокідці послали на розвідку добірний загін у триста воїнів на чолі з Геллоном. Завдання — провести розвідку, не виявляючи себе. Розвідники діяли не вправно, виказали себе, не виконали завдання й самі загинули. Це справило на фокідців жахливе враження. Командування наказало зібрати в одне місце усіх мешканців з родинами й дітьми. Фокідці винесли з домівок майно, а також одяг, золото й срібло, інші коштовності й зображення богів, розклали величезне вогнище. Тоді надійшло нове розпорядження: усім, крім здатних носити зброю, триматися гурту. Крім цього стояла й варта в тридцять охоронців, які мали окремих наказ: у разі військової поразки

ніхто з тих, що грілися біля вогнища, не повинні були залишитися живими. Загинути мали й виконавці наказу — у сутичці з ворогом, або ж самогубством.

Фокідці пішли у відчайдушну атаку. У них виявилось вміле управління з боку командуючих пішим військом і кіннотою, та найбільша заслуга у видатній перемозі віщуна Теллія. На нього фокідці покладали найбільші свої сподівання.

Усі нещадні рішення в еллінів відтоді стали називати «фокідським відчаєм», слоганом, що передавав безнадійність ситуації. Справді трагічно хитнулася доля фокідців — від крайнього відчаю до тріумфальної перемоги. Яскравий приклад того, що кожна крайність може обернутися на свою протилежність. Військової здобичі виявилось достатньо, щоб виготовити для Дельф статуї Аполлона і віщуна Теллія, скульптури воєначальників і рядових воїнів.

Дельфійські пам'ятники й люди, дотичні до них, часто мають яскраву самобутність, бо вони не тиражовані, й тим особливо приваблюють, лягають на людське серце особливим карбом. Ефект неповторного враження й захопленій подив — душевний стан, який уміла викликати реклама в античної людини, щоб полонити її увагу й почуття, впливати на вибір і наміри.

Тисамен, син Антиноха, служив у еллінському війську як професійний жрець-віщун, тлумач знамень і сновидінь. Він походив з Еліди, але набув громадянські права у лакедемонян — рідкісний випадок біографічної несхожості. Дельфійський оракул напророчив Тисамену перемогу у п'яти великих змаганнях. Окрилений, він почав готуватися до участі в олімпійських протиборствах. Провіщення збулися: у чотирьох видах змагань він здобув першість. Тоді й уточнили лакедемоняни, що Піфія провістила Тисамену перемоги на війні. Відтак запросили його стати у них полководцем на пільгових умовах. Він же, користуючись нагодою, виторгував ще й громадянство — для себе й брата.

Непоступливі зазвичай спартанці погодились на вимоги: Тисамен був їм вкрай необхідним. Ставши спартанцем, жрець-

віщун і полководець одночасно одержав зі своїми воїнами п'ять гучних перемог, у тому числі й при Платеях.

З десятої частини багатой здобичі цієї битви був виготовлений золотий триніжок, присвячений Аполлонові. У його дельфійському храмі він стояв поблизу вівтаря, опираючись на триголову мідну змію. Тепер він прикрашає площу Мендян в Константинополі. На ньому ще й тепер прочитуються імена міст, які брали участь у платейській битві.

Лідійського царя Креза зворушила історія двох юнаків з Аргосу, почута нібито від Солона, його гостя. Мати двох дужих молодиків Клеобса й Бітана служила жрицею в аргоському храмі Гери. З нею трапилась несподівана прикрість: вона запізнювалась на службу та ще й у храмовий день богині, бо волів чомусь не пригнали з поля. Розпачливій ситуації зарадили дбайливі сини: вони посадили матір на повіз, самі впряглися в нього й щодуху помчали в дорогу, здолавши відстань майже в десять кілометрів, встигли до початку служби. Весь Аргос сприйняв цю вправність як синівську доблесть. Громада міста постановила виготовити статуї юнаків і посвятити їх у Дельфи. Там про звитягу синів довідувався вже широкий світ.

В Афінській державі-полісі Рада вищих посадових осіб приймала колективну присягу неухильно виконувати закони Солона, виписані на дерев'яних дощечках-таблицях, а в той же час шість тесмотетів, членів особливої колегії архонтів, складала присягу на вірність законам особно. Вони відали питаннями юриспруденції й тому несли посилену відповідальність перед громадянами.

Церемоніал публічного запевнення у бездоганній законодавчій діяльності й судочинстві відбувався на Пнікському пагорбі Афін, де зазвичай проходили Народні збори, там же височіла триметрова кам'яна брила, трибуна ораторів і глашатаїв. У народі її називали просто «камінь».

Біля цього, усіма знаного каменю тесмотети урочисто клялись у непорочній службі. У разі порушення обітниці кожний державник зобов'язувався присвятити богіві в Дельфах власну скульптуру, неодмінно позолочену, придбану за власний кошт.

Естетика давніх греків, вишукані смаки підказали їм пластичне вирішення проблеми. Замість юридичної прози вилучень і штрафів, мистецький твір на втіху богам і людям. Замовник власної скульптури мав нагоду переконатись, що мистецтво завжди у великій ціні, і не тільки художній. І про цю пересторогу для служителів Феміди багато й охоче оповідали в Дельфах.

Дельфійський ансамбль скульптур обережно торкається й жіночої теми. Вона представлена хоча й скромною кількістю, але досить імпазантною палітрою творів. З-поміж них — статуї Гідни, молодій дівчини зі Скіону та її батька Скілліса. Він, володіючи умінням глибоко пірнати, навчив цьому мистецтву й дочку. За греко-перської війни обоє немало зробили для того, щоб багато перських трієр, не зі своєї волі, зірвалися з якорів й опинилися у морській глибині.

Греція не забула подвигу своїх месників. За рішенням амфіктіонів їм виготовили й поставили скульптурні пам'ятники з бронзи, але унікальну композицію не судилося зберегти.

Імператор Нерон відібрав Гідну на вивезення з Дельф. Людину, яка топила ворожі кораблі, забрав у полон, розлучивши із святилищем і батьком пройдисвіт в імператорській мантиї.

Високої честі була удостоєна й жінка, чий фах неоднозначно сприймався в суспільстві. Гетера Фріна зійшла на п'єдестал завдяки своїм жіночим чарам. Вона заворожила собою Праксителя й зумовила появу художнього шедевр — позолоченої статуї Фріни.

Павсаній занотував вельми поширену версію: гетера не підносила в дарунок Аполлону власну скульптуру. Це зробили за неї її співвітчизники, та навіть більше — **«усі елліни»**, що було уклінною шаную греків довершеності людської краси.

На священній ділянці показували й металеві рожни. Їх передала в дарунок Дельфам знана гетера Родопис, що колись була у рабстві з Езопом у спільного рабовласника. В анналах дельфійської історії міцно утримувалась пам'ять про давній запит оракулу, що надійшов з Риму.

За римських царів жінка була в шані як берегиня сімейного вогнища, вихователька дітей і опора чоловіка в домашньому

побуті. Такий погляд на її суспільну роль поступово перетворився на традицію, яку схвально підтримували чоловіки, з нею звиклися й самі жінки.

Рівновагу звичаю похитнув небачений вчинок однієї з римських матрон. Це сталося за царювання Нуми. Жінка, несподівано для всіх, вихопилася на трибуну Форуму й виголосила цілу промову на захист жіночих прав та інтересів. Це був виклик, потрясіння основ.

Було зібрано засідання сенату. Батьки-законодавці побачили в тому, що сталося боже знамення. Зійшлися на кончій потребі делегувати послів у Дельфи, щоб з'ясувати, що все це означає для держави і які загрози чатують на неї.

Скульптурне розмаїття Дельф включало багато статуй Аполлона, адже тут було його святилище. Про одну скульптуру бога жерці-екскурсоводи розповідали з особливим пієтетом: цей подарунок присвятили храму амфіктіони. Кошти на його спорудження вони присудили стягнути з фокідців. Мешканці краю виорали для себе частину поля, яке належало святилищу. Отже, вторглися у священні володіння бога, якого дельфійці шанобливо називали лагідним ім'ям **Сіталка — Даруючий хліб, Хранитель посівів.**

Епізод зі скульптурою Сіталки, як і ряд інших, нагадував про існування структури, що здійснювала владні функції. Над живим організмом святилища тримала захисну парасольку амфіктіонія. Це союз, який утворили ще в VI ст. до н.е. грецькі племена, які проживали у близькому сусідстві зі святилищем панеллінського божества.

Дельфійський союз брав на себе оборону національної святині від зовнішніх посягань, забезпечував її безперешкодне функціонування. Внутрішні справи організації вирішувались за еллінськими традиціями демократії — через третейський суд.

Амфіктіонія зарекомендувала себе вправним менеджером. Вона успішно керувала різнобічною діяльністю дельфійського оракула, опікувалася його контактами з грецькими містами й світом, вела аудит наявних скарбів. На реальному фундаменті матеріальних багатств і духовного авторитету піфійського

храму амфіктіонія постала як могутній і впливовий політичний союз.

Найбільш знаковий продукт святилища Аполлона — його пророцтва. Їхня інформативна цінність оплачувалась золотом, багатими приношеннями, мистецькими творами, інвестиційною розбудовою мережі державних скарбниць, прибутковим напливом паломників. У Дельфах зосереджувались різнобічні відомості з життя інших держав і народів.

Звідси, у свою чергу, на всі сторони світу виходили інформативні потоки, що впливали на політику й владу, інтелектуальний і психологічний клімат, лінію поведінки володарів та їх підданих.

Дельфійський союз був умілим диригентом цих процесів і тонким дипломатом. Він усвідомлював: хто володіє інформацією, той управляє світом. І досить успішно впливав на формування дельфійських пророцтв у різних аспектах і опирався на них у своїй політичній практиці.

ОБЛОГА ТРОНУ

Тих, хто бажав втягнути Дельфи у сумнівні дії, поужити їх релігійний і політичний авторитет на свої авантюри ніколи не бракувало. У Малоазійському Понті з'явилася жінка, що видала себе вагітною від самого Аполлона. Чимало хто сумнівався, а немало було й таких, котрі, знаючи вдачу давньогрецьких богів, не вбачали у цьому нічого неймовірного.

Після народин хлопчика кілька відомих і поважних родин зголосилися взяти на себе турботу про дитинство й виховання Силена — «кирпатого». Спартанський полководець Лісандр обрав його за вихідний пункт своїх егоїстичних і кар'єрних планів. Відшукав і прихильників задуму з числа впливових спартанців. Вони утверджували й поширювали легенду про божественне походження Силена, приховуючи власні плани.

Ентузіасти Лісандра принесли із Дельф у Спарту ще одну звістку: у таємничих книгах жерців збережено низку дуже давніх оракулів. Взяти їх для прочитання може тільки людина,

що народилася від Аполлона в недавні часи. Син бога і смертної жінки має подати жерцям точні відомості про день свого народження. Якщо переконає, дістане від них дерев'яні дощечки з оракулами.

Ситуація була покладена на розрахунок. Силен мав прибути в Дельфи і, як син Аполлона, вимагати старинні оракули. Підкуплені жерці, співучасники змови, вибудували театральну мізансцену ретельного дослідження біографії незвичного палігрима. Все завершилось непохитним визнанням метричного свідоцтва, а з ним і права на читання книг, призначених для обраних.

За сценарієм змови Силен мав прочитати оракули вголос, у присутності багатьох. Між ними був і той особливий, заради якого вибудовувалася уся стратегія. Цей оракул стосувався Спартанського престолу. У ньому стверджувалося: для Спарти краще й вигідніше обирати царів з числа найдостойніших громадян. Незаперечні шанси на такий статус мав Лісандр після своїх гучних перемог над Афінами.

Силен підріс і перебрав на себе призначену йому роль, але справа не заладилась, хоч і без його вини. Один із співучасників завагався, пройнявся страхом можливих наслідків і відійшов від справ у вирішальний момент. Лісандр зійшов зі сцени, потерпівши крах у своїх домаганнях царської корони.

Дельфам випадало виконувати і роль третейського судді у питаннях корони. Так сталося у випадку з Гігесом, який посів лідійський трон, позбавивши життя попереднього володаря. Лідійці схопилися за зброю, назривала громадянська війна. Врешті сторони вийшли на компроміс: Гігес залишиться царювати, якщо Піфія визнає його претензії й погодиться з ними.

Посли Сард рушили у гірську Фокіду. Для певності місії Гігес наказав спорядити обоз з посвятними дарами, виконаними в золоті й сріблі. Амфіктіонів і жерців святилища особливо вразили місткі кратери для вина. Їх було шість, усі вишуканої мистецької роботи: у вигляді великих дзвонів і чаш з двома ручками.

Дари лідійців знайшли притулок у скарбниці Фів, бо нееллінські держави не могли мати власних сховищ для гостинних приношень. Геродот стверджує, що Гігес був другим

із чужоземців, який привіз дари у Дельфи, після фригійського царя Мідаса, котрий підніс святилищу свій золотий трон. І першим з іноземців, хто дістав благословення Піфії на корону, хоча й з певними застереженнями: кара за злочин убивства настане у п'ятому поколінні цієї династії.

Геродот записав у Дельфах оповідь про царя Аліатта, батька Креза. Войовничі набіги лідійців під його проводом завдавали багато втрат і руйнувань Мілету. Згорів і храм богині Афіни. Та після повернення в Сарди Аліатт занедужав.

Посли царя подалися у Дельфи спитати оракул. Піфія відповіла, що їм не бачити пророцтва, доки не відбудують сплюндрований храм на мілетській землі. Зустрічними дипломатичними кроками Сардам і Мілету вдалося залагодити конфлікт. Замість спаленого храму зодчі Аліатта спорудили два нових і цар позбувся своєї недуги.

Аліатт традиційно приніс вдячні дари Піфії. Особливу цінність мала велика срібна чаша для вина на залізній інкрустованій підставці. Геродот упевнює, що інкрустацію на металі майстерно виконав хіосець Главк. Він же й започаткував це мистецтво. Срібна чаша Аліатта стала коштовною оздобою дельфійських мистецьких скарбів.

Оракул, як інформаційне джерело, мав стійкий моральний авторитет і значення імпульсу для роздумів та ефективних дій. Саме тому його незрідка намагалися певним чином корегувати, а подеколи й маніпулювати ним. У цій грі, часом з далекосяжними наслідками, ставки були високими й за них доводилось платити неабияку ціну.

Геродот чув від багатьох афінян, що деякі спритники зуміли протоптати стежку й до серця віщунки. **«Клята жадоба золота»**, — зазвичай вигукнув би Вергілій. Гнів праведний, але в Античності він якось співіснував з хабарами, підкупами впливових людей.

Піфію спокусили червленим золотом Алкмеоніди — нащадки Алкмеона, сина знаменитого віщуна Амфіарая. У Дельфах вони опинилися тому, що амфіктіони замовили їм спорудження головного храму. Тут, звичайно, мав значення авторитет старовинного роду і його немалі статки.

Алкмеоніди охоче взялися за виконання почесного замовлення. Будівництво йшло жваво, якісно й творчо. Підрядники з власної ініціативи пообіцяли виконати передній фасад храму не з вапнякового туфу, як передбачалось, а з білого пароського мармуру. Це робило храмову споруду дуже імпозантною, хоча й відчутно здорожувало її. Усі позапланові виплати Алкмеоніди брали на себе.

Так було надбано довір'я Піфії, а з ним і її прихильність до окремого клопотання іменитих зодчих. Коли до віщунки прийдуть лакедемоняни приватно, чи від імені держави, нехай вона щоразу повторює їм: «божество вимагає, щоб вони звільнили Афіни від тиранічної влади Пісістрідів».

Для певності довелося позолотити руку Піфії. Вона ж сумлінно навіювала пелепонесцям волю божества. Врешті, лакедемоняни пішли-таки війною проти Пісістрідів. Доти були з ними в найтіснішій дружбі, але вважали, що боже веління мало стояти вище відносин смертних між собою. Давні утискувачі Алкмеонідів мусили втікати з Афін.

Нащадки Амфіарая повернулися в головне місто Еллади. Один із них — Клісфен навіть включився у боротьбу за владу. Це він, за переказами, підкупив Піфію. Його дід був правителем Сікіону. Клісфен Старший теж колоритна постать роду. Під час війни з Аргосом він заборонив проведення у Сікіоні традиційних змагань рапсодів. Мотив: Гомер у своїх поемах оспівує аргосців і їхню столицю.

Зі святилищем у Дельфах пов'язані й курйози, у яких комічне дивовижно переплетене з трагічним, як в історії з Демаратом, тим самим спартанським царем-вигнанцем, який винахідливо сповістив Батьківщину про підготовку персів до військового походу на Елладу. Демарата з дитинства супроводжували пригоди.

Спартанський цар Арістон проводив нараду з ефорами, вищими посадовими особами держави. Хтось із слуг приніс звістку: царська дружина народила сина. Два попередні одруження царя виявилися бездітними. Третій шлюб мав подарувати спадкоємця трону. Втім, Арістон прикинув на пальцях час подружнього співжиття і в розпачі вигукнув: **«Це не мій син!»**

Ефори, обмірковуючи справи державної ваги, не надали особливого значення збентеженню царя. Згодом і сам Арістон заспокоївся, відкинув підозри і визнав Демарата єдинокровним сином. Після смерті батька він успадкував трон.

Прийшли в рух заздрісники й опоненти, спалахнули інтриги, з'явилися домисли й чутки. Дійшло й до обставин появи Демарата на світ. Левтіхід, головний претендент на корону, заявив під присягою, що Арістон прилюдно не визнав Демарата своїм сином і той незаконно царює над спартанцями. Суд, за його домаганням, викликав як свідків тих ефорів, котрі чули сакраментальну фразу царя.

Суспільство наповнилось розбіжними думками й суперечками. Вирішили спитати оракул, хто ж насправді цей Демарат з царською короною на голові. Його непримиренні противники не полишили справу на самоплив. Через Кобона, впливового чиновника у Дельфах, вони підготували прогностичний текст для Піфії.

На питання спартанських послів підкуплена пророчиця озвучила замовлення: **«Демарат не є сином спартанського царя Арістона»**. Цей куплений тест на тодішнє ДНК мав своє продовження. Левтіхід пішов під корону, Демарат — на вигнання. Третейський суд амфіктіонії розібрався у дельфійських справах. Чиновник був вигнаний з місця, а пророчиця Перілла позбулася сану.

У доленосній епопеї греко-перської війни жерці бога Аполлона стали на бік завойовників. Піфія у своїх пророцтвах віщувала поразку тим, хто хотів боронитися силою зброї, ширила зневіру серед них. Невтішні прогнози довелося вислухати й афінським послам, які прибули спитати оракул.

Віщунка Арістоніка прорекла: не зволікаючи повертайтеся додому, порадьте мешканцям Афін втікати світ за очі. Сили персів незліченні, ніхто й ніщо не вистоїть перед ними. Все стане руїною й згине у пекельному вогні. Така ж участь уготована й іншим твердиням. Подивіться довкола й переконайтесь самі — вже статуї богів тремтять від жаху, падають дахи на їхніх храмах.

У священній палаті, де після омовіння послали дістали пророцтво, стояла зловісна тиша. Афіняни у відчаї залишили храм і вийшли на світло дня. Побачивши їхній стан, дельфієць на

ім'я Тимон, місцевий авторитет, нарадив повернутися в храм з оливковим віттям у руках і вдруге попросити оракул.

У відповідь прозвучало нове пророцтво, його й записали послы, бо видалось воно милосерднішим. Піфія попереджала, що нашістья чужоземців — це гнів Зевса, і його не в силах пом'якшити Афіна Паллада, покровителька міста. Віщунка Аполлона прорекла «адамантової міцності» слова: афіняни безпорадні проти перської кінноти й пішого війська, але мають шанс перемогти у морській битві.

Текст пророцтва привезли до Афін, послы прочитали його перед Народними зборами. Тлумачі провіщень, державники й рядові громадяни взяли участь у бурхливому обговоренні. Застереження дельфійського оракула не похитнули мужності афінян і їхньої рішучості стати в оборону міста й усієї Еллади.

Афінянам випало багато випробувань. Їхнє місто двічі побувало у ворожому полоні, було пограбоване й спалене. Оборонцям міста довелося зазнати тяжких утрат, але й здобути великі перемоги на суші і на морі. Дельфи ж, за підкреслену лояльність до персів, залишилися цілими й зберегли свої скарби. Вони врятували тлінне, а вічне — сяйво великої перемоги, ласку богині Ніке здобули афіняни.

Після розгрому персів храмові ідеологи кинулись шукати виправдань. Вони реально бачили, що потерпів імідж святині, похитнувся її всееллінський статус і значення. Зазвичай, жерці посилалися на чудеса й знамення. Про них свідчив дельфійський віщун Акерат і мешканці, які зголосилися допомагати йому.

Акерат стверджував: невдовзі перед тим, як перси мали зайти до святилища, усі раптом побачили бойову зброю Аполлона — лук і стріли. Вони зберігалися у храмі богині Афін-Провидиці й чомусь опинилися перед входом до святині, на землі.

Перси тим часом рухалися гірською дорогою до святилища та його скарбів. І тут почулося страшенне гуркотіння: з вершин Парнасу зірвалися дві скелі й обрушилися на завойовників. Багато їх опинилося під кам'яними завалами, вцілілі кинулись рятувати власне життя. **«Папір не червоніє», — говорив у подібних випадках Цицерон. І не помилявся, будучи реалістом і мудрою людиною.**

НЕ ЗАВЖДИ ПОГОЛОС ПОМИЛЯЄТЬСЯ

Так вважав Корнелій Тацит і мав, напевне, рацію. Чутки розносять по світу й правдиві відомості — про людей, видатні уми й таланти, високі душі й благородні вчинки. Піфії траплялося бувати й третейською стороною у делікатних справах людей з високих сфер: учених, митців, державних діячів. Колоритний епізод з життя давньогрецьких мудреців вичитують у Плутарха вже десятки людських поколінь.

Рибалки з острова Кос вели промисел у морі. Закинули сіті, бо купці з Мілету наперед закупили улов. На подив усім, він виявився цілим скарбом у вигляді золотого триніжка. За переказами, які ширилися в цих краях, гомерівська Елена, повертаючись з Трої до Спарти, кинула за борт, як і нарадив їй старовинний оракул, цю коштовну річ.

Загалом, вироби на трьох підставках з найрізноманітніших матеріалів були популярними в Античності й мали широке застосування — від побутових речей до культових предметів, священних дарів богам, прізів у спортивних змаганнях тощо.

Між рибалками й купцями спалахнула суперечка щодо права власності на триніжок, несподіваний дарунок моря, й розрахунків за нього. Суперечки перетворилися на протистояння, у яке поступово втягнулися й міста Кос і Мілет. Забряжчала зброя, сторони стрімко наближалися до війни.

Суперники вдалися до останнього аргументу — дельфійського оракула. Піфія порадила вручити триніжок наймудрішому. Сторонам ця справа видавалася безпроблемною, однозначно простою. Мешканці Коса, не вагаючись, добровільно вручили морський дарунок Фалесу.

Громадянину Мілета, того міста, з яким готові були воювати за дорогоцінну власність, однак філософ зламав своїм рішенням просту логіку міркувань косців і мілетян, незаперечну для них очевидність. Фалес раптом заявив, що вважає ученішим за себе Біанта й переправив триніжок до нього. На цій же аргументації він побував у руках Солона й Хілона, у Клеобула й Піттака і вдруге повернувся в Мілет до Фалеса. Він у такий спосіб міг ще довго кружляти між оселями мудреців.

Та всі вони, напевне, поділяли впевненість Біанта: «Причиною будь-якої удачі вважай богів, а не себе». Тому солідарно вирішили передати золотий триніжок у Дельфи з посвятою богові Аполлону. Яблуком розбрату він не став, але примножив шану й додав слави мудрим.

Вони були уславлені, насамперед практичною мудрістю і державницьким розумом. Їхня діяльність збіглася із початком розвитку давньогрецької філософії. Дослідники античної спадщини називають близько двадцяти імен, яких спершу долучають до сонму наймудріших. Пізніше традиція зупинилася на семи іменах, а ще вимогливіші зводять їхнє число до п'яти.

Цими вимогливішими виявилися самі мислителі й державні діячі. За межі того кола, що позначене печаттю винятковості, вони вивели Клеобула й Періандра. Правителів-тиранів, які на погляд опонентів, лише наслідували знаних учених, писали зовні схожі афоризми-гноми, але не дружили ні з добродійністю, ні з мудрістю.

На теренах дельфійського святилища, під стінами його головного храму, відбулася імпровізована релігійно-філософська конференція. Одну з тем підказали прочани.

«Служителі, — зазначили вони, — під час екскурсій між скарбницями еллінських міст, священними підношеннями називали також літеру «Е», виготовлену з чистого дерева, «даром мудреців». «Подібні питання, — нагадували промовці, — порушувалися тут і раніше, зокрема й під час відвідин Дельф імператором Нероном».

Дискусії, що точилися на цю тему, розмаїття думок Плутарх виклав у цілому трактаті. Написано його у Дельфах, де автор після завершення навчання у платонівській Академії працював верховним жерцем храму Аполлона. Під його стінами й розмістилися друзі та знайомі Плутарха, відомі в наукових, мистецьких і релігійних колах, паломники.

Учасники дебатів прийняли пояснення, яке запропонував Плутарх. Літера «Е» — п'ята за порядком у грецькому алфавіті. Вона символ, кодовий знак, що підлягає прочитанню. У символічному числі люди дійсної мудрості й знань зафіксували своє обурення й протест проти несправжності. Вони вважали, що

диктатори й багатії Клеобул і Періандр зловжили своїм становищем. Вони силоміць, через владу, впливових приятелів і друзів змусили суспільну думку визнати їх мудрецями, накинули людям свої афоризми, як докази вченості. Мудреців це обурило. Але публічно викривати дії й претензії своїх могутніх конкурентів вони не наважувалися. Натомість вирішили принести в дар Аполлонові саме ту з літер, яка значиться п'ятою в абетці. Отже, засвідчили перед богом число справжніх мудреців. Їх п'ять, і нічий домагання не похитнуть цю істину.

На пораду до Піфії ходив свого часу й молодий Цицерон. Він щойно вийшов на політичне поприще, з юнацьким запалом шукав слави, визнання, голосного імені. Відчував, що в ньому нуртує безліч сил і різних талантів. Була впевненість, але не обходилося без вагань і сумнівів.

Молодий римлянин спитав оракул, що він мусить робити, аби стати відомим у Римі й за його межами. Піфія відповіла стримано: **йти без оглядувань за голосом власного покликання, а не догоджати примхам юрби.** Так, власне, й відбулося в житті видатного мислителя, талановитого оратора, письменника й політичного діяча.

ВАРІАЦІЇ НА ДЕЛЬФІЙСЬКІ ТЕМИ

Переконаність у тім, що божество надсилає державам і народам знамення про грядущі трагедії й випробування була властива широкому загалу й мислячій еліті.

Геродот ілюструє це прикладом з життя хіосців. Мешканцям острова напередодні морської битви з флотом мілетського тирана Гістії були послані великі знамення з трагічним фіналом. На них, як водиться, не зважили.

З Хіосу відбув у Дельфи хор хлопчиків. Світ неблизький, зі старихористів додому повернулися лише двоє. Решту скосила чума.

Майже одночасно у головному острівному місті завалилася кривля місцевої школи. Зі ста двадцяти учнів вижив тільки один. Невдовзі й сталася грізна битва на морі, внаслідок якої стало руїною місто Хіос, великі страждання випали усім мешканцям острова.

Острів Сіфнос, що в архіпелазі Кіклад, славився багатими покладами благородних металів. На них і постав добробут мешканців.

З десятини своїх прибутків вони заклали у Дельфах пишно оздоблену, художньо оригінальну скарбницю, про це однаково стверджують Геродот і Павсаній, де зберігалися жертвоприношення грецьким богам.

За правом дарителів сіфнійці спитали оракул, чи тривким буде їхнє життя, якому заздять багато хто. Піфія дала їм таке провіщення: **відтоді, як білизною засяє урядовий будинок пританей, а ринок оточить себе білою огорожею, слід очікувати багряного вісника небезпеки.**

Остров'яни сполошилися: ринкова площа і пританей їхнього головного міста стояли вже прикрашеними білим пароським мармуром. Лихо прийшло з моря. На берег висадились вигнанці з острова Самос. Вони припливли на кораблях, традиційно пофарбованих у колір охри. За відмову платити данину місто Сіфнос було пограбоване й спалене, багато жителів загинули.

Дельфійському святилищу з його всееллінським статусом випадало стати символом єднання греків перед загрозою поневолення державою персів. Ряд грецьких племен за різних обставин дали персам «хліб і воду». Інші ж елліни оголосили нападникам війну. Вони об'єдналися в союз під проводом Спарти й уклали спільну угоду, яку скріпили жертвоприношенням і клятвою.

Угода визначала: кожне еллінське місто, яке віддалося перському цареві, не вимушене до цього необхідністю, зобов'язане буде після перемоги союзників сплатити десятину дельфійському богові. Імена ж полісів-переможців над персами будуть вирізьблені на священному дельфійському триніжку.

Формування символів єднання для нації, як доводить історія — об'єктивна необхідність, особливо в часи великих випробувань і потрясінь. На значення всенародного символу можуть претендувати боги чи люди, міста або храми, ідеї чи святилища.

Вибагливі реалії зупинять свій вибір на тому, хто зможе гідно виконати доленосну місію й удостоїтись всенародного визнання.

На своєму довгому віку Дельфи пережили багато що, набачились усього — від зворушливого до трагічного. Орсілай, син Фаміда, одружувався з дочкою Кратета. При шлюбних жертвоприношеннях несподівано розколовся кратер для обрядового вина. Чимало хто угледів у цій події зловісне для подружжя знамення. Адекватно зреагував і жених — він залишив весільне дійство і разом з батьком зник з місця події. Кратету і його дочці була явлена публічна зневага. Батько нареченої вдався до помсти. Коли Орсілай разом з братом чинив жертвоприношення, він непомітно підкинув їм золотий посуд з храмового начиння.

Спільники підняли по тривозі охоронців святилища й обслугу. Спіймані на місці злочину були визнані винними у крадіжці й присуджені до страти в традиційний дельфійський спосіб. Їх живими скинули в провалля зі стрімкої скелі.

Та випадки храмових крадіжок почастишали, страти теж. Нарешті дельфійці примітили, що всі посягання на власність дельфійського святилища здійснювалися однаково. Дізнання довело: усі випадки резонансних крадіжок — справа рук Кратера і його команди. Настав час їхньої розплати.

Майно страчених, яке оголосили оскверненим, пішло на спорудження нового храму. Але й він безпорадний був повернути з провалля невинно загиблих, серед яких був і великий Езоп з талантом творчого генія і долею великого страждальця.

Святилище, яке оберігав Аполлон і Дельфійський союз держав — амфіктіонія, не раз зазнавав нападів і пограбувань. Особливо брутальних — за участю Луція Сулли. Він, вдавшись до облоги бунтівних Афін, втягнувся у тривалу й виснажливу війну, витрати на яку катастрофічно зростали. Сулла діяв за прямолінійною логікою усіх завойовників — **розплачуватись мали країна й народ, проти яких спрямована агресія.**

Диктатор не пощадив і скарбів грецьких святинь. Він розпорядився доставити кращі й найдорожчі з приношень

святилищ Асклепія в Арголіді та Зевса в Олімпії. Контрибуція не обійшла стороною і заможні та ушавлені своїми скарбницями Дельфи.

Сулла надиктував лист-ультиматум членам Дельфійського союзу, опікунам святині. Амфіктіони довідалися з нього, що затишнішого місця для скарбів, ніж військовий табір римлян, годі й сподіватись. Відтак, вони мають бути привезені до штаб-квартири римського воєначальника.

Надбання святилища, упевнював Сулла, залишаться недоторканими. Коли ж обставини й змусять поужити що-небудь, то за сприятливіших часів утрату поновлять.

Листа у Дельфи повіз приятель диктатора, фокідець Кафід. Він, звичайно, знав дорогу до храму. Мав і непохитний наказ Сулли приймати кожную храмову річ на вагу — римський порядок понад усе.

Кафід, прибувши у Дельфи, не наважився одразу приступити до вилучень. У зібранні амфіктіонів він розіграв жалісливу сцену, намагаючись викликати співчуття до себе, виконавця приневоленого заходу. Навіть листа відписав Суллі — погане знамення, мовляв, явило людям святилище. Кілька свідків розповіли, що чули звуки кіфари, яка зберігалася в храмі. «Мінливіший за хамелеона», — писав про таких Платон. Нагнати релігійного страху на Суллу було марним сподіванням. Він у відповідь відверто глузував над хитрим фокідцем. На кіфарі, сміявся диктатор, грає не той, хто в жалобі, а той, кому весело. Тож нехай Кафід, не вагаючись, перебирає до рук храмові скарби, бог Аполлон радо розлучиться з ними.

Мало кому з греків було відомо, що більшість храмових цінностей відбувають до Сулли. Коли ж амфіктіонам довелося ламати срібну бочку, непід'ємний для перевезення дарунок ще римських царів, вони пригадали давніші часи й людей іншої моралі.

Римські полководці Тит Фламінін, Маній Ателлій, Емілій Павсл захищали греків від зовнішніх посягань, а їхнім богам виявляли честь та повагу.

Бо ті люди, зазначає Плутарх, **«були царями в душі, а жили скромно й тратили не багато»**, не виходили за межі розумного.

«Нічого понад міру» ці видатні особистості не на словах тільки засвоїли від греків.

В особисту власність Сулли перейшли скульптурні твори Фідія, Праксителя, картини Полігнота... Їх згодом присвоїв Нерон, шанувальник мистецтв з імператорською короною на голові і загребущими руками.

Він же вивіз із Дельф півсотні скульптур, виготовлених з міді. Були й інші набіги, може не такі масштабні й нещадні, одначе руйнівні й спустошливі.

Зазнавали Дельфи і моральної наруги над своїми святинями і традиціями. На ці збиткування наважувалися теж деякі можновладці й правителі з гучними іменами і звичкою нехтувати людськими й божими законами. Характерний епізод із життя і правління Александра Македонського наводить Плутарх.

Македонський цар і полководець забажав дістати оракул про недавно задуманий похід. У пишному царському супроводі він особисто прибув у Дельфи, але не в щасливе для себе число.

У храмовій практиці існував свій «неприймальний день», коли традиція не дозволяла давати оракул. У цю дельфійську паузу й потрапив іменитий гість з македонського трону. Дещо збентежений полководець посилає за жрицею. Віщунка бога Аполлона відмовляється йти на свій пост: дельфійські правила не дозволяють. Александр вибухає гнівом. Він самочинно входить у помешкання Піфії, силоміць хапає її і виштовхує на дорогу, що веде до храму. Наругу, вчинену царем, бачить його супровід і охоронці, спостерігають за цим прочани й місцеві жителі.

Храмова віщунка, хоч і стала жертвою публічного насилля, все ж не розгубилася. Вона вимушено зіграла роль поневоленої і з глумливою двозначністю голосно викрикнула цареві і його підданам: **«Ти непереможний, сину мій!»**

Почувши ці слова, полководець спохватився. Навіть спробував повернути усе на жарт. Мовляв, іншої відповіді йому й не треба, він дістав оракул, якого бажав. З цим і відбув з Дельф, а свита жваво коментувала в дорозі царський спосіб добування пророцтва.

І все ж Дельфи збиралися з силами, мобілізували потенціал виживання і знову ставали до праці як святиня і духовний центр.

Джерело інформації, у якій мали потребу люди й держави, продовжувало струмувати, хоча поступово й втрачало, під тиском несприятливих зовнішніх чинників свою потугу. Діяльність святилища була зупинена силовим державним актом християнського Риму. До падіння його самого, як столиці світової імперії, лишалось трохи більше ста років.

Святилище Аполлона в Дельфах — унікальне явище античної культури. Воно функціонувало, з рекламного погляду, як стабільний виробник і постачальник інформаційного продукту. На нього існував стійкий попит у національних кордонах держави і за її межами. Дельфійська інформація, попри наявні випадки реклаमाції на неї загалом витримала тест на якість і довір'я споживачів.

Дельфи зуміли поєднати авторитет бога-віщуна Аполлона, давню міфологізовану історію святини, зодчество і скульптуру, ландшафт і географічне розташування у багатогранний комплекс, гармонійне ціле. Постало імпазантне вогнище культури й духовності з великим запасом міцності, авторитету й притягальної сили.

У Дельфах було створено привабливий мікроклімат. Сюди надходили цінності й кошти, тут згромаджувалися капітали. Найбільша частка дельфійських надходжень — це добровільні приношення, інвестиції, прибуткові для їх вкладників.

На матеріальній базі всегрецького святилища виник політико-економічний союз держав регіону. Забезпечуючи охоронні функції, безперешкодну інформаційну діяльність святини, амфіктіонія перетворилася на впливовий осередок політики й господарської діяльності.

Дельфи були зосередженням важливих відомостей про життя держав і народів. Паломники приносили строкату інформацію про свій край, його життя й проблеми.

Поверталися ж додому, збагачені побаченим і почутим у спілкуваннях, де постійно вирували правдиві розповіді й чутки, поголос і легенди. **І за усім цим вгадувалася досвідчена рука диригента-маркетолога — Дельфійської амфіктіонії.**

БОЖИЙ ДАР ПРОВІЩЕННЯ

До фонду сакральної інформації Античності додавали свою частку й сивіли. Так називали у Давній Греції і Римі жінок-пророчиць, які були обрані богами, що вміли провіщати, вгадувати майбутнє. Вони були вільними птахами, мандрівними пророчицями, не пов'язаними зі стаціонарними культами місцевості. Сивіли не нав'язували своїх послуг, але нікому й не відмовляли у пророцтві щодо власної долі.

Охочих дістати їх звичайно ж не бракувало. Імена пророчиць, їх добровільне служіння запитам людей огорнуті серпанком глибокої давнини, романтикою колись діяльного життя. Їхнє походження виводять з Трої, поіменно називають майже кожна з сивіл і захоплюються довгим віком пророчиць — близько тисяча років на кожную особу. Найбільше відомостей зібрано про Кумську сивілу, яка, за переказами, віщувала за часів володарювання останніх римських царів.

У давньогрецькому й римському суспільстві загалом була у великій шані й авторитеті мантика — мистецтво віщування, уміння вгадувати волю богів. Її могло явити божество за власним бажанням чи на прохання людини через різні знамення. Найбільш адекватним їх прочитанням славились серед усіх пророків якраз сивіли.

Пророцтва давались сивілам ціною душевної напруги, високого нервового збудження. Пророчий екстаз сивіли, його набуття правдоподібно змалював Вергілій у своїй «Енеїді». Віщунка явилась у палац цариці Дідони, щоб вволити її бажання й довідатися про спільну з Енеєм долю.

Посеред палацу сивіла звеліла розкласти вогнище з дубових полін і смолистого віття. На нього поклали одяг Енея, його меч і восковий портрет. Довкола розставили вівтарі. Розпустивши волосся, пророчиця почала викликати аж сто богів і тричі повторювала свій клич. Вона щедро окропила чертоги священною водою, почала окурювати їх пахоцями запашних польових трав. Вона сама жала їх у пору квітнення мідним серпом при місячному сяйві. Поруч нерухомо стояла босоніж цариця, покірно очікуючи на результат віщування.

Пророцтва сивіл записувалися, з них поступово укладалися збірники пророкувань; частина їх стали приватними зібраннями для домашнього вжитку та почали активно працювати на добробут своїх власників.

Ті за плату видавали спраглим прогностичні поради. Власне, за допомогою мантики на елементарному рівні аматори побільшували свої статки.

З пророчих рукописів найбільш відомими стали Libri Sibyllini — дев'ять книг сивіли. За переказами, їх власниця, сивіла з римських Кум, що на землі Кампанії, намагалася продати зібрання цареві Тарквінію Гордому. Цар був непоступливим скнарою і вступати в торги з віщункою не захотів. Та пророчиця виявилась жінкою з крем'яним характером. На очах Тарквінія вона жбурнула в огонь три книги з дев'яти й пропонувала викупити решту. Доля книг, що лишилися в руках сивіли, учасникам торгів було ясною без усяких пророцтв. Одначе, цар був невблаганним і ще три рукописи стали поживою вогню. Сивіла теж не поступалася. Вона вперто нав'язувала монархові три останні сувої за ціною усього видання.

Перемовившись з дорадниками, Тарквіній придбав останню третину зібрання. Книги не присвоїв, а передав на збереження у храм Юпітера Капітолійського. Охороняти надбання було доручено двом римським патриціям і двом грецьким вченим, які здійснювали латинський переклад і тлумачення тексту. З часом до трьох храмових книг були додані віщування Альбуней, Тібурської сивіли. Їх, за легендою, принесли води Тібра. Зібрання поповнили й «Книги братів Мартії» латинською мовою. Книжкові скарби загинули в пожежі Капіталійського храму. І це сприймалось як велика духовна втрата римлян.

Окремим едиктом сенат постановив будь-що відновити втрачене. В Еритрею, Іліон і на острів Самос були делеговані посли з групою помічників для укладання нової збірки сивілиних пророцтв. Тепер їх зберігали особливо старанно. Легенди кажуть, що оракули були записані на пальмовому листі.

Доступ до книг мала тільки спеціальна колегія жерців. Вона ж виконувала й охоронні функції. Жерці колегії мали поважний статус і пільги. Їх увільнили від будь-яких державних

повинностей. На вимогу сенату охоронці у сані жерців зобов'язані були відкривати сивіліні книги у присутності державних посадовців. Для них треба було вчитати конкретну інформацію про ті чи інші знамення; про жертовні приношення, що наймиліші богам; про ймовірні наслідки того чи іншого державного заходу.

Корнелій Тацит наводить типовий епізод з життя античного Риму доби імператора Тиберія. Внаслідок тривалих зливних дощів Тібр вийшов з берегів. Повінь затопила низинну територію Риму. Коли ж вода зійшла, почали обрушуватися стіни будинків і під ними гинули люди. У тронному оточенні визріла думка звернутися до книг сивіли. Однак, Тиберій, людина недовірливої вдачі, всіляко уникав гласності й розголосу. Однаково, чи стосувалося це знамення богів, чи справ суто мирських. Він спротивився тому, щоб турбували сивіліні пророцтва. Натомість розпорядився віднайти кошти, щоб спорудити захисні дамби. Сивіла могла б, напевне, покласти це на карб своїх пророцтв.

Книги сивіли стали ідейним джерелом більшості обрядів і культів язичницької релігії Риму. Вони сприяли введенню в релігійний пантеон нових божеств й поширенню на римські божества атрибутів і рис грецьких богів. Це їхній вклад, історично значущий, в духовність античного Риму.

Інформаційні джерела Античності настояні на культурі, народній творчості, професійній діяльності причетних до них людей. Це великий світ, у якому гармонійно співіснували проза життя й поезія міфу.

Перекази розповідають, наприклад, про жерця Дарета, що служив у храмі Гефеста в Трої. Він начебто склав історію Троянської війни задовго до Гомера і записав її на пальмових листках. Без цієї трепетної легенди, як і безлічі інших, не змогло б набрати своєї, ще й нині недосяжної висоти, й магнетизму очарування неповторні гомерівські поеми.

РОЗДІЛ VI

ДАВНЬОГРЕЦЬКІ АГОНИ — СТИЛЬ ЖИТТЯ

Бтародавня Греція побутувала спресованими, напруженими ритмами життя. Їй доводилося невпинно змагатися з суворими стихіями гір і морських відстаней; боротися за нові території й захищати старі кордони; утверджувати себе в філософських дискусіях і державних справах; реалізувати свій хист у мистецтвах і зодчестві; втілювати власні ідеали душевної і тілесної краси.

Термін «агони» й означає змагання, боротьбу. Вони були всеосяжними, торкалися усіх сфер громадського й приватного життя. Агони — характерна риса усього давньогрецького способу життя, присутня ознака його стилю, потужна складова й мотивація динамічного розвитку.

Агони — засіб досягнення поставленої мети, однаково, чи в філософській дискусії, чи на біговій доріжці, у виступах поетів чи в хоровому співі. Це набуття першості зусиллями розуму, майстерністю ритора чи напругою м'язів.

І жаданий наслідок — публічне ушлявлення перемоги й суспільна винагорода за неї: оплесками, схвальними вигуками, переможним вінком, пам'ятним подарунком. *Визнання людності — могутній стимул, закладений в самій природі людини як суспільної істоти, її психології, адаптивних механізмах.*

У диспуті між двома філософами, що його майстерно передав Платон, Сократ толерантно пропонує своєму візаві Протагору висловлюватися стисло. Відповідь непоступлива, хоч теж емоційно стримана. Протагор відповідає Сократові: **«Я вже з багатьма змагався в розмовах, але коли б я так робив, як ти хочеш, і розмовляв так, як мені накаже супротивник, то я**

нікого не переміг би, й ім'я Протагора взагалі не було б відоме нікому серед еллінів».

Ім'я мислителя і вченого стало повсюдно відомим. Протагор першим запропонував **публічний диспут як інструмент пошуку істини, написав спеціальний трактат «Мистецтво сперечання»**. Він і його сучасники, софісти старшого покоління активно шукали спілкування зі слухачами, діалогу з ними, задля того, щоб розбудити їхню допитливість, ініціювати полемічну активність, втягнути в обопільний процес пізнання. Мистецтво дискусії вимагало уміння переконати співрозмовників усім набутим арсеналом досвіду й знань, стати визнаним авторитетом у суперечці.

Повноправ'я сторін, толерантність спілкування — необхідна умова інтелектуального діалогу. На рівних мірятися силою, уміннями, вправністю — неписані закони усіх агонів. При порушенні цієї рівноваги втрачається їхній природний сенс, розмиваються самі основи культури.

Тому ж таки Протагорові опонувала держава, її офіційна ідеологія. Це, звичайно, не було рівноправним змаганням. Влада звинуватила мислителя у зневір'ї щодо традиційних релігійних цінностей. Він був засуджений на вигнання. Книги філософа, близького до Еврипіда й Перікла, були публічно спалені на міській площі. Тож, виходить, що перемога є результат боротьби, але вона досягнута застосуванням грубої сили, державного примусу і є розправою над опонентом. Тут обійшлися і без мистецтва діалогу і без культури загалом.

Згідно передань, найдавнішими агонами виявились **змагання у мистецтві виконання пісень про богів**. Це були публічні уславлення їхніх діянь, за які давались нагороди. До цих агонів, кажуть, не пробився Гесіод, бо не вмів супроводжувати власну пісню грою на кіфарі.

На змаганнях поетів-трагіків Есхіл виступив ще молодим, але першу свою перемогу здобув вже сорокарічним. Вочевидь, глядачам і суддям знадобився історичний інтервал, щоб осягнути й належно вшанувати новаторство й поетичний геній «батька трагедії».

Софокл теж не пропускав жодних змагань на сцені театру Діоніса в Афінах. Уже в дебюті він здобув перемогу над самим Есхілом. Суперниками поета виступали багато інших драматургів, серед них і власний син Евфаріон.

З перемінним успіхом тривало багаторічне суперництво між Софоклом і молодшим від нього Еврипідом. У ньому виступали дві яскраві особистості, митці великого таланту й освіченого розуму, запеклі змагальники. Обидва з юності виховали смак до цього мистецтва: Софокл захоплювався гімнастикою й музикою, Еврипід — легкою атлетикою й малюванням. Обидва не раз виборювали призи на юнацьких агонах. Змагання драматургів незмінно збирали велику аудиторію шанувальників.

Траплялися й курйози, які теж западали в пам'ять і ставали колоритними супутниками творчих агонів. Як це відбулося у дев'яносто першу олімпіаду. Вона носила ім'я Ексенета із сицилійського Акраганта, переможця в бігові на коротку відстань.

В афінському театрі Діоніса змагалися за перемогу Еврипід і Ксенокл, вельми посередній автор-трагик. За умовами суперництва, учасники виставили рівну кількість творів: по три трагедії й одній сатиричній драмі кожний.

Ксенокл переміг Еврипіда, розповідає Клавдій Еліан, давньоримський письменник і філософ у своєму творі «Строкати оповіді». Реготала уся Греція, обговорюючи дві альтернативи: або судді зовсім не розумілися на мистецтві, або ж банально підкуплені. Афінам довелося пережити ситуацію неочікуваного морального дискомфорту.

Десятки перемог здобув поет-лірик Симонід у дифірамбічних агонах. Це популярні змагання у жанрі хорових пісень, пов'язаних сюжетно й обрядово з культом Діоніса. Поету часто доводилося мати своїм суперником іншу поетичну знаменитість — Піндара. Вони змагалися в Афінах і на Сицилії, у Македонії й Фессалії, багатьох містах Еллади. Це був їхній пісенний діалог, здобування популярності, симпатії й прихильності слухачів. Згодом до поєдинків прилучився й Вакхлід, теж поет-лірик, небіж Симоніда Кеоського.

Якось двоє зодчих, розповідає Плутарх, прилюдно виборювали один в одного державний підряд. Один з учасників заінтересованого діалогу був меткою й спритною людиною, мастаком поговорити. Він виголосив цілу промову, завчасно підготовлену, у якій вихваляв свій будівельний проект.

Інший претендент виявився стриманішим і на словах, і в манерах. Його знали як небалакучу людину, але фахового архітектора й досвідченого підприємця. Він зійшов на підвищення й мовив зібранню: **«Громадяни, те, про що докладно говорилося тут, я зроблю на ділі»**. Ці прості слова переважили красномовство попередника та вирішили долю державного замовлення.

Першим переможцем мистецьких змагань у Дельфах, стверджує у своїй «Історії греків» Інд्रो Монтанеллі, став художник Панен. Він був сучасником Фідія та видатних живописців тієї доби Мікола й Полігнота.

На конкурс була виставлена фреска Панена «Битва при Марафоні». Вона виконана для так званого Строкатого портику в Афінах, де збиралися засновники філософської школи стоїків.

Судді змагань були вражені тим, що могли впізнати в обличчя основних героїв тієї вікопомної події. Заради цього «реалізму» вони знехтували багатьма вадами у композиції і виконавській майстерності художника. Йому дісталось перше місце, за ним закріпилося ампула творця античного живописного портрету.

Колоритною постаттю змальовує І.Монтанеллі художника Зевксіда з Гераклеї, що в Північній Італії. Він з'являвся на змагання митців у Дельфах чи Коринфі з мольбертом, пензлями й фарбами. Був одягнений у розкішний гіматіон — верхній одяг у вигляді плаща. На ньому золотими нитками вишито ім'я його власника — Зевксід. Амбітного художника, який добре знав ціну самореклами, викликав на змагання Агатарх, відомий художник-декоратор драм Есхіла й Софокла. Пропозиція була такою: позмагатися, хто з них двох швидше намалює фреску. Зевксід визнав себе переможеним і без змагань. Він сказав Агатарху, що той намалює фреску незаперечно швидше, бо звук ставити

підпис під будь-чим. **«А мій підпис, — мовив скромний Зевксід, — призначений лише для шедеврів».**

Свідомість того, як багато важить самореклама для успіху, була притаманна й іншому видатному художникові — Паррасію. Він проголосив себе «королем митців», для прикраси одягав на голову золоту корону. Коли занедужав, благав лікарів поставити його на ноги, бо ж *«Афіни не знесуть моєї смерті»*, — упевнював ескулапів.

Між Зевксідом і Паррасієм точилася невпинна боротьба за лідерство. Врешті-решт, обидва віддали себе на суд журі мистецьких змагань. Зевксід показав натюрморт: грона винограду були виписані так майстерно, що всіх зачарували. Кажуть, зліталися навіть птахи, щоб поласувати соковитими ягодами — найвища оцінка правдоподібності. Вже ніхто не сумнівався у перемозі цього художнього шедедру. Журі запросило Паррасія показати свою конкурсну картину, знявши з неї покривало. Художник усміхнувся: тканина-покриття була намальована. Зевксід першим подав руку переможцю і відбув до Кротону, де йому була замовлена фреска «Єлена» у храмі богині Гери.

В агонах брали участь люди різних суспільних станів, обдарувань, фізичної й розумової спроможності. Це була відкрита трибуна для усіх, спосіб самоутвердження, шлях до успіху.

Забавний епізод з дипломатичної практики переповідає Плутарх. На перемовини до Афін прибула делегація з Візанту на чолі з урядовцем Леонтом. Афіняни переживали тоді не найкращі часи, але випала нагода досхочу насміятись. Леонт виявився дуже крихтним на зріст, що перебувало в різкому контрасті з його посадою і місією. Невідповідність мимохить викликала сміх. Леонт помітив веселу реакцію на свій зріст і вирішив обернути це на користь. Він почав розвивати тему людської висоти. Ось ви, мовляв, кепкуєте з мого росту, а подивилися б ви на мою дружину, вона мені сягає до колін. Переждавши гучний сміх, Леонт продовжив: **«Та хоч би які ми малі, якщо у нас сварка, Візантій нас не вміщує!»** Жива уява афінських дипломатів довершила картину. Їхні симпатії вже

були на стороні малого Леонта і його дружини. Візанту була надана допомога, яку просила делегація цього невеликого міста-держави.

Агони набували різноманітних форм, але присутньо залишалися одним і тим же — змаганням, навіть тоді, коли воно велося проти самого себе. (Як в історії зі знаменитим давньогрецьким художником Апеллесом). Про неї оповів Пліній Старший у своїй «Природничій історії».

Апеллес мав звичку виставляти завершену картину у відкритій альтанці. Заховавшись неподалік, він вислуховував думки перехожих. Для майстра це було важливо — довідатись про враження й оцінки пересічних громадян, щоб звірити їх зі своїми. Якось глядач, за фахом швець, зауважив: на чоботі з внутрішньої сторони не вистачає однієї петлі. Художник визнав слухним те, що сказав фахівець, і додав скромну деталь чоловічого взуття.

Наступного дня чоботар знову прийшов до альтанки. Побачивши, що помічена ним хиба виправлена, запишався. Тут же взявся критикувати зображення ноги. Апеллес не стримався, вибіг зі своєї схованки. Розгніваний художник вигукнув: **«Шевче, суди не вище чобіт!»** Слова Апеллеса увійшли в прислів'я. Вони означають **ремісничу мудрість шанувати слід, але нехай вона залишається у межах своїх можливостей.**

Агони виводили на свої орбіти практично всю давньогрецьку людність. Змагалися поміж собою поети-трагіки й лірики, художники і музиканти, письменники і вчені, філософи та філософські школи, співаки й ритори, актори й атлети, державні мужі й полководці.

Мірялися силами люди, звірі й птахи. Давнім грекам припало до вподоби споглядати півнячі бої. Ця пристрасть захопила Афіни, Коринф, Ефес, інші міста щойно після перської навали.

Півнячі бої, як театралізоване видовище, мають свій відлік у часі. Про це розповідається так: Мільтіад вів своє військо на Марафонську рівнину, куди мали підійти перси. По дорозі він звернув увагу на те, як енергійно б'ються між собою два півні — то розбігаються, то наскакують один на одного. У кожного своя тактика.

Полководець зупинив колону і показав воякам півнів-задирак. Сказав при цьому: «Дивіться, вони не мають за собою певних обов'язків. Їм не випадає захищати Батьківщину, отчі храми чи свободу. Вони байдужі до слави. Півні терплять біль і страждання лише заради того, щоб перемогти і перевершити мужністю свого противника». Ці слова якимось підбадьорили гоплітів напередодні вирішальної сутички, додали їм відваги. Там же вирішено: після перемоги необхідно зробити півнячі бої видовищем для усіх. Відтак щорічно афіняни влаштовували протягом дня півнячі бої. Приз переможцю — знеможений півень. Пізніше почали розігрувати й інші призи, масово укладалися пари.

Змагання між звіриною і в царстві пернатих чудово передають античні байки. На цих мініатюрних художніх шедеврах виростали десятки поколінь європейців. У братах своїх менших вони впізнавали людську спільноту, пристрасті й боротьбу між людьми. Не спочивала на сторінках незрівнянних сюжетів і реклама.

Езоп майстерно передає ранкову зустріч і спілкування лисиці та ворони у знаній усіма байці. Обидві ще не снідали, але ворона вже міцно тримає у дзьобі свій шанс — шматочок свіжого м'яса. Лисиця під деревом чманіє від спокусливих запахів та невдоволення егоїзмом ворони.

Гнучкий розум лисиці штовхає її на **рекламні хитрощі**. «**Добридень орле**», — каже вона скромній птасі, що насторожено мовчала, і одразу ж перепрошує за невдале порівняння: де вже там, мовляв, орлові до такої кралі. Ворона вочевидь явно краща за орла: до чого ж лискуче й пишне пір'я, незрівнянно чорні крила й прегарні очі! На серці у ворони теплішає, все тіло наливається пихою, але дзьоб ще міцно тримає здобич.

Пухнаста хитрунка додає похвал. Ніхто не може збагнути, каже вона, чого це орел панує над птахами, а не ворона. Йому ж далеко до її краси та розуму. Тільки й дива, що орлом прозивається! На вороні вже й пір'я заворушилось, з останніх сил тримається, щоб не озватися згідливо.

Лисиця майже улестила власницю сніданку. Треба лише невелике зусилля, контрастний жест. І він знаходиться. Щоб стати царицею, наче про себе мовить лисиця, треба навчитися говорити. А від ворони ще ніхто не чув голосу, мабуть, що німа від природи. Розпашіла ворона, протестуючи, каркнула.

Прийнявши ласий шматочок, лисиця взяла на кпини голодну ворону: **«Ти й справді гарна станом, барвою і голосом. Одне лихо — не маєш власного розуму, — каже лисиця, — а відтак і купилась на мої теревені».**

Федр, римський байкар, був родом з Північної Греції, звідки взятий римлянами в рабство. Відпущений на свободу Августом, загинув від інтриг царедворців Тиберія. Федр талановито перекладав латинською мовою байки Езопа і писав власні — прості й мудрі.

Вислів Федра, **«Тому, що я називаюся левом»**, став крилатим. Байкар розповів про спільне полювання звірів, яких очолював лев. Корова, вівця й коза були рядовими мисливцями. Їм разом пощастило на здобич, але ділити її взявся лев. Вийшло чотири рівних частини.

Першу частку лев прибрав собі на тій підставі, що він лев. Відклав для себе й другу частину, приказуючи: за хоробрість. Третю долю узяв тому, що сильний. **«Хто ж зазіхне на четверту частку, тому не позаздриш»**, — підсумував розпорядник мисливської здобичі.

Стародавні греки вели постійний діалог з богами й героями, мешканцями сусідніх полісів і країнами перших цивілізацій. Історія і сучасність промовляли до них іменами і славою пращурів. Діалогове спілкування про велич і красу проводили з мешканцями еллінського світу біломармурові храми-периптери й класичні архітектурні ордери через розвинену систему знаків-символів.

Осередками публічного суперництва ставали міські майдани й театральні сцени, арени стадіонів і поля боїв, неосяжні морські простори і зручні зали гімнасій та палестр. Давньогрецькі ритми життя несли в собі постійне напруження й творчу енергію.

Неодмінними свідками напруженого суперництва були судові зали. Змагальність загалом властива природі судової системи,

яким би не був реальний стан її розвитку. Час від часу формалізована традиція цивільних чи кримінальних процесів вибухала оригінальними сценами, які входили не тільки в історію судочинства.

Софокл постав перед судом уже зовсім на схилі свого довгого життя. Сторона звинувачення доводила: драматург через свої літературні справи, а надто через старечий вік втратив бажання та здатність належно господарювати. Позивачі вимагали усунути законного власника від управління майном, щоб самим заволодіти ним.

Головний пункт звинувачення — старечий занепад фізичних і розумових сил. Єдине прохання, яке заявив суду письменник — послухати його твір, нещодавно завершену трагедію. Він тримав її у руках. Це був «Едіп у Колоні».

Попри незвичність клопотання, суд задовольнив його, адже прохачем був знаменитий Софокл. Авторське читання тривало довго. Після його завершення драматург запитав: «Чи свідчать мої вірші про старечу недоумкуватість?...» Підозри та звинувачення на адресу художнього генія були одноставно відкинуті.

Значно швидше, практично миттєво здобула своє виправдання в афінському суді гетера Фріна. Один з її клієнтів вдався до судового захисту, у якому наполягав: ціна за послуги надмірно висока. Нетривка дружба з Фріною справді коштувала дорого. Гетера призначала найвищі тарифні ставки. Вона уміла їх виправдати, креативно рекламуючи себе. Суд зажадав пояснень. Оборонець, якому Фріна довірила судовий захист, не вдавався до красномовства. На питання «чому так дорого?», він підійшов до гетери й рвучко розіпнув її верхній одяг — гіматіон. Перед суддями заясніли пишні груди Фріни. Зал принишк, прискорено дихаючи. Судді виявилися справжніми естетамі й цінувальниками. Вони рішуче відкинули звинувачення позивача й визнали правоту уславленої гетери.

Змагальність, конкуренція, боротьба наявні в кожному суспільстві. Антично-грецька самобутність полягає в тому, що діяльність цих життєвих факторів була упорядкована в певну систему, взята значною мірою під суспільний контроль.

Конкурентне суперництво було усвідомлене як важлива життєва реальність. Відтак, потужна давньогрецька культура піднесла її на рівень явища, надавши, за традицією, художню завершеність і всееллінський розмах. Давньогрецькі агони виконали роль однієї з рушійних сил суспільного розвитку.

Агони, де міряються силами у вправності і вміннях, де люди пробиваються до слави і визнання, — неозоре поле для реклами. Вона розкошує у стихії суперництва: ініціює змагання, супроводить їх, бенкетує на тріумфах.

Національна гордість стародавніх греків, їхня всенародна любов — спортивні змагання. Це було захоплююче видовище для глядачів, місце їхнього наснаженого емоціями спілкування, святковий настрій душі.

Спортивні агони також створювали у глядачів прекрасну ілюзію прямої участі кожного у грандіозному дійстві: стрімкому леті колісниць, інтризі кінних перегонів, метанні списа і протиборстві атлетів у кулачному бою. Тут була й зустріч з прекрасним у різних його виявах. Античні греки, зауважував О.Герцен, **«однаково поклонялись світлому чолу красуні й мужньому вчинку громадянина, вправності атлета й діалектиці софіста».**

Йоган Вінкельман говорив про «поетичне світовідчуття» давніх греків. «Вони, — каже відомий мистецтвознавець, — віддавали перевагу природним якостям перед набутими. Саме через це їхні найперші нагороди діставалися тому, хто відзначився у фізичних вправах».

Авторитетний знавець Античності посилається на достеменний факт: статуя атлета-спартанця Евтеміда в Олімпії датується серединою шостого століття до нової ери. За грецьким літочисленням це припадає на тридцять восьму олімпіаду й нагородна скульптура була на тоді, вірогідно, вже далеко не першою.

З огляду на суспільну престижність фізичних змагань, багато хто з видатних людей Греції намагалися з юності відзначитися тілесними вправами. Вінкельман називає Хрісіппа й Клеанфа. Вони прославилися у спортивних змаганнях значно раніше, ніж стали відомими в філософії.

Олімпійську перемогу виборів також і Піфагор. До такого ж успіху він підготував свого учня Еврімена. Серед атлетів-борців, які змагалися за першість на Істмійських та Піфійських іграх, був і Платон.

Далеко більше учасників з числа знаменитостей виступало, звичайно, на місцевих змаганнях. Там, серед інших відзнак, ставили камінь, на якому карбували імена переможців — для вічності.

Спортивні змагання усіх обширів — від регіональних до всегрецьких, сприяли формуванню гармонійної будови тіла, вихованню волі й характеру. Вони наглядно втілювали грецький ідеал фізичної й духовної досконалості.

Спорт відчутно впливав на становлення особистості, її впізнаваності серед людського загалу. Учитель гімнастики Гіппомах говорив, за Плутархом, що може впізнати своїх учнів здалеку, хоч би й тоді, коли вони несуть покупки з ринку. Він домагався, щоб і вчинки вихованців були розумними і набували «разом з пристойністю стрункість і гармонію».

Фізичні змагання і спорт у їх окремих виявах були притаманні багатьом народам стародавніх культур. Єгиптяни знали художню гімнастику й боротьбу, захоплювалися грою з м'ячем; етруски любили спостерігати змагання з бігу й кінні перегони; хетти були вправними майстрами верхової їзди.

І лише греки перетворили спортивне суперництво на розлогі дійства, домоглися їхнього системного впливу на учасників і глядачів, включили їх у суспільне життя та його повсякденні ритми. Лише у них спорт цілеспрямовано гранував досконалі тілесні пропорції, прищеплював естетичні смаки і вподобання, впливав на етику стосунків і тому афіняни обожнювали красу, спартанці йшли на противника рівним кроком, під звуки флейт і з піснею на вустах.

Спортивні досягнення мали високу суспільну вагу. В Афінах дійсно освіченим вважали тільки того, хто, окрім шкільних знань, умів швидко бігати, добре плавати, вправно метати диск.

Тематику спортивних агонів давньогрецька культура ввела у ліричну поезію, мистецтво скульптури і навіть у філософську думку. Вона дала ім'я і непроминаючу славу поетам-лірикам

Симоніду, Піндару й Вакхлідіду, скульпторам Мірону й Поліклету, багатьом іншим митцям.

Сократ у суперечці з Протагором каже, що не може устежити за його манерою висловлюватись, отже, й пристати на неї. І хотів би зробити приемність своєму візаві, але не виходить. Для мене, переконує Сократ, це однаковісінько, що бігти наввипередки з Крісоном, «неперевершеним бігуном» з сицилійської Гімери, який тричі перемагав на Олімпійських іграх, або змагатися з бігунами на далекі відстані, чи з гінцями, які мчать виконувати свої доручення.

Протагор же висловив і захищав тезу про глибоку давність мистецтва софістики, навчання мудрості. Ним володіли, каже він, багато мудрих і вчених людей. Проте, наштовхнувшись на неприйняття їх широкою людністю, приховували своє уміння хто поезією, хто містеріями та віщуваннями. І навіть, як він припускав, гімнастикою. У цьому контексті мислитель називає Ікка, атлета з італійського Тарента, переможця Олімпійських змагань. Він був не тільки видатним олімпійцем, а й теоретиком гімнастики. Ікк обґрунтував висновок-спостереження, що тілесні вправи формують не тільки здорове тіло, але й моральну стриманість та свідому дисципліну.

Протагор називає також Геродика із Мегар, лікаря й гімнаста. Він був учителем знаменитого Гіппократа Коського, засновника наукової медицини. Геродик утримував гімнасій в Афінах, успішно застосовував фізичні вправи з лікувальною метою. Філософ називає свого сучасника «непоганим софістом», з яким мало хто може зрівнятись.

Спортивні агони вкарбовані у давньогрецьку культуру також елеґійними сторінками. Марафонська битва — одна із них. Там греки здобули видатну перемогу: їхнє військо під командуванням Мільтіада розгромило перську армію. Полководець надсилає гінця до Афін сповістити радісну звістку. Воїн в обладунках, прямо з поля битви помчав виконувати бойовий наказ. Він пробіг довгих сорок кілометрів, марафонську відстань. Встиг вигукнути історично знамениті слова — **«Ми перемогли»**, — і мертвим упав на бруківку.

У путі до Коринфу, поспішаючи на Істмійські ігри, загинув при нападі розбійників Івік, великий лірик, поетична слава Греції. **Останньою піснею йому було прощальне курликання журавлів. Вони теж вирізьблені в історії під іменем «журавлі Івіка».**

Фалес, як усі філософи, полюбляв дотепи, власні й чужі. Якось, уже літньою людиною, він у розмові висловився таким чином, що смерть нічим не відрізняється від життя. «То чого ж ти не вмираєш?» — уколів хтось. «Саме тому, що різниці ніякої», — відповів мудрець із Мілета. А небо забрало його до себе прямо зі стадіону, де він, стиснутий людським натовпом, дивився гімнастичні змагання.

Античність виробила й реалізувала оптимальну структуру грецьких міст-полісів. Вона включала мережу прямокутних вулиць, які утворюють своїми перетинами чіткі житлові квартали; агору — центральну площу з громадськими спорудами й торговими лавками по краях; Дім загальних зібрань, храм і театр.

Архітектурною складовою міської забудови стали також гімнасій, палестра й стадіон. У приміщенні гімнасію займалися фізичними вправами й проводили шкільні уроки. У палестрах удосконалювалися в спортивній боротьбі. На стадіоні проходили відкриті спортивні змагання — агони.

На таких значних можливостях поставали різноманітні види спорту. Частина з них потрапила до Олімпійської програми, а більшість лишалася для домашнього вжитку. Заняття спортом місцевого рівня також несли в собі азарт боротьби, радість перемоги, душевну вітиху.

У багатьох місцях були поширені біг-естафета зі смолоскипами, змагання веслярів, стрільба з лука. Іншими видами стародавні греки займалися просто заради розваг або підвищення життєвого тону: плавання й стрибки у воду, вправи з м'ячем і обручами, стрибки з жердиною, підняття ваги.

Тут виявилися плинними межі, які відрізняють народне мистецтво й спортивні вправи, елементи масової гри і власне спорт. Це не бентежило, оскільки досягалась найвища мета: тілесна бадьорість і піднесений настрій.

Спортивні агони були переважно компонентом усіляких релігійних свят і обрядів, складовою їхнього сценарію.

Кожне місто і храм у ньому мали свої традиції і власні приводи для урочистих відзначень. Виступи атлетів робили ці видовища особливо яскравими й привабливими, а самі змагання у контексті храмових заходів здобували вищий суспільний авторитет.

На честь богині Афіни, покровительки міста, щорічно проводились Панафінеї, великі святкування. Вони припадали на середину літа. Головна подія зосереджувалася у багатолюдній процесії з жертвними тваринами й піднесенням богині оновленого розкішного вбрання для статуї. Його впродовж кількох місяців ткали афінські дівчата-майстрині. Мальовничу процесію відтворює скульптурна композиція на фризі Парфенону. У ніч напередодні свята відбувалися масові факельні процесії, музичні й танцювальні вистави. Завершення теж було імпазантним: змагання атлетів і музик, а також кінні скачки. **Переможців нагороджували вінком з галузок священної оливи. Їм вручали й призові чорнофігурні амфори із зображенням агонів. Чудові вази майстерної роботи були наповнені коштовною оливковою олією.**

Давньогрецькі спортивні агони завжди були привілеєм чоловіків. Вони вільно змагалися, не обтяжені ніяким одягом, перед чоловічою аудиторією на стадіоні. І тільки Спарта мала свою відмінність. Лікурґ, легендарний законодавець, постановив дбати через спорт і про здоров'я та фізичний розвиток майбутніх матерів. Дівчатам відкрили дорогу для спортивних занять і спонукали до них. Вони, як і хлопці, боролися, метали диск, змагалися з бігу й кидання списа. Спартанки були добре фізично підготовлені до материнства і виховання дужого потомства. **«Тільки ми, спартанки, й народжуємо справжніх чоловіків»,** — полемічно заявила Горґо, дружина царя Леоніда. Її запальні слова добре знала й віками пишалася ними уся Спарта.

Прихильність стародавніх греків до змагань прищеплювалася з раннього віку храмовими традиціями, суспільним оточенням,

батьками. Вона з роками ставала звичкою, внутрішньою потребою, сутнісною характеристикою античної людини.

Напружено змагалися люди й професії: актори й співаки, музики й промовці, художники і поети, атлети і воїни. Життя країни пульсувало змаганнями. Ними були наповнені свята і значна частина буднів.

Потенціал агонів поривався з мурів рідних міст і храмових володінь на ширші обрії. Змагальність мала внутрішню потребу всегрецької арени. Там суперництво, боротьба, залишаючись собою, ставали б одним із об'єднавчих факторів.

Спортивні дієства мали перспективу втілитися у реальний і привабливий образ єдності й згуртованості міст-полісів усієї Еллади.

Ця особлива роль у давньогрецькій історії й культурі, можна б сказати місія, випала Олімпії, місту, розташованому в пелопоннеській області Еліда. Олімпійські ігри розвинулися з тутешніх культових святкувань на честь всемогутнього Зевса. Поступово вони принадили в квітучу долину Алфея грецькі поліси, які делегували своїх атлетів для участі в змаганнях і послів з храмовими дарами. Зо всіх усюд потягнулися сюди й глядачі-вболівальники. З часом приростала спортивна слава Олімпії, ставала досконалішою програма змагань і весь сценарій їхнього проведення.

Визначення хронології Олімпійських змагань пов'язане з певною пошуковою інтригою. Гіппій з Еліди, уже відомий тоді вчений, зумів прочитати викарбуване на камені, хоч і невиразно, ім'я Олімпійського чемпіона з бігу 776-го року до Христової ери. Ним був елієць Коройб, кухар за фахом. Гіппій запропонував розпочати відлік Олімпійським змаганням від року перемоги Коройба, оскільки відомостей про попередніх чемпіонів, як і програми змагань, не було. Дослідник склав і вірогідний список переможців усіх олімпіад, що відбулися за два століття після 776-го року.

Це була дуже копітка робота, але Гіппій упорався з нею. Він був видатним ученим, відомим філософом-софістом першого покоління. Його іменем Платон назвав два своїх діалоги. Сучасники Гіппія відзначали в ньому яскравий талант

красномовця, феноменальну пам'ять, глибокі знання з математики, астрономії, граматики, археології.

Феномен Олімпійських ігор і знане ім'я вченого злилися воедино, що піднесло авторитет обох сторін. Згодом до історії олімпіад долучився Аристотель. Він скрупульозно звірив списки переможців, укладені Гіппієм, доповнив їх новими даними і вніс належні уточнення.

Олімпійська хронологія лягла в основу давньогрецького літочислення. Часові параметри будь-якої події чи явища пов'язувалися з певним роком котроїсь з олімпіад: храм Гермеса споруджено третього року сорокової олімпіади; виверження вулкану сталося другого року сто п'ятої олімпіади.

Цей спосіб датування власної історії був визнаний і за межами Еллади. Марк Варрон, давньоримський вчений-енциклопедист, прохав свого друга Таруція, філософа й математика встановити якомога точніше час появи на світ Ромула.

Таруцій, котрий захоплювався ще й астрологією, занурився в розрахунки. Про наслідки дослідження висловився упевнено: зачаття Ромула припадає на перший рік другої олімпіади. За достовірність поданих відомостей вчений друг Варрона ручався.

Слово «олімпіада» вживалося у давніх греків для означення інтервалу між іграми тривалістю в чотири роки. Кожна олімпіада прибирала ім'я переможця з бігу на коротку дистанцію. Суперництво на біговій доріжці — королева Олімпійських змагань. Ним вони починалися, а на перших олімпіадах і вичерпувалися ним.

Олімпійські ігри спершу тривали один день, а в остаточній редакції — п'ять. Одним із днів атлети поступалися для змагання юнаків. Стабільним був і період Олімпійського суперництва.

Неодмінно влітку, між 27 липня і 27 вересня, коли на нічному небі сяє повний місяць — перший після літнього сонцестояння.

Насиченим був репертуар уже ранніх Олімпійських ігор: біг на короткі, середні й довгі дистанції; змагання борців, кулачні бої. Популярність олімпіад спонукали додати до їхньої програми кінні перегони та п'ятиборство.

Перегони включали змагання колісниць в упряжці четвернею чи парою коней, мулами або лошатами, а також кінні скачки, у яких вершники змагалися на швидкість. Практикували й комбіновані, кінно-бігові змагання: вершник на бігу зіскакував з коня, деякий час біг поруч з ним, а потім знову опинявся верхи.

Престижним, хоч і складним видом спортивних агонів, вважалося п'ятиборство. Це обсяговий комплекс змагань, аристократичний набір спортивних можливостей: стрибки в довжину, метання списа та диска, крос на далеку відстань, суперництво між борцями. Кожен із видів Олімпійських змагань перетворювався на захоплююче видовище.

Олімпійська програма ввела також змагання глашатаїв і сурмачів. На агонах тут виставлялися професійні здібності, навички та уміння. Ймовірно, на відзначення суспільних заслуг людей цих фахів.

Давньогрецький історик Павсаній описує вівтар — підвищення в Олімпії, неподалік від входу на стадіон. Цими жертовниками не послуговувалися для підношень богам. Сюди підіймалися глашатаї й сурмачі, щоб змагатися за вправнішого в професії. Поруч на мідному п'єдесталі височіла статуя громовержця Зевса, який тримає в руках зигзаги танцюючих блискавок.

Олімпійські ігри мали добротну спортивну базу. Одних лише стадіонів, як виявили археологи, було п'ять. Їх послідовно зводили один за одним. Трибуни вздовж арен могли вмістити близько п'ятдесяти тисяч вболівальників.

У долині Алфею, «олімпійське селище», де проживали атлети, розміщувалися лазні, кімнати для масажу, інші спеціалізовані приміщення. Мали казенний дах над головою й ті, хто супроводжував учасників олімпіади: спортивні наставники, батько та інші родичі й близькі.

Олімпійські ігри потребували оперативного вирішення безлічі організаційних питань. Практика підказала раціональний спосіб справитися з цією проблемою. Серед елійців відбирали бажаючих добровільно взяти на себе тягар роботи і відповідальності.

Між цією групою ентузіастів проводилося жеребкування. Так формували «олімпійський комітет» числом близько десяти осіб з незначною амплітудою відхилень у різний час. Комітет здійснював нагляд над усіма підготовчими роботами і самим проведенням змагань. Він провадив суддівство, визначав переможців, контролював виконання олімпійських правил і збереження священного миру. Олімпійський комітет мав у своєму розпорядженні невелику службу порядку. **Самі комітетчики носили пурпурове вбрання, ознаку особливого становища і влади. Їм на стадіоні відводились почесні місця.**

За олімпійськими правилами, претенденти на участь у змаганнях мали довести суддям свою підготовленість. Пройти, фактично, тест на право змагатися за перемогу в найбільш престижних національних іграх Еллади. Атлети давали й додаткові моральні запевнення, що не менше десяти попередніх місяців сумлінно готувалися до суперництва на олімпійських аренах. Вони приносили з цього приводу урочисту клятву перед статуєю Зевса.

У всегрецьких спортивних агонах могли брати участь тільки повноправні елліни, які не були під процесом атимії — процедури позбавлення громадянства. Під клятву Зевсу підводились також батьки, брати й наставники атлетів, що вони не дадуть підстав запідозрити їх у будь-якому злочині.

За давніми законами й традиціями Олімпії брати участь в агонах і навіть бути глядачами могли тільки ті, хто не заплямував себе пролиттям крові. Важливий етичний постулат, який уособлював моральну висоту вседержавного дійства.

Олімпійський комітет визначав дату проведення змагань. Він же розсилав глашатаїв у всі кінці материкової Греції і в її острівні та заморські території для повідомлень про важливу національну подію.

Окрема група глашатаїв розходилася зоряними маршрутами по всьому еллінському світові. Їхня місія була особливою: **оголосити про священне перемир'я на честь проведення Олімпійських ігор.** Про початок перемир'я окличники оповіщали спершу в Еліді, а потім в інших областях Греції. Усі

бойові дії, де б вони не велися, призупинялися. Принаймі на один місяць повсюдно зброя позбавлялася слова, а силові методи — моральної підтримки.

Священний мир гарантував безпеку Олімпійських змагань та їх учасників атлетів і гостей, їхнє перебування в Олімпії і повернення додому.

Еліда тривалий час визнавалася пелопоннеськими державами за країну, проти якої взагалі виключалася збройна експансія.

Прудкий поголос ширив звістку попереду окличників. Святкові пристрасті заповнювали країну. Здавалось, уся Греція, з материка й колоній, рушила до Олімпії. По семи шляхах тисячі людей, хто на повозах і кораблях, верхи й пішки, йшли до столиці священних ігор. Картина, гідна руки великого художника; видовище, що змушує тріпотіти серця еллінів.

Людський вир прямував у затишну гавань долини Алфею. Він різнобарвний: пересічні громадяни без особливих запитів на транспорт, їжу і вбрання; вищий еллінський світ, чоловічі держави, полководці, художники й поети зі своїми претензіями на комфорт; люди зі скромною домашньою освітою і знані всіма мислителі; батьки й сини добропорядних родин і грайливі гетери, які не лишали чоловіків без своєї жіночої опіки й догляду.

Клавдій Еліан описав у «Строкатих оповідях» перебування в Олімпії Платона. Філософ жив під одним дахом з незнайомими людьми. Відрекомендувався просто: Платон із Афін. Усіх єднало те, що вони вболівальники. Та й на спортивній тематиці великий афінянин захоплював слухачів, зачаровував своєю манерою поводження з людьми.

На запрошення Платона його олімпійські знайомці навідали його в Афінах, де були гостинно прийняті й почастиновані. По обіді гості заявили, що хотіли б побачити учня Сократа, побувати в Академії, щоб хоч раз почути Платона. Довелося зізнаватися, що запальний олімпійський уболівальник і учень Сократа, глава Академії — одна й та ж людина. Це справило не менше враження, ніж гучні перемоги на аренах Олімпії.

Масові заходи мають незвичайну притягальну силу. До Олімпії поспішали підприємницькі люди з товарами масового вжитку на продаж. Митці шукали спілкувань з широкою людністю. Кажуть, тут Геродот вперше знайомив слухачів зі сторінками своєї «Історії».

Міста-держави відряджали на Олімпійські ігри делегації своїх почесних громадян. Їх забезпечували комфортними засобами пересування й пишним вбранням. Депутації змагалися між собою багатими приношеннями, які мали підтримати репутацію їхніх міст.

Велике зосередження людей на малій території створює чимало проблем. Розв'язанням їх займався, зазвичай успішно, Олімпійський комітет. Довкола Олімпії виростало наметове містечко, місце проживання посполитого люду. Знатних гостей розміщували в престижних домах.

Глядацькі місця — це пагорби, які оточували долину Алфея. З них відкривався чудовий огляд олімпійських ристалищ. Атлетам було добре чути гучні оплески вболівальників на схилах, що підбадьорювали їх.

Комітет старанно дбав і про дозвілля гостей. Працювали амфітеатр з широким репертуаром, виставки творів художників і скульпторів, зали для бал-маскарадів і бенкетів. Програму відпочинку доповнювали мальовничі народні розваги.

Імпозантно виглядав і сценарій відкриття Олімпійських ігор, виконаний у натурі на архітектурному комплексі спортивних споруд. Події розгорталися на головному стадіоні Олімпії, трибуни якого вмещували понад сорок тисяч глядачів. Рано-вранці перед їхніми очима виринала багатолюдна святкова процесія.

Урочистий хід вели представники десяти грецьких міст-держав, які брали участь в організації свята і делегували сюди своїх атлетів. Одягнені в пурпурові шати, вони чинно крокували вздовж стадіону й займали місця на центральній трибуні. Поруч з членами дипломатичного корпусу, елійських депутатів і знатних гостей.

Власне іграм передували дві події, важливі в моральному й організаційному сенсі. **Олімпійський комітет приводив**

атлетів до присяги. Перед статуєю Зевса вони упевнювали, що будуть сумлінно виконувати чинні правила боротьби. Заявляли також про власне незаплямоване сумління та добродієсне життя. Давньогрецька культура й ментальність народу надавала цим моральним сутностям виняткового значення.

Усі учасники, претенденти на вінок переможця, поспішали взяти участь у жеребкуванні, яким визначалась черговість виходу на спортивну арену. Після його завершенні глашатай від імені Олімпійського комітету принародно оголошував ім'я атлета, що виходить на змагання, і назву його держави-полісу. Порядок змагання виписували на білому тлі мармурової дошки.

Вершина усіх підготовчих дій — початок спортивних видовищ. На арені виходять повноправні учасники ігор. Розгортається калейдоскоп подій, феєрія змагань, вражаюча доблесть атлетів і вулканічне виверження емоцій на трибунах.

Еллада святкувала, захоплювалась, переживала й аплодувала. Сам Аристотель, фанат п'ятиборства, запально писав про атлетів-суперників: **«Все тіло, всі сили в напрузі. Краса і міць!»**

Давні греки, зазвичай, художньо-образно зображували події і людей, що вразили їх. Граничну напругу змагань передає наступна картина: переможець з бігу на один стадій, найкоротшу дистанцію, не зупинився на фінішу, як годилось, а помчав далі. На радіощах атлет побіг до рідного Аргосу, щоб сповістити громадянам міста про свою перемогу. У добровільному кросі він подолав майже сто кілометрів і два серпантини — звивисті гірські дороги.

Кожен атлет виборював перемогу для себе. Але він був громадянином держави, гідно представляв її на Олімпійських іграх. **Тріумф переможця належав і його країні.** Тому й відряджалися до рідних полісів скороходи, або найбільш вправні в ході, щоб невідкладно сповістити про олімпійський успіх земляка. При його наверненні додому усе місто виходило назустріч. Представницька процесія буквально на руках вносила героя на міські вулиці. До самого дому його супроводжувала мелодія величальних пісень.

Олімпійські перемоги відзначалися багатьма почестями. Одразу після встановлення першості судді вручали атлету пальмову вітку. На завершення ігор він нагороджувався вінком з галуззя дикої оливи. Для грека це була найвища честь. **«Немає почеснішої перемоги, ніж олімпійська», — упевнював Плутарх.**

Усі почесні переможцям Олімпійських ігор були вартісними морально й матеріально. Батьки, родичі, меценати олімпійців замовляли їм хвалебні оди у першорядних поетів. Міста відкривали статуї своїм спортивним «зіркам», або навіть ставили їх в Альтісі, святилищі Олімпії.

Держави-поліси були суверенними у визначенні способів винагородження атлетів за їхні видатні успіхи. Традиційно влаштовували святкові вечірки й бенкетування, розщедрювалися й на премії та подарунки; могли надати нове громадянство й казенне утримання, чи звільнити від оподаткування. Грецька поміркованість і відчуття міри були надійно присутні і в нагородній справі.

Кілька століть поспіль Еліда тримала звання області Олімпійських агонів. Вона монополює тішилась ореолом заслуженої слави, пошанованою землею священних ігор. Та могутній духовний потенціал античної Греції не міг вміститися у просторі однієї святині. Поволі формуються нові осередки суперництва в кількох інших містах, довкола тамтешніх святинь. Першими заявили претензії на загальнодержавне значення славетні Дельфи з їхніми традиційними змаганнями на честь Аполлона. За ними Коринф і Немея зі своїми іграми, присвяченими, відповідно, Посейдону та Зевсу.

Разом з Олімпією ці міста утворили завершений цикл олімпіади. Кожен її рік був тепер заповнений панеллінськими змаганнями. Нові центри були рівнозначними для атлетів у сенсі авторитету й слави всегрецьких чемпіонів. При цьому олімпійські міста мали програму агонівих ритмів із власними пріоритетами і творчою самобутністю.

Піфійські ігри мали кілька прикметних, властивих тільки їм особливостей. Вони незмінно проводились третього року олімпіади, у серпні—вересні, на схилі літа. Ареною Піфійських

змагань були театр і стадіон у Дельфах, а колісничі перегони відбувалися на Крісейській рівнині поблизу однойменного міста.

Довшим, ніж будь-де, був мир на час Піфійських ігор: він тривав чверть року, цілих три місяці. Від шести до восьми днів відводилося на свято змагань, проти п'яти в Олімпії. Із них половину часу займали урочистості, а власне змагання — другу половину.

Святкування розпочиналося культовим дійством. Уславлювали перемогу Аполлона над змієм-чудовиськом Пітоном. У Дельфійському храмі цього бога робили урочисті жертвоприношення. Святкові процесії й релігійні церемонії завершувалися колективним бенкетом, дружніми спілкуваннями й розвагами. Такі відомості про Піфійські традиції переповідає Аристотель.

Піфійські ігри спершу мали у своїй програмі лише музичні змагання і ними ж вичерпувалися. Був спів під акомпанемент кіфари. Згодом додалися співи у супроводі флейти. Художня частина змагань зберегла свої переваги й тоді, коли в репертуар агонів увійшли атлетичні змагання, кінні скачки й перегони колісниць.

Художнє відділення Піфійських агонів було насиченим і багатоманітним. Змагалися музики, аматори вокального і танцювального мистецтва, художники-живописці. Суперництво розгорталось за краще виконання славлень на честь Аполлона; за вищу майстерність у грі на флейті й кіфарі, з вокальним супроводом чи без нього.

На Піфійських іграх теж була присутньою уся Еллада. Від напливу гостей міська казна Дельф мала серйозні надходження. **Ринковий майдан-агора перетворювався на торговий центр товарів розмаїтого асортименту. Жваво торгували тут і багатьма художніми виробами.**

Піфійські агони були іграми честі. Там змагалися не заради збагачення, а за першість, почесне звання, ім'я в історії всегрецьких подій. Переможця увінчували вінком з віття лавру, дерева, присвяченого Аполлонові. Поліси ласкаво обходилися зі

своїми чемпіонами, кожен на свій лад — від хвалебної пісні їм до мармурової статуї на міській площі, символу виняткової почесі.

Панеллінські ігри, що проводилися на Істмі, тобто Коринфському перешийку, розпочиналися з оголошення священного перемир'я. У їхньому репертуарі утвердилися гімнастичні та кінні змагання. Пізніше сюди долучилося творче суперництво музик. Утворився успішний альянс спорту й мистецтва змагального характеру.

Урочистості на Істмі присвячувалися Посейдону. Їхній ритм охоплював два роки: ігри припадали на весну другого й четвертого року олімпіади. Переможць діставав у нагороду пальмову вітку й вінок, сплетений із соснового віття. Особливою прикметою Істмійських агонів було те, що організатори Олімпійських ігор, елійці, не допускалися на ці загальногрецькі змагання. Переконливого раціонального пояснення цьому феноменові історія давньогрецької культури не подала.

Свій ритм мали й панеллінські ігри в Немейській долині Арголіди. Вони проводились один раз на два роки — за рік до, або після Олімпійських ігор, і теж присвячувалися Зевсу. Усталена програма ігор передбачала біг на коротку дистанцію в один стадій, стрільбу з лука, метання списа й диска, боротьбу та перегони на колісницях. Її збагачували й урізноманітнювали музичні, або мистецькі змагання, у яких брали участь музики, поети й художники. Нагородами переможців було пальмове віття і вінки з плюща або дикого сельдерею. Немейська долина пишалася тим, що в одному із її змагань здобув перемогу у колісничних перемогах Алквіад, грецький полководець з Афін.

Панеллінські спортивні агони стали видатним явищем давньогрецької культури. Вони увійшли в національну систему виховання і духовні пріоритети, в елітарну частину державних свят.

Спортивні змагання в Олімпії й Дельфах, на Істмі й у Немейській долині були наглядним втіленням альянсу напруженої змагальності та високої етики стосунків. На всегрецьких змаганнях виховались десятки поколінь, їхню школу спортивного гарту й духовного змушніння пройшли тисячі людей.

Усегрецькі агони були яскравим і захоплюючим видовищем, бездоганим естетичним дійством. Вони переконливо демонстрували інтелектуальну, художню, креативну рекламу, її організаційні можливості та конструктивну роль.

Національні ігри увійшли у фольклор і народні передання, давньогрецьку літературу й мистецтво. Їхні поступальні чотирирічні ритми стали фундаментальною опорою античного буття, символом національного єднання і спільності еллінської культури.

Урочистості й спортивні та музичні змагання на аренах Олімпії і Дельф, Істми й Немеї набули в очах кожного грека ореолу священного дійства.

РОЗДІЛ VII

МІФОЛОГІЧНА СИМВОЛІКА ПАНЕЛІНГОВЬКИХ ЗМАГАНЬ

Всеелінські змагання огорнуті, як зазвичай у традиціях античних греків, міфами й легендами. Це посилювало їхню привабливість і духовне значення, моральну вартість здобутих перемог. До тих перемог атлетів наче доторкалися самі боги, надаючи їм святості.

Легенди давніх греків переказують: агони загалом люди запозичили від богів, бо ж їхнє вічне життя сповнене гострих протистоянь, напружених борінь, безлічі подвигів. Захоплюють і вражають також героїчні вчинки їхніх нащадків: Геракла, Прометея, Ахілла, Париса та інших знаменитих персонажів. За міфологічною версією, боги поклали початок і Олімпійським іграм.

Перші змагання влаштував не хто інший, як Зевс з нагоди своєї перемоги над Кроносом-батьком. Той ковтав власних дітей, щоб позбутися конкурентів на трон. Боротьбу за першість вели між собою Аполлон, Гермес, Діоніс та інші боги. Традиції богів продовжили Геракл і Пелоп, улюблені герої міфів і легенд стародавніх греків.

Атлети перших олімпіад змагалися з бігу на один стадій, близько двохсот метрів. Звідси узвичаїлась назва «стадіон». Уважають, що його довжина сягає шестисот ступенів Зевса і була наміряна самим Гераклом. Він закохався у дочку Евріта, міфічного володаря міста Ехалії. Правитель обіцяв видати Іолу лише за того звитяжця, котрий перемаже його та синів у стрільбі з лука. Легендарний герой викликав царя на герць, хоча й був його учнем у мистецтві стрільби, і переміг, як розповідає давньогрецький вчений Аполлотор, автор багатотомної праці про міфологію й релігію. Евріт же поразку визнав, але слова не

дотримав. Геракл вдався до сили й забрав Іолу з отчого дому та одружив з нею свого сина. Згодом цар загинув. За однією з численних версій, його вразив своєю стрілою Аполлон: Еврит начебто насмілювався змагатися з богом у влучній стрільбі.

Крім Еврита, у Геракла виявилось чимало спортивних наставників. Правити колісницею навчив Амфітріон, чоловік його матері Алкмени. Кастор, один з братів-близнюків Діоскурів, допоміг Гераклу оволодіти прийомами спортивної боротьби. Лін, син Аполлона, великий знавець музики, навчив героя вправно грати на кіфарі. Багато умінь і життєвої мудрості син Зевса і земної жінки Алкмени перейняв від фессалійського кентавра Хірона, з яким тісно дружив. Володіння багатьма спортивними навичками стало в нагоді Гераклу при здійсненні його дванадцяти подвигів.

Їхній повний цикл описав Піндар, співець великих звершень богів, героїв і атлетів-переможців. Давньогрецька традиція передала Гераклові протегування над гімнасіями й палестрами, у яких незмінно височіла його статуя.

До спортивних агонів Олімпії причетний Пелоп, внук Зевса, давньогрецький герой. Він став для Пелопоннесу епонімом, людиною, що дала йому ім'я. Поза цим з Пелопом пов'язаний ланцюг провинних вчинків. Порушивши правила честі, він здобув Олімпійську перемогу, трон царя і руку його доньки.

Цар Еномай мав на виданні дочку-красуню Гіпподамію, до якої линули женихи. Та оракул провістив володарю, що разом з весіллям дочки надійде і його смерть, тому правитель подбав про належні засоби перестороги.

Еномай заявив: Гіпподамія стане дружиною тому, хто випередить царську колісницю на перегонах. Одначе, претендент у зяті правителю ставав приреченим, якщо потерпить поразку на іподромі.

Володар мав міцну основу під свої розрахунки. У нього був досвідчений і надійний візничий Міртіл та баскі коні, що їх подарував своєму синові Арес, бог війни. Серця тринадцяти женихів вже були пробиті гострим списом Еномая.

Лише Пелоп виграв перегони, щоправда на крилатих конях Посейдона. І за допомогою Міртала: той замінив у колісниці

володаря металеву чеку на ерзац. На перегонах колісниця розбилась, Еномай загинув.

Візничий Міртіл пішов проти свого правителя, бо Пелоп пообіцяв йому половину царства й Гіпподамію в дружини на одну ніч. Коли ж візничий прийшов за обіцяним, то був скинутий у море.

Падаючи зі скелі, Міртіл прокляв Пелопа і весь його рід. Це мало тяжкі наслідки для молодого подружжя, їхніх дітей і нащадків. Родинні трагедії припинив бог-коваль Гефест, очистивши Пелопа від крові й прокляття Міртіла. Змагання ж Еномай та Пелопа стало прообразом колісничих перегонів на Олімпійських іграх.

У казковій історії Олімпії перші обриси реальних подій пов'язані з відновленням змагань після тривалої перерви. Заслугу приписують Іфіту, цареві Еліади. Поруч нього викарбувано ім'я спартанського законодавця Лікурга.

Правителі обох держав припинили війну, що точилася між ними, уклали мир та ознаменували його Олімпійськими іграми. Вони ж спільно виробили Статут загального, священного перемир'я з нагоди всегрецьких змагань в Олімпії.

За Статутом, освяченим волею Зевса, усі військові дії на теренах Еллади призупинялися. Області Еліда, на землях якої знаходиться Олімпія, надавався статус недоторканності. Жоден озброєний воїн не смів переступити її кордонів.

Піший і кінний люд, що прямував на агони, діставав право вільно пройти через території країн, які перебували у стані війни. Будь-які штучні перешкоди підпадали під серйозні санкції: відчутні штрафи, заборону на участь в Олімпійському суперництві, колективну обструкцію іншими державами.

Подібних кар зазнала Македонія за царя Філіппа, батька полководця Александра. Македонські вояки перешкоджали еллінам добратися до святилища Зевса. Грізний і запальний цар терпляче вислухав звинувачення Олімпійських суддів, сплатив обтяжливий штраф і виконав інші приписи.

Історик Павсаній відвідав Олімпію в останній чверті другого століття нової ери. Він згадує, що бачив у храмі Гери, серед різних національних реліквій, металевий диск Іфіта зі священними правилами Олімпійського перемир'я. Там викарбувано також ім'я

Лікурга, підкреслював Аристотель, обстоюючи думку, що Іфіт і Лікург — сучасники.

Олімпія — стародавнє святилище, давно знане на Пелопоннесі. Уже Гомер в «Ліаді» пише про змагання колісниць-квадриг, що їх влаштовують мешканці Еліди. Туди прибували зі своїми квадригами й гості з інших регіонів півострова.

Гомер розповідає: пілоський цар Нелей, син Посейдона, надіслав і свою четвірку добірних коней та колісницю для участі в перегонах. Авгіт, елідський володар, перехопив квадригу й забрав її у свої володіння, а візника з батогом відпустив.

Це той самий цар, якому Геракл вичистив занедбані стайні, спрямувавши туди води Алфея. Правитель ошукав героя, не оплатив його сьомий подвиг і між ними спалахнула війна.

Епічні поеми Гомера — найперше з відомих літературних джерел, у якому розповідається про спортивні агони Стародавньої Греції. Гомерівські герої ведуть змагання в бігові, метанні диску й списа, стрільбі з лука, колісничних перегонах. Яскраві картини спортивних дійств, зображені геніальним словом Гомера, стали притягальним і вічним надбанням людського духу.

В античній культурі Олімпія постає зрілим ансамблем національних святинь. Різні джерела інформації узгоджено розповідають про давній храм матері богів Реї, храмовий комплекс богині Гери — Герайон, святилище Зевса та ряд інших культових осередків.

Вони розташувались біля підніжжя гори Кроній, у затишній долині річки Алфей. Ця територія мала назву Священного гаю — Альтіс. Зосередженням його духовності було святилище Зевса, наймогутнішого бога стародавніх греків.

Святиню заснував Геракл і на честь свого батька, як говорять перекази, запровадив спортивні агони, які принесли Олімпії вітчизняну та світову славу. Про культовий центр Зевса та Олімпійські ігри писали античні поети і вчені, їхнє існування засвідчують матеріальні рештки далекої давнини.

У Герайоні, як докладно розповідає Павсаній, зберігалось чимало реліквій, причетних до Олімпії та її всегрецьких змагань.

Крім диску Іфіта з текстом священного перемир'я, історик називає ложе цариці Гіпподамії, дружини Пелопа.

У храмі стояв також стіл художньої роботи з коштовного дерева, золота й слонової кістки. Його виготовив Колот, майстер торевтики, тобто фахівець з рельєфних зображень. На нього олімпійські судді клали нагородні вінки з оливи перед врученням атлетам-переможцям.

Перший давній храм Зевса був поруйнований землетрусом. Нова мармурова будівля з потужними колонами й високими мідними дверима постала на пожертви усїєї Греції.

Про дванадцять подвигів Геракла розповідали барельєфні плити на зовнішніх стінах споруди. На головному фронтоні зображена скульптурна композиція, яка передає змагання на колісницях між Пелопом та Еномаєм.

Статуя Зевса в олімпійському храмі роботи Фідія — одне із семи чудес світу. Еллада пишалася творінням свого генія. Нещасна та людина, вважали греки, хто не бачив Зевса в Олімпії.

Вони, напевне, мали рацію. Це грандіозна художня композиція вишуканої мистецької роботи. Корпус бога-громовержця вирізано з дерева й обкладено пластинами із слонової кістки рожевого кольору, від чого все тіло здавалося живим.

Величезний трон, на якому сидів Зевс, був позолочений. Із чистого золота вироблено накидку, яка вкривала частину тіла; скіпетр з орлом, символ верховної влади у лівій руці; статуетка Ніки, богині перемоги, на розпростертій долоні правої руки.

Опору, на якій спочивали ноги Зевса, підтримували два скульптурних леви. Тронні рельєфи передавали різні епізоди міфологічної історії. Там було зображено чотири танцюючі Богині перемоги, подвиги Геракла і Тесея, боротьбу кентаврів з лапітами, хоробрим фессалійським плем'ям.

Образ Зевса сповнений гідності й величі. Скульптурна композиція прославляла його та Елладу; її оздоблення підносило й хвалу Олімпійським іграм. Голову Зевса коронував Олімпійський вінок з оливи. Вісім атлетів в ансамблі композиції символізували спортивні змагання з Олімпійської програми.

Зевс на троні — могутній, грізний бог. Такий, яким описував його Гомер; образ, що запав у вразливу душу юного Фідія і завжди бентежив її. Олімпійський Громовержець як скульптурний твір — художня довершеність, усіма визнана. Таким він постає з історичних описів Павсанія та гравюр на античних монетах і геммах, коштовних прикрасах. Про Фідій-скульптора ще в Античності ходили легенди, ніби сам бог-громовержець зійшов на землю, щоб позувати для скульптора.

На самому троні бога Фідій зобразив промовисту композицію з трьох Ор. Це дочки Зевса й Феміди, богині пір року й суспільного ладу. Евномія символізувала законність і порядок, Діка — справедливість, Ейрена — мир.

За давнім епосом Ори — служниці Зевса, що відчиняють і зачиняють небесну браму. Вони ж уособлювали й періодичність настання Олімпійських змагань. Ори були натхненням багатьох античних поетів. Їхні образи майстерно вжив Піндар у хвалебній оді Псавмію Камаринському за перемогу в змаганні колісниць, запряжених мулами.

Визначна культова пам'ятка Олімпії — шість подвійних вівтарів, що символізували дванадцять богів: Зевс — Посейдон, Гера — Афіна, Гермес — Аполлон, Кронос — Рея, Харити, богині вроди — Діоніс. Шостий вівтар був присвячений Артеміді та Алфею, богові олімпійської річки, яка по дорозі до Іонічного моря двічі зникала під землею і виринала знову.

За переданнями, подвійні вівтарі поставив Геракл. Вони були у великій шані, але мало хто з учасників свят приносив пожертви до усіх шести. Ця процедура мала складну обрядовість і була дуже затратною.

Інформативні джерела повідомляють про багато знакових пам'ятників Олімпії: скульптурну групу «Гермес з маленьким Діонісом», вірогідно роботи Праксителя чи когось із його нащадків; скульптура цариці Олімпіади, матері Александра Македонського, виконана із золота й слонової кістки. Серед безцінних реліквій і бойовий шолом Мільтіада з марафонського поля бою.

Давньогрецький географ Страбон згадує про золоту статую Зевса. Її поставили в Альтісі на кошти синів Кіпсела, правителя

Коринфа. В Олімпії загалом панував культ Зевса. Він наглядно втілювався у скульптурних творах, присвячених йому. Докладно оповідає про це Павсаній.

Скульптурний пам'ятник богові-громовержцю стояв у будівлі Народних зібрань. У нього своє, специфічне призначення: вселяти страх порушникам законів і правил Олімпійських змагань. Епітет Зевса у цьому зображенні — **«Зберігач присягань»**. У кожній руці він тримав страхітливі блискавки, здатні обернутися карою.

Саме перед цією скульптурою атлети, їхні близькі й спортивні наставники виголошували клятву в тому, що не мають за собою жодної вини у порушенні звичаїв і правил Олімпійських змагань. Атлети ж додатково приносили клятву в тому, що вони десять місяців поспіль сумлінно виконували усі правила системних тренувань.

До клятви приводили й тих, хто відбирав хлопчиків для змагань, а також лошат. Від них звучало запевнення: все зроблено по справедливості й без підкупу, а причини допуску чи не допуску до змагань будуть збережені у таємниці

В ногах у Зевса — зберігача присягань лежала мідна дощечка. Напис на ній в елегантних віршах мав застрашити тих, хто вдається до неправдивої клятви або порушує її.

Павсаній описує оригінальну, самобутню Олімпійську «колонію» скульптурних пам'ятників Зевсу. Вона стояла поблизу дороги на стадіон, біля самого підніжжя гори Кроній. Ціла поема в камені, застережна розмова з атлетами.

Статуй багато, усі вони з міді, дорогоцінного тоді металу. Вартість матеріалу й роботи оплачували атлети, на яких судді Олімпійських змагань наклали штраф за порушення спортивних правил і клятви Зевсу — зберігачу присягань.

Перші шість пам'ятників, як довідався історик, були поставлені у дев'яносто восьму олімпіаду. Кажуть, доти не було зафіксовано серйозних переступів олімпійських правил і суспільної моралі.

І як грім з ясного неба атлет Евпал із Фессалії був викритий у тяжкому злочині. Він підкупив грошима своїх суперників на

рингу, щоб ті піддалися йому. Серед зваблених був і Форміон з Галікарнасу, переможець попередньої олімпіади.

Евпал і кулачні бійці, яких він підкупив, відкрили рахунок штрафним санкціям проти несумлінних учасників змагань. Переслідуючи зло, давні греки, зазвичай, вдавалися до мистецьких форм і потенціалу їхніх естетично-виховних впливів.

Чотири статуї із шести мали супровід віршованими текстами. Перший вірш твердо нагадував, що перемогу в Олімпії здобувають вправністю ніг і напругою тіла, а не тугим гаманцем.

Друга статуя розповідає у віршах про те, що є поставленою на честь бога. Вона засвідчує богобоязливу вдачу мешканців Еліди і мусить сприйматися як ввічливе запрошення учасникам спортивних агонів коректно ставитися до чинних правил суперництва.

Два наступні тексти господарі Олімпійських змагань присвятили самі собі. Елійці, сказано там, безсумнівно заслуговують похвали за те, що рішуче покарали кулачних бійців за їхню провину. До цього додається окреме зауваження. Суть його в тому, що всі шість статуй повинні стати наочним повчанням для еллінів: ніхто не сміє купувати перемогу в Олімпійських іграх, а тільки здобувати її.

Через чотирнадцять олімпіад історія з підкупом повторилася. Каліпп, атлет із Афін, підкупив своїх суперників у змаганні з пентатлону — п'ятиборства, особливо улюбленого глядачами. На Каліппа й співучасників судді наклали великий штраф. Ображені Афіни надіслали на перемовини до Олімпії Гіперіда, свого видатного оратора, учня філософа Ісократу, а можливо й самого Платона. Він мав переконати елійців, щоб ті не брали штрафу з афінян.

Олімпія витримала дипломатичний та психологічний тиск і не піддалася йому. Гіперід був уповноважений заявити на це: «Афіни штрафу платити не будуть і їхньої ноги більше не буде на змаганнях».

Афіняни потому звернулися за порадою до Аполлона, Дельфійського бога. Оракул був однозначним: штраф треба негайно заплатити, інакше на провіщення з Дельф годі

сподіватися. На виплачені штрафні гроші елійці додали до свого пантеону ще шість мідних статуй Зевса.

І знову віршовані тексти до них, багато в чому аналогічні попереднім. Основні мотиви: скульптурні зображення поставлено з нагоди віщувань Дельфійського оракула, якими схвалювались дії елійських суддів щодо борців-пентатлів; елійці гідні похвали за твердість і непоступливість у своїх рішеннях. Вкотре наголошується, що Олімпійські змагання — це суперництво в доблесті, а не багатстві.

Тринадцята й чотирнадцята мідні статуї Зевса були споруджені на штрафні надходження від борців. Їх імен не зазначено, а традиційні написи до скульптур збереглися. В одній говориться, що посланці Родосу «заплатили гроші Зевсу Олімпійському» за провину одного з їхніх атлетів.

Другий напис повідомляє, що статуя над ним зобов'язана своєю появою грошовим штрафам. Їх заплатили борці за те, що вдалися до підкупу і програвали супернику за хабар.

Пантеон бронзових пам'ятників Зевсу поповнила скульптура, яку оплатив Аполлоній з єгипетської Александрії. Атлет не брав хабарів за перемогу і сам не давав їх. Він спізнився на змагання і не був допущений до участі в них.

Аполлоній став настирно домагатися олімпійського рингу. Навів суддям вагомі причини: на шляху до Олімпії він зустрівся з бурєю на морі і мусив перечекати негоду на Кікладських островах.

Цю версію рішуче заперечив Гераклід, земляк атлета. Він теж плив цим маршрутом, море було спокійним. Аполлоній запізнився тому, що зробив зупинку в Іонії. Там виступив на змаганнях, щоб заробити грошей. Спортивні судді остаточно виключили майстра легенд від участі в агонах. Цей дисциплінарний захід застосували й до інших атлетів, які вчасно не прибули до Олімпії. За збігом обставин усі вони виявилися кулачними бійцями. Перемога дісталася Геракліду «без куряви», чистою, бо на рингу він був сам. Коли його нагороджували, Аполлоній накинувся на переможця й почав збиткуватися. Судді поклали на карб недисциплінованого александрійця і те, що він посягнув на статус недоторканності людини, коронованої

Олімпійським вінком. Сума грошових стягнень відчутно побільшала.

Дві статуї Громовержця з'явилися майже перед самою експедицією Павсанія. Протиправні дії вчинили двоє кулачних бійців. Уже на останньому етапі боротьби за перемогу суперники були викриті в тому, що уклали між собою «підкилимну» угоду. Особливе обурення олімпійців і вболівальників викликало те, що один із порушників правил і етики змагань був елієць. Доти репутація господарів Олімпійських агонів була бездоганною.

Непошану до Зевса явив елієць Дамонік: надто хотілося побачити оливковий вінк на голові сина Поліктора. Його суперник — атлет Сосандр із Смирни. Дамонік підкупив його батька, теж Сосандра. Коли аферу було викрито, судді наклали грошове стягнення на батьків-змовників. Сини вже зазнали кари ганьбою й знеціненням результатів безчесного поєдинку.

Зевсові статуї на гроші Дамоніка й Сосандра були винесені за межі пантеону. Одну поставили в приміщенні елійського гімнасію, іншу — в Альтісі перед так званою Картинною галереєю: у давнину на її стінах були намальовані картини.

Атлет Сарапіон з Александрії потрапив до історії Олімпійських агонів не з парадного входу. Він був покараний за втрату мужності. Це єдиний олімпієць, який заплямував себе страхом. Сарапіон готувався виступити у багатоборстві, пройшов усі олімпійські процедури, а коли ж побачив суперників, з якими мав помірятися силами, злякався. За день до початку змагань александрієць вирішив накивати п'ятами. Довідавшись про це, судді увінчали його штрафом на бронзову статую зневажному Зевсу.

Павсаній скрупульозно уважний до нюансів, він помічає і сумлінно фіксує їх, а для історії ці деталі зберігають вартісну інформацію. Вони допомагають також скласти повніше уявлення і про культуру та інтелект античної реклами, її діяльну душу.

Історик порівнює афінський Акрополь і Священний гай в Олімпії. На Акрополі, каже він, усі культові споруди: храми,

будівлі, вівтарі — є приношеннями людей богині Афіні, захисниці міста.

Інакше в олімпійському Альтісі. Тут багато різних присвячень Зевсу: храми, скульптурні зображення, священні атрибути бога. А в сусідстві з ними розмістилися статуї олімпійців. Вони сприймаються як споруджені самим богом у нагороду смертним людям за здобуту перемогу.

Допитливий історик записує, що на металевому диску Іфіта викарбувано текст саме того перемир'я, яке проголошували елійці з нагоди Олімпійських змагань. Оливкові нагородні вінки виотовлялись завчасно, вони зберігалися на столі з золота і слонової кістки у храмі Гери.

У Герайоні було, розповідає Павсаній, багато статуй богів Олімпу: Зевса і Гери, Матері богів Реї і Гермеса, Аполлона з Артемідією. За ними, на другому плані — спортивні агони, представлені в скульптурних образах. На лівому крилі стояли: Асклепій і Гігія, або Здоров'я, одна з його дочок; Арес, і поруч із ним — сцени змагань. На іншому крилі — Плутон з ключами від підземного царства і Діоніс, дружина Аїда Персефона і дві німфи, одна з яких несла м'яч...

Павсаній встиг побачити на власні очі перегони колісниць. Він стверджує, що доріжка іподрому мала довжину сімсот сімдесят метрів, і об'їхати її треба було дванадцять разів. При великій швидкості це небезпечно, особливо на закрутах. Зіткнення найчастіше траплялися саме там.

Колісниці мчали шалено, у глядачів перехоплювало подих. Візничі правили кіньми, стоячи на колісниці і вони були вправні у своєму ремеслі. Ці мужні люди, заробляючи на хліб, ризикували собою. Та переможцем на змаганнях вважали не візничого, найнятого за плату, а власника коней. Звідси й олімпійські курйози з титулом чемпіонів у колісничних перегонах.

Розповідають про багатого мешканця Афін, який надіслав до Олімпії сім квадриг на одні змагання. Ще й добув собі Олімпійську славу: його колісниці, запряжені четвернею коней посіли перше, друге й четверте призові місця. Припускають, що цим винятковим щасливцем був Алківіад.

У подібний спосіб першою Олімпійською чемпіонкою стала Кіниска, рідна сестра спартанського царя Аргесілая II. Її колісницю прудкі коні першою доставили на фініш.

Античні греки призвичаїлись до такого порядку визначення переможців колісничних змагань. Традиція не вбачала тут порушення чистого сумління перед богом і людьми. Тому й ставили пам'ятники насамперед переможцям, але також і візничим, і коням. Стародавні греки вважали це справедливим. Хто думав інакше, вони відповідали словами поета Вакхіліда — «скатертю дорога».

До подій-курйозів Олімпії зараховують і несподівану появу на арені жінки, серед голих атлетів. Ференіка з Родосу — антитеза суворим олімпійським правилам щодо жінок. Суспільна мораль дбайливо охороняла їх від усіляких спокус.

Ференіка була дочкою уславленого чемпіона з боротьби. Тепер на олімпійську арену вийшов її син. Мати, вбрана «під атлета», невпізнаною пройшла повз вартових, щоб подивитись на його виступ. Коли син притиснув суперника до килиму, Ференіка не стримала емоцій. Вона миттю опинилася поруч, жестами, голосом, танцями радості підтримуючи борця.

Судді запідозрили чисто жіноче поведження. Перевірка успішно довела їхню прозорливість. Ференіку схопили, суд призначив їй страту. І тут, за переказами, з неба злетів Геракл. Він довів суддям і присутнім, що жінка з Родосу належить до його роду-племені. Матір нового чемпіона виправдали. Тільки віднині атлети й спортивні наставники мусили проходити повз варту без нічого — для надійної профілактики.

Олімпійська традиція прописала в нагородному репертуарі величальну пісню для чемпіона — на честь його спортивного подвигу. Вона звучала у виконанні хору одразу після змагань, після завершення тріумфальної ходи. Часом це була персоніфікована пісня, написана кимось із поетів під час самих агонів. Здебільшого ж для кожного звучала універсальна «Тенелла». Звукове наслідування пісні, всього на два рядки: «Тенелла, тенелла, тенелла // Переможцю слава!» Величальна «Тенелла» була створена, як гадають, поетом-ліриком Археолохом, сином аристократа й рабині, і являє собою стисле

славлення Гераклу. Ровесниця перших Олімпійських ігор, вона пережила віки. Виконувалася й тоді, коли вже існували складні пісенні композиції Симоніда й Піндара. Вона, власне, була їхньою предтечею.

Греки доби Античності вважали, що змагатися в силі, швидкості і вправності їм заповідав сам громовержець Зевс. У ритмі чотирьох років вони поспішали зі всіх усюд до його святилища в Олімпії, щоб виконати заповіт бога. Всегрецькі змагання сприймалися як громадянська акція і доблесний чин.

У народних переказах, давньому епосі Олімпія поставала спадкоємницею великих історичних і духовних традицій. Їх творили боги й герої національних міфів і легенд. Нові сторінки додавала звитяга учасників спортивних агонів. За Олімпійськими змаганнями велося й грецьке літочислення.

Глядачів і атлетів вабив до себе Священний гай Зевса — Альтіс, храм Матері богів і Герайон з його національними й спортивними реліквіями. Прибулі склали шану верховному богові на троні, втіленому у величній скульптурній постаті, мистецькому чудові світу.

Біля підніжжя гори Кроній урочисто проголошувалось національне примирення. Завмирили військові сутички та конфлікти. Звістку про священне перемир'я несли гарольди у всі кінці еллінського світу. Атлетів і гостей вітало вже мирне небо. Воно ясніло спокоєм впродовж усіх змагань, що відбувалися під опікою Зевса.

Атлети йшли до Олімпії за славою, визнанням, рядком в історії. За тим, щоб зійти на п'єдестал пошани нагородженими вінком з оливи, почути спрямовану на себе «Тенеллу», а на батьківщині — замовну хвалебну оду, підвестися пам'ятником у святилищі Зевса і стати знаним у всій Елладі. За все це готові були змагатися у спортивних поєдинках, міряться силами й чесно перемагати.

Вболівальники линули до Олімпійських святинь за незабутніми враженнями. П'ять щасливих днів вони сподівалися провести на трибунах олімпійських стадіонів. Вони були глядачами яскравих видовищ, напружених змагань, щасливих перемог і прикрих поразок.

Гостей і мешканців вражала унікальна духовність, неповторна аура Олімпії. Тут усі були рівноправними глядачами й коментаторами спортивних подій, вели жваві дискусії й заводили нові знайомства. Повсюдно панувала розкіш спілкування: при агонах, спільних розвагах, прогулянках і бенкетах.

На Олімпійських іграх охоплювало чуття глибоких національних уз, еллінської спільності у мові, обрядах і віруваннях, культурі. Міцніло усвідомлення єдиної Батьківщини для народу, поділеного на міста-держави, метрополію і колонії. Це давало знати про себе уже в мирний час, а особливо ж у трагічних випробуваннях греко-перських війн.

У всіх перипетіях панеллінських змагань на землі священної Олімпії була всеохожно задіяна реклама. З упевненістю можна стверджувати: без всеохоплюючої, креативної реклами Олімпійські ігри навряд чи набули б такої стійкості і слави, стали знаковим явищем давньогрецької культури. І хто знає, чи відродилися б у Новому часі як символ, всеохоплююча ідея і планетарне дійство.

Піфійські ігри асоціюються з потужним комплексом Дельфійських святинь і запроваджені на честь Аполлона. Передання говорять про те, що бог сонячного світла, краси та покровитель мистецтв сам і започаткував їх. Привід був поважний: Аполлон переміг і знешкодив змія-страховиська Пітона.

Дракон ховався на території святилища, або влаштував засідки біля дороги до нього, тому й складав неабияку загрозу для прочан, шанувальників бога. Аполлон закопав убитого Пітона під священним каменем-омфалом. Камінь, вірогідно метеорит, був установлений самим Зевсом і вважався центром землі. У мистецтві цей мотив часто відтворюється: Аполлон, його храм і омфал, на якому сидить у задумі бог.

Піфійські ігри, великі змагання давнини, найбільш значні після Олімпії, згадуються у Геродота, Плутарха, Діодора та інших стародавніх авторів. Хвальні пісні переможцям агонів складав Піндар.

Лейтмотив Піфійських змагань — пеани, вдячні пісні Дельфійському богові. Найвища нагорода атлета — вінок з

галузок лавру, дерева Аполлона. Звичай увінчувати переможця лавровим вінком увійшов у сучасність з духовної традиції Дельф, ширше — усієї давньогрецької культури.

Міфологічна картина всегрецьких змагань на Істмі вирує різними версіями. Легендарна історія називає засновником Істмійських агонів Посейдона. Його святилище було в Коринфі. Син Кроноса й Реї, рідний брат Зевса вважався головним богом морів і мореплавства. Богіві могутніх стихій поклонявся увесь давньогрецький світ. Портові міста неодмінно споруджували жертвовники Посейдонові і його статуї. Перші Істмійські змагання він справив у пам'ять Мелікерта, який загинув у морі.

Інша міфологічна гіпотеза стверджує: Істмійські ігри започаткував Сізіф, володар заснованого ним Коринфу. Так повеліли йому nereїди вже після того, як цар знайшов тіло свого небожа Мелікерта і поховав його.

Хто ж він, цей утаємничений Мелікерт? Син Атаманта, фессалійського царя та його дружини Іно. Мати й син вимушені були рятуватися втечею на море від шалу Атаманта, що його наслала Гера. Утікачів прийняли під свою опіку nereїди, морські німфи. Іно стала морською богинею під іменем Левкотея, а Мелікерт — морським божеством, прибравши ім'я Палемона, що зробило його відомішим.

Сізіф також спорудив на Істмі храм Мелікерта — Палемона і прикрасив його статуями Посейдона, Левкотеї і Палемона. На монетах багатьох давньогрецьких міст зустрічаються зображення Мелікерта в образі хлопчика, що сидить на дельфіні або бавиться у колі морських божеств.

Наступний переказ віддає пальму першості Тесею. Це він, легендарний герой, заснував усегрецькі змагання на морському перешийку біля Коринфу. Сталося це після чергового подвигу героя і на його честь. Тесей переміг у двобої небезпечного розбійника Скірона. Той нападав на подорожніх і грабував їх, брав людей у полон і збиткувався над ними. Це відбувалося на прикордонні між Аттикою та Мегарою.

Скірон примушував полонених принизливо мити його розбійницькі ноги. Щойно невірники починали це робити,

зухвалець скидав їх у море. Там на жертву уже чатувала гігантська черепаха-людодід.

Знаною є й інша інтерпретація подвигу Тесея та початку Істмійських змагань. На Коринфському перешийку, тобто на Істмі, людям не давав спокою розбійник Сініс: нападав на них, розоряв, чинив самосуд. Вироки смерті Сініс виносив невблаганно і виконував їх у жажливий спосіб. Він нагинав два сусідні дерева, прив'язував жертву до їхніх верхів'їв і відпускав. Випростовуючись, дерево розривало приреченого навпіл.

Тесеєм укоротив розбійникові життя, хоча, як з'ясувалося, Сініс був йому родичем по материнській лінії. Герой-переможець прийняв очищення від крові на своїх руках перед вівтарем Зевса і на згадку про перемогу запровадив Істмійські ігри.

Агонами опікувалася влада і людність Коринфу. Почесне представництво на них і кращі глядацькі місця мали афіняни — за подвиги й заслуги їхнього героя. Після зруйнування Коринфу військом римлян, омофор над Істмійськими іграми перебрав Сікіон, місто вправних ремісників і художників.

Дослідники, які більше довіряють фактологічним подіям, схильні вважати, що Істмійські ігри заснував правитель Коринфу Періандр. Антична традиція у свою пізню добу долучала його до Семи давньогрецьких мудреців. За правління Періандра Коринф став потужним центром ремесел і торгівлі, керамічних виробів. Тут була заборонена торгівля рабами, діяв закон проти розкоші, селяни полісу дістали земельні наділи. Наука й мистецтво мали сприятливі умови для розвитку.

Періандр з братами передав до Олімпії золоту статую Зевса, а також інші посвятні дари. Серед них була й так звана скринька Кіпсела. За переказами, вона колись врятувала життя майбутнього тирана, батька Періандра.

Дитину шукали підслані вбивники. Мати-цариця сховала немовля в маленьку скриню. Відтоді ім'я Лар, скринька, або Кіпсел закріпилося за володарем Коринфу назавжди.

Лар Кіпсела — коштовний мистецький виріб. Вірогідно, був прикрашений рельєфними зображеннями й інкрустований з використанням золота, слонової кістки й кедрового дерева.

Підстави для такого висновку дають зображення скриньки Кіпсела, що представлені на античних вазах.

Немейські всегрецькі ігри були ніби новим виданням Олімпійських змагань і теж проводилися на честь Зевса. У нагороду переможці діставали таку ж саму пальмову вітку й вінок, тільки іншого виготовлення: замість оливи — плющ або соснове галуззя.

Міфологічна база у Немейських агонах своя, самостійна. Панують дві основні версії. Змагання заснував Адраст — за однією версією; за іншою — Геракл на згадку про сутичку з Немейським левом.

Адраст — цар Аргосу, за грецькою міфологією. З його сестрою Еріфілою одружився славетний віщун Амфіарай. Він то ворогував, то мирився у злагоді зі своїм родичем. Про життя Адраста склалося багато міфів. Особливо про очолюваний ним похід проти семибрамних Фів. Семеро вождів аргівського війська виступили на війну, до якої їх підбурив Полінік, зять царя. Син Едіпа Полінік мав правити Фівами по черзі зі своїм братом Етеоклом, але той порушив угоду. Полінік подався до Аргосу, де знайшов притулок у царя. Адраст віддав за нього свою дочку Аргію.

Тесть і зять порозумілися й вирішили поборотися за царський трон у Фівах. Похід Семи став фактом. Незважаючи на те, що Амфіарай, теж учасник, віщував загибель усім, крім Адраста. Про нещастя застерігали й інші знамення: на грозовому небі ніхто не помітив блискавок Зевса. Уже в поході Семеро учасників стали свідками смерті Офельта, малолітнього сина Немейського царя.

Сталося це не без їхньої провини. Учасники походу звернулися до незнайомої жінки, яка бавила хлопчика, показати дорогу до найближчого джерела води. Гіпсіпіла на мить відійшла з ними від царевича. У густій траві до Офельта підповзла змія і смертельно ужалила його. Вражені побаченим, військовики дійшли думки, якщо повернуться живими, запровадять священні ігри в пам'ять юного царевича.

Семеро проти Фів загинули, як і наврочив Амфіарай. Тільки Адраста крилатий кінь виніс живим з поля битви. Через десяток

літ він знову піде до Фів уже на чолі так званих епігонів, синів загиблих вождів, і доможеться перемоги.

Немейські ігри — це пам'ять трагічно загиблого Офельту; і легендарним учасникам походу Семи; і здобутій перемозі Аргівського царя. Складне нашарування підстав і стимулів. Як складним є саме життя, і кожне явище та подія в ньому.

Імпозантно виглядає й версія про Геракла-засновника Немейських агонів. Син Зевса й Алкмени здійснив у Немейській долині свій перший подвиг — знешкодив лева, страхітливого хижака. Звір був породженням велетнів-потвор Тіфона, уособлення руйнівних сил, та Єхидни, напівжинки-напівзмії. Він мав тіло, невразливе для ударів і безкарно нападав на людей, нищив їхню худобу, наганяв жаху на все живе. Геракл загнав хижака у тісну печеру й там задушив його. Непросто далася перемога, про неї завжди нагадувала шкура поверженого звіра. Вона стала постійним атрибутом героя, його одягом.

Подвиг сина вшанував і Зевс-громовержець, перетворивши Немейського лева на сузір'я. Влаштування усегрецьких змагань на честь пам'ятної перемоги — вмотивований крок у ряду уславлень Геракла, улюбленого героя стародавніх греків і їхньої міфології.

У Немеї дотепер збереглися від доби Античності руїни стадіону. На виду у нього місто проводить раз на чотири роки спортивні змагання. Їхній ритм збігається з Олімпійськими іграми, що є стійким нагадуванням про минулу велич, національну і вселюдську давність культури, про її поезію і казковість, окриленість нею людського духу й творчої фантазії.

Про народ, який творив легенди і сам перетворився на легенду, на Александрійський маяк, мистецьке чудо світу, що з далечі віків продовжує осявати шлях у майбутнє.

РОЗДІЛ VIII

ЕПІНІКІЇ ЯК РЕКЛАМНИЙ ЖАНР

Панеллінські ігри стали подіями широкого профілю. Вони зосереджували в собі багато значень: символу національної єдності; торжества спортивної доблесті, фізичної сили і вправності, публічно явлених; гармонії стійкого духу і досконалого тіла; коронації атлетів на видатних громадян Батьківщини.

Всегрецькі святкування своїм змістом і естетикою нагадували живі мистецькі твори. У них, за еллінською ментальністю, переважали художні ритми і вишукані пропорції. Спортивні агони усім своїм наповненням давали також творчий імпульс багатьом митцям.

На тематиці олімпійських та інших змагань національного виміру склався, зокрема, самобутній вид поетичної лірики — епінікіїв. Це похвальні оди атлетам-переможцям для урочистого хорового співу на їхню честь. Епінікії переможцям творили найвидатніші поети-лірики Еллади. Симонід Кеоський, Піндар і Вакхлід були включені вже в елліністичну добу у канонічний список Дев'яти ліриків. Його склали визнані вчені Александрії. Вони ж підготували повне видання їхніх творів, з якими час повівся неблаганно.

Правомірно також зарахувати епінікії до специфічного жанру рекламного креативу. Вони поетично оспівують, підносять у мистецтво доблесть людей, які зійшли на п'єдестал пошани в Олімпії чи Дельфах, Істмі або Немеї, перемігши своїх супротивників на агонах у відкритих і чесних поєдинках.

Жанровий пріоритет пов'язують також з іменем поета Івіка, теж з канонічного списку Дев'яти ліриків. Його перу належить найдавніша з відомих хорових пісень, присвячена Полікрату Самоському чи може його синові за перемогу на агонах. Соціальне замовлення надійшло поетові від придворного оточення правителя.

Перекази сполучили ім'я поета з Олімпійською славою, але у трагічному ракурсі. **«Немає жайворонка без чубчика»**, — нагадав Симонід Кеоський. Так само не буває й поета без хиткого шлейфу легенд за собою. Найбільш знана з них сумна й нещадна. Поет начебто загинув від рук розбійників на дорозі до Коринфу, куди поспішав глядачем Істмійських змагань. Вмираючи, він побачив у синьому небі журавлів, що летіли у вирій. **«Станьте моїми месниками»**, — благав їх поет.

Ватага глумливо розсміялася й рушила до міста. Споглядаючи агони, до яких не судилося дійти Івікові, один із розбійників знову угледів журавлів над головою. Звернувся до решти: *«Погляньте, он летять Івікові месники»*. Знущальні слова були почуті глядачами-сусідами. Вони й здійняли тривогу, затримали підозрілих. На слідстві ті зізналися у скоєному. **Вислів «Івікові журавлі» став давньогрецьким афоризмом, поетичним образом заступництва богів і неминучості відплати за злочин.**

У баладі «Івікові журавлі» легендарний образ поета відтворив Ф.Шиллер. Донині співіснують поруч дві історичні реальності: надмогильна плита з епітафією в італійській Регії, рідному місті Івіка, й елегійна розповідь про його загибель на коринфській дорозі. Очевидність похмурої прози й поетичність легендарної оповіді. Співтворцям рекламного мистецтва важливо знати: обидві, здавалось би зовсім несумісні версії мають своїх adeptів і момент істини відкривають для себе у взаємовиключних сюжетах.

Автори епінікіїв — справжні майстри, які мають власний стиль, неповторну манеру письма. Вони яскраві особистості, видатні митці, великі поетичні обдарування. Їх поєднує спільна тематика і схожість внутрішньої структури похвальних од.

Та все ж літературна традиція віддала першість Піндару. Уродженець семивратних Фів мав неймовірну славу. Переможці Олімпійських чи інших всегрецьких змагань вважали за виняткову честь замовити у нього похвальну оду.

Непохитне кредо поета — **«Усе від бога // від бога й принада пісень»**. Чи й не всі епінікії Піндара — поетичні шедеври, покладені на музику. У них потужний розмах світоглядної думки, високість естетичних критеріїв,

оригінальність і сміливість метафор. Похвальні оди атлетам — вишукані взірці рекламного мистецтва. На п'єдестал найвищої суспільної пошани поет підносить людину, чия доблесть явлена на спортивних аренах. Зусиллями духу й тренованого тіла атлет досягає звитяги — першим приходять на фініш і приймає вдячний вінок перемоги.

Тільки ця винятковість дозволяє щасливцю замовити оду на свою честь у найвидатнішого лірика Еллади. Ім'я переможця через його поезію назавжди переходить на уста громадян держави-полісу і всієї Греції.

Рекламна піар-акція найвищої художньої проби сягає далеко за межі особистих амбіцій і набирає суспільного звучання.

Вона поповнює галерею національних героїв, щоразу вводить у духовне буття новий яскравий персонаж з власною біографією і людською неповторністю. Уся Еллада довідується про ще одного достойного громадянина, землю, де він побачив світ, про рід, що виплекав його і підготував до спортивного подвигу.

Від вогню — вогонь. Кожна розповідь про видатного атлета — талановитий і самодостатній художній твір у бездоганній естетиці. Розмаїтий світ поетичних роздумів, філософських узагальнень, крилатих афоризмів і змістовних сентенцій.

Сорок п'ять епікія Піндара, що збереглися, увічнили для людства імена переможців масштабних змагань і увійшли в давньогрецьку художню скарбницю. І це лише невелика частка того, що створив на цій ниві грецький художній геній.

Композиція хвалебної оди включала у Піндара три органічно важливих аспекти: хвалу переможцю, неодмінно з міфологічними аналогіями; похвалу його малій батьківщині, подану через призму міфологічних сюжетів; звеличення роду через світську історію й міфологію.

Багатоступеневе входження атлета-переможця в поетичну легенду ставало тривким і надійним. Він віднаходив свою нішу в анналах давньогрецької історії, у духовному просторі батьківщини, як боги і герої Еллади, набував право на вічність.

Піндар творив у переконанні, що **«слово живе довше, ніж діло»**. Ця віра в стихійну силу мови і реальне відчуття її пульсує у творчій

винахідливості поета, віддзеркалює у ритмічному рисунку образів, піднесенні й ораторській виразності слова. Так створювалися скульптурно різьблені профілі рекламованих персонажів героїчних сучасників поета двадцять п'ять століть тому.

На рівень доблесного подвигу самого атлета поет підносить і його рід, часом поіменно називає когось із рідних, деколи й спортивних наставників. У Немейському епінікій Алкімиду Егінському Піндар зазначає, що його герой-внук Праксидаманта, правнук Сокліда, учень Мелесія. Він виконує, безперечно, волю свого замовника. Алкімід здобув перемогу в змаганні юних борців. Тим самим він примножив звитягу попередників зі свого, «здавна славного» роду Васидів. У вервечці поколінь, через віки цей рід, за словами поета, «пливе під тягарем похвали».

Перемога на всегрецьких змаганнях мала потужну моральну силу. Вона збагачувала попередню славу роду, або повертала її, якщо в минулому вона була заплямована якимись суспільними провинами.

В Істмійській оді атлетові на ім'я Геродот, за перемогу в змаганні колісниць, Піндар зазначив, що звеличує також «голосний» подвиг його батька Аеоподора. Той уміло командував кіннотою у битві з персами під Платеями. Вже по війні спалахнув конфлікт з владою полісу і воєначальник був підданий остракізму.

Підносячи хвалу синові, поет свідомо хоче реабілітувати й доблесть його батька, явлену у битві з ворогом. Покладався на солідарність громадянського суспільства. Людність, яка співатиме славу атлетові у вінку переможця, погодиться віддати забуттю колишні претензії до його батька-воїна.

Піндар знаходить виразний штрих, щоб нагадати про нелегку участь родини воєначальника в опалі. Просто диво, каже він, як це Геродот зумів придбати власну колісницю. Та змушений був сам правити кіньми, бо не мав за що найняти візничого — професіонала, як це робили інші.

Той самий намір відновлення втраченої слави простежується і в оді для Меліса Фіванського з роду Клеоменідів. Він теж переміг у колісничному бігові на Істмійському стадіоні. З цієї осяйної нагоди й замовив епінікій у славетного земляка.

Доки Піндар трудився над одою, Меліс здобув ще одну перемогу на іграх у Немеї. Довелося поетові робити окремий додаток. Подвійна перемога Меліса високо піднесла ім'я рідних йому Фів і повернула потьмарену славу роду Клеоменідів, який втратив чотирьох своїх представників, що воювали на боці Ксеркса.

Одописець ставить поетичне слово на захист тих, кому випало спіткнутися у житті. Адже Клеоменіди, мовить він, здавна уславлені доблестю. І боги були завжди з ними аж «до людської їхньої межі».

Поет кличе милість до тих, кому випало стати на хибну дорогу. Він наводить свої резони: **«По-різному різні вітри б'ють і гонять смертних»**. Пом'якшення присудів людей і законів — давня й гуманна тенденція у мистецтві, як і прощення гріхів у релігії.

Піндар був певний того, що пісня — «надійна супутниця подвигів і переможних вінків». Тему спортивних перемог він уміє наснажити мотивами високого громадянського звучання. В епінікію Клеандру Егінському за перемогу в багатоборстві серед юнаків, поет вміщує пряме звертання до його ровесників.

Переможця, за традицією, зустрічав піснями хор хлопчиків і супроводжував його вулицями міста до самого дому. Місія виняткова й почесна для обох сторін. На піднесеній хвилі цієї події одописець нагадує молодим, що їхня батьківщина лише недавно вийшла зі смуги тяжких випробувань, греко-перських війн.

То ж не мають, каже він, «сиротити не увінчаними» голови юних еллінів. Вони мають дерзати. **«Хіба ж нам леліяти біль?»** — запитує поет і цим привертає погляд до сяючої повноти життя, обнадійливої перспективи.

З-поміж героїв Піндарових од трапляються цілі династії атлетів, як от Феандриди з Егіни. З багатьох змагань Олімпії, Істми, Немеї вони не поверталися на рідний поріг без переможних вінків, «обтяжених плодами слави». Рід Феандридів згадується в давньогрецькій історії багатьма іменами співаків і музик. Таланти й справді не терплять самотності.

Приводом для написання цього епінікію стала перемога Темасорха з роду Феандридів серед юних борців на Немейських

іграх. Принагідно, у тій частині оди, де Піндар підносить хвалу батьківщині переможця, згадується величний острів в Евксинському морі, на якому «царює Ахілл».

Міфологічний сюжет, не чужий нашій історії. Як пояснює схоліаст, укладач пояснень до тексту, йдеться про Білий острів у Чорному морі. Туди перенесла богиня Фетіда тіло сина, який загинув на Троянській війні. Боги оживили Ахілла і він замешкав там разом з Єленою, яку колись викрав Паріс у спартанського царя. Тамтешні мешканці віками показували бігову доріжку, що на ній тренувався Ахілл.

Цей легендарний клаптик землі у неспокійному морі ототожнюється із сучасним Зміїним островом напроти гирла Дунаю, територіально приналежним Україні.

Піфей, син Лампона, переміг у багатоборстві на Немейських іграх. У хвалебній оді Піндар говорить, що він не скульптор і його епінікії не схожі на витвори з мармуру й каменю, прикуті до свого постаменту.

Порівняння зі скульптурою не випадковість чи довільні асоціації. За переказами, Піндар призначив ціну оди в три тисячі драхм. Піфей відмовився платити такий гонорар, а згодом передумав. Збагнув, що хорова пісня великого Піндара принесе йому більшу славу, ніж мармурове чи бронзове зображення.

Зацілілі оди Піндара прозраджують широкий діапазон його замовних тем. Мідас Акрагантський двічі перемагав у змаганнях флейтистів поблизу Дельфійського храму. І був коронований поетом на звання «улюбленця богів і людей».

Мідас полонив Елладу грою на музичному інструменті, до якого причетна богиня Афіна. Саме в Беотії, поблизу Охромени, зростав найкращий у Греції очерет. Його й поужила богиня для виготовлення першої флейти.

Аристагор Тенедоський замовив епінікії з нагоди службового успіху — обрання пританом. Посада тимчасова, але з великими повноваженнями і неабияким авторитетом, справді вартує оди.

Притани найперше складали пожертву Гестії, богині-охоронниці державного вогнища й спільно підтримували в ньому вогонь. Як привілей служби, вони обідали в пританеї на державний рахунок. Це була особлива шана, про яку знала вся Греція.

Зустрічаються у Піндара й незамовні оди, написані просто з душевних спонукань, продиктовані приязню й дружбою, як епінікій Фрасибулу, ровеснику поета. Той сам був візничим на Піфійських змаганнях і першим доправив свою колісницю до фінішу.

Поет пишається своїм другом, безоглядно порівнює його з Антілохом, відважним воїном на Троянській війні, товаришем знаменитого Ахіллеса. У поетичній палітрі одописця вперше проглянули саморекламні мотиви, які потім знайдуть свій розвиток у знаменитому «Пам'ятнику» Горація і безлічі його європейських наслідувань.

Піндар заговорив також про «скарби пісень». Можливо йшлося про храмові Дельфійські скарбниці, де могли зберігатися, як у пізніших бібліотечних сховищах, рукописи епінікій. Поет зазвичай огортає спортивні сюжети завісою міфів і легенд, примушує їх вібрувати багатими асоціаціями на тему батьківщини, повсякденного життя, слави серед людей, звияжного духу.

Те, що епінікії виконувалися здебільшого на замовлення, тривожило сумління Піндара. Його непокоїло, що грошові винагороди можуть скувати творчість, вільний плін емоцій, образну інтерпретацію подій. **Справді не просто було поєднати прозу заробітку й ліричну пісню.**

Виходячи на контакти із замовниками, атлетами чи їхніми родичами або опікунами, пісняр вступав у діловий світ різних домовленостей, торгів, узгоджень. Зрештою, у конкурентне середовище, де замовлення, особливо з вагомими гонорарами, контрагенти могли покласти й під інше перо.

Відлуння гнітючих настроїв Піндара дає знати про себе в ряді пісень. Особливо ж виразно — в оді на Піфійську перемогу Фрасидея Фіванського, її ліричних відступах. Майже з розпачем поет зізнається там своїм шанувальникам: вітри долі занесли його «з прямих доріг на зрадливі роздоріжжя» як човен, що пробивається до берега через бурхливе море.

Поет зумів піднятися над ілюзіями, домагаючись суворой правди. Він благає прихильну до нього музу: якщо голос її і був «зданий у найми», то хоч і став він «посрібленим», але нехай

збереже поліфонію звуків і барв, не втратить схильності до «Аполлонових правд».

Поет не загубився серед спокус і небезпек, що чатували на нього. На сторожі був творчий геній, незрадлива любов до Еллади, палка віра в те, що співаючи хвалу атлетам, звеличуючи їх, він збагачує славу Греції і доблесть її громадян.

Переонажі епінікіїв Піндара зазвичай постаті глибокого чекану: правителі держав-полісів, еліта вищих суспільних верств, неодноразові переможці на священних іграх. До цього ряду поет зараховує і людей виняткової мужності, незалежно від їхнього статусу. Таких, як візничий Каррот з Піфійської оди, призначеної Аркасилаю Кіренському. Каррот, син Алексібія, на колісниці, що йому належить, дванадцять разів обігнув фінішні знаки й по праву перебрав на себе славу переможця перегонів.

У цих заїздах сталася небувала трагедія: потерпіли катастрофу сорок колісниць. Тільки візничий Каррот уникнув зіткнення. Незламною волею, твердими руками він утримав повіз на дистанції, майстерно управляв кіньми між завалами та іншими неочікуваними перешкодами.

Пісняр називає візничого щасливцем і каже, що за свій подвиг він здобув «пам'ятник уславляючих слів», тобто хвалебну оду. Аркесилаю, якого слава Каррота торкнулася тут лише дотично, присвятив переможну колісницю Аполлонові і вона зберігалася в одній зі скарбниць Дельфійського храму.

Каррот, власне, не був простим візничим, а родичем царя, братом його дружини. Він же служив представником корони в материковій Греції й замовив епінікій на піфійський спортивний тріумф.

Виконуючи замовлення, Піндар написав ще одну стислу оду, спрямувавши її безпосередньо цареві Аркесилаю IV. Твір було названо «піснею-заступницею» за Дамофіла. Річ у тім, що молодий цар Кірени, грецької колонії на півночі Африки, не встиг усістися на трон, як почалися заворушення. Їх пригасили, а лідер опозиції Дамофіл емігрував до Греції. У Фівах його прихистив Піндар. Тут якраз нагодилися Піфійські ігри й перемога царської квадриги. Дві пісні на одну й ту ж перемогу мали послужити замиренню влади й опозиції. Подібні місії теж доводилось виконувати ліричним пісням.

Через кілька років нова колісниця Аркесилая IV виборола Олімпійську нагороду. Епінікій же було замовлено іншому авторові. У сподіванні, напевне, що той краще збагне різницю між власником квадриги-царем і вправним умільцем-візничим, якщо навіть він шурина правителя.

У священному гаю Зевса Олімпійського поставив на п'єдестал увінчану перемогами колісницю також Гієрон Сіракузький. Це був досвідчений правитель, грецькою мовою «тиран», успішний воєначальник, впливова політична постать усього західного регіону Стародавньої Греції.

Гієрон належав загалом до когорти видатних тиранів. У межах авторитарної форми правління він домогся сталого розвитку економіки, поліпшив становище демосу, підтримував торгівлю й ремесла, протегував освіті й мистецтву.

При дворі правителя Сіракуз у різний час жили й працювали визначні поети Греції — Есхіл, Симонід і Вакхлід. На гостювання був запрошений і Піндар. Видатні люди в оточенні Гієрона істотно впливали на імідж правителя, підносили авторитет його трону.

Збірку Олімпійських од Піндара відкриває присвята Гієрону за звитягу на священних іграх. Як не буває на небі зірок, яскравіших від променистого сонця, так немає змагань, каже поет, більше вартих пісень, ніж кінні перегони. Про це мовиться в епінікій «Пелоп» для тирана Гієрона Сіракузького і його коня Ференіка — «Переможця».

Поруч з ними сяє ім'я легендарного Пелопа. Його слава **«озирає весь світ з Олімпійських ристалищ»**. Ода написана під час поїздки на Сицилію. Могутнє рокотання пісенної хвилі постає з чисто поетичного натхнення. Пісня була швидко помічена й сприйнята в літературних колах як мистецьке явище. Ода «Пелоп» буде названа через кілька століть «найпрекраснішою зі всіх пісень на світі». Так скаже про неї письменник Лукіан, чії сатири принесуть йому славу **«Вольтера класичної давнини!»**

Інтригує загадковим виявився вже сам початок оди. **«Ліпше всього на світі — вода»,** — сказано там. І це викликало ще в Античності безліч коментарів. Серед інтерпретаторів значиться й Аристотель.

Багато дослідників вбачає у цій поетичній формулі відлуння міфологічних візій Гомера. Інші проводять аналогію з водою Фалеса Мілетського. Філософ убачав у ній природне начало світу: утаємничена, вічно плинна субстанція, у якій усе розчиняється, з якої все утворюється...

На Піфійські перемоги Гієрона Піндар озвався кількома піснями. Вони, зазвичай, по вінця наповнені лірикою, тремтливими почуттями, незвичними порівняннями.

Приваблюють поетичні образи золотої ліри, символу злагоди й гармонії; орла на скіпетрі Зевса, який задрімав, стуливши знесилені крила. Зрілістю думки хвилюють спостереження, відпрацьовані до афоризму: надмірно мінливі вітри висоти; ненадійний попутник людині надмірне багатство; чужі подвиги боляче лягають на задрісну душу.

Та пам'ятна мить, коли глашатай оповістив про перемогу колісниці Гієрона, асоціювала у поета з думкою, майже крилатою — від богів усі доблесті в людях: і мудрість, і сила, і красномовство. Пісняр, вірний собі, виступає як мислячий художник, людина потужного розуму.

Священні ігри Давньої Греції відбувалися у чітких ритмах часу, мали багато учасників і відповідно тих, кого відзначали вінками. Попри конкуренцію між творцями хвалебних пісень, Піндар, схоже, не мав особливих проблем із замовленнями. Відтак у нього був широкий вибір між атлетами-переможцями й різними сюжетами на агонах. Домінантним виявилось намагання відкривати щоразу неповторну людську долю й променисту особистість.

Мегакл Молодший здобув вінок на перегонях колісниць у долині Кірри, що під Дельфами, «віщунами Аполлонових правд». Присвятну оду йому Піндар назвав «Афіни» — величаво й державно, а переможця — вигнанцем. Виразно протесна акція поета, який не згоджується з вимушеним статусом свого героя.

Рід Алкмеонідів, до якого належав Мегакл, був знаний в Афінах і по всій Греції. У переліку його державних заслуг немало добрих справ. Відзначились і атлети з цієї династії. Вони тримали першість на спортивних ристалищах Олімпії, Істми й

Дельф. Однак, як зазначив Піндар, **«щастя, яке у цвіту, і добром, і злом лежить на ошасливлених»**.

Алкмеоніди зазнали багато похвал, але й чимало гонінь впало на їхню родословну. Прикметна риса династії — опір обставинам, стійкість непохитного духу. Під час першого вигнання вони за власний кошт відновили храм Аполлона в Дельфах, ушкоджений стихійним лихом.

Уславляючи традиції роду, Піндар нагадує: замість фасаду храмової споруди з вапняку ентузіасти-будівельники виготовили його з білосніжного пароського мармуру. Це справило незгладиме враження на сучасників, мешканців Дельф і паломників святині та викликало повсюдне співчуття до переслідуваних, їхню суспільну реабілітацію.

Мегакл потрапив під другу хвилю гонінь. І не склав руки — двічі перемагав на Піфійських іграх у колісниці гарячою четвіркою коней. Він долучив два лаврових вінки до шести перемог Алкмеонідів на священних іграх. Перед ними мали знецінитись усі політичні звинувачення й провини — у цьому давні греки були переконані свято.

В епінікію Гіппоклу Піндар зронив віщі слова: **«І дивному ймеш віри, коли вершитель — бог»**. Юнак з Фессалії виборов одна за одною дві перемоги з бігу на різних дистанціях в Олімпії. Видатний, ба навіть рідкісний спортивний успіх. З тих, що про нього довго не забувала Греція. Поет поспішав **«винести пісенну славу»** юнакові на його святочному шляху додому. І нагадав про ще один феномен: дворазовим олімпійським переможцем був і його батько Фрікій.

Хвалебна ода Гіппоклу — це найперша з канонічного списку епінікіїв Піндара, що збереглись. Її замовляв поету фессалійський правитель Форак. Сам же він, про що згадує Геродот, у добу перської навали ввійде в союз і співпрацю з Ксерком та його оточенням.

На кам'яній скрижалі олімпійських переможців викарбувано й ім'я боксера Діагора Родоського. Присвячений йому епінікій Піндара належить до найбільш знаменитих художніх творів поета. Родосці виписали його текст золотими літерами й зберігали в місцевому храмі богині Афіні.

Діагор із роду Ератидів — унікальна постать на Родосі і в материковій Греції. Він здобув вінки-нагороди на усіх чотирьох священних іграх. Передання Еллади пов'язують з ним образ людини, у якої справдилися її земні жадання.

Цицерон і Павсаній переповідають цю легенду. Двоє синів Діагора, зійшовши з олімпійського п'єдесталу, кинулись до свого батька — живої легенди, підхопили його на руки й понесли крізь тріумфуючий натовп. Хтось із присутніх спартанців розчулено вигукнув: **«Вмирай, Діагоре, адже живим тобі не зійти на небо!»** Неповторною, справді, буває зоряна мить яскравого людського життя.

Також повний комплект вінків перемоги здобув на священних іграх Ефармост з далекого Опунта, що біля Евбейської затоки. **«Прославляй же землю та сина її»**, — благально закликає поет свою Музу.

Піндар незмінно прагне відкривати у персонажах хвалебних пісень штрихи і риси, характерні тільки їм. Цю самобутність складають зазвичай прості, буденні прикмети життя. Залучені в поезію, вони гарантують образ, еднають його з епохою і рідним полісом, роблять пізнаваним.

Підносячи хвалу Ефармосту за його спортивні подвиги на ристалищах, Піндар також називає у присвятній частині його брата Лампромаха. Саме він, вірогідно, був замовником оди. Родич олімпійського борця був авторитетною і впливовою особистістю. Він офіційно представляв інтереси філанців у своєму полісі, тобто був їхнім проксомом. Лемпромах і сам був атлетом, володарем першості на змаганнях. Спортивна доблесть молодшого брата формувалась під надійним і широким крилом. **«Хто відточує людину, ковану до подвигу // Той до чудесної слави підштовхне її долонею бога»**, — зазначив Піндар, хоч і з іншої нагоди.

До виняткових подій історія Олімпійських змагань зараховує і подвійну перемогу Ксенофонта Коринфського в бігові й п'ятиборстві. Цією звитягою він багато привніс до слави Олігетидів, давнього й шанованого роду. Батько атлета теж був нагороджений вінком у священній Олімпії.

Перед змаганнями Ксенофонт, як розповідає граматик Афіней, дав обітницю: у разі перемоги він присвятить богині Афродиті в її коринфському храмі партію гетер — ієродул, тобто священних рабинь, призначених на служіння божеству. Піндар схвально відгукується і на твердість Ксенофонта у слові-обітниці.

Ерготел із сицилійської Гимери увійшов до когорти олімпійських знаменитостей з феноменальними результатами — п'ять перемог: по дві — в Олімпії та Немеї і одна — у Дельфах. Біг на далеку дистанцію став його коронним номером. В цьому є щось пророче. Довгими й тяжкими виявилися життєві дороги атлета. Уродженець Кносса на Криті, він вимушений був залишити острів разом з іншими дорійськими емігрантами та оселитися у неспокійній Гимері, де за нетривалий час випало пережити дві тиранії і кілька народних повстань.

Піндар втішає вигнанника. Як знати, коли б залишився у Кноссі, чи міг би так условити себе, здобути стільки атлетичних перемог, адже, «нікому із живущих на землі, — каже поет, — немає від богів точного знаку про майбутнє».

Спершу народжуються слова пісні, а вже до них добирається музика. Тому рвйне звернення Піндара до рекламних славенів звучить саме так: «Ліри володарі, гімни! Якого нам бога, якого героя, мужа якого вславлять?» — блискучий початок одного з його епікіїв відтворює у своїй знаменитій оді Горацій, бо це вічні теми поезії.

Поету таланило на неповторні сюжети. Псавмій з Камарини на Сицилії одважився на олімпійські змагання відразу у трьох видах. І в одному з них переміг — перегонах колісниць, запряжених мулами. Ода Піндара величає і перші успіхи Камарини, відбудованої мешканцями після поразки у війні.

Телісикрат із лівійської Кірени переміг у Дельфійських змаганнях атлетів з бігу у військовому спорядженні — при одностроях та зі щитом. Оду на його уславлення Піндар наснажив місцевою тематикою, найбільш знаними й поширеними серед лівійців міфами й легендами.

Поет пластично вводить у текст епікію оповідь-легенду про одруження Алексидам, далекого предка атлета з дочкою Антея, царя лівійської Іраси. До вродливої царівни залицялось багато

достойних її руки. Антей знайшов спосіб щасливого вибору. Він покликав претендентів з близьких і далеких країв на бігові доріжки стадіону в Ірасі. Пишно вбрану доньку цар поставив біля мітки на фініші. Женихам було сказано: нареченим стане той, хто випередить інших, примчить до царівни і «до вбрання її першим торкнеться». Доля виявилась прихильною до Алексидаму. Він наче вихор подолав доленосну відстань до жаданої мети. Антей теж додержав свого царського слова.

Піндар виводить атлета Телесикрата на новий вінок міфологічних тем. Він нагадує: Антей не сам придумав кмітливе рішення про змагання женихів. Він запозичив це в Даная, колись лівійського царя. Данай і його брат на ім'я Єгипет спільно управляли Лівією. Сталося так, що Данай змушений був рятуватися від підступних задумів родича. Втік зі своїми п'ятдесятьма доньками на Родос, а звідти на материк, до Аргосу. У цьому місті утікач виконав неабияку просвітницьку місію: навчив аргів'ян копати криниці. Доньки відшукували джерела, допомагаючи батькові. Данай спорудив також храм Аполлонові. Мешканці обрали його своїм правителем.

Заміжжя своїх дочок батько, тепер вже аргоський цар, вирішив блискуче й без зволікань. Він віддалив наречених від женихів на відстань арени. Бажаючі одружитися вишикувались на старті. За командою царя женихи-атлети помчали до фінішу, щоб умити розібрати між собою царюючих данаїд.

Уславляючи киренського атлета, Піндар нащупує точки дотику біографії земної людини з діяннями богів. Одна із них — місто Кирена, яке прославив Телесикрат. Воно носить ім'я дочки царя Гіпсея, яку покохав Аполлон і доставив з Фессалії в Лівію.

Поставити свого героя одночасно в контексті реального буття й міфічної історії, наблизити людину до бога з тим, щоб звеличити й уславити її — характерна поетична й стильова манера Піндара.

Разом з тим — це особливість його неповторного своєю досконалістю рекламного мистецтва. Тут усе вивірено силою таланту поета, бездоганним відчуттям міри, гармонії та пропорції. Загалом це національна риса давньогрецького генія великої доби Античності.

Поетичне кредо неперевершеного творця хвалебних од він висловив, можливо, і в цих словах: **«Початій справі — сяюче чоло»**. Справа, яка розпочата будь-де: у поезії, державотворенні, філософській дискусії, на спортивних агонах... Всюди мають бути присутніми високе чоло й сяючі очі.

Слава первозванного поета закріпилася за Піндаром уже в глибокій давнині. Він вважався найбільш знаменитим із Дев'яти ліриків. Ним відкривався перелік великих імен ліричних геніїв Еллади. З вуст в уста, від покоління до покоління передавалась трепетна поетична легенда: Піндарові пісні співали самі боги. Один подорожній божився, що, заблукавши в горах, він зустрів Пана. Веселий бог мав добрий настрій і голосно співав котрусь із пісень Піндара.

Слава творця епінікіїв лунала в Греції, її колоніях і поселеннях. Кожен атлет вважав за особливу честь замовити оду саме в Піндара. З його пісні — це всі знали напевне — хвалебні слова перейдуть у вуста співгромадян, а значить в естафету віків.

Значущість творчості Піндара для античної культури підкреслює також трагічна сторінка давньогрецької історії. Александр Македонський нещадно придушив повстання Фіванців проти македонян. Місто за його наказом було зруйноване дотла, городяни були забрані в рабство.

Македонський полководець пощадив тільки храми богів і одне-однісінське людське житло-дім Піндара. Тільки нащадки поета не були забрані в рабство. Колишньому учневі допомогли, мабуть, уроки Аристотеля, хоч у цьому слід стримати криваву тризну воячини. А, можливо, саме небо зглянулось над пам'яттю великого сина землі.

ХВАЛЕБНІ ОДИ СИМОНІДА Й ВАКХІЛІДА

Симонід Кеоський теж із когорт найвидатніших поетів Стародавньої Греції, який увійшов до канонічного списку Дев'яти ліриків. Його власна творчість принесла славу Елладі, але й сама міцно спиралася на неї. «Для повного щастя людини, — мовив Симонід, — треба мати славу Вітчизну».

Таку Батьківщину поет справді мав і віддав їй своє серце й талант. Симоніда лише на одне покоління старшого від Піндара, прийнято вважати творцем самостійного художнього жанру — епінікіїв, хвалебних од на честь переможців у спортивних агонах.

На цю першість, вважають інші, може претендувати й Івік, теж з канонічного списку Дев'яти поетів-ліриків. Подібна змагальність, з рекламного погляду, етично звеличує обидві творчі особистості, виразніше карбує їхні історичні профілі. Вона стає привабливою інтригою, подібною до змагання семи грецьких міст за право називатися малою батьківщиною Гомера.

Незаперечний пріоритет Симоніда ось у чому: він першим почав писати на замовлення й відповідну винагороду. Дістаючи гонорар від замовників, Симонід Кеоський набув статус поета-професіонала, який заробляє на життя літературною працею. Вона стала основним джерелом його добробуту й статків.

Такі новації в царині поетичної діяльності мали гучний резонанс, підняли бурхливі суперечки в літературних колах і звичайно ж, породили чутки й пересуди. Не обійшлося і без легенд. Одну з них переповів Цицерон у своїй, як завжди, глибокодумній манері.

Симонід певний час мешкав при дворах фессалійських можновладців. Креонт, один з його патронів, був особливо відомий своїми маєтностями. Його син Скопас перемиг у змаганні колісниць і замовив хвалебну пісню на своє уславлення. Замовлену оду Симонід написав, але гонорар дістав менший від умовленого. Скопас дорікав поетові за надмірну увагу Діоскурам Кастору й Полідевку, а не звеличенню атлета-переможця, тож нехай решту винагороди сплачують божества, а Симонід попросить їх про це.

Спортивну перемогу Скопас відзначав бенкетом, куди запросили й Симоніда. У розпал бенкетування хтось із обслуги сказав поетові, що двоє молодих людей біля брами прохають його про невідкладну зустріч. Не встиг почесний гість дійти до воріт, як дах панського будинку з гуркотом обвалився й поховав під уламками і бенкетні столи, і людей. Симоніда потім залучали до впізнання загиблих. Він виконував гіркий обов'язок і

подумки молився Діоскурам, синам Зевса за врятоване життя. Це було їхнім гонораром-оплатою хвалебної пісні.

Один із фрагментів епікію на перемогу Скопаса Платон виніс навіть на філософську дискусію між Протагором і Сократом. Темою суперечки стало судження мудреця Піттака про те, що «важко бути хорошою людиною». Симонід полемізував із ним, відповідаючи на допитливість Скопаса.

Сократ і Протагор вільно орієнтувалися в творчості Симоніда, нерідко наводили його думки за поважний аргумент. Аристофан, Ксенофонт, інші філософські та художні авторитети Античності охоче коментували творчі надбання Симоніда, так само як Піндара й Вакхїліда. Творці епікіїв загалом не були обійдені увагою видатних сучасників і їхніх духовних нащадків.

Симонід вправно володів мистецтвом стислої образної думки, для якої адекватною художньою формою був афоризм. З його шедеврів-мініатюр найбільш відомим став вислів: **«Поезія — це співаючий живопис, так само як живопис — мовчазна поезія»**. Поруч із цією осяйною формулою мистецтва може стояти хіба що крилата знаменитість: **«Архітектура — це застигла музика»**.

На такий рівень витонченості підносились естетичні критерії поета, який відкрив новий жанр рекламного мистецтва — хвалебну пісню й утвердив її громадянство в художній творчості.

Симонід Кеоський знайшов всегрецьке визнання на героїко-патріотичній тематиці. По ще гарячих слідах війни проти нашестя персів він оспівав визначні перемоги греків на Марафонському полі, під Платеями, при Артемїсії й Саламіні.

Поет ґрунтовно знав не тільки загальний розклад сил, фактичний перебіг подій, моральну стійкість воїнів Еллади. Йому відомі були подробиці, діяльність військ і командування, сама психологія війни з уст багатьох учасників, розповідей полководця перемоги — спартанського царя Павсанія і державного та військового діяча Афін Фемістокла, з якими він перебував у близькій дружбі.

Визвольна війна, вірші Симоніда про неї, їхній просвітлений пафос і благородна простота сприяли піднесенню національного

патріотизму, сформували поетичний образ «землі Еллади святої». Цей рекламний слоган запропонував Симонід у присвяті воїнам Коринфу, полеглим у морській битві при Саламіні.

Славетний спартанський загін з трьохсот бійців поліг, захищаючи Фермопіли, в останній день чергових Олімпійських ігор. Напис на меморіальному камені, вважають, належить Симоніду. Карбовані рядки обпікають душу. Вони просять перехожих сповістити у Лакедемонії, що її воїни загинули, виконавши до кінця наказ своєї Вітчизни.

У старогрецькій Аркадії був відомим грот, що належав богові Пану, особливо шанованому серед аркадців. Віршовану присвяту богові, викарбувану в гроті, написав Симонід. У ній Пан стверджує, що він є «вірним другом Афін» і місце його зручного перебування обрав полководець Мільтіад, той самий, що домігся перемоги на Марафонському полі.

Геродот теж згадує цей епізод. Гонець Мільтіада, розповідає він, зустрів в Аркадії, незадовго до бойових дій, бога Пана, який пообіцяв допомогти грекам. Афіняни були певні: бог дотримав слова. Завдяки його втручання персів охопив «панічний» страх і вони зазнали поразки. Вдячні мешканці Афін спорудили Пану грот у його Аркадії.

Популярність Симоніда Кеоського в античній Греції була незрівнянною. Вона мала навіть реальний політичний вплив у державах тогочасного суспільства. Це поет багатьох жанрів, але особливої слави набули Симонідові епінікії. Їх спіткала сумна участь: збереглися лише півтора десятки невеликих фрагментів. Пішли у небуття тексти, якими зачитувалась Античність і які складали поетичну конкуренцію генію Піндара.

Стародавні джерела засвідчують, що хвалебні оди Симоніда тодішня традиція групувала за типом спортивних поєдинків: ті, що ушлавляли переможців у змаганні колісниць, а також бігові й гімнастиці.

Дійшли відомості й про внутрішню структуру епінікіїв Симоніда. У ній розповідь власне про самі ігри й спортивну доблесть переможця пластично поєднувалася з філософськими роздумами самого поета і його моральними настановами.

В одному зі збережених уривків Симонід застерігає свого героя від зарозумілості й марнославства. Це було далеко не зайвим для молодих людей, яких здобута перемога ставила на випробування славою. Мудрий поет нагадував їм про підступність спокус і тлінність життя, якого не слід марнувати.

Симонід прихилився до людей стрімких поривань і високих досягнень. Промовисто говорить про це його віршований напис до статуї Феогнета. Цієї нагороди юний атлет удостоївся за Олімпійську перемогу на агонах колісниць.

Поет захоплюється квітучою молодістю Феогнета і його мужністю. Він такий же прекрасний на вигляд, говориться в написі, як і вправний у спортивних змаганнях. **«Собою він увінчав місто поважних батьків»**, — цими словами завершується присвята. Вони відбивають і власний громадянський ідеал Симоніда, великого поета-лірика.

Вакхлід Кеоський — небіж Симоніда і молодший сучасник Піндара. Разом із ними зайняв почесне місце у списку Дев'яти великих поетів-ліриків античної доби. Вчені Александрії склали самостійну книгу його хвалебних од. Заціліла порівняно невелика їх частина, але вона увійшла у поетичний фонд сучасної європейської культури.

Античність ставила пісні Вакхіліда за взірць іонічної вишуканості, елегантності форм, прозорої пластики образів. Поет завжди витончений у похвалах богам і героям, компліментарній частині своїх пісень загалом. Його тексти сповнені драматичної напруги, живого руху, звучать на високих регістрах. Це справжня поезія краси, людських добродітностей, громадянської доблесті.

Лірична вдача поета гармонійно співіснує з чіткою світоглядною позицією і декларованими ним принципами. «Я стверджую і буду стверджувати, — заявляє Вакхлід в епікії атлету Аргею Кеоському, — **лише в доблесті — найвища слава!**»

Така ж категоричність явлена Вакхлідом в іншій оді, де він підкреслює свій намір словами: «Раз назавжди скажу». Йшлося ж про те, що на погляд поета «навіть і твердий духом» часом не

може встояти перед силою користолюбства. Це етична пересторога усім, вона б'є на сполох.

Вакхлід певен: доблесть має особливу ціну ще й тому, що здобувається великими труднощами. Коли ж вона стає фактом, то вже не полишає людину за життя. Коли доблесть відходить у вічність, то вона перетворюється на «пам'ятник осяйної слави».

Творець епінікіїв уміє через ту чи іншу подробицю з життя свого героя індивідуалізувати його образ. Аглай Афінський здобув дві перемоги з бігу в Немеї; і на Істмійських іграх «голосні окличники» двічі сповіщали від імені суддів про його спортивні перемоги. Самому ж замовити оду виявилось для Аглая непосильним, бо родина була незаможною. Це зробив його тесть, про що окремо зазначено в присвяті.

Епінікій багатоборцю Піфію Егінському на перемогу в Немеї — найбільша обсягом ода Вакхліда. Вона заочно змагається в достойності з піснею Піндара, у якій звеличується той же атлет і та сама його перемога. Про це поетичне суперництво Вакхлід згадує у властивій йому толерантній манері. Поет наголошує, що скласти заслужену подяку атлетові-переможцю на загальних еллінських агонах може лише той, кого не точить ница задрість. Як би там не було, «всепереможний час, — упевнює Вакхлід, — завжди звеличить добрі справи».

Борець Алексидам переміг на юнацьких іграх у Дельфах. В епінікію на його честь Вакхлід підносить хвалу Метапонту, рідному місту атлета в південній Італії, і Фаїску, батькові переможця. Поет створює мальовничу композицію: в «улюбленому богами» Метапонті, з волі Артеміди, його захисниці, зійшлися в колони святково вбрані люди. Вони зустрічають процесію юнаків, ровесників Алексидам. Дуже хлопці натхненно вітають піснями земляка, який привіз на Батьківщину вінок переможця.

У кожному людському діянні, стверджує Вакхлід, **«доречність — понад усе»**. Тому-то на полі нещадної битви нечутні звуки ліри, а «світлі хори» не виконують пісень. Так само видається дисонансом брязкіт зброї на народних святах і гуляннях.

Подібний лад думок — постійна нота з тієї ж всегрецької симфонії, ім'я якої — естетичне відчуття міри. Про це й розмірковує поет у хвалебній оді Клеоптолему Фессалійському, якого перемога у змаганні колісниць поставила на п'єдестал пошани.

Кілька епікіїв поет присвятив Олімпійським перемогам тирана Гієрона Сиракузького. Одна з його пісень вразила своєю художньою досконалістю самого Піндара. Він теж не обійшов поетичною увагою непересічну особистість на троні в Сиракузах і тому не був байдужим до цієї теми.

Вакхлід бере, природно, високу ноту. Він звертається до Клію, однієї з дев'яти муз. Вона, покровителька історії, зможе увічнити у своїх пергаментних сувоях богиню родючості Деметру та її дочку Персефону: жерцем їхнього сицилійського культу був Гієрон.

Богиня Клію своєю грифельною паличкою, з якою її зазвичай зображували, має також вписати в історію і Гієронових коней, які вихором мчали на ристалищах. Особливо ж Ференіка, царського улюбленця, неодноразового переможця.

Поет-пісняр виконує компліментарну частину од піднесеним стилем, наповнює її розкутими метафорами. Він величає Гієрона «щасливим вождем», бо той додав до своєї могутності, багатства і військової сили ще й доблесть видатних спортивних перемог.

Вакхлід присягається, що в жодному з колісничих заїздів пилюка з-під коліс суперників не сліпила очі упряжним коням Гієрона. Тому й заслужив могутній володар це «солодке підношення» хвалебних од. Поет підкреслює, що його похвали правдиві й невинні. Бо той, хто щасливий у звершеннях, каже Вакхлід, про того говоритимуть сучасники й нащадки. Хвалебні оди «кеоського солов'я» — яскравий цьому доказ. Вакхлід, отже, прилучає до імені тирана, увінчаного славою вінків і пісень, також власне ім'я, а з ним і найвищу похвалу самому собі. Тут він з успіхом повторив аналогічну піар-акцію Піндара.

Ім'я Автомеда з Фліунта, невеликого міста поблизу Немеї, засяло після його перемог у п'ятиборстві. Вакхлід захоплюється кожною з них. Атлет явив глядачам «свою

дивовижну подобу», метнувши далеко в просторі круглий диск. Під захоплені вигуки еллінів Автомед кинув далеко від себе гострого списа, у якого ратище з «чорнолистяної бузини». Тамуючи подих, стадіон не відводив очей від важкого поєдинку борців, у якому Автомед здолав суперника. Трьох перемог виявилось достатньо, щоб першість у п'ятиборстві глядачі й судді визнали за атлетом з Фліунта. Сяючий талант, вагомі звершення можуть авторитетно засвідчити й окремі перемоги. Так сталося в Автомеда. Те саме можна сказати й про Вакхіліда, автора хвалебної оди на Немейську перемогу п'ятиборця. З небагатьох його пісень, які уцілили з глибин Античності постає могутній талант, яскрава художня особистість.

Творчість Симоніда, Піндара і Вакхіліда справила значний вплив на сприйняття всегрецьких спортивних агонів як феномена античної культури. Вони створили специфічний жанр ліричної поезії — хвалебні оди на уславлення переможців спортивних змагань. Цей різновид давньогрецької поезії став одночасно і професійним жанром реклами. У ньому виразно реалізуються рекламні цілі. Сам творчий продукт створюється на замовлення зацікавленої сторони, послуга оплачується гонораром. Присутня й конкуренція різної напруги серед виконавців і між замовниками.

Пріоритетна складова замовлень на хвалебну оду — майстерність виконання, художній рівень твору. І звичайно ж, широкий набір узвичаєних тем: уславлення подвигу атлетів на спортивних аренах, людських і громадянських добродійностей, хвала містам, де виростили переможці, і батькам, що їх виховали.

Поети-лірики звеличували у своїх одах усю складову спортивних звитяг. Та найбільше — власне особистість на п'єдесталі, духовні цінності та ідеали людини й історичної доби, статус громадянина й доблесть Вітчизни.

Симонід, Піндар і Вакхілід довели те, що хвалебні пісні рекламно підносять і духовно збагачують громадянина й суспільство. Цілеспрямовані піар-акції — справжній арсенал креативної реклами.

Поети і художники, філософи і діячі культури, фахові рекламисти і копірайтери спроможні здійснити адекватний

вибір серед тем і людей, гідних хвалебної оди, не забуваючи і віщих слів Клітемнестри у драмі Есхіла: **«Щасливому і поразка до життя буває».**

НА ПАПІРУСАХ І В МАРМУРІ

Панеллінські змагання на ристалищах Олімпії і Дельф, Істми й Немеї привертали увагу усіх мистецтв. Знамениті майстри пензля й різця, поети і філософи вбачали у цих гучних заходах резонансні діяння, колоритні людські характери, національну гордість і духовну красу.

Багатобічну тему спортивних агонів активно розробляв «батько історії» Геродот, який розглядав їх у спільному контексті національної й загальнолюдської культури. Успіх атлета для історика-дослідника здебільшого тільки привід, щоб торкнутися самої події змагань, глибше збагнути суть цього суспільного явища та його місце в книзі еллінського буття.

Під час єгипетської подорожі Геродот довідався: за часів фараона Псамметіха II в країні над Нілом побувала делегація з пелопоннеської Еліди, де розташована Олімпія. Елійці хвалилися своїми Олімпійськими іграми. За переказами, особливо пишалися справедливим суддівством і досконалими правилами змагань.

За їхніми словами, навіть єгиптяни, «наймудріший народ у світі», навряд чи вигадали б щось краще й справедливіше. Втім, сказали послы, вони були б вдячні за слушні поради, хоч і мало сподіваються на них.

Реклама, що відверто хизувалася собою, напрошувалась на відсіч. Цар скликав до палацу своїх радників-мудреців. Вони прискіпливо розпитали гостей про ігри й правила, за якими їх проводять.

Царські радники спитали посланців Еліди, чи беруть участь у змаганнях її власні громадяни. У відповідь почули, що жодної дискримінації немає, вони виборюють першість нарівні з іншими.

Єгиптяни одразу вийшли на вразливий пункт олімпійських правил, де закладена невідворотна передумова хиткого суддівства. Не можуть насправді бути неупередженими арбітри з Еліди, вирішуючи, кому віддати перевагу — своєму землякові чи іноземцю. Уповноважені царя потішили себе нагодою висловити пораду, задля якої, власне, й прибули до них дещо самовпевнені гості.

Справедливе суддівство можливе, було сказано їм, але за умови, коли Олімпія візьме на себе лише організаційні клопоти й забезпечить ігри фаховими арбітрами. Громадяни ж Еліди мають обмежитися участю звичайних глядачів спортивних поєдинків між посланцями інших грецьких міст-держав.

Геродот торкається Олімпійської теми й дещо з несподіваної сторони. Македонські царі, пише він, неодноразово заявляли, що вони є еллінами. Історик погоджується з цим самопроголошенням. На підтвердження своєї позиції наводить доказ: такого ж переконання тримаються й судді Олімпійських змагань.

Це показав епізод з Александром Македонським. Цар побажав узяти участь у змаганнях і заради цього прибув до Олімпії. Атлети ж запротестували, вимагаючи виключити Александра з числа претендентів. Олімпійські ігри, казали вони, виключно для еллінів, а не для варварів. Александр був вимушений доводити перед розпорядниками змагань свою еллінську родословну. Документами й свідками він переконував учасників колективного аудиту щодо безсумнівності своїх аргоських коренів. За давніми переказами македонські царі справді походили з Аргосу.

Доводи Александра були сприйняті, судді дозволили цареві вийти на бігову доріжку. До фінішу він примчав пліч-о-пліч ще з одним атлетом. Судді визнали їх рівноправними переможцями й обох поставили на п'єдестал під вінки з оливи.

Олімпійська перемога, вважає Геродот, ставить громадянина на окремий щабель суспільної шани. Вінок переможця набуває ореолу всегрецької слави в сучасності й наступних поколіннях. Історія зафіксувала, наприклад, що відомий афінський аристократ Мільтіад походив із родини, яка утримувала виїзну четверню коней. Це знаковий натяк на можливість і самого

прориву до Олімпійської вершини. Він дійсно відбувся — Мільтіад з аристократичного роду Філаїдів переміг у змаганні колісниць. Це помітно зміцнило його політичне становище та суспільний вплив у добу правління Пісістрата.

На Олімпійському небосхилі яскраво спалахнуло також ім'я Кімона, рідного брата Мільтіада. Він тричі перемагав однією четвернею коней на ристалищах Олімпії. Подібні перемоги здобував до нього тільки лакедемонянин Еварг. Кімон вперше зійшов на п'єдестал, коли був у вигнанні з Афін. Свою другу перемогу він, за таємною домовленістю, погодився присвоїти тирану Пісістрату. Замість вінка з оливи, Кімон дістав право повернутися до Афін, на Батьківщину. Олімпійська ж слава впала на чоло Пісістрата.

Третю перемогу Кімон одержав, коли Пісістрата вже не було серед живих. Його сини, переслідуючи аристократичний рід Філаїдів, наказали вбивникам обірвати звитяжне життя. Кімон був похований перед міськими воротами Афін, а напроти, через дорогу, знайшли останнє пристанище й коні, що тричі першими добігали до Олімпійського фінішу.

Мільтіад, син Кімона і небіж Мільтіада Старшого, здобув невмирущу славу на Марафонському полі. Він був одним із десяти стратегів і фактично командував військом афінян, яке перемогло персів. Свій бойовий шолом полководець передав на зберігання до Олімпії. Там його і знайшли під час археологічних розкопок.

Багатьма подвигами, розважливістю досвідченого державника здобув авторитет спартанців їхній правитель Демарат. І знову-таки, в анналах національної історії окремим рядком занотовано: Демарат — єдиний зі спартанських царів, який здобув Олімпійську перемогу четвіркою коней.

Геродота-дослідника приваблюють в Олімпійській тематиці неординарні людські характери й долі, наприклад, такі, як знатний афінянин Каллій, син Феніппа, непримиренний противник тиранічного правління. Саме він зважився купити маєтки Пісістрата після вигнання його з Афін. Це відбулося на відкритому аукціоні, де ці маєтки були оголошені через глашатая на продаж.

Каллій виявив себе стійким воїном, досвідченим державним діячем і вправним дипломатом. Не розминувся він і зі спортивною славою — здобув першість на Піфійських іграх. В Олімпії одразу два вінки лягли на його плечі — за звитягу в змаганні вершників і заїзді колісниць.

Священна земля Олімпії виявилася щедрою і до старовинного афінського роду Алкмеонідів. Його засновник Алкмеон розбагатів, за соковитою легендою Геродота, від щедрот лідійського царя Креза під час відвідин Сард і золотої скарбниці правителя. Алкмеон завів четвірку породистих коней і з ними взяв перемогу на змаганнях колісниць. Сталося це, напевне, у самому початку шостого століття до нової ери. Про родинну перемогу Алкмеона згадує й Піндар.

Усього через покоління про Алкмеонідів загомонила уже вся Еллада. Клієфен, один з нащадків роду, привіз до Сикіону, де він був правителем, Олімпійський вінок за доблесть у колісничих перегонах.

Клісфен мав вдома й власний скарб — Агаристу, дочку на виданні. Збадьорений Олімпією, володар сподобився на гучний вчинок: він звелів оголосити через глашатая про те, що гідний царської дочки, нехай прибуде свататись. Вибір серед достойних Клісфен узяв на себе.

До Сикіону потяглись женихи, з тих, хто мав підстави пишатися своїми предками, рідним містом і власним становищем у ньому. Клісфен розпорядився щодо комфорту й розваг. Для гостей влаштували кінні перегони й гімнастичні змагання. Претенденти в зяті Клісфену прибули з різних куточків еллінського світу. Геродот акцентовано підкреслює багатства й обшири країни: Південна Італія, Іонійське узбережжя, Пелопоннес, Толія, Евбея, Фессалія і, звичайно ж, Афіни.

Кожний грецький край і гостя від нього історик прагне виокремити хоча б одним-двома штрихами. Італійський Сибарис і жених звідти «потопають у розкошах». Пелопоннес представляв на конкурсі женихів Леокед, син Фідона, аргоського царя.

Правитель Аргосу мав в Елладі гучне ім'я. Він був освіченим і став «винахідником міри й ваги» та запровадив їх на Пелопоннесі. Аргоський цар був відомим також своєю зухвалістю. Якось у нападі гніву Фідон навіть розігнав суддівську колегію елійців і сам почав керувати олімпійськими змаганнями.

Популярну тему заручин Геродот передав у формі толерантних змагань між претендентами. Випробування тривали цілий рік. Клісфен, на утриманні якого перебували гості, вибудував цілу систему виявлення їхніх знань, умінь і чеснот. Велися розмови з кожним наодинці і зі всіма разом. Цар Сикіону вів диспути, пропонував спортивні змагання, вивчав риторські здібності й манеру поводження за бенкетними столами й після них.

На агонах сватання перемога дісталася Мегаклу, синові Алкмеона з Афін. Іншим женихам була піднесена чемна подяка «за виявлену ними шану» щодо правителя і його батьківських намірів. До цього додавалася справді царська винагорода в п'ятдесят талантів кожному за даремно змарнований рік.

Переможці всееллінських змагань не могли назавжди перебувати під егідою тріумфів чи спогадів про них. Реальне буття пропонувало їм життєві альтернативи, ставило в ситуацію фізичного й морального вибору. Геродота незмінно цікавило, як при цьому поводять себе люди, приголублені славою.

Євпатрид Кілон, афінський аристократ, зять мегарського тирана Феагена, здобув Олімпійську перемогу. Сталося, мабуть, запаморочення від успіху, спалахнули політичні пристрасті. Кілон задумав будь-що стати правителем Афін, хоч би і в неправовий спосіб. Він організував і озброїв цілий загін прибічників та повів його на штурм Акрополю, але наштовхнувся на рішучий опір та панічно відступив.

Розгублений вожак із рештками вояків подався шукати захисту біля культового зображення Афін, покровительки міста. Традиція вважала: хто ховався у храмі богині, той ставав під її егіду. Афіняни, розгнівані зухвалою авантюрою Кілона і його підлеглих, позбавили їх життя. Убивство ж у храмі завжди сприймалося як святотатство, неприпустимий і гріховний вчинок.

Над мешканцями міста нависло прокляття Кілона. Жити під ним було незатишно й афіняни покликали критянина Епіменіда,

знаменитого жерця й оракула для принесення очисних жертв. Епіменід здійснив жертвоприношення, за що був нагороджений галузкою оливи зі священного дерева богині Афіни. Епопея з Кілоном і відпущенням гріхів через обряд очищення залишила свій слід у літературі. Цицерон у трактаті «Про закони» докоряє Епіменіду за те, що той нарадив афінянам спорудити храм Образи й Зухвалості. Давньоримський мислитель обстоював думку, що храми мають будуватися, як це відбулося у Римській республіці, на честь Розуму, Благодестя, Вірності та інших чеснот. Треба обожнювати їх, каже автор, а не гандж, вину.

Плутарх же у «Настановах про державні справи» ставить Епімініда за моральний взірець. Він задовольняється малістю, символічною платою за свої послуги і не прагне розбагатіти на гонорах.

На допомогу Сардам, які повстали проти царя Дарія, вийшов загін еллінів, очолюваний правителем Мілета Аристагором. Але довелося відступити, а згодом і потерпіти тяжку поразку з багатьма втратами.

У битві загинув також Евалкід, воєначальник греків з Еретреї. Він мав кілька перемог на священних всегрецьких іграх. Спортивну доблесть Евалкіда оспівав поет-лірик Симонід Кеоський.

Олімпійські та інші спортивні ігри загалом мають дотичність до епопеї греко-перських війн. На багатьох її полях склали свої голови колись увінчані переможними вінками немало доблесних атлетів. Чимало інших явили мужність і героїзм у боях з ворогом, виборюючи перемогу.

Подвиг спартанців на чолі з царем Леонідом випав на день закриття спортивних змагань в Олімпії. Там панувала така ж піднесеність духу, що й під Фермопілами. Те, що сталося, неймовірно вразило персів.

Геродот з надзвичайною виразністю передав обстановку в штабі Креза. Там обговорювали Олімпію, що вибухала оплесками, і Фермопіли, де жменька бійців нанесла відчутні втрати армії вторгнення. Було вбито й двох синів царя Дарія, братів Ксеркса.

Німа сцена настала після повідомлення, що найвища нагорода олімпійця, якої так жадає кожен, — зелений вінок.

Після паузи наступило прозріння, принаймні для декого, про яке було сказано у голос.

Тигран, перський воєначальник, у присутності царя мовив полководцю Мардонію: «Бачиш, Мардоній, проти кого ти ведеш нас у бій? Адже ці люди змагаються не заради грошей, а заради доблесті!» Заява Тиграна була визнана панічною. Між тим, у ній був момент істини, яку остаточно доведуть Евбея і Марафон, Саламін і Платеї.

Питому вагу Олімпійських нагород обдумував у своїй творчості й Плутарх. Він розповів про це і в новелі про гідність та моральну стійкість атлета зі Спарти. У священній Олімпії якісь спритники підступилися до нього з пропозицією здати перемогу іншому за добру винагороду. Спартанець рішуче відкинув спробу підкупити його і вийшов на поміст для борців. Суперник виявився досвідченим і дужим, але був покладений на лопатки після довгої та виснажливої боротьби. До переможця наблизилися й підкупники. Вони глушливо поцікавилися, яку ж то користь він має від своєї непоступливості. **«На битву я піду з царем попереду війська»**, — відповів він, усміхаючись.

Непідкупний юнак мав на увазі спартанську традицію: цар ішов на противника в оточенні воїнів-переможців на спортивних агонах. Перед наступом володар-полководець наказував усім воїнам надіти на голову вінки, а флейтистам грати.

Сам і заспівував бойову пісню, під яку військо наступало зімкнутими рядами. «Кіфари звук мечу не буде поступатись», — стверджував Терпандром, поет доблесної Спарти. Піндар теж вбачав тісний зв'язок між хоробрістю спартанців і музикою у їхньому війську.

Плутарх сповідував помірковану стриманість і в самих мотиваціях учасників священних агонів і у власному поведженні їх після перемоги. Загалом, у темі визнань і різних заохочень філософ наближав свої моральні вимоги до аскетичних.

Письменник виходив з переконання, що почесні мають являти собою «не винагороду, а тільки знак» Священні ігри слугують йому за приклад, бо в них нагорода — скромний вінок. Переможцю достатньо буває й простого рядка у якомусь

почесному списку чи пам'ятної таблички. Як вистачило для жерця Епіменіда оливкової галузки.

Плутарх також проти увічнення будь-кого, олімпійця чи державного посадовця, у картині, мармурі та бронзі. Він констатує: майстерність художника або скульптора, що здобула визнання, належить винятково їм. Прекрасна статуя Сурмача чи Списоносця, це слава митця, а не його моделі.

Як завжди, Плутарх апелює до неспростовного авторитету, в даному разі — Катона. Він не дав згоди виставляти свою статую на Форумі, який уже був заставлений погруддями менш вибагливих у скромності римлян. Наводяться й крилаті слова, що їх знає світ: **«Вважаю за краще, щоб запитували, чому немає моєї статуї, ніж чому вона є».**

Міра й скромна простота в усьому — духовні преференції Плутарха, як і давньогрецької культури загалом. Із цих взаємовідносин античної культури й уславленої, знакової людини тогочасної давнини філософ добирає ряд багатоголосих прикладів і висловлює слушні думки.

Спартанський цар Аргесилай з відразу спостерігав за тим, як дехто з поважних громадян дозволяв собі хвалитися й чванитися тим, що на його конюшнях вигодовують коней для ристалищ. Вони з часом принесуть Олімпійські вінки своїм власникам.

Володар Спарти знайшов спосіб приборкати зухвальців. Він підмовив свою сестру Кініску відправити до Олімпії свою колісницю для участі в змаганнях. Царський жест означав: на колісничних перегонах виборюють першість коні й найняті візничі, що правлять ними. Усі мають знати, що подібні перемоги увінчують не доблесть власника, а його багатство і легковажне його розтрачання.

На всіх великих еллінських святкуваннях, починаючи з Олімпії, діставав перемогу видатний атлет Феаген. Він був успішним у різних видах змагань: п'ятиборстві, кулачному бою, бігові на марафонську відстань. Брав участь і в багатьох інших іграх, незмінно домагаючись перемоги.

Честолюбство Феагена зіграло з ним недобрий жарт. Під час поминального бенкетування в домі якоїсь знаменитості він

заходився боротися з присутніми. За кожного переможеного йому підносили вінок місцевого виготовлення. Поминальна тризна була перетворена на фарс, а гора вінків втратила естетику й будь-яку принадливість.

До курйозів ремесла слід зарахувати, напевне, й давню легенду про повернення додому з вигнання Алквіада, державного діяча й полководця Афін. Його трієра урочисто йшла під пурпурними вітрилами. Вона була вщерть навантажена щитами з потоплених ворожих кораблів. Непогамовна вдача Алквіада постала перед афінянами у всій своїй розкоші. Для веслярів звучала пісня, що її хвацько награвав на флейті Хригогон, переможець на піфійських іграх. Диригував їм Калліпід, актор-трагік. Він був зодягнений у довгий хітон і мантию, як зазвичай вбираються учасники драматичних і музичних змагань.

Змагальна тема не обходила і без щемних сцен. Розповідають: хтось із п'ятиборців під час змагань метнув дротик, який насмерть вразив людину, Епітіма із Фарсала. Сам Перикл, правитель Афін, радився з філософом Протагором, як же кваліфікувати цей казус. І хто винуватий у тому, що сталося — дротик, якого метнув п'ятиборець, сам атлет чи розпорядник змагань.

Плутарх загалом убачає в панеллінських іграх вагоме суспільне значення і філософськи підносить їх на рівень резонансних подій національного виміру. Відтак й укрупнює масштаби самої особистості переможця у координатах політики й державного життя.

Піфагор Спартанський, атлет з бігу, переміг на іграх шістнадцятої олімпіади. Здійснив подорож до Італії, під час якої у нього відбулося знайомство з Нумою Помпілієм, другим царем Стародавнього Риму, як передає історична традиція, сабінцем за походженням. Сабінці вважали себе давніми переселенцями з Лакедедону.

Нума залучив Піфагора до провадження державних справ: підготовки законів, спорудження храмів, введення релігійних обрядів, поділу суспільства на різні стани тощо. Передання

стверджують, що через державницьку діяльність олімпійця Піфагора римські звичаї увібрали багато лаконських.

У пам'яті багатьох поколінь античної Греції **Істмійські ігри, нагадує Плутарх, міццю асоціювались із політичною свободою, її жаданням.** Уперше, коли римський полководець Тіт Квінтії, перемігши македонського царя, звелів глашатаю довести до відома греків рішення римського сенату. Того дня на стадіоні змагалися гімнасти, а глядачі не зводили очей з арени. І майже не почули сурми, що кликала до уваги й слів окличника. Сурма мусила прозвучати знову, щоб елліни сприйняли глашатая: **Еллада незалежна, у містах більше не стоятимуть македонські гарнізони за рахунок грецьких платників податків.**

У Коринфі ж, знову-таки при Істмійських іграх, греки вдруге довідалися про даровані їм привілеї, не від глашатая, а від самого імператора. Нерон із високого помосту на ринковій площі промовив слова, які окрили надією на більші політичні права й свободи. Історія та народна традиція карбують такі події як знакові величини на шляху поступу.

Історик Діодор Сицилійський розповідає про атлета Мілона Кротонського, могутнього борця, який шість разів перемагав на Олімпійських іграх. Йому випало прислужитися Батьківщині за особливо скрутних для неї обставин.

У знаменитій грецькій колонії Сибарис якийсь політик-демагог на ім'я Теліс повів бунтівну агітацію проти вищої знаті, він підбурих сибаритів на репресії. З півтисячі найбільш заможних громадян було відправлено на вигнання, а їхнє майно конфісковано. Вигнанці дісталися Кротона і там припали до храмових вівтарів, благаючи про захист.

Теліс спрямував до кротонців послів із вимогою не давати притулку колишнім мешканцям Сибариту, або ж, у разі незгоди, чекати на війну. Влада й народ Кротона завагалися в остаточному рішенні. Звернулися до філософа Піфагора й дістали пораду: за жодних обставин не позбавляти скривджених їхнього права на захист біля священних вівтарів. Оголошення війни Сибарисом стало dokonаним фактом.

Сибарис виставив війська, утричі численніші, ніж у кротонців. Але ті знайшли спосіб урівноважити різницю в кількості бойових списів. Вони призначили олімпійця Мілона своїм полководцем. Кажуть, що атлет пішов у бій, одягнений на взірець Геракла — у лев'ячу шкуру. На свій могутній торс Мілон нанизав усі шість здобутих ним олімпійських вінків. Натхненні своїм героєм, кротонці пішли крушити нападників і здобули перемогу над ними — так принаймні розповідає про ті далекі події знаний історик Діодор Сицилійський.

У давньогрецькій і особливо римській літературі існували й інші, більш стримані і навіть скептичні оцінки суспільного значення і самих спортивних агонів, і їхнього місця в культурі. Два характерні в цьому сенсі приклади наводить Афіней, грецький літератор із єгипетського Навкратіса. Він написав п'ятнадцять книг під спільною назвою «Бенкетуючі вчені».

Наслідуючи літературний досвід Платона, Афіней збирає на умовну трапезу три десятки видатних людей у царині мистецтва, культури, літератури й риторики. У домі римського державного службовця розгортаються творчі дискусії з приводу актуальних проблем духовного життя. Кожен її учасник оперує уривками або цитатами з власних творів. Їх дбайливо добирав Афіней, щоб засвідчити автентичність поглядів і позицій.

Наводяться також фрагменти з «Елегій» Ксенофана Колофонського, філософа й поета переважно в жанрі «сілли» — винайденої ним форми віршованої сатири. Автор самобутньо поєднав філософські роздуми над темою панеллінських спортивних агонів з гостро сатиричними оцінками.

Суть їх у наступному: звичайний собі громадянин, здобувши вінок переможця на спортивних змаганнях, раптом стає ушлюбленим в очах городян. Йому віддають різні почесті: перші місця на стадіоні, де змагаються атлети, обіди за державний рахунок, коштовні подарунки.

Ксенофан вбачає тут очевидну надмірність й загрозу тому, що люди, зрештою, почнуть надавати перевагу фізичній силі перед розумом, життєвими навичками і вміннями.

Скільки б не з'являлося Олімпійських переможців, від цього не стануть надійнішими закони держави, стверджує філософ, і повнішою казна.

Доля правди у цьому, напевно, є. Як і сарказму та деякої однобічності, вузького прагматизму. Мабуть що присутні й заздрощі: слава атлетів-переможців ставала гучною, на всю Елладу, їхні імена були на слуху, на вустах громадян цілої країни, чого не завжди мали філософи, поети, риторичи.

Схожі думки й настрої висловив пізніше й Еврипід у першому «Автоліку». Звичайно ж на рівні свого потужного філософського розуму й поетичного обдарування. Він теж був проти того, щоб суспільство занадто захоплювалося спортивними змаганнями й уславленнями атлетів, хоч сам молодим зазнавав у цій ролі радість перемог.

Еврипід пропонує вшановувати лавровими вінками передусім мудрих і достойних громадян. Також тих, що беруть участь в управлінні державою і роблять це справно, **«по закону і з розумом»**, словом і ділом запобігають злим вчинкам, усувають розбрат і чвари.

У цьому вбачає мислитель благо для кожного міста й усім грекам. На світогляд драматурга, систему його духовних пріоритетів явно наклали відбиток сумніви й вагання, характерний знак доби.

Олімпійської теми торкнувся й Сократ у своєму виступі перед судом після визнання його винним, як завжди, з несподіваної сторони у неповторно сократівському вимірі. Незворушно, як зазвичай, філософ заявив, що за свою працю заслуговує винагороди, а не судової кари.

Бо що ж він робив? Тільки те, що виконував місію, призначену йому небом. «Бог послав мене в це місто, — пояснював він афінянам, — аби я..., кожного з вас без упину будив, намовляв і картав». Тобто, допомагав кожному стати кращим і розумнішим. Такі добровільні послуги прийнято оплачувати. А позаяк Сократ геть збіднілий, то йому випадає сподіватися на харчування у Пританей, там, де обідають за рахунок держави чужоземні послы, заслужені громадяни, переможці на Олімпійських іграх тощо.

Претензії зухвалі, з погляду обивателя. На подібний привілей можуть сподіватися тільки люди особливого чину. Філософський розум і самовіддане служіння не заслуговують, з міщанської точки зору, на таке пошанування.

Сократ розумів, що саме дратувало його суддів та виводило їх із рівноваги, тому й несхитно тримався раз обраної лінії поведінки у своїй апології.

«Біднякові, — продовжував він, — Пританейські обіди личать далеко більше, ніж тим, «хто здобув перемогу на Олімпійських іграх верхи, або на змаганні колісниць двокінних чи чотирикінних». Істина й душевний щем промовляють словами й почуттями видатної людини.

Значно різкіші судження по всьому периметру давньогрецьких агонів спостерігаються в римській літературі. Тацит, наприклад, докоряв принцепсу й сенатові за їхні начебто потурання усіяким модним віанням серед молоді. Зокрема, у її бажанні проводити час у гімнасіях, займаючись фізичними вправами і марнувати себе серед усіяких розваг.

Тацит вважав, що суворі давньоримські підвалини життя, моральні заповіді старовини помітно занепадають. Вони ж колись тримали молодь у дисципліні й послуху, заохочували її служити у війську і вдосконалюватись у науці війни. Конче необхідно, пише історик, зберегти заповідані старовиною видовища — гладіаторські бої, цькування звірів, перегони колісниць тощо. Нехай їх, які і раніше, влаштовують претори-урядовці без того, щоб громадяни безчестили себе прямою участю у змаганнях.

Критичні судження Тацита постали з приводу нероніїв — п'ятилітніх змагань, які Нерон запровадив у Римі. Вони були влаштовані за грецьким взірцем і склалися з трьох відділень — музичного, гімнастичного й кінного. У нероніях і побачив Тацит, шанувальник традиційних гладіаторських боїв, розтлінний «вплив ззовні», загрозу й без того розхитаним отчим нравам. Уже тут простежується пунктирна лінія конфронтації давньоримської цивілізації з античною грецькою культурою.

Спортивні агони привернули увагу й просторових мистецтв, насамперед скульптури. Розумом і художньою інтуїцією митці

збагнули суспільну значущість подій національного обшину, а в самих атлетах відкрили ідеальні моделі, неперевершені взірці досконалості людського тіла, його вишуканої краси.

Скульптор Поліклет уподобав зображувати атлетів у стані спокою. Олімпійські переможці стали об'єктом особливої зацікавленості митця, провідною темою його творчості. Надзвичайну славу принесла Поліклету його скульптура Дорифор, або Списоносець. Вона дійшла до сучасності у численних копіях, що свідчить про її неабияку популярність.

Дорифор, хоч і знаменита статуя, не є конкретним зображенням когось із атлетів. Їй була уготована інша роль — стати наглядною ілюстрацією канонів людської фігури. Під іменем «Канон Поліклета», за назвою однойменної теоретичної праці скульптора, вона й увійшла в історію мистецтва.

Поліклет запропонував у своєму трактаті закон ідеальних пропорцій людського тіла. Вони перебувають у цифрових відношеннях одна до одної. За логікою цього закону, ідеальний зріст людини, наприклад, складає один метр і сімдесят вісім сантиметрів.

Із багатьох копій відома й статуя Діадумен, або Атлет-переможець, що вірогідно належить Поліклету. Юнак увінчує себе діадемою, пов'язкою з червоної шерсті. Вона додавалась до переможного вінка, була його атрибутом. Бронзовий оригінал скульптури зберігався, напевне, в Олімпійському, а може Дельфійському святилищі. Фігурі атлета властива пропорційність, як завше у скульптурах Поліклета, у ній підкреслено динамічну виразність тіла.

Давньогрецький скульптор Мірон зображував у своєму мистецтві богів, героїв і тварин. Його вважали великим реалістом, глибоким знавцем анатомії. Характерна прикмета його творчості — уміння передавати рух, складні повороти тіла, миттєвості поз.

«Дискобол» Мірона вважають найвидатнішим його твором. Це енергійна постать атлета, який збирається метнути диск. Пружно зібране тіло, гранично напружені м'язи, крутий поворот торсу. Твір, що став шедевром мистецтва скульптури, зберігся у кількох римських копіях.

Порівняно недавно знайдений єгипетський папірус повідомляє, що Мірон виробив статуї атлетів Тіманта і Міцінія, переможців кількох олімпіад. Його учитель Аргелад, який очолював Аргоську школу скульпторів, був автором кількох статуй переможців спортивних змагань. Роботи Аргелада не збереглися, натомість маємо відомості від Плінія Старшого, що скульптор був також наставником Поліклета й Фідія. Птахи високого польоту вилетіли в світ з Аргоського гнізда. Іменем одного з них, Мірона, вдячні земляни назвали кратер на планеті Меркурій.

Скульптура «Дельфійський візничий», виконана в бронзі, належить до рідкісних оригінальних творів, що збереглися від часів глибокої Античності. На вапняковій базі статуї зацілів напис, з якого видно, що вона завдячена своїй з'яві Полізалосу, тиранові Гели.

Правитель грецької колонії на Сицилії звелів виготовити її в дар Аполлонові за його сприяння у перемозі царської колісниці на перегонах. Текст посвячення промовляє: **«Полізалос посвятив мене, будь до нього прихильним, благородний Аполлоне!»**

Статуя візничого виконана на повний зріст, на ній зображено високу й струнку молоду людину, радше юнака. Такими зазвичай і були ті, кого власники наймали управляти колісницею на час змагань. Візничий був убраний у кістіс, різновид хітону для їзди. Він доходить майже до кісточки, а в талії переповитий простим поясом: два перехрещені за спиною паски запобігають здиманню хітона у мить шалених перегонів.

Імпозантна статуя в дельфійському храмі була лише частиною, фрагментом колись багатой художньої композиції. До неї входили скульптурні зображення квадриги — шестірки упряжних коней, бігової колісниці та двох слуг — грумів, які супроводжують виїзд хазяїна, вмістившись на козлах чи задку екіпажа. Виявлено чимало композиційних фрагментів колись цілісної скульптури, яка, напевне ж, справляла приголомшливе враження на тих, хто її бачив.

Спортивні агони та їхні учасники тримали в творчому полоні й Лісіппа, знаменитого давньогрецького скульптора. Зберігся,

щоправда в римських копіях, його «Апоксіомен» — скульптурна фігура атлета, який скребачкою зчищає із себе пісок.

Бронзова статуя оригіналу була встановлена, як пише Пліній Старший, у римських термах, куди помістив її Марк Агріппа, римський полководець і будівничий. Імператор Тиберій звелів перенести це скульптурне диво до своїх апартаментів ідесь там обірвалися його сліди.

Спортивні будні Лісіпп передає і в зображенні атлета, який зав'язує сандалії. Скульптор прагне виразити життєву достовірність, правду образу в типових ситуаціях буття своїх героїв.

Неподалік міста Фіано, що на італійському узбережжі Адріатики, було піднято з морського дна бронзову фігуру давньогрецького атлета. Юнак торкається рукою вінка з оливи на голові, наче поправляє його вишуканим жестом. У ньому пізнають переможця Олімпійських чи може Дельфійських ігор. Серед імовірних авторів називають і Лісіппа.

На схилі Квірінальського пагорба в Римі була виявлена археологами бронзова скульптура елліністичної доби. Вона зображує бійця, який спочиває після бою. У нього художньо правдива й невимушена поза.

Статуя загалом позначена майстерністю й реалізмом. В історію мистецтва скульптура увійшла під назвою «Боець із терм», бо в цьому людному місці вона колись стояла.

Змагання атлетів різнобічно відбито і в теракотовій пластиці: панафінейських чорнофігурних вазах, амфорах, глеках та інших виробках з паленої глини. Вазописці майстерно передають різні миті й аспекти спортивної боротьби: біг на короткі й довгі дистанції, суперництво борців, факельні естафети, самі ристалища, палестри, усілякі жанрові сцени.

Давньогрецьке образотворче мистецтво тримало усі різновиди агонів у зоні своїх творчих зацікавлень, бо ж вони пульсували енергією, напруженими ритмами, бадьорістю. Митці прилучалися до цих животворних джерел і створювали античні художні шедеври, неперевершену скульптуру й пластику.

Серед розмаїття художніх тем провідними були ті, що підносили й уславляли богів, героїв і людей. **«То що ж таке**

люди?» — питали у Геракліта, а він відповідав: **«Смертні боги»**. Хто ж тоді боги, цікавилися допитливі. **«Безсмертні люди»**, — відповідав мислитель.

У словах Геракліта — філософська мудрість і художня велич античних греків, неперевершеність їхнього генію і високість осягнення богів і людей, запорука усіх їхніх перемог над викликами часу, випробуваннями перською навалою і масштабними творчими планами.

РОЗДІЛ ІХ

АНАБАЗИС ФІЛОСОФСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

Феномен реклами, як способу адаптації людини до суспільних і природних умов, здавна перебував у полі зору мислячого розуму. Ще в ту історичну давнину, коли філософія зосереджувала в собі різноманітні, але ще фрагментарні знання про космос, людину, суспільство.

Реклама на початковому етапі розвитку науки нічим не відрізнялася від інших видів нерозвиненого знання, хіба що більшою маргінальністю. Не був ще означений її власний предмет і навіть загальні контури суспільного буття.

Однак, невичерпна повсюдність реклами в той чи інший спосіб привертала до себе філософську допитливість. Її пульсуюча реальність вкидала у розумовий простір імпульси та ідеї, що ставали поштовхом для тих, хто любов до мудрості перетворив на свою професію.

Давньогрецька філософія — унікальне явище європейської та світової культури. Це десятки й сотні видатних імен, Платонівська Академія і Лікей Аристотеля, самобутні генії-філософи й філософські школи. Їхні наукові надбання вивчають у нинішніх університетах і академіях, вони — важливий сегмент сучасної духовності й культури.

У різнобічних досягненнях Давньої Греції — виразні сліди присутності і впливу еллінської філософії. Вона була живою реальністю епохи, що не замикалася у шкільних стінах. Філософські напрацювання ставали суспільним надбанням. Думки та ідеї філософів звучали у вчених колах, у палацах царів і на ринкових майданах.

Філософи служили своїй Батьківщині вченими працями, талановитими книгами, влучним словом і власним прикладом. Серед любителів мудрості — короновані особи й ув'язнені, воїни і полководці, вільні й раби, любителі розкошів і аскети, прихильники суворої моралі та світських розваг. Філософи і філософія були помітні на всіх щаблях суспільної ієрархії, у всіх прошарках життя.

Ця констатація давньогрецької реальності, її неповторності й дозволяє говорити про анабазис філософії, тобто її проникнення вглиб античного суспільного й духовного простору.

За прикладом Ксенофонта й Арріана, істориків, учнів Сократа й Епіктета, які озаглавили словом «Анабазис» свої історичні книги про малоазійські походи греків за часів Кіра Молодшого й Александра Македонського.

Для реклами, її давньої історії й сучасності філософія Античності — джерело пізнання й самопізнання, еталонні взірці проникливої думки і влучного слова, суспільних пріоритетів і людських чеснот, громадянської мужності й публічної діяльності. Жоден аспект у царині античної філософії не обходився без рекламних послуг. Кожен крок реклами не міг бути успішним без філософського наповнення.

Анабазис філософії античної Греції з рекламного погляду — актуальна тема не лише історії філософії, а й культури загалом і, звичайно ж, самої реклами.

Вона давно засвідчила спроможність черпати розум і вміння з багатьох джерел, особливо самобутніх і невичерпних, багатих думкою і наснажених гумором.

Філософи полюбляли жартувати з будь-якого приводу і найменшої нагоди. На питання, що виникло раніше, ніч або день, Фалес відповідав: **«Ніч — одним днем раніше»**. Біант запевняв, що дорога в Аїд легка, бо на неї **«вже ступають із заплуцценими очима»**.

Діаген був подивований, угледівши мишей, що підкрадалися за наїдками до його жебрацької торби. Дивись-но, мовив сам собі, знаходяться ж дармоїди, які навіть у нього, старця, зважаються шукати поживи.

Сам термін «філософія» походить з елітних сфер людського духу, де вже набули стійке громадянство й шляхетний зміст слова «любити» і «мудрість». Філософія в аристократичному значенні «любити мудрість» уперше трапляється у працях Геродота, у тому фрагменті його «Історії», який передає зустріч афінського законодавця Солона з малоазійським царем Крезом.

Лідійський правитель чемно прийняв заморського гостя у Сардах, столиці своєї успішної держави. На знак особливої шани звелів провести Солона по царських скарбницях, сподіваючись саявом золота вразити мудрого елліна. Сховище матеріальних багатств Креза ставали у змагання з духовністю Солона. У цих агонах здобич меча й виснажливої праці на золотих копальнях мала взяти гору над здобутками еллінського розуму, принаймні не поступитися їм.

Полемічний діалог із Солоном Крез задумав як енергійне зіставлення пріоритетів на доведення своєї царської правоти. Вишукана східна манера спілкування покликана була захопити афінського мудреця до відвертої розмови.

У преамбулі діалогу Крез мовив до Солона: «Ми багато вже начулися про твою мудрість і подорожування... Ти з любові до мудрості і щоб побачити світ, об'їздив багато країн. Тепер я хочу спитати тебе...»

Вочевидь, розмовляючи з мудрецем, Крез уникав тривіальних тем. Його не обходили, зокрема, подорожні враження Солона. Цар прагнув почути відповіді на свої питання з висоти освіченого розуму, любові до мудрості, тобто філософськи.

Історичні перекази містять і такий епізод: Крез у пишному царському вбранні, усівшись на золотому троні, спитав у Солона, чи бачив він що-небудь пишніше. Гість із Афін відповів: **«Бачив — і півнів, і фазанів, і пав; їхнє вбрання дано їм природою і прекрасніше в тисячу разів»**. Строката радість царя була потьмарена простим зіставленням вродженої краси та ряженої амбітності, що начисто втратила чуття міри.

Існує й відома притча-аналогія. Юного спартанця запросили послухати людину, яка вміє тьохкати точнісінько як соловейко.

«Навіщо мені», — заперечив юнак, — слухати наслідувача соловейка, коли я чув, як співає він сам».

Володар Лідійського царства побажав знати, чи вже зустрівач Солон «найщасливішу в світі людину». Крез очікував на ствердну відповідь стосовно його царської персони. Він бо ж на троні могутньої держави, має владу над багатьма народами, у його власності сховища, повні залота-срібла, всіякого добра. Солон знехтував нагодою явити улесливу догідливість. Натомість оповів про якогось Телла, звичайного афінянина, який мав дружну родину, щасливих синів, достаток у домі. У грізну ж годину він без вагань виступив на захист рідного міста й доблесно загинув на полі бою. Афіняни назвали його героєм і всенародно вшанували подвиг Телла.

Крез сповідався бути визнаним найбільш щасливим бодай на другому місці після рядового громадянина Афіні. Одначе почув нову розповідь про двох юнаків, які самовідданим служінням рідній матері здобули похвалу й шанобливу пам'ять афінянської громади.

Правитель втратив спокій, спалахнув гнівом. «Виходить, моє щастя ти маєш за ніщо? — обурювався він. — Навіть не визнаєш мене за рівного з цими простими людьми?» Солон толерантністю свого заперечення пом'якшує небезпечний закид. Мовляв, відаючи, що «кожне божество заздрісне й викликає у людей занепокоєння», він не береться вникати у будь-чиє життя. Одне зрозуміло, каже афінянин: достеменно сказати Крезу про щастя його життя можна буде тільки після завершення земних доріг царя. Зосередившись, Солон розгортає перед зачудованим володарем картину власного бачення людського щастя, самого сенсу життя й покликання людини у світі.

Вартим уваги, з погляду реклами, є те, що філософія набула своє ім'я у дискусії двох неординарних особистостей. Власне, на світоглядному перетині давньосхідної цивілізації з античною культурою Греції. Предметом філософських зацікавлень стає людина разом зі світом, у якому вона живе й реалізує себе. Філософія від самого початку була, як сказав Гегель, «в думках охоплена епоха». У Давній Греції вона ніколи не здавала цієї висоти.

Змістовну подібність щодо терміну «філософія» вбачають також у відповіді Піфагора на питання Леонта, фліунтського тирана. Правитель зверхньо кинув: «Ти хто такий?» Піфагор спокійно одказав: **«Філософ, що значить — любомудр»**. Леонту, напевне, це важко було збагнути. Як і те, що любитель мудрості юнаком ходив у долину Алфея змагатися за Олімпійську першість, або те, що піфагорійці не вживали кипарисове дерево на домовини, бо з нього був виготовлений скіпетр Зевса.

У сонмі давньогрецьких філософів самотньо височіє колоритна постать Сократа — потужного мислителя, неповторної і яскравої особистості. Геній, чії думки поставали в діалогічному спілкуванні, запальних дискусіях. Людина незламної волі, мужньої вдачі й трагічної долі. Сократ невпинно шукав спілкування, живого контакту з людьми, діалогу з ними. Це була сутнісна риса його натури, усвідомлена ним як місія, визначена йому богами. Про це він сам говорив на афінському суді, а також писали його учні Платон і Ксенофонт.

У «Спогадах» Ксенофонта подана виразна картинка з повсякденного буття мислителя. Там зазначається: «Сократ завжди був на очах у людей: ранком ходив у місця прогулянок і в гімнасії, а в ту пору, коли площа була повна народу, його можна було тут бачити. Та й решту частину дня він завжди проводив там, де сподівався зустріти більше людей». І щоденні розмови філософа з людьми торкалися безлічі питань — від найпростіших до захмарних. Йшлося про нелегку працю коваля, чинбаря чи шевця, ціни на хліб і види на врожай. Повсякденність, до якої причетні звичайні люди — ремісники, селяни, крамарі.

Сократ неодмінно заводив мову й про духовні цінності: синівську й братерську любов, дружбу, служіння Вітчизні, обов'язки громадянина, освіту, демократію, мораль. Він пропагував їх, а не звабліві сорти мила чи парфумів.

Філософ брав у свої роздуми на людях часто буденні життєві казуси і в них відкривав важливі істини. **«Кожен знає, — говорив він, — скільки овець у нього в кошарі. Та не всякий назве, скільки має друзів. Виходить, вівці у більшій ціні, ніж друзі»**.

Грецька антична філософія вела діалог з людьми поля, міських вулиць і площ, а не лише з політиками й державними діячами, мешканцями палаців, елітарними верствами суспільства і робила це на рівні Сократа, який, за Платоном, «не схожий ні на кого з людей, стародавніх чи нині сущих».

При цьому філософія не пригиналась до пересічного громадянина. Вона прагнула допомогти йому досягти ясності зусиллями власного розуму. Сократ вибудовував паритетну розмову зі слухачами, яка точилася у зіставленні думок, напружених роздумах.

Сократ розбурхував допитливість слухачів, учив науки думання, мистецтву знаходити раціональні відповіді на життєві питання. Світ довкола, люди, їхні вчинки були об'єктом його невгамовних зацікавлень. Знамените сократівське «чому?» і «я знаю тільки те, що нічого не знаю» лишилися в пам'яті людства й історії філософії.

У манері спілкування великого афінянина, зверненні до людини, заохочення її до розумової праці був особливий чар. Про це зворушливо говорив Алквіад, людина далеко не сентиментальної вдачі. Коли слухаю Сократа, казав він, «серце в мене б'ється сильніше...», а з очей моїх від його промов ллються сльози. Те ж саме, як я бачу, діється і з багатьма іншими».

Стиль мислення й спілкування повчальні й для мистецтва реклами у всі часи. Тим більше, що Сократ «здебільшого говорив так, щоб кожен міг його слухати», тобто цікаво, доступно й зрозуміло. Його рекламні тези звучали переконливо й привабливо.

Діоген Лаертський, перший античний історик філософії стверджує, що Сократ відзначався гідністю й незалежністю, і наводить приклад: Алквіад, його норовистий і заможний учень, пропонував учителю велику ділянку землі під нове помешкання. Сократ відбувся жартом: це все одно, сказав він, коли б я хотів пошити сандалі, а мені для цього подарували шкіру бика.

Про аскетизм Сократа в життєвих потребах знали всі Афіни. Споглядаючи безліч товарів, виставлених на ринковій площі, він голосно дивувався: **«Скільки ж є речей, без яких можна обійтися?»** Цю сократівську аскезу Діоген Синопський та інші філософи-кініки звели до абсолюту, життєвого кредо.

Сократ не брав плати з тих, хто бажав його слухати. У цій безкорисливості він убачав засіб збереження власної свободи. Тих, хто заробляв на спілкуваннях, називав **«продавцями самих себе у рабство»**, адже вони були зобов'язані вести діалог з тими, хто платить.

Сократ — взірець людини високої моралі, переконає Ксенофонт. Він умів вести чудові бесіди про добродієність та суспільні обов'язки. Хто послуговувався його товариством, ставав досконалішим. Заради цього філософ впродовж усього життя витрачав свої духовні скарби.

Досі холодять людське серце Сократові слова, сказані ним у темниці напередодні виконання судового вироку. Згорьована дружина скрушно мовила: **«Ти вмираєш безвинно». В'язень сумління втішив Ксантиппу невинним запитанням: «А ти б хотіла, щоб заслужено?»**

Сократ відхилив пропозицію друзів про втечу з в'язниці. Вона могла стати порятунком життя, про все належне подбали його шанувальники. Утримавшись від спокуси, філософ залишив бездоганними свою гідність, мужність і принципи. Свій вибір він зробив обдумано й свідомо. Ціною власного життя Сократ подав цивілізації великий урок державницького мислення: **закони Батьківщини треба поважати, як і прозоре судочинство. Хто вважає чинне законодавство недосконалим, має домагатися його переміни у законний спосіб.**

Сократ знав дійсну ціну судочинству, відданого на розсуд півтори тисячі громадян. Там неминуче беруть гору емоції і вподобання, а не логіка закону й аргументи сторін. Як це власне, й сталося на процесі, де філософ стійко захищав свою правоту.

Сторона звинувачення клялася Зевсом, що Сократ, мовляв, учить нехтувати законами, насміхається над давньою традицією обирати «голосуванням бобами» вищих урядовців. Його аргументи: ніхто не обирає стернового на корабель, столяра для майстерні чи флейтиста на свято. Але ж відомо: помилки й невдачі у їхній роботі не йдуть у жодне порівняння з можливими наслідками хибної діяльності посадовців.

Лише фахові судді мають провадити судочинство і виносити присуд, але у жодному разі не якесь масове зібрання громадян,

бо інакше — правове свавілля демократів за межею розумного. Такий ще один урок державності, його подав великий Сократ, перший із філософів, якому вирок смерті виніс суд.

Афіни невдовзі оговталися після трагедії. Над тими, хто висунув звинувачення, вчинили суд. Не обійшлося й без самосуду, але непоправне звершилося: афінська людність, уся Еллада стала нижчою на високочолу голову Сократа, його розум і бентежну душу.

Скульптор Лісіпп виготовив бронзову статую мислителя. Її помістили в хранилищі, де зберігалися різні атрибути святкових процесій. Виносили на люди в урочисті дні — на знак великої шани й гіркою каяття.

Афінський любомудр був окрасою рідного міста. Як Акрополь, палаци, скульптури богів і героїв. Лице культури ототожнюється з обличчям філософа, чаруючою принадністю його мови, висотою його мислі. Ці асоціації — яскрава реклама великої особистості й універсальної величі давньогрецької культури.

Сократ мав багато обдарованих вихованців. Чимало з них здобули гучну славу. Із сократівської школи виріс Платон. Її печать на талановитих книгах історика Ксенофонта — «Анабазис», «Апологія Сократа», «Еллінська історія», «Виховання Кіра»... У колі сократівських послідовників — Арістіпп Старший із Кірени, засновник власної філософської школи кіренаїків.

Постать Арістіппа теж колоритна. Вона з тих, що не загубиться в натовпі й уміє гранувати власну особистість. І його, Арістіппа, за глибоко вкоріненою звичкою зачепив було Діоген, коли той проходив мимо. Привід знайшовся — Діоген готував собі овочі на скромний обід.

Звертання було, зазвичай, задержуватим. **«Коли б ти умів обходитися в їжі ось цим, — сказано було Арістіппу, — тобі не довелося б прислужувати при дворах тиранів».** Натяк був на схиленість вихідця з Кірени до розкошів. Відповідь не загаялась. **«А якби ти міг уживатися з людьми, — вигукнув Арістіпп, — тобі не довелося б самому чистити свої овочі».**

За розкішне життя Арістіпп вдосталь наслухався кпинів і дорікань. Захищаючись, він апелював навіть до небожителів: **«Якщо б розкіш була ганебною, її не було б на бенкетах у богів»**. Авторитет неба загалом часто залучали на роль арбітра чи ідеального взірця. Як у знаменитому афоризмі Сапфо: **«Коли б смерть була благом, боги не були б безсмертними»**.

Філософи сократівського чекану насичували суспільну атмосферу новими ідеями про світ і людину в ньому. Спресовані у стислих тезах філософські істини привертали загальний інтерес. Бо вони — про космічне й буденне, вічне й минуле, усі простори життя.

Думки — афоризми, крилаті висловлення, влучні дотепи ставали надбанням широкого загалу, збагачували мову людної й горизонти бачення. Вони засвоювалися так само природно, як і божественні рядки гомерівських поем, вишукані поетичні образи Алкея і Сапфо, величальні пісні Вакхіліда.

Знаний ритор захищав Арістіппа на суді. Після виграного процесу він запитав іменитого підзахисного: *«А що доброго зробив тобі Сократ?»* *«Завдяки йому, — відповів Арістіпп, — все, що ти говориш на мою користь, було правдою»*.

Доводилося Арістіппу ставати і на захист честі та гідності професії, самого імені філософа як суспільно значущої величини. Хтось із недоброзичливців підсміювався при ньому, мовляв, люди частенько бачать філософів перед дверима багатіїв. Арістіпп відказав насмішникові, як відрізав: **«Але ж і лікарі ходять до дверей хворих. І тим не менш кожний віддає перевагу бути не хворим, а лікарем»**. Сократ у цій темі обходився без дипломатії й дотепних аналогій. **«Неприпустимо, — заявляв він, — щоб мудреці оббивали пороги багатіїв»**.

На освіту й виховання Арістіпп теж мав свій погляд. У нього поцікавились, чим стане ліпшим його син, здобувши освіту. **«Принаймні тим, — відповів батько, що не буде сидіти в театрі як камінь на камені»**. Сидіння у грецьких театрах були кам'яними, як відомо.

Батьки й педагоги віддавна сушили голову над тим, які ж знання має давати школа. Арістіпп у простому судженні

висловив цілу стратегію шкільної освіти. Навчати дітей, радив він, треба тому, що **«пригодиться їм, коли вони виростуть»**.

Проникливий розум давніх греків гнучко поєднував заглиблення в суть й змістовну інтерпретацію, часто іронічну й лукаву. Філософська культура тому й подає високі взірці рекламного креативу й вишукані тексти. Чимало з них увійшли в історію реклами і сучасність.

Якийсь гульвіса хвалився тим, що може багато випити, не п'яніючи. **«Це й мул може»**, — додав Арістіпп. Інший афінянин хизувався тим, що добре плаває. **«Чи ж не сором тобі, — дивувався філософ, — хвалитися тим, що посильно навіть риbam?»**

У кожного з філософів свої життєві університети. Один зі своїх діалогів Платон назвав іменем Федона. Учень Сократа походив зі знатного роду в Еліді, але потрапив у полон. В Афінах, заробляючи на життя, влаштувався охоронцем салону відомої гетери. Вимушена служба тримала його поблизу гостей салону. Там бував і Сократ. Федон жадібно ловив кожне слово філософа, придивлявся до його манери слухати й вести дискусії. Федон полонився і Сократом, і філософією. Його помітили й сприйняли. Сократ нарадив Алквіаду, Крітону, іще кільком їхнім друзям спільно викупити юнака. Уже як вільна людина, Федон взявся за працю над своєю освітою і став засновником філософської школи в Еліді.

Антисфен, засновник школи кініків, формувався під впливом Сократа. Щоб слухати його, щодня долав відстань у вісім кілометрів до Афін, а звідти — у Пірей, де мешкав. Син фракійської рабині мав стійкий характер і тверду волю. Прилучившись до філософії вже у зрілому віці, він здобув у ній поважне становище й ім'я. Умів їх і захистити, гостро реагуючи на випадки людей та обставин.

Його шпигали: він, бачте, напівгрек, бо мати — фракійка. Відповідав з гідністю: Мати Богів Кібела теж не грекня. Вона уродженка малоазійської Фрігії, а в пошані великій, культовій. Поборникам чистоти крові філософ казав, що вони інтелектом не перевищують водяних равликів або коників у траві. На кпини за те, що походив не від вільнонароджених, говорив так: *«Але ж і атлетами мої батьки не були, а я, тим не менш, атлет»*.

Слово Антисфена було схоже на стрілу вправного лучника, яка завжди влучає в ціль. Його учень знічено поскаржився, що загубив свої записи й тепер безпорадний. Тому, що порадив філософ, позаздрять і найдосвідченіші копірайтери. *«Треба було зберігати їх у душі»*, — поспівчував він.

Якось Антисфен побачив юнака, що гордовито позував скульптору. Поцікавився: коли б скульптура могла заговорити, чим би вона пишалася. «Красою», — не вагаючись відповів натурник. *«Чи ж личить хизуватися тим, що може й бездушний бовван?»* — присоромив його філософ.

Діапазон дошкульних відгуків Антисфена вельми широкий від буденності до державних верховіть. Хтось на вечірці підбивав його, щоб заспівав. Антисфен одразу відгукнувся: «А ти, каже він співтрапезнику, підіграй мені на флейті».

За словами Антисфена, держави занепадають тоді, коли втрачають здатність розрізняти людей хороших і лихих. Афінянам несподівано порадив прийняти постанову про те, щоб ослів уважали кіньми. На здивоване питання відказав: **«Ви ж перетворюєте простим голосуванням неуків на полководців!»**

Вчинки неординарної людини привертають увагу, закарбовуються. Ганнон, родовитий аристократ, державник і полководець Карфагену, був запідозрений у прихильності до тиранії, її *modus vivendi* — способу життя. Підставою для занепокоєння було те, що в походах воєначальник наказував впрягати лева як в'ючну тварину.

Карфагенці розсудили: якщо Ганнон спромігся підвести під ярмо навіть лева, то яка доля може очікувати звичайних людей, мешканців міста? Відтак вони відправили державця на заслання, позбавивши титулів і впливових посад. Тиранічна тенденція, зухвало рекламована на гриві лева, була вчасно розгадана й знеславлена.

Анаксагор був наставником Перікла, приятелював з багатьма видатними афінянами своєї доби. Політичні опоненти Перікла звинуватили його вчителя у зневазі богів. За те, що Сонце назвав просто розжареною кам'яною брилою.

Заступництво Перікла врятувало мислителя від присуду смерті, але не захистило від заслання. Місце його нового

поселення — далекий Лампсак у Малій Азії. Філософ-вигнанець заслужив повагу місцевих жителів. Перед кончиною великого громадянина правителі міста спитали, що вони могли б зробити для нього. Анаксагор сказав: **«Нехай на мої поминальні дні школярів щороку звільняють від занять»**. Прохання задовольнили. Знатного городянина поминали щебетанням дитячих голосів, вільних від щоденної одноманітної праці. Традиція продовжувалась багато віків і поколінь.

На демос упливало живе слово філософів, їхні наукові праці, але також і спосіб життя, поведінка в соціумі. Вони ставали знаковими, взірцем для наслідування чи різкого засудження.

Незвичайно колоритною постаттю філософського середовища був кінік Діоген Синопський. Платон порівнював його зі своїм найвищим авторитетом у філософії й житті. Діоген, говорив він, це не хто інший, як «шаленіючий Сократ».

Загадково висловився й Александр Македонський після відвідин Діогена в Кранії, передмісті Коринфа, де почув знамените прохання не заступати сонця: **«Якщо б я не був Александром, я хотів би бути Діогеном»**. Це промовляв, напевне, не воєначальник і цар, а колишній учень Аристотеля, який сумлінно пройшов його вишкіл.

Про вихідця із Синопу чимало писали античні автори, особливо Діоген Лаертський. Людина знатного походження, він став бунтарем проти багатства, існуючого ладу й порядків, моральних приписів. Античний «хіппі», жебрак, що добував хліб старцюванням і водночас людина самобутня, неординарного розуму, зухвалої поведінки й пихатої незалежності.

Сократ прагнув спілкування з людьми, щоб разом із ними знаходити істину. Діоген Синопський своїм в'їдливим словом, незвичною поведінкою виводив своїх слухачів із рівноваги. Він знеоцінював у їхніх очах звичні суспільні інститути: шлюб, громадянство, традиції, обряди і звичаї. Закликав по-іншому глянути на них, зробити «переоцінку цінностей». Авторство цього терміна належить Діогену.

Разюча несхожість з іншими, екстравагантність у словах і діях — це усвідомлений вибір Діогена, його піар-акція. Довга, як епічна поема, тривала як саме життя. Відтак, він

часто подає зразки самореклами: себе як особи, уподобань, манери оцінок і суджень. Він створив завершений образ для сприйняття його у суспільстві: поношений плащ на голому тілі, жебрацька торба через плече, дерев'яний посох. Їжа, що трапиться, сон, де ніч застане. Мав і постійне житло — округлу дерев'яну бочку, піфос, у якій греки зазвичай зберігали вино або зерно.

Історія закарбувала Діогена у своїх анналах зі смолоскипом у руці серед білого дня, на людних вулицях. «Чого ти никаеш?» — запитували в нього. **«Шукаю людину»**, — відповідав зухвало, неначе жив на безлюдді або не спромігся зустріти рівного собі.

Пиху й зверхне ставлення як лінію поведінки видно й в іншому епізоді. Діоген повернувся з Олімпії після знаменитих агонів; у нього поцікавились, чи багато народу прибуло на змагання. Відповідь була такою: **«Народу багато, а людей мало»**.

Філософ умів набивати собі ціну. Якось атлет з Піфійських змагань прилюдно хвалився: «Я переміг багатьох мужів». Діаген скипів і кинув йому, що перемагав він усього-на-всього рабів своїх пристрастей. «Перемагати мужів, наголосив власник посоха й торби, це моя участь». Хтось із учасників дискусії, намагаючись дошкулити Діогену, нагадав, що його земляки, громадяни Синопу, прирекли його на блукання світом. Зачеплений за живе, вигнанець знайшовся миттєво. «А я їх прирік сидіти вдома», була відповідь.

Діоген підкреслено пишався тим, що він філософ. У полеміці йому дорікнули з якогось приводу: «Не знаєш, а мудруєш». Він гонористо одказав: «Коли б я тільки удавав із себе мудреця, то й це було б філософією».

Вибір заняття Діогену доводилось захищати за різних обставин. Йому знову закинули на людях, що він таки був вигнаний з рідного міста. *«Нещасний, — вигукнув той. — Адже завдяки вигнанню я став філософом»*.

Діоген реагував на кожен подразник поза своєю бочкою і не переставав це робити. Йому довелося бачити, як храмові охоронці конвоювали людину, що викрала якусь чашу зі скарбниці. Філософ негайно відгукнувся на подію: «Дивіться,

вигукнув він, як великі злодії ведуть дрібного». Діоген полюбляв привертати увагу епатажною поведінкою. Його бачили, як просив милостиню у мармурової статуї. Поспитали, навіщо він це робить. Почули неочікуване: **«Щоб привчити себе до відмов»**. Взимку він тулився до кам'яних стовпів, щоб гартувати себе холодом, влітку голим качався на гарячому піску, при звичаючись переносити спеку.

Слово Діогена могло тішити й чарувати неповторною вигадливістю. На початку своєї жебрацької кар'єри він міг сказати власникові гаманця: *«Якщо ти подаєш іншим, подай і мені, коли ж ні, то почни з мене»*. Блукаючи вулицями, філософ угледів хлопчика, який жбурляв у натовп камінці. Діоген упізнав сина знайомої гетери. Зупинився й дав педагогічне застереження: *«Остерігайся влучити в батька»*.

Хтось із допитливих запитав у Діогена, коли зручніше снідати. Порада філософа була такою: **«Якщо ти багатий, то коли хочеш, а якщо бідний, то коли можеш»**. Йому самому, коли влаштувався прилюдно обідати на агорі, дорікнули за це. У відповідь почули: **«Але ж голодував я теж на площі!»**

Слово Діогена могло бути нищівним. Багато хто відчув це на собі. Лісій, торговець травами, поцікавився у мудреця, чи вірить той у богів. **«Як же не повірити, — була відповідь, — коли тебе й назвати інакше не можуть, як богами обійдений?»**

Дісталось ще одному пересічному мешканцю Афін, євнуху, людині невжитного характеру. На дверях свого помешкання він учинив напис: **«Нехай не увійде сюди ніщо дурне»**. Коментар Діогена не забарився. **«А як же увійти в дім самому господарю?»**

Незвичність збуджує інтерес, підбурює цікавість. Чутки про Діогена, його дивацтва ширяли по цілій Греції. Серед багатьох новел на цю тему Діоген Лаертський згадує й таку. Його герой йшов у театр назустріч тим, що вже виходили звідти. На подив допитливих пояснив: *«Саме так я й намагаюся чинити усе своє життя»*.

Майже дев'яносто років прожив на світі Діоген Синопський і весь свідомий час цей космополіт, людина, яка гучно заявляла, що він «громадянин світу», йшов проти течії, звичного способу життя, стереотипів мислення й поведінки. Діоген полюбляв

говорити, що на нього звальюються усі нещастя, про які пишуть у трагедіях і це тому, що рідна країна і він, злидений мандрівець, без прав і в лахмітті, живуть одним днем.

Як досвідчений актор, Діоген рекламно створював бажаний йому образ, утверджував власний імідж. Діоген пишався своїми негодами, як Александр Македонський своїми перемогами.

В іншій іпостасі побачив філософа багатій Кеніад із Коринфу. На ринку рабів, куди пірати привезли захопленого у полон Діогена, глашатай звично спитав бранця, що він уміє робити. **«Владарювати над людьми»**, — була відповідь. Полонений, обернутий на раба, вказав на пристойно вбраного мешканця Коринфу. Тонем, що не терпить заперечення, наказав окличникові: «Продай мене цій людині: йому потрібен господар».

Вкрай подивований покупець пристав на вимогу. Привіз Діогена в Коринф і настановив його вихователем своїх синів, потім передав в управління і все своє господарство. Кажуть, він не міг нарадіти на свій щасливий вибір.

Земну місію Діогена оцінили співвітчизники, вдячні за її сповнення. **«Ти нас учив, як жити, вдовільняючись тим, що маєш»**, — написали вони на одному з мідних пам'ятників. І висловили певність, що **«переживе віки слава твоя, Діоген»**. Він був одним із великої когорти давньогрецьких мудреців, блискучих імен. Мав свій чіткий профіль, вирізнявся серед людського загалу, видавався дивакуватим, але диваки прикрашали світ з незапам'ятних часів.

Платон пишався тим, що був «сучасником Сократа». Нарівні з тим, що народився чоловіком, елліном, людиною і дякував богам за це. Геній, скромно щасливий тим, що формувався в аурі сократівських впливів.

Сам, будучи постаттю виняткової величини, увічнив для нащадків образ Сократа, свого вчителя. Філософ і письменник, обдарований поетичним словом і хистом живописця, Платон людина красивої і мужньої вдачі. Він виступив на захист полководця Хабрія, якому загрожувала смертна кара. Впливові доброзичливці з влади й політики застерігали: «Ти заступаєшся

за іншого, — говорили вони, — і не знаєш, що тебе самого очікує Сократова цикута».

Платон це достеменно знав. Його відповідь: **«Я зустрічався з небезпеками у боях за Вітчизну, не відступлю й тепер, захищаючи обов'язок дружби»**. Власним прикладом громадянської відваги він став для багатьох взірцем, гідним наслідування. Тричі він їздив на Сицилію, віч-на-віч зустрічаючись із тиранами Сиракуз Діонісієм I та його сином Діонісієм Молодшим, мав надію схилити правителів до розбудови держави, модель якої він випрацював і обґрунтував.

За ці ілюзорні сподівання філософ наражався на реальні небезпеки: був ув'язнений і проданий у рабство, звідки заледве врятувався. Його викупив Аннікерід із Кірени й доправив до Афін. Вдячні друзі зібрали гроші на компенсацію витрат. Аннікерід відмовився їх прийняти і на ці кошти запрацювала славнозвісна платонівська Академія.

Літературні джерела передають сцену гострого зіткнення Платона з Діонісієм I у палаці тирана в присутності служивої челяді. Філософ переконував: не все те, що на користь лише правителю, є добром для інших. Зухвалість філософа розлютила тирана. «Ти верзеш, як дідуган», — гнівно вигукнув він. «А ти — як тиран», — відрізав Платон. Гнів тирана змінився на милість володаря: він таємно наказав службі продати видатного мислителя в рабство.

Епопея звільнення Платона загалом має багато версій. Серед них і така: філософа повезли на невольницький ринок Егіни, яка перебувала тоді в стані війни з Афінами. За обставинами військового часу афінянин, який ступив на територію острова, підлягав невідкладній страті. Платона опізнали й тому передали до суду. З поваги до філософа і його вчених занять судді звільнили полоненого від кари смертю і від рабства. Він прожив ще довгі роки й був похований у саду Академії, якій віддав більшу частину свого насиченого подіями життя.

Діон, учень Платона, покладався на культурну й освітню місію щодо свого родича Діонісія Молодшого, «спотвореного відсутністю виховання». Йому вдалося навіть тирану нестримне бажання послухати Платона, поспілкуватися з ним.

Правитель надсилає до Афін листа за листом із запрошенням до Сиракуз.

До Платона звернулися з Італії й піфагорійці. На їхній погляд, відкривався реальний шанс уплинути на молодого монарха з необмеженою владою і спонукати його до демократизації державного ладу в Сиракузах. Запобігаючи докорам у нерішучості й ваганнях, Платон знову рушив до Сицилії. Під час першої зустрічі — усілякі люб'язності й пошани, на пристані гостя очікувала розкішна царська колісниця. Прийом, вочевидь, відбувся за протоколом найвищого дипломатичного представництва.

Діонісій II полонився генієм Платона і звик до спілкування з ним. **«Як дикий звір звекає до того, що його гладять»**, — каже Плутарх. Придворний люд ревно накинувся на заняття філософією і математикою. Ця імітація наукового інтересу й пошани до Платона та його вчення не могла тривати довго. Челядь натомість вдалася до звичного їй заняття: доносів та інтриг. Платона було переведено до нових апартаментів акрополя. До нього приставлено й «почесну варту» — недвозначне свідчення краху сподівань на переродження тирана в прогресиста.

У третій експедиції через Сицилійську затоку Платон зіткнувся з відверто підкресленим відчуженням правителя. Філософ все ж настійно радив Діонісію II докорінно реформувати режим тиранії, відмовитись від хмари охоронців. Про ці домагання знало палацове оточення тирана і вживало заходів щодо самозбереження. Характерний діалог відбувся на прощальному обіді в царському палаці. Діонісій, намагаючись врятувати реноме реформатора, з тривогою запитав у гостя, чи буде він закидати звинувачення сицилійському правителю перед колегами-філософами. Відповідь Платона мужня й іронічна. «Я не бажаю, — сказав він, — щоб в Академії було так мало тем для розмови, щоб довелося згадувати тебе».

Рід Платона походить від законодавця Солона. Родова пам'ять, її пунктирний слід спонукали філософа, кажуть, до написання «Законів» у дванадцяти книгах і «Держави» в одинадцяти книгах. Коштовне надбання культури мало у своїй

основі усвідомлений обов'язок вдячного нащадка перед славетним предком і прагнення виконати його.

Платон умів підносити людину, називав її «небесним знаком», оскільки вона наче виростає з кореня, підносячись вгору. Цей образ глибоко імпонував Г.Сковороді, який вважав, що людина — «істота вертикальна». Її життя вимірюється у висоту, а не в довжину.

Платону дісталось багато запитань у його діалогах з людьми. Запитували про те, чи будуть писати про нього спогади, як про інших знаменитостей. Вочевидь, це мало обходило філософа. «Було б добре ім'я, — сказав він, — а охочих писати знайдеться доволі».

Життя і творчість Платона знайшли відбиття у величезній бібліотеці книг про нього. Давньогрецький філософ Плотін заснував ще в імператорському Римі школу неоплатонізму, її відвідували навіть римські сенатори. Плотін виношував намір спорудження в Кампанії окремого міста філософів — Платонополіса. Громадяни міста мали жити в ньому за законами Платона. Сам Плотін теж збирався оселитися в цьому місті разом з учнями. Палацові інтриги поруйнували грандіозний проект вдячної людської пам'яті.

З цих же вдячних мотивів грецький філософ Прокл віддав оригінальну данину Аристотелю, найвидатнішому учневі Платона. Він вивчив напам'ять праці філософа з логіки, хоча їх і в звичайному читанні сприймати непросто. І це не лише завдяки феноменальній пам'яті, але й зусиллям серця.

У першу поїздку на Сицилію Платона супроводжував його учень Ксенократ із Калхадана. Він був присутнім під час сутички філософа з Діонісієм Старшим, коли тиран вибухнув шаленим гнівом і пригрозив своєму опонентові відтяти голову. Ксенократ став поруч зі своїм наставником і вигукнув: «Спершу ось цю, мою!»

Ксенократ здобув визнання плідною працею у різних тематиках і жанрах, успішним опікуванням Академією, а також своїми чеснотами. Лише йому дозволялось виступати свідком у суді без присяги, всупереч традиції й вимогам закону. Філософу випало бути у складі грецького посольства на перемовинах з

македонським царем Філіппом. Його дипломатична поведінка разуче відрізнялася від колег із посольської місії. Ксенократ не брав підношень і не відвідував царських бенкетів. Він єдиний, зізнавався македонський вінценосець, хто виявився непідкупним.

З Ксенократом пов'язують поширену в Античності легенду про «трансформацію Полемона». Юнак із заможної родини, гульвіса і забіяка, Полемон безцеремонно вторгся якимось на лекцію філософа. Ксенократ не звернув на непроханого гостя жодної уваги і продовжував заглиблюватися у тему про феномен поміркованості та її суспільну цінність. Полемон усе вислухав, будучи напідпитку, з вінком на голові, як був на вечірці.

Лекція справила надзвичайне враження. Юнак став сумлінним учнем Ксенократа і згодом замінив його на посту очільника Академії. Колись любитель світських розваг, він занурився у філософію, обрав усамітнений спосіб життя в академічних стінах.

Філософія навчає умінню дивуватись, важливій передумові процесу пізнання. Помітити те, чого не бачать інші, дано тільки людям спостережливого, «гострого погляду», як говорив Сократ. Піфагорійця Ксенофікла поспитали, у який спосіб найкраще виховувати сина. Порада була без альтернатив: **«Народити його у благозаконній державі».**

Архіт із Тарента — яскравий представник піфагорійської школи: філософ, математик, політичний діяч і полководець. Сім разів громадяни обирали його своїм воєначальником, хоча закон дозволяв обіймати цю посаду лише один раз. Прикметна сторінка біографії Архіта — його дружні стосунки з Платоном. Саме з Тарента своєчасно надійшов лист до Сиракуз, який зупинив руку Діонісія Старшого, що вже заніс сокиру над головою великого афінянина.

Мудрість — найточніша з наук, вважав Аристотель. Він володів цією наукою сповна. Діалектичний розум, феноменальні знання, невсипуща праця і лицарське служіння істині. *«Платон мені друг, але істина дорожче»*, — знаковий принцип, проголошений молодим слухачем платонівської Академії.

Аристотель мав крицевий характер і звичайні людські уподобання, любив родину й гарне вбрання, мав слабкість до перснів: носив на обох руках так густо, що й пальців не знайти. Багато що з його творчості перейшло й до скарбниці афоризмів. Хтось ганив його, що подає милостиню жебракові з сумлінною репутацією. Аристотель відбувся характерним жартом: «Я подаю не поведінці, а людині». Чоловік хвалився тим, що він з великого міста. «Не це важливо, — зауважив філософ, — а важливо, чи гідний ти великого міста». У нього допитувались, що корисного дала йому філософія. «Став робити добровільно те, що інші роблять зі страху перед законом», — була відповідь.

Аристотель — яскравий тип академічного вченого-дослідника. Фундаментальні праці, потужні думки, власна школа; він навчав, походжаючи зі слухачами по Перипатосу, «місцю для прогулянок» при гімнасію — Лікею у передмісті Афін. Звідси й напрям у філософії, ним явлений перипатетики.

Македонський цар Філіпп запросив Аристотеля на службу для освіти й педагогічної опіки свого сина Александра. Як винагороду, відбудував ним же поруйнований Стагір, Батьківщину Аристотеля, повернув до нього мешканців, які розпоршилися або були продані в рабство. Тяжкою працею заплатив філософ за відродження рідного міста, сплюндрованого війною.

Аристотель, щойно виникла для нього загроза судового переслідування, не став випробовувати долю, він потай залишив Афіни. Коли його спитали, чому так вчинив, філософ відповів: не хоче щоб афіняни «вдруге скоїли злочин проти філософії». Перший і непоправний — засудження Сократа і келих з цикутою у його руці.

Одне з видатних творінь Аристотеля — його учень Теофраст, «богомовний», як назвав його учитель. Це ім'я так і закріпилося за ним на все життя й увійшло в історію. Це великий філософський розум, творча особистість, невтомний трудівник.

Сучасники підраховали: учнями Теофраста могли назватися близько двох тисяч його колишніх слухачів. Серед них і Менандр, давньогрецький комедіограф. Кажуть, навіть раб із прислуги Теофраста став філософом. Власним коштом учень

Аристотеля розбудував Лікей так ґрунтовно, що він став філософською школою на багато століть.

Праці Теофраста з різних галузей знань: філософії, риторики, мистецтва, музики справляли сильне враження. Крантор із Сол говорив, що вони, схоже, «написані пурпуром». Сам Крантор явив небуденний творчий хист і наснагу, мав замилювання в творах Гомера й Евріпіда. «Важко, — стверджував він, — писати по суті трагічно і в той же час — зворушливо».

Текст, який зворушує — важлива константа й для мистецтва реклами. Крантору властива схильність до стислих і рідкісно влучних висловлювань. Про одного з посередніх поетів він написав: у віршах його — повна злиденність. Його власна манера висловлення думки нагадує чеканий рекламний слоган.

Кратет із Фів, учень Діогена Синопського, здобув чудову освіту і з нею, поринувши у філософію, став на дорогу бурлацького життя, спільну для кініків. З ним невідлучно була й Гіппархія, яку він виманив із заможного родинного гнізда. Вона полюбила звабливу мову Кратета, його самого й незворотно прийняла жебрацьку долю.

Дух бунтівної зневаги кініків до людей, суспільних і державних інститутів, власності, родини властивий і Кратету. Неможливо знайти бездоганну людину, стверджував він і порівнював її з плодом гранатового дерева. Бодай одне зернятко в ньому та буде зіпсованим, наполягав він.

Вказав Кратет і на межу для занять філософією. Це тоді, коли настане усвідомлення: немає жодної різниці між командувачем військом і погоничем мулів. Суспільне становище не має жодного значення для такого розрізнення.

Філософ був невтомним у своїх повчаннях людям. Щойно переступав поріг чийогось помешкання, як одразу вдавався до філософських розмірковувань. За цю фонтануючу активність до нього навіть пристало прізвисько «Відчиняйтесь, двері». Попри все, його любили, радо приймали у себе вдома. В очікуванні зустрічі писали на дверях: «Відчинено для Кратетового доброго духа». Шанували філософа не лише прості громадяни, але перед ним запобігали й всесильні володарі.

Александр Македонський, на войовничій совісті якого були вщент поруйновані Фіви, поставився поблажливо до Кратета. «Хочеш, я відновлю твоє місто?» — запропонував він. Але цареві не таланило на порозуміння з кініками. «Навіщо ця відбудова, — озвався Кратет, — коли який-небудь новий Александр знову візьме й поруйнує його?»

Античні літописці старанно нотували імена своїх громадян, принаймні знаних, події, пов'язані з ними. Культура Античності знала, наприклад, десять діячів на ім'я Кратет. П'ятеро з них були філософами, що належали до різних шкіл, — пише Діоген Лаертський.

Серед решти Кратетів — два поети, ритор, автор книг з геометрії, майстер «підкопних робіт», тобто військовий інженер. Різні таланти, школи, інтерпретації вели гостру конкуренцію за прихильність до себе, намагання посісти чільне місце в суспільному просторі.

Зосередження філософів і філософії в духовній аурі Стародавньої Греції — феноменальне явище Античності.

Мегарська школа Евкліда особливо енергійно розвивала мистецтво ведення діалогу — еристику. Її послідовників називали мегариками, потім еристиками, а згодом — діалектиками. Вони розробили й винесли на філософські дискусії багато діалектичних задач. Це були неабиякі вправи для розуму. Один дотепник назвав їх «рогатими питаннями», які могли збити з пантелику й досвідчених еристиків.

Спільпон, слухач цієї школи, виявив таку винахідливість і вправність у мистецтві софістики, що мало не переманив до Мегарської школи усю Елладу. Діоген Лаертський наводить кілька прикладів з діалектичних вправ Спільпона.

Деметрій, полководець-завойовник, син Македонського царя Антигона, захопив і пограбував Мегари. Одначе дід Спільпона наказав охороняти і навіть повернути забране. Спитав філософа про його втрати. Завойовник почув від Спільпона: втрат у нього не було ніяких. І пояснив: виховання у нього ніхто не відняв, розум і знання теж лишилися при ньому. Сенс цієї відповіді лежить в основі знаної сентенції Античності: «Усе своє ношу з собою», яку найчастіше приписують Біонту.

Запам'ятовується й жартівливий діалог з Фідієм, що його нав'язав Спільпон. Творець знаменитої скульптури мав відповісти, чи можна вважати дочку Зевса богом. На ствердну відповідь софіст заперечив: але ж Афіна на Акрополі створена Фідієм, а не Зевсом. На це годі було щось заперечити. Спільпон торжествував: *«Отже, вона — не бог»*.

Про діалектичні жарти Спільпона заговорили всі Афіни. «Філософ постав перед ареопагом і «рогатими питаннями» його суддів. Він і там почувався упевнено й доводив свою невинуватість. Афіна справді не бог, а богиня, тому що має жіночу стать. Судді були, мабуть, не дуже обізнаними в філософії. Вони не захотіли вникати у діалектичні тонкощі Спільпона й присудили йому негайно полишити Афіни.

Книжкова лавка в Афінах стала місцем випадкової зустрічі Зенона з Кітіона на Кіпрі зі своєю філософською долею. За однією з легенд, яку переповідає Діоген Лаертський, корабель, на якому плив Зенон з вантажем пурпуру для продажу, потерпів аварію на морі. У грецький порт Пірей нещасливий купець, дістався розореним.

У пошуках заняття Зенон підійшов до книжкової крамниці. Вибір упав на «Спогади про Сократа» Ксенофонта. Зачитався, прийшов у захоплення, спитав у продавця, де можна познайомитися з такими людьми, як автор і його герой. Повз лавку якраз проходив кінік Кратет. Продавець вказав на нього: іди, мовляв, за ним і зустрінеш, кого треба. Зенон так і зробив, пішов слідом і незабаром надбав собі свого першого вчителя в філософії, яким став Кратет. «Ось яким щасливим плаванням обернулася для мене катастрофа корабля!» — зізнався пізніше уже уславлений філософ, засновник школи стоїків.

Зенона дуже шанували в Афінах. Чимало мешканців приходили до Розписної Стої послухати його філософські бесіди з учнями. Афіняни навіть вручили йому, кіпріоту, символічні ключі від міської брами, удостоїли також золотого вінка й мідної статуї.

Поблажливо ставився до Зенона й македонський цар Антигон II. Діоген Лаертський наводить його лист до філософа. «Удачою й славою, як мені видається, — пише володар, — я вище тебе, але розумом і вихованням нижче... З того й розсудив

я запропонувати переїхати до мене... Будеш наставником не для мене одного, а для усіх македонян».

Відгукнувшись на царське запрошення, Зенон похвалив правителя за пошану до знань. *«Хто звертається до філософії, — упевнював він, — в тому завідомо живе не тільки вроджена, але й вихована схильність до благородства»*. Замість себе, з огляду на вік, Зенон рекомендував достойні кандидатури.

Всенародно була вшанована й пам'ять філософа. За рішенням Народних зборів гробниця мала бути облаштована коштом міської громади. Постанову про це вирішено записати на двох кам'яних стовпах, виставлених в Академії і Лікеї. Увічнення пам'яті і міські витрати на це покликані були засвідчити, що «афінський народ вміє шанувати гідних людей і за життя і після смерті». До самого Зенона правомірно зарахувати слова, сказані ним щодо одного з учнів: «Він схожий на дощечки з твердим воском — писати на них важко, але написане тримається довго».

Арістон, філософ-стоїк стверджував, що мудрець мусить бути схожим на досвідченого актора. Одягнувши маску Агамемнона, вождя ахейського війська під Троєю, чи воїна-зухвальця Терсіта, що підіймав на глум державців, не кажучи вже про інших, він повинен вправно зіграти взяту на себе роль.

Мінливість ролей — це гнучке пристосування до обставин, з'ява щоразу нового образу. Його творить інше обличчя — маска, а не лише слова й витончені судження. Арістон тому й порівнює діалектичні міркування з павутиною: вона видається вишукано зітканою, а насправді — марність.

З Арістоном перегукується Ерилл Карфагенський. Єдиної кінцевої мети немає, вона змінюється, каже філософ, залежно від предметів і обставин. З однієї і тієї ж міді, нагадує він, може постати як скульптура Александра Македонського, так і Сократа.

Клеанф, учень Зенона, порівнював своїх опонентів з лірою: звучать чудово, але самі себе слухати не вміють. Сам він мав життєпис, схожий з учителем. Колишній атлет прибув до Афін з грецької глибинки, маючи в кишені кілька драхм. Пристав до Зенона, став його сумлінним і відданим учнем.

На хліб заробляв, працюючи поденником. Вночі носив воду й поливав сади, вдень віддавався філософським заняттям. Його

навіть притягнули було до суду: на які статки живе, що має таке міцне здоров'я. Довелося залучити бездоганних свідків. Садівник підтвердив: Клеанф тягає воду з криниці для поливу. Продавщиця хліба поклялась, що торгує товаром, який випікає учень Зенона. Він же промовчав, що лекції наставника записує на черепках, бо не мав за що придбати воскові дощечки.

Кажуть, результативністю праці усіх перевершив Хрисіпп. Його авторству належить близько восьмисот творів. Помічено й те, що жодна робота не має посвяти кому-небудь з правителів. Це й тоді вважалось ознакою незалежного характеру й гордої вдачі. Коли йому дорікнули, що не ходить, як усі, слухати популярного ритора, почули у відповідь: **«Коли б я чинив, як усі, я не був би філософом»**. Він не хотів губитися серед людей, бути обезличеним у натовпі. Хрисіпп — філософ був людиною всебічних обдарувань і гнучкого розуму. Жартували: коли б у діалектиці змагалися боги, вони неодмінно робили б це за Хрисіппом.

Біон, уродженець припонтійських грецьких колоній, був жадібним слухачем кількох філософських шкіл в Афінах. Вирвавшись із рабства, він старанно вчився, ґрунтовно опановував різні фахи. Він став вправним софістом, майстром точної думки й крилатого слова. Це він застерігав тих, хто намірявся до шлюбу: **«Потворна дружина стане тобі карою, красива — загальним надбанням»**. Не забув і про старість. Вона — пристанище усіляких лих, бо всі нещастя збігаються саме на цю пору.

Якось Біону довелося пливти на кораблі разом із людьми вельми плутаних біографій і з ними разом потрапити в полон до піратів. Попутники занепокоїлись: «Ми загинемо, якщо нас упізнають». Філософа це теж стосувалося і він відказав: *«А я загину, якщо мене не впізнають»*.

Елегантне висловлювання приписують Лакіду. Його начебто запросив до себе цар Аттал, у саду якого філософ проводив заняття. Відповідь була такою: «На статую краще дивитися здалеку».

Діоген Лаертський передає й епізод з приватного життя Лакіда. Дістаючи щось зі своєї комори, він запечатував за собою

двері. Перстень-печатку просував через невеликий отвір і був певен у недоторканості припасів. Прислуга це помітила й у такий спосіб стала проникати у сховище й брати звідти, що заманеться. Лакід володарював умами своїх слухачів і вів розмови про високі матерії, а слуги наловчилися проникати через замкнені двері й вільно користуватися матеріальними запасами наставника Академії.

Протагор із фракійських Абдер — видатний софіст, знаменитий учитель риторики, вів діалоги із Сократом, був у тісній дружбі з Периклом, Еврипідом та іншими видатними сучасниками. Крім цього він запровадив у практику читання лекцій і навчання філософії на платній основі.

Скептицизм Протагора щодо богів перетворився на його власну трагедію. **«Про богів я не можу знати, є вони, чи їх немає, бо надто багато заважає такому знанню — і питання темне й людське життя коротке».** Так починалася його книга, що мала болісне продовження. Філософа звинуватили у зневазі богів, твір спалили на міській площі. Через глашатаїв відібрали книжкові примірники у всіх, хто їх мав. Вигнаний із Афін, Протагор поплав до Сицилії, але по дорозі загинув у морській безодні внаслідок аварії корабля.

Античні джерела зберегли здебільшого лише фрагменти минулого: творів, життєвих ситуацій, характерів і вчинків. Спільна особливість цієї духовної спадщини — вона доносить із глибин культури виразні профілі творчо багатих особистостей.

Античність щедро формувала неординарні постаті. Ця кагорта в царині філософії вочевидь була потужнішою, ніж в інших духовних сферах. Її представники, заглиблюючись у філософські проблеми мислення і буття, тримали на інтелектуальній висоті загальну суспільну думку, плекали смаки до чітких формулювань, змістовного та дотепного обміну інформацією, духовно наснаженого спілкування.

У такій аурі формувалася й культура реклами. Філософія для неї — живильне середовище ідей, влучних спостережень, широких узагальнень і крилаті взірці рекламного стилю. Істина явища, події та її передача в слові — це філософська школа, у якій реклама навчається

мислити, привертати увагу до своїх цінностей і пріоритетів, пропагувати їх.

Щедрість філософської спадщини Античності заохочує говорити про школу філософії і школу філософів, що має неабияке значення для фахової реклами. Особливо ж — реставрація вчення і неповторної особистості у її життєвих обставинах і людській самотності.

Аркесилай із Пітани обожнявав Гомера. Відходячи до сну, щоразу читав його. Нерідко спілкуванням із великим аедом і розпочинав свій день. Повнозвучністю, багатством поетичних образів чарував його і Піндар. Сам же філософ обрав лапідарний стиль, у якому кожне слово несло певне навантаження, там знаходилося місце й для ущипливих коментарів і насмішок. Любив купатися в розкошах, охоче бував на званих обідах, але не будь-чийх, а в людей свого кола, схожих поглядів, де там був душею товариства і невтомним жартівником. У колі філософів довго згадували його відповідь на питання, **чому слухачі різних шкіл перебігають до послідовників Епікура, а від них — ніколи. «Тому, — сміявся Аркесилай, — що з мужчини можна стати євнухом, а з євнуха мужчиною — ніколи».**

Аркесилай мав легке письмо і непохитні докази, але один із його учнів ніяк не міг як слід збагнути котрогось із них. Тоді й вислухав розповідь про поета Філоксена, життя якого обірвалося в сицилійських каменоломнях диктатора Діонісія Старшого.

Філоксен із Кіфери ще юнаком потрапив у рабство до спартанців, де сформувався як поет і композитор нової школи, став автором популярного в Античності дифірамбу «Циклоп». Якось Філоксен почув: робітники, що клали цегляний мур, по обіді заспівали. Це була його пісня, але співаки-аматори щось наплутали у мелодії. Розгніваний композитор кинувся до муру й почав розкидати цеглу й топтатися по ній. При цьому голосно вигукував: *«Ви псуєте моє, а я — ваше!»*

Життєписи людей окриленої думки, неординарних вчинків, відважної вдачі у всі часи бентежили уяву, ставали живими легендами. Філософ Емпедокл із Акраганта добровільно розлучився з життям, кинувшись, за переказами, у безодню

кратера Етни. Співвітчизники виявляли Емпедоклу майже божественні почесті, оскільки він служив їм усіма багатствами своєї особистості: був мислителем і поетом, жерцем і лікарем. Поваливши диктатуру, вдячні громадяни піднесли йому царську корону. Учень Піфагора відмовився зійти на трон, натомість очолив демократичні зрушення у рідному місті.

Рід Емпедокла був закорінений і в спортивну славу. Дід філософа займався розведенням породистих коней і переміг на Олімпійських змаганнях. Тієї ж олімпіади перемогу виборов і Метон, батько Емпедокла.

Акрагант вважався заможним містом. Емпедокл незлобиво кепкував над його мешканцями. **«Акрагантяни їдять так, наче вони завтра помруть, — сміявся він, — а будинки споруджують так, ніби збираються жити вічно».**

Емпедоклу дісталася чимала родинна спадщина. Було над чим підсміюватися і його землякам. Філософ зі своїх статків дарував посаг дівчатам, які не могли надбати його самі. Став, отже, названим батьком багатьох наречених. Статки дозволяли похизуватися й самому Емпедоклу. Він обрядився в багрянницю, підперезався поясом, розшитим золотими нитками, взувся у мідні сандалі, голову прикрасив дельфійським вінком. У такому екзотичному вигляді й пересувався містом у супроводі слуг і помічників.

Епікур радив тим, хто бажав присвятити себе науці мудрості: «Нехай ніхто замолоду не відкладає заняття філософією, а на старість не втомлюється займатися філософією». Свій вибір Епікур, розповідають, зробив ще у шкільні роки. Учителі словесності не могли розтлумачити допитливому юнакові значення слова «хаос» у поемі Гесіода «Теогонія». Він вирішив дошукатися істини власними силами й звернувся до філософії. До філософських студій залучив і трьох своїх братів. Афінська школа Епікура відчинила двері для освіти навіть жінкам і рабам. Вона дістала назву «сад Епікура», він очолював її до останніх днів життя.

Майже три сотні пергаментних сувоїв стали творчою спадщиною Епікура. У них лише його думки і судження, його власний голос і бачення. Учні філософа були пов'язані узами взаємної симпатії й відданістю вчителю й школі. Афіняни

увічнили пам'ять Епікура мідними статуями. Стародавні греки справді вміли вшановувати своїх видатних мислителів.

Піррон із Еліди брав участь в індійському поході Александра Македонського, перебуваючи у його світі. Він започаткував філософську школу в рідному місті, здобув небачену популярність у мешканців, був призначений верховним жерцем. На відзначення заслуг Піррона Народні збори постановили звільнити усіх елідських філософів від оподаткування.

Меліс Самоський, філософ елейської школи, був також державним діячем і воєначальником. Під час повстання самосів супроти Афін Меліса обрали флотоводцем. Підстава — визначні успіхи в філософії. Подібно тому, як Софокла афіняни обрали військовим стратегом за його творчі досягнення у драматургії.

Критолай, який очолював афінську школу послідовників Аристотеля, якимось зауважив: флагмани афінського флоту кораблі «Саламанія» і «Парад» відпливають «не з усякого приводу, а лише у справах особливої важливості». Подібно цьому державні мужі чи інтелектуали мають виходити на передній план в акціях виняткового значення. На кшталт політичної місії трьох філософів до Риму.

Афіни делегували їх із завданням віднайти мирне розв'язання конфлікту. Спустошлива війна тривала уже багато років на теренах Еллади і несла реальну загрозу втрати державної незалежності.

Карніад Кіренський з Нової академії та його колеги перипатетик Критолай і стоїк Діоген Селевкійський, учень Хрісіппа, домоглися успіху. Вони майстерно й переконливо виступили в Римському сенаті. «Афіняни надіслали послів не стільки, щоб умовити нас, — говорили сенатори, — але просто таки примусити чинити відповідно до їхніх бажань». Такого ефекту здатні досягти люди виняткового інтелекту — за складних обставин і в тяжких перемовинах. Незгладиме враження у римських слухачів залишило також красномовство Карнеада. Ідеї грецької філософії були досить впливовими і завдяки блискучим лекціям Критолая.

Давньогрецька філософія мала притягальну силу для інших народів уже в добу Античності. На довгі віки Афіни стали

філософською Меккою для людей, які прагнули мудрості й престижної освіти. Налагоджувався діалог культур і цивілізацій на найвищому інтелектуальному рівні.

Цей важливий аспект культури виразно ілюструє, з рекламного погляду, відома зустріч Анахарсіса, скитського мудреця царського роду з Солоном. Афіньський законодавець був у захопленні від його винахідливого розуму й дав йому притулок у своєму домі. Анахарсіс, як розповідає письменник Лукіан, проникливо вдивлявся у давньогрецьке життя. Вдумливий погляд зі сторони відкриває якісь нові бачення і цікаві нюанси в реаліях Античності.

Гість зі Скитії скептично поставився до зусиль Солона у царині законодавства. Він засумнівався у можливості стримувати людей «від злочинів і користолюбства писаними законами». Ці закони, на його погляд, нагадують павутину. Вона облутує слабких і бідних, а сильні й багаті вириваються з неї. Побувавши на Народних зборах, Анахарсіс висловив подив, що «в еллінів говорять розумні, а вирішують справи зовсім не мудрі». Анахарсіс спостерігав на стадіоні змагання атлетів і був вкрай збентежений. Більше, ніж напруга агонів і бурхливі захоплення глядачів його вразило інше. *«Дивно, — говорив він, — як це в Елладі участь у змаганнях беруть люди вправні, а судять їх невірні».*

Мудрість — це здатність дивуватися. Філософ-скит, людина з кочівного воза й похідного намету, як він сам говорив, не втратив цієї риси навіть у трагічну мить свого життя. Кажуть, на царському полюванні рідний брат підступно поранив його стрілою. Вмираючи, Анахарсіс мовив: *«Розум уберег мене в Елладі, заздрощі згубили мене на Батьківщині».*

Загалом філософам діставалися не лише лаври й гучні визнання. Ці люди, здебільшого суспільно активні, часто наражалися на небезпеки. Чимало кому з них дісталася цикута чи бойова стріла, смертний вирок або поневіряння на чужині.

Зенон Елейський загинув під час невдалого повстання проти тирана. Знамениті «апорії Зенона» про Ахілла, який не може догнати черепаху, про стрілу, що летить і перебуває в спокої одночасно та інші сприяли розвитку логічного мислення.

Платон називав Зенона «егейським Палемедом», ім'ям одного із грецьких героїв під Троєю, суперника Одиссея у розумі й винахідливості.

Вірогідно був проданий у рабство, а потім викуплений піфагорійцями Ксенофан із Колофона, що поблизу Ефеса. Філософ, поет і рапсод, рятуючись від персів, залишив Батьківщину і вів мандрівне життя. Він зупинився на постій в італійській Елеї й там заснував філософську школу. Йому, хоч не лише йому, приписують вислів: **«З тиранами слід говорити або якомога менше, або якомога солодше»**. На бідкання Емпедокла, що стало вкрай важко знайти мудреця, колоче відповідь: «Не дивно, адже потрібно самому бути мудрим, щоб розпізнати мудреця».

Крученою, як ліан, виявилася голосна слава й примхлива доля Деметрія Фалерського зі школи Теофраста. У його зоряний час Афіни спорудили йому сотні статуй, а потім знищили й позбиткувалися над ними. Сам Деметрій скінчив бурхливу кар'єру й життя в темниці нащадків Птолемея Сатера, якому служив радником. Там його, немічного від втрати фізичних сил і духу, смертельно вжалила змія, що випадково заповзла з єгипетської пустелі.

Філософ-стоїк Діон після марних спроб утілити у Сиракузах ідеї платонівської держави, вдавня до зброї. Він висадився у Сицилії на чолі озброєного загону, звільнив рідне місто від тиранії Діонісія Молодшого, але сам загинув жертвою змови.

Філософ і поет Діагор Мелоський, учень Демокріта, був відомим під іменем «безбожник». Афінський суд виніс йому смертний вирок за зневажання богів. Він врятувався втечею, але його твори були спалені на міській площі.

Грецький ритор і філософ Лонгін був домашнім учителем при дворі цариці Зенобії у сирійській Пальмірі. Страчений за наказом римського імператора Авреліана.

Свою незалежність, непоступливість владі філософи являли не раз і до того ж публічно. Вони ризикували головою і ця їхня громадянська мужність чітко фіксована на сторінках історії античної цивілізації.

Філософ-кінік Ісідор випадково зустрів на римській вулиці імператора Нерона. Скористався несподіваною нагодою й

прилюдно вигукнув до нього: мовляв, про страждання Навплія він співає добре, а з власними бідами ледь справляється.

Навплій, євбейський цар, втратив під Троєю сина Паламеда, звинуваченого у зраді. Батькові не вдалося захистити честь сина і він вдався до помсти ахейцям. Намовляв жінок зраджувати своїх чоловіків-воїнів, засвітив фальшивий маяк для кораблів, які поверталися з-під Трої. Розлючений Нерон вислав сміливця з Риму, хоча міг і стратити.

Кінік Деметрій, вже будучи на засланні, теж зустрів у дорозі кортеж імператора Веспасіана. Він його не ображав, але й шани не явив — не побажав ні встати, ні привітатися. Імператор, старий вояк, обмежився лайкою і обізвав зухвальця псом.

Плутарх-філософ не тишив себе й інших видимістю свободи за панування Римської імперії над Елладою. У «Настановленні щодо державних справ» він з небезпечною відвертістю стверджував: **«Ти правиш, але й тобою правлять... Не покладати горделивих сподівань на свій вінок, бачачи римський чобіт над головою».**

І в добу Античності сильні світу не обмежувалися переслідуваннями філософів, силовим опонуванням їм із владних олімпів. Вони вишукували способи заручитися підтримкою, авторитетом мудрих зміцнити правлячі режими. Філософів кликали у владу, залучали до виховання спадкоємців трону, зваблювали посадами й дарунками.

Дорадником кликав до себе Геракліта могутній володар персів. «Цар Дарій, син Гістаспа, бажає прилучитися до твоїх бесід та еллінської освіти, — писав він. — Поспішай же приїхати... Елліни, я знаю, зазвичай неухважні до своїх мудреців...» Лестощі у велимовній східній манері й розкішні обіцянки мали зворушити душу мудрого ефесця, схилити його до співпраці, але не сталось. Це видно з відповіді Геракліта, у якій та ж незрівняна стислість і вагомість стилю, характерні для його письма: «...Не приїду я в перську землю, а буду вдовольнятися й тим небагатьом, що мені до душі».

Римський полководець Помпей Великий, повертаючись з війни проти Мітрідата, зупинився на Родосі. Там спілкувався зі всіма родоськими софістами і кожному з них подарувати по

таланту, що дорівнював шести тисячам драхм. Таку ж щедрість виявив Помпей і при зустрічі з афінськими філософами.

Впливовий державний діяч Стародавнього Риму Луцій Лукулл, один з найбагатших людей свого часу, мав розкішну бібліотеку грецької літератури й багату колекцію творів мистецтва. Він зробив їх доступними для видатних еллінів. Любив не тільки пишні бенкети, а й філософію, усі її системи. До кожної ставився шанобливо і кожній довіряв.

Мисляча особистість і влада — складні субстанції, стосунки між ними нагадують барвистий килим. Одначе, тут барви й відтінки рідко коли творять симфонію. Кожна сторона має на оці свій інтерес і вигоду, пильнує їх. Владні кола своїм позірним наближенням до філософів і філософії здебільшого прагнуть набути імідж освіченості. Філософськи мудрі люди для них — палацова забава, яскраве різноманіття серед стандартних парсун двірцевої челяді.

Втіху чимось самобутнім полюбляли й боги. Вони часто запрошували Силена, Гермесового сина, на Олімп. Небожителю імпував його живий і гострий розум, тішила і його простувата безпосередність. Боги падали зо сміху, розважаючись дотепними анекдотами й різними бувальщинами, яких Силен знав безліч.

Любомудри, навчені досвідом, насторожено поглядали у бік влади, не очікуючи особливого піетету до себе. Як це було в життєвому епізоді Демосфена. Якийсь чоловік, котрого звинувачували у крадіжках, ганив філософа за працю в нічні години. Демосфен поставився до цього з порозумінням: *«Співчую, — сказав він, — тобі не з руки, що в мене горів світильник»*.

Після поразки Афін у Пелопоннеській війні політичну владу в державі захопили тридцять тиранів. Вони розв'язали терор, стратили півтори тисячі політичних противників; прибрали й Ферамена, лідера поміркованого крила цієї ж партії олігархів.

Ферамен увійшов до історії Афін не своєю трагічною кончиною, а особливим типом політика. Він виявляв незмінну готовність до будь-яких компромісів. За таку гнучкість Ферамена прозвали *Kothornos* — *взуттям, яке годиться на будь-чию ногу*.

Необмежену владу Тридцяти тиранів очолив Критій, відданий прихильник тиранічної форми правління, що її Аристотель називав «виродженням аристократії». Критій був поетом і філософом з кола софістів і Сократа. Сильна особистість, державний діяч, дядько Платона. У платонівських діалогах він виступає як один із учасників співрозмови. Його іменем Платон назвав і один зі своїх пізніх діалогів. Критій загинув у битві проти афінських демократів, яких очолив Фрасибул.

У розлогій темі «філософ і влада» присутня розбіжність думок і позицій. Вона зумовлена складністю самої проблеми, мінливістю історичних ситуацій і самих учасників подій: різними були філософи й неоднаковими поставали державний устрій та форма правління.

Плутарх у своїх «Настановах» докоряв багатьом філософам. Вони, бачте, **«закликають до діла, але не вчать, і не роз'яснюють, як за нього взятися»**. Тому, прагнучи світла, **знімають нагар з фітіля, а долити олії в лампу забувають**.

Докір філософа своїм колегам-попередникам і сучасникам не безпідставний, звичайно. Одначе, поза цим існує й інша життєва реальність. Вона теж історичний факт, з яким рекламний погляд має належно співвідноситись.

Учень Платона, афінський філософ Лікурґ кілька десятиліть відігравав помітну роль у політичному житті Афін. І він же був «людиною діла»: успішно керував фінансовою системою держави, усіяко сприяв розбудові міста. За його планами зведено мурований театр Діоніса, виготовлено копії творів великих афінських трагіків.

Твердження, що філософи чужі практичній діяльності Емілій Клавдій спростовував як «безглузде й нерозумне». Він та прихильники його точки зору вдаються до аргументів. Солон розробив закони для цілої держави і був переконаний у їхній надійності. Тому й визначив їх правочинність упродовж ста років. Закони були виписані на таблицях, які були вправлені в дерев'яні чотирикутники й могли обертатися довкола своєї осі.

Заохотив Солон і співвітчизників до практичної справи — занять різними ремеслами. **Видав закон, за яким син не**

зобов'язаний був утримувати батька, якщо він у свій час не віддав його до навчання ремеслу.

У давні часи, зауважив Гесіод, «ніяка робота не була принизливою». Аристотелю довелося у юності бути і воїном, і продавцем лікарського зілля. Солон займався торгівлею, хоч походив зі знатного роду.

Торгівля загалом була в пошані й не тільки тому, що приносила засоби для життя, а часом і збагачення. Вона знайомила філософів з довколишнім світом, дарувала нові знайомства і дружбу зі знаковими людьми різних країн.

Фалес провів вигідну торгову операцію, з якої мав добрий зиск. Його пізнання в астрономії й математиці допомогли встановити точний прогноз на врожай оливок. Він був сприятливим і філософ завчасно скупив усі олійні, а потім за високу плату здавав їх в оренду. Платону продаж оливкової олії приніс гроші для подорожі до Єгипту.

Філософи зі своєї волі і з вини обставин активно долучилися до різних сторін державного життя і це теж було «практичною справою», яка приносила користь полісним державам, їхнім громадянам, усій Елладі. Історія культури рясніє яскравими прикладами.

Емпедоклу й Геракліту, і не лише їм, пропонували корону. Анаксимандр вивів переселенців із Мілета в Аполлонію, мілетську колонію на Понті. Ксенофонт виявився стійким воїном і полководцем. Він своєю енергією і талантом стратега врятував від загибелі багатотисячну армію еллінів у Малій Азії і вивів їх на Батьківщину.

Напевне, слід уважати державною діяльністю й те, що Персей був наставником царя Антигона. Філіпп Македонський благословляв долю, що син його народився за життя Аристотеля, який потім вів філософські бесіди з юним Александром. Секст Херонейський, племінник Плутарха, був одним із домашніх учителів римського імператора Марка Аврелія.

Сократ уважав, що бажаного ладу в суспільстві не буде, **«доки в державі не будуть управляти філософи»**. Платон категорично стверджував, що на чолі держави повинні стояти філософи.

Ця велика рекламна ідея Античності мала на увазі філософський склад мислення правителя держави, людські чесноти, менеджерські здібності.

Не забарився з моральними настановами і Плутарх. «Мужі, наділені довір'ям, дають звіт, — наголошував він, — не тільки за свої слова і вчинки, які стосуються справ громадянських. Їхня трапеза, їхнє ложе, їхній шлюб, будь-яка забава і будь-яке заняття — все стає предметом пересудів».

Давньогрецька історія постає з глибин минувшини іменами безлічі великих, відомих і просто пересічних громадян: філософів, поетів, полководців, державників, підприємців, рабовласників і вихідців із рабства — авторів різних книг, точок зору, діянь.

Диоген Лаертський наводить слова Менедема: «Філософів треба слухати щодня». Чимало хто в Античності поділяв цю думку, принаймні, щодо знакових імен. Маючи на увазі саме їх, Сенека писав Луцилію: «У таку школу можна прийти у будь-який вік».

Реклама має означити своє постійне місце у цій вселюдській школі. Античність для неї повинна втілюватись, насамперед, в людях-творцях. Це не солдатські однострої і не ряди однаково струнких тополь. Тут усе впізнавання — на дотик і погляд. Дійсно, історія античних греків і римлян більша за них самих.

РОЗДІЛ X

ПРОСТОТА І ВЕЛИЧ

Вивчаючи античну культурну спадщину, Йоган Вінкельман, автор славетної «Історії мистецтв стародавності», виявив найсуттєвіші сторони цієї культурної стихії. У своїй концепції Античності німецький вчений ХІХ-го століття назвав найвизначнішою ознакою давньогрецьких творів **«благородну простоту й спокійну велич»**.

Благородство й величава простота, за Вінкельманом, роблять грецьке мистецтво творінням мудрості. Краса, піднесена душа і мудрість збігалися в одному творчому акті. Художник, на думку дослідника, повинен був у самому собі відчувати ту силу духу, яку він утілював у мarmorі.

Південне небо, вічне сонце й чіткі обриси речей були, вважав Вінкельман, причиною пластичного відчуття греків. «Нам, еллінам, — звідомляв Солон Лідійського царя Креза, — бог дав здатність утримувати в усьому відчуття міри».

Жоден народ не надавав такого значення красі, як стародавні греки. Вона вважалася достойністю, що дає право на безсмертя. Греки уміли виявляти красу у всьому, творити її та поклонятися їй.

Відчуття міри, ритм і пропорція, що творять гармонію — універсальна складова давньогрецького творчого генію. Вона просвічує у прекрасних статуях, архітектурі храмів і міської забудови, геніальних поемах і видатних філософських творах. Її печать — на шедеврах античної реклами, якій теж органічно властиві благородна простота та спокійна велич.

Піфагор наголошував: іншою стає душа у тих, хто входить до храму, споглядає зблизька скульптурні зображення богів,

вичікує голос оракула. Спостереження, варте рекламної уваги й осмислення.

Справді, мистецька довершеність храмової архітектури, художня вартість скульптурних образів, духовність сакрального простору творять особливу ауру. У ній випростовується людська душа, звільняючись від тягарю буденності. Людину має оточувати краса. Давньогрецька Античність відкрила й органічно сприйняла цю істину. Вона в красі добачила надійне джерело удосконалення самої людини й засіб розв'язання багатьох суспільних проблем. Краса облагородить світ і поліпшить його: з цієї упевненості виходила й антична реклама, що підносить її думки та має естетичну насолоду.

Коли Сократ називав Гомера *«найкращим та найбожественнішим поетом»*, то це для Греції авторитетне судження і бездоганна реклама. Може й тому, наприклад, афіняни поблажливо сприйняли вчинок невгамовного Алківіада, до витівок якого вони почали призвичаюватись. Вже будучи підлітком, він навідав учителя, щоб попросити книги Гомера. Той зізнався, що Гомерових поем у себе не має. Буйний характер Алківіада одразу дав знати про себе: колишній учень дав ляпаса учителю і мовчки залишив його помешкання.

Ставлення до визнаного національного генія — теж індикатор культури й жива реклама творчості. Гомера безмежно любили, схилялися перед його чарівними поемами. Багато еллінів знали їх напам'ять, переписували й поширювали в списках. «Іліада» й «Одіссея» стали базовою основою античної системи освіти й виховання.

Як політик, Алківіад наполіг на військовому поході афінського флоту проти Сицилії, був одним із його керманичів. Афіняни зазнали поразки і тяжких втрат у бойових кораблях і людях.

Уцілілі моряки й гопліти потрапили в полон й утримувалися в каменоломнях. З ними поводитися, як з агресорами: примушували працювати на каторжних роботах, продавали в рабство, таврували. Чимало бранців загинуло на чужині. Участь багатьох інших пом'яшила сумлінна праця й покірливе поведження та їх врешті відпустили на волю. Відкрилась,

повідомляє Плутарх, й особлива поблажлива обставина: майже культове захоплення греків-сицилійців творчістю Евріпіда.

Остров'яни невимовно любили його, як одного з трьох грантів античної трагедії. Вони часто прохали полонених читати вголос уривки чи хоча б окремі місця з творів Евріпіда. Зачували їх і передавали із уст в уста по ланцюжку спільної любові.

Не одному з афінян поетичний геній співвітчизника врятував життя. Одні розповідали, що наведені в рабство, вони діставали свободу, бо навчили своїх власників того, що пам'ятали самі з творчості драматурга. Інші, декламуючи уривки з нього, розживалися харчами, коли самотньо блукали після битви-поразки.

Повернувшись на Батьківщину, моряки щиро дякували Евріпіду за його творчість, що вартувала їхнього життя. Багато хто, напевне, згадував при цьому відоме прислів'я: **краще все-таки пробуджуватися від сну як кукурікає півень, ніж сурмить бойова труба.**

Ексклюзивне ставлення сицилійців до Евріпіда підтвердило й портове місто Кавкана. Тут не пустили в порт афінський корабель, який переслідували пірати. Взяли його під захист лише після того, коли довідалися, що команда знайома з творчістю Евріпіда. На таке пошанування драматурга могли піднести лише люди, самі обдаровані художнім чуттям і творчим складом душі.

Про людину та її призначення, епоху з її духовними цінностями реклама веде діалог з Гесіодом і Гомером, Цицероном і Тацитом, Есхілом і Горацієм, Сократом і Лукрецієм Каром, Цезарем і Спартаксом, Зевсом і Христом. Це аристократичний, а не плебейський рівень дискусії. Там не забувається, що кожна епоха говорить своєю мовою, з використанням своїх діалектів, думає у свій спосіб і сміється на власний манер.

Богиня Фетіда, мати Ахілла, рятувала сина від Троянської війни на острові Скірос, що в Егейському морі. Зодягнений у жіноче вбрання, він прикидає серед товариства дочок місцевого правителя Лікамеда. Там і відшукали його ахейці, занепокоєні

Дельфійським пророцтвом: Піфія віщувала, що без Ахілла грекам не бачити перемоги. Вони прибули на острів під виглядом мандрівних купців. Хитрий Одиссей велів розкласти привезений крам у гостинних палатах Лікамеда. На столах принадно хизувалися заморські товари: парфуми, всілякі оздоби, коштовне вбрання й окремо — зброя. Дівчата з галасом подалися до жіночих зваб. Ахілл, незграбно ступаючи в шерстяному пеплосі, кинувся до зброї. Його порив ахейці зустріли гомеричним сміхом.

Піттак із Мітелени, один з семи мудреців, вніс доповнення до архітектури храмів Лесбоса. Він прикрасив їх сходами, розповідає Еліан Клавдій. По них ніхто не ходив, бо вони, вважалося, були посвячені богам. А людям мали прислужити символічним нагадуванням про плинність їхнього щастя, примхи долі, яка підносить до висот і скидає на землю.

Громадяни Афін солідарно обрали актора Фрініха на посаду військового стратега. Тут не було далекосяжних політичних розрахунків, не бралися до уваги родовитість чи майновий стан. Фрініх узяв за живе афінян тим, що майстерно співав на танок вояків. Було вирішено: раз людина вміє створити пісню та виконати її на догоду гартованим у битвах воїнам, то вона здатна й командувати ними. Здоровий глузд укотре поступився чарам мистецтва.

Відчуття міри, що його уславляла давньогрецька культура, пронизувало усі ланки життєвого процесу кожної людини й цілого суспільства, але особливих преференцій набуло у мистецтві. Вишукана художня праця вся будувалася на філігранній майстерності. Вимога дотримуватися міри постала як гасло, засадничий принцип художньої творчості. З легкої руки Апеллеса, як стверджує Пліній Старший, народилася мистецька **формула «Зупинись, рука!», або в ширшому сенсі — «Зупинися вчасно!»**

Апеллес схвально відгукувався про творчість Протогена, свого сучасника. Усіляко підносив його і стверджував, переступивши власну гординю: обидва вони художники одного рівня, а в дечому Протоген навіть вищий. І тільки в одному поступається Апеллесу — не вміє своєчасно завмерти, прибрати

руку від полотна. Чуття художньої завершеності не лежало в його натурі. Й тому він — обдарований художник Античності, тоді як Апеллес — її художній геній. Він усе життя ненастанно працював, відточував майстерність. Девіз власного творчого поступу Апеллес вклав у крилатий афоризм: **«Ані дня без штриха, ні дня без рядка»** і ніколи не відступав від цього правила.

Античні джерела повідомляють, що Апеллес виробив звичку щодня вправлятися у своєму мистецтві. Попри зайнятість, настрої і фізичний стан, він щодня мав провести бодай одну лінію, ризику на полотні, внести рядок до записника. **Ця життєва максима стала майже сакральною і лишилася назавжди рекламним уславленням звитяжної праці з орошеним чолом, бо тільки вона створює художні шедеври, анонсує їх для вічності.** Про картини Апеллеса, його творчість окрилено сказав Петроній, античний римлянин, поет зі славою «арбітра вишуканого»: *«Я захоплююся ним. Обриси фігур у нього такі витончені й такі правдоподібні, що здається, ніби він зображує душі».*

Ефірну, незриму субстанцію Античність, не вагаючись, залучала на віртуальну роль критерія мистецької довершеності. Споглядаючи бронзові скульптури Мірона в афінських храмах, в Олімпії і Дельфах, вражені глядачі сходилися на думці: великий майстер міг би у міді «втілити душі людей і тварин».

З митцями траплялися різні кумедні пригоди. Гумор давніх греків жваво відгукувався на них, втішався сміхом і оберігав від забуття. Хтось із скульпторів помістив на руці Аполлона дорідного півня як символ світанку й ранкової зорі. Уся Греція сміялася з недогляду митця, адже півень не входив до кола живих істот, якими опікувався Дельфійський бог. Натішилися дотепники й над мегарцями. Ті замовили усією громадою скульптуру Аполлона, сплатили чималі витрати, але мешканці й гості Дельфійського святилища побачили фігуру сонячного бога зі списом у руках замість золотого плектора — ліри.

Дехто з митців на сміховій культурі Еллади робив собі кар'єру. Живописець Повсон уклав контракт на майбутню картину. Замовник хотів бачити на ній коня, що пасеться,

натомість дістав нагоду милуватись конем, що стрімко біжить. Самочинні корективи сюжету спантеличили любителя живопису. Повсон весело розсміявся й перевернув картину. Тепер кінь уже не біг, а качався по землі. Ходити по траві й качатися на ній — це таки різні сюжети, вирішив замовник і не заплатив за послуги ані драхми. Може тому й знали художника як гострого дотепника й пересмішника, але і як рідкісно злиденну людину.

Невтримним словом, різким відгуком на чийсь некоректність чи поверхне судження майстри пензля й різця, інших мистецьких фахів часом ставили себе на грань усіляких ризиків. І діалог Апеллеса з Александром Македонським міг скінчитися для нього непоправним.

Дія відбувалася в Ефесі. Македонський цар розглядав на пленері свій автопортрет, виконаний Апеллесом. Полководець і його нерозлучний Буцефал, вороний кінь з білою ознакою на чолі, виглядали імпазантно, але зі всього видно: картина справила на Александра вельми помірковане враження. У нашпигованій очікуваннями тиші раптом почулося голосне іржання: повз натовп вельможних глядачів їхав вершник. Його кінь, уздрівши портретованого Буцефала, весело заіржав, вітаючись. Апеллес миттю оцінив ситуацію. **«Володарю, — вигукнув він, — кінь виявився кращим знавцем мистецтва, ніж ти!»** Александр розсміявся й розслаблено махнув рукою.

Митці Еллади внутрішньо були постійно скеровані на твори високого регістру. Це стосувалося мистецької вартості і водночас актуальності відгуків на резонансні суспільні явища. Поєднання обох властивостей підносило й рекламний ефект самих художніх творів і порушених ними тем.

Невелике селище Рамні поблизу Марафона мало найвідоміший у Давній Греції храм Немезіди. Там перебувала й статуя богині. За Гесіодом, вона була однією з дочок Ніке й уособлювала кари, що їх насилали людям боги Олімпу. Немезіда суворо карала нападників за їхні загарбницькі прагнення, не милувала й володарів за всілякі провини, надмірності й пиху. Автором скульптури, вважають, був Фідій. Митець вирізьбив богиню з мармурової брили. Її заготували перси для помпезного

пам'ятника на честь сподіваної перемоги над греками. Він мав височіти над руїнами еллінських міст, над сплюндрованими святинями Еллади.

Немезіда покарала хижого завойовника. У її храмовій скульптурі втілювався великий символ непереможності народу. Там поєдналися геніальна творчість Фідія й звитязна слава марафонської битви. Брила еллінського мармуру послужила не п'єдесталом ворожій славі, а лягла під різець Фідія, щоб воскресити прекрасну статую богині, покровительки нескореної Еллади.

Немезіда скидала з п'єдесталів багатьох царів і полководців за нагнітання культу власної персони, поправлення громадянських прав і людської гідності підлеглих. Подібна кара спіткала й Деметрія Фалерського, афінського філософа й державного діяча, автора багатьох праць на історико-філософську тематику.

Політичним пріоритетом державника стало Македонське царство і його зверхність над Грецією. Кассандр, син Антипатра, одного зі спадкоємців імперії Александра Македонського, призначив Деметрія управляти Афінами. Він ніс цю службу десять років, аж до вигнання за межі Батьківщини після процедури ostracismu.

Утверджуючи чужоземну владу в Афінах, Деметрій Фалерський старанно вдавався й до свого звеличення. У місті Перікла й Сократа було поставлено триста його статуй. Двір управителя обсіли улесники. Вони змагалися в прислужництві намісникові царя, глорифікували його особистість. Уникали, зокрема, вимовляти при ньому імена інших царів — діадохів, спадкоємців Александра Македонського. Володаря Вавилонії й Сирії Селевка іменували «начальником над погоничами слонів»; Лісімаха, який царював у Понті й Фракії, називали «хранителем казни»; єгипетського царя Птолемея — «наглядачем над кораблями...».

Естетика греків не терпіла вульгарності, амбітних надмірностей і шокуючих претензій. «На жодну з трьохсот статуй Деметра Фалерського, — пише Плутарх, — не встигли осісти ні іржа, ні бруд, тому що усі вони були знищені ще за його життя».

Сучасник Деметрія, ритор і політик Демад за протидержавну діяльність був страчений, а його статуї перелиті в матеріал для урильників. Обидва тимчасовці злегковажили крутими сходами — застереженнями Піттака у храмах Мітелени.

Тема гучних піднесень і стрімких падінь заявляє про свою актуальність не лише в культурі й політичній рекламі Античності. Віками доведено слухність античного прислів'я: грішать царі, страждають ахейці.

Художня натура давніх греків спонукала їх до поклоніння красі у всій безмірності її виявів. Насамперед, звичайно, у мистецтві. Богиня Венера, яка виходить з морської піни на картині Апеллеса й афінська гетера Леонтія, що славилась розумом і вишуканими манерами, однаково зворушували серце й уяву елліна.

Кмітливий і вишуканий розум, ошляхетнена мистецтвом душа виводили еллінів на нестандартні рішення, небуденні ідеї на рівні громадянина й суспільства. На креативну рекламу теж.

Фемістокл, афінський державний діяч і військовий стратег з юності був сповнений бурхливих поривань до подвигів і суспільного служіння. Його наставник говорив: **«З тебе, хлопче, не вийде нічого посереднього, але що-небудь дуже велике — чи добре, чи зле».**

Схожу долю віщував Т.Шевченку його батько: **«З тебе, Тарасе, — мовив він уже на смертному одрі, — вийде або великий чоловік, або велике ледащо».** Обидва провидці як у воду дивилися, бо самі були мудрими й прозорливими.

Фемістокл самобутній у помислах, неординарний у вчинках. Плутарх подає цілу гірлянду сюжетів про вогненну вдачу видатного афінянина і його неповторні піар-акції. Він умів добиватися слави, не втрачаючи друзів.

Усіх мешканців Афін Фемістокл знав поіменно, тішився їхньою прихильністю та увагою. Домагався, щоб його власне ім'я не сходило з уст міського люду й не заростала стежка до його садиби. Винахідливо вишукував для цього різні можливості. Зокрема, умовив Епікла, популярного в місті музику, перенести репетиції до його помешкання. На майстерну гру, чарівну музику

сходилося багато слухачів, насолоджувались мистецтвом, хвалили Епікла й вдячно гомоніли про хазяїна дому.

Неподалік від власної домівки Фемістокл спорудив храм на честь богині Артеміди. Назвав його храмом Кращої порадниці, це теж для відома афінян. Вони мали знати: найвірнішу пораду можна отримати тільки у Фемістокла, бо ним опікується сама Артеміда.

Виставляючи на продаж маєток, Фемістокл доручив глашатаю сповістити покупцям додатковий рекламний аргумент: у нього, виявляється, і сусід — хороша людина. На закид пересмішників, що не вміє налаштувати ліру й грати на ній, Фемістокл відповів зухвало й винахідливо. Гра на лірі справді не далася, мовив він. Зате, коли б дали під його руку будь-яке занедбане місто, він зробив би його славним і великим. Люди подібної вдачі вміють не тільки виставляти на людях своє честолюбство, а й домагатися його задоволення.

Фемістокл незабутньо прислужився Батьківщині у її захисті від перської загрози: він створив могутній військовий флот і командував ним у вирішальних морських битвах, здійснив небачений за масовістю захід — евакуацію морем усіх жителів Афін. Гірка сторінка греко-перських воєн явила не тільки прозорливість Фемістокла, сміливість його рішень — вона кидає яскравий промінь світла на особливо прикметну рису античних греків.

Поразка під Фермопілами тяжко вразила душі афінян, багатьох кинула у відчай: перси стояли на порозі їхніх домівок. Фемістокл наполягав: усім вантажитися на кораблі й відпливати морем від небезпеки. Люди й слухати не хотіли такої поради. Не потрібні ніякі перемоги й власний порятунок, говорили вони, якщо заради них доводиться «кинути храми богів і могили батьків». Воля і наполегливість Фемістокла перемогли. Сама ж подія стала промовистою рекламою самопожертви афінян і високості їхніх духовних цінностей.

Плутарх додає ще одну щемну історію. Коли кораблі відчалили від пристані, у воду кинувся пес Ксантиппа, батька Перікла, й поплив побіч його трієри, і подолав усю відстань аж

до Саламіна, дістався суші й повалився замертво, витративши усі сили.

Утікачі не могли підняти собаку через високі борти трієри, а бачене ж ними роз'ятрило душі. Вони схвильовано пообіцяли собі: після перемоги неодмінно поставлять пам'ятник незрадливому другові людини. Після перемогли у тяжкій війні поставили на Саламіні пам'ятник, який так і називався: «Cynos sema», пам'ятник собаці. Напевне, перший у світі монумент відданості людині і символ її нерозривної єдності з живим світом природи.

Алківіад, улюбленець жінок і богів, володів мистецтвом причаровувати людей, тому афіняни прощали йому нескінченні, часто епатажні витівки. Він мав пса рідкісної краси та відрубав йому пишного хвоста. На подив багатьох, пояснював: «Мені б хотілося, щоб афіняни реготали з цієї нагоди й не говорили про мене чогось гіршого».

Учень Сократа, якого обожнював, Алківіад частенько грішив хизуванням. Хвалився і своїми багатствами, особливо землями, що їх дістав у спадщину. Філософ присоромив його на власну, неповторно сократівську манеру. Він підвів свого юного друга до карти землі й запропонував відшукати на ній Аттику. Алківіад знайшов, але Сократ попросив показати на карті світу свої земельні володіння. «Їх тут немає», — розгублено мовив юнак. А ти, — дорікнув філософ, — **пишаєшся мізерією, яке не складає «і найменшої частки землі».**

Вроджене жадання краси, гармонії часто було у греків поважним імпульсом для рішучих кроків у суспільному й державному бутті. За часів Перікла зміцніла економіка Афінів й збагатилася можливостями. Погляд глави демократичної держави звернувся до відбудови й реконструкції.

Акрополь, центральний архітектурний комплекс Афінів і багато міських споруд лежали в руїнах. Це загрожувало занепадом, суспільною непевністю, зубожінням городян та акціями непокори. Перікл вніс на розсуд влади і мешканців план виходу з непростой ситуації.

Він пропонував: значні кошти, що залишаються після фінансування оборонних потреб, авансувати у будівництво

храмів, палаців, адміністративних будівель, житла. Ініціатор проекту упевнював: прекрасна архітектура житлових і громадських споруд після їх зведення принесе громадянам і державі безсмертну славу. Проведення ж масштабного будівництва означатиме зайнятість працюючих і поліпшення їхнього матеріального становища.

Несмертну славу й хліб насущний Перікл ставив поруч. Таку амплітуду цінностей міг умістити в собі еллінський менталітет. Супротивники наводили демагогічні заперечення, безпорадні перед грандіозністю проектів архітектурної забудови і фронту будівельних робіт.

Опоненти ратували за здешевлення будівництва, відмову від «архітектурних надмірностей». Їхня аргументація була виключно популістською: **«Це насилля й тиранія проти народу, — волали вони. — На гроші платників... ми золотимо й наряджаємо місто, наче жінку-чепуруху, обвішуємо її дорогим мармуром, статуями богів і храмами, які коштують тисячі талантів».**

Перікл апелював до позиції демосу: чи справді надмірно дорогі його задуми й не треба витрачатися на них. Народні збори були майже однастайні: витрати непомірно великі, а розкіш архітектури понад усяку міру. Досвідчений політик не розгубився. Він тут же, на зібранні прийняв рішення й оголосив його присутнім. Перікл згодився взяти усі витрати міста на свій рахунок, а натомість вимагав: *«На спорудах я вкажу своє ім'я».*

Афіняни збентежилися. Перікл уже тепер очолює міцну державу й могутність її буде зростати. Разом із цим побільшиться авторитет і видатне становище керманича. Атрибутація споруд іменем Перікла прокладе прірву між ним і демосом. Все це обтяжливо для народу й несумісне з демократичною рівністю, як уявляли її у тодішній традиції.

Перікл, вождь демократичної партії, подолав опір олігархічних кланів і сум'яття демосу. До виконання тепер уже державних планів приступили невідкладно. Наглядові роботи над спорудженням Акрополя були покладені на Фідію. До праці стали видатні архітектори й найкращі майстри. Знайшлося де прикласти руки людям усіх фахів.

Поставали споруди, величні й красиві: майстри змагалися між собою у вміннях і вишуканості. Вражали й небачені темпи виконання монтажних і опоряджувальних робіт, зовсім не на шкоду довговічності й художній досконалості.

Величаві будівлі невпізнаново змінили Афіни, привели увесь світ у захоплення. Дивовижна краса міста, архітектурний ансамбль Акрополя над ним стали навіки монументальною рекламою злагодженої праці, таланту зодчих і фахової майстерності будівельників, зрілій державній політиці Перікла.

Він сам — рекламний взірць людини й громадянина. За десятиліття при кермі держави Перікл, як пише Плутарх, не побільшив батьківської спадщини на жодну драхму, а лише дбав про місто, його могутність і славу, добробут і спокій мешканців.

Перікл умів зворушити людське серце, мав великий риторський хист. Отже, за Платоном, володів мистецтвом управляти душами. Співвітчизникам обіцяв: наскільки це від нього залежить, вони назавжди залишаться безсмертними. Його останнім зізнанням, кажуть, було: **«Жоден афінський громадянин з моєї вини не одягнув чорного плаща». Вічний виклик геніального державника усім диктаторам світу!**

Еллінська культура високо ставила дотепність, уважала її ознакою живого й витонченого розуму. Про гострого на слово Езопа ширилися легенди: він нібито був рабом з малоазійської Фрігії, якого природа обійшла вродою, але розщедрилася на таланти: поетичний хист, відчуття слова, кмітливий розум.

Рабовласник виставив Езопа на продаж: слабосилий, горбатий, гострий на язик, він уважався нікудишньою робочою силою. Було мало надій і позбутися його, але Езопа все ж купили. Це зробив дивакуватий, як гадали учасники торгів, чоловік на ім'я Ксанф із Самосу. Його полонили дотепні відповіді Езопа на цьому жахливому аукціоні.

Зухвала самореклама допомогла Езопу змінити власника, а з тим і полегшити свою долю. Літературні джерела відтворюють діалог раба з вільною людиною, покупцем. Той запитав, чи хоче Езоп, щоб саме він його придбав. Невільник байдуже мовив: «Чи тобі не все одно, чого я бажаю? Купи мене на свого радника, тоді

й питає». Ксанф поцікавився, чого це він такий балакучий. Отримав відповідь: за птахів, які уміють говорити, завжди платять дорожче. Ксанф з цинічністю грошовитої людини заперечив: «Ти ж не птах, а просто нікчема». Езоп так знецінив випад: «Бочки в підвалі теж потворні, але вино в них вистояє». Відповідь була сприйнята, купівля-продаж відбулася.

Самосцю не випадало розчаровуватися в людині, яку придбав на невільничому ринку. Езоп своїми дотепами та винахідливістю увів Ксанфа в пам'ять історії. Разючий приклад того, як на чужому горбі таки можна в'їхати до раю. Із цим звичайнісіньким чоловіком легенди пов'язують багато іскрометних Езопових жартів і винахідливих рішень.

Ксанф у розпалі бенкету взяв парі, що вип'є ціле море. Вранці збагнув, що це навряд чи посилено йому й кинувся до Езопа. Від нього дістав пораду: коли учасники застілля зійдуться на березі моря, а з ними судді й свідки, обнадіяти їх. Море, мовляв, буде випито, але нехай вони перетнуть усі річки, що впадають у нього. Випивати ще й притоки на бенкеті не обіцялось.

Зразки дотепної винахідливості перлами розсипані у байках Езопа. Там діють люди різних професій, боги й міфологічні персонажі, птахи, звірі й рослини. У неповторній езопівській мові постають і дотепно вирішуються проблеми людського життя, окреслюються пріоритети, рекламуються моральні настанови. Як у відомій байці, де свиня кепкувала над левицею: бачите, приводить тільки одного малюка. Й дістала одкоша: *«Одного, зате лева!»*

Кажуть, Езоп таки став радником, але не в хвалькуватого самосця, а в могутнього лідійського царя Креза. Дістав волю і трагічно загинув у Дельфах від рук місцевих жерців — поборників закону, а став байкарем, творцем оповідань, на яких зростали цілі покоління. Незнання Езопа вважалося в Елладі ознакою того, що людина розминулася навіть з елементарною освітою.

Анахарсис, освічений скіф із царського роду, добрався до Афін, щоб вивчати грецькі звичаї, уклад життя й культуру. Земляк, що його випадково зустрів у незнайомому місті, провів

до будинку Солона. **«Оце перед тобою Афіни, перед тобою Еллада»,** — проказав.

Плутарх розповідає, як винахідливість скіфа відкрила перед ним дорогу до серця мудреця. На порозі житла великого афінянина гість сповістив, що він іноземець і прийшов «укласти з ним союз дружби і взаємної гостинності». Трохи спантеличений простотою сина степу й кибитки, Солон вимовив: «Такі речі краще робити вдома». Анахарсис миттю знайшовся: «Так ти ось вдома, то й укладай з нами союз дружби й гостинності». Солон прийшов у захват від кмітливості скіфа і радо запросив його до помешкання. Їхнє знайомство переросло в міцну дружбу.

Афінський державний і політичний діяч на ім'я Лікурґ зустрів людно процесію: збирачі податей ведуть під конвоєм філософа Ксенократа, всіляко збиткуються над ним. Лікурґ, учень Платона, кинувся на податківців і майже силоміць вирвав затриманого з їхніх рук. Ксенократ тоді вже очолював платонівську Академію. Він був метеком, тобто переселенцем зі свого полісу. Відтак мав сплачувати окремий податок за проживання в Афінах і фахове заняття. Цього не було зроблено своєчасно й боржник мало не потрапив до в'язниці.

Вгледівши якомсь на вулиці дітей Лікурґа, філософ приязно сказав їм: «Я чудово оплачую, діти, вашому батькові його вчинок — його усі хвалять». Дотепне слово, кмітлива думка, оригінальний відгук на подію були дітьми філософії й культури та високо цінувалися на життєвому поприщі Античності.

Дрібні, часом крихітні матеріальні речі — пришельці далеких епох стають безцінними артефактами. На розкопках Олімпії були знайдені залишки художньої майстерні Фідія. Він працював там над створенням мистецького дива — скульптури Зевса Олімпійського.

З-поміж виявлених експонатів — бронзовий молоток, яким обробляють пластини золота для покриття. Рука геніального скульптора тримала цей простий інструмент, щодня користувалася ним.

Античність, непомірно далека, увійшла в сучасність також елементарним знаряддям праці, злилася з нею. Бронзовий

молоток розповідає не лише про свою скромну наявність, але й свідчить про великий акт творення вершинного мистецтва, у якому випало взяти технічну, допоміжну участь і йому.

Серед інструментів знайшлася й маленька, покрита літієм-мінералом чашечка. На ній викарбувано напис, виконаний неначе на замовлення самої речі: «Я — власність Фідія». Ця тендітна ємність грайливо хизувалася великим іменем митця і сама стала в історії культури рекламним артефактом.

Літературу й мистецтво Давньої Греції творили люди виняткового обдарування. Грецька Античність рясніє еталонними іменами, які досі вивищуються над наступними епохами й культурами. Фідій — геній скульптури і автор однієї теми: він усе життя створював пам'ятники, які прославляють Батьківщину та її героїв.

Сафо, музу жіночої поезії, Сократ величав своєю наставницею у питаннях любові. Десятою музою грецької міфології називав її Платон. Географ і філософ Страбон упевнював: у всій історії годі шукати поетку, яку хоча б здаля можна було порівняти з Сафо. **Еталонне ім'я — найкраща реклама художнього явища. Її профіль чеканився на монетах.**

Античні міста, архітектурні комплекси, палаци, храми, громадські споруди були мармуровими. В історичних асоціаціях вони постають, здебільшого, у кольорі незайманого снігу. Завдяки, можливо, біломармуровому Парфенону та іншим шедеврам будівельного мистецтва, які сяяли сліпучою білизою.

Давньогрецька архітектура чарувала усіма багатствами поліхромії, мальовничим різнобарв'ям. У широкому вжитку були усі фарби: блакитна, золота, рожева..., — а над ними сяйво південного сонця й сині небеса. Музика високих сфер, що принишкла в камені, віковічна й монументальна реклама вишуканості й краси.

Витончений художній такт античних греків, геній їхніх зодчих, майстерність будівельників опиралися на значний репертуар технічних можливостей. Країна гір мала багаті мармурові поклади. Блискучий камінь кристалічної породи залягав великими масивами й мав високі базові характеристики.

Розроблялися сірі й рожеві мармури Аттики, мармури різних відтінків у родовищах Евбеї, білий мрамур з Паросу, що годився на будівельний матеріал і виготовлення скульптур та мозаїчних композицій. На таких матеріалах давньогрецька архітектура втілювала благородство своїх форм у художній, аристократичній простоті. Мрамур, тверда порода, ставав під руками майстрів податливим і напрочуд пластичним.

У передгір'ї острова Евбея, розповідає Плутарх, стояв невеликий храм Артеміди. Елліни спорудили його в пам'ять морської битви з персами при Артемісії та свого вікопомного подвигу. Храм-пам'ятник, як зазвичай, потопає у зелені дерев. Споруда храму опиралась на біломармурові колони. Лиш доторкнеться хтось до них рукою — стається диво. Під теплом людської долоні білий камінь набуває соковито зеленого кольору листя шафрану і починає випромінювати аромат квітів цієї південної рослини, що нагадують українські лілеї.

На одній з колон був щемний віршований напис про стійкість еллінів проти полчищ Ксеркса та їх розгром. Меморія у камені, здатному міняти колір і вразити ароматом прянощів, рекламний символ жертвності й натхненного творення.

Фемістокл, усіяко запобігаючи шани й уваги громадян, порівнював себе, може трохи хизуючись, з платаном. Під його пишну крону, мовляв, афіняни збігаються в дощ і грозу, а в погідні дні обривають його та ламають гілля.

Платан — улюблене дерево мешканців Афін. Аристократ Кімон, попередник Перікла при державному кермі, висадив на ринковій площі-агорі цілий парк чудових тінистих платанів. Благоустрою Афін прислужилися й майданчики для гімнастичних вправ, що їх Кімон заклав в афінському передмісті, у садах, присвячених пам'яті Академа, міфологічного героя.

Пишні сади сполучили природну красу з історичними легендами та спортом, що формував досконале тіло й гартував дух. Колонади, споруджені Кімоном, були архітектурно оздобленим прихистом людям від нестерпної літньої спеки.

Найгарніша колониада стояла на агорі. Це портик, що увійшов до історії культури й людської думки під найменуванням

«Стоячий Пойкіле». Він милував око художніми розписами Полігнота та його колег-живописців. Там полюбляли збиратися зі своїми слухачами засновники стої, давньогрецької філософської школи, які від того архітектурного ансамблю прибрали собі історичне ім'я.

Кілік — давньогрецька посудина для пиття, створена з металу або випаленої глини, що являла собою відкриту плоску чашу на ніжці, приземкуватій або тонкій, видовженій, з двома ручками. Зовні й всередині поверхню кіліка розписували. Немало цих виробів є справжніми шедеврами форми й мистецтва розпису. За традицією майстри ставили на них своє ім'я, як це зробив на одній із чаш Ексеїї, видатний митець цього жанру. Він зобразив Діоніса, бога виноградарства й вина, який у човні пливе по морю.

Андокід відбив своє ім'я на амфорі, вазі для вина. У композиції розпису він зобразив Геракла. Улюбленець античних греків викрадає Цербера, триголового пса, невсипного стража входу до підземного царства. Живописець Євфроній разом з підписом представив на великій вазі-кратері атлетів, що готуються до змагань.

Александрійський маяк, одне з семи чудес світу — творчий задум і здійснення Сострата із Кніда, великого зодчого й інженера. Він увічнив своє ім'я в інтер'єрі споруди, виявивши обережність і вигадливість. Сострат закрив напис товстим шаром тиньку, а на ньому вказав ім'я царя, одного з нащадків Птоломея. Будівничий довірився часові: тиньк, яким би не був тривким, колись опадє і відкриє людям істину про дійсного творця мистецького й інженерного дива.

Атрибутація власних творів — рекламний спосіб самоутвердження митця в суспільстві, творчому середовищі, історії. Це етично вмотивована реклама, сплав таланту, подвижницької праці з художньою вартістю твору.

Приватна особа, людина для себе, виростає до суспільно значущої, входить своїм художнім досягненням до когорти відомих і знакових постатей Батьківщини. Ім'я й діяльність стають єдиним цілим, як стебло й колос, квітка й плід, музика й пісня.

Самоцінність власного імені, опертого на вагомій особистій здобутки, давньогрецька Античність усвідомлювала сповна. Герострат і Зоїл ілюструють це, хоч і на свій лад. Люди, чий імена стали узагальнюючими символами безглуздо протиправних і дріб'язково заздрісних намірів і дій. Герострат вчинив підпал храму Артеміди в Ефесі — першого з архітектурних чудес світу на теренах Еллади. Він прагнув будь-що, навіть такою ціною здобути гучне ім'я, втиснути його в аннали історії. Міська влада, людність Ефесу винесли суворий вердикт: навічно викреслити ім'я Герострата з людської пам'яті, приректи його на забуття. За злочин проти богів і людей, за претензії прославитись у віках ціною непростимого дійства. За переданнями, підпал і пожежа сталися 21 червня 356 року до нової ери. У ніч трагедії народився Александр Македонський, який відбудує славетний храм, але в полум'ї пожеж веденої ним війни за світове панування.

В античному світі блукав гіркий дотеп; мовляв, храм в Ефесі загинув тому, що залишився без опіки. Артеміда, богиня породіль, приймала тоді пологи в Олімпіади, матері Александра. Історія культури все ж відтворила ім'я руйнівника храму під словотвором «геростратове діяння» — верх нищих амбіцій і злодійства.

Зоїл із фракійського Амфіполя, філософ і ритор, перетворив своє ім'я на одіозне літературними вправами. Людина допитлива, як засвідчують історичні джерела, вельми дотепна в судженнях на філософські теми, він зосередився на творчості Гомера.

Критик мало знався на поезії та непогамовна заздрість кинула його на вершинні твори Античності: «Іліаду» та «Одіссею». Він життя поклав на їх розвінчування, виявлення усіляких вад. Літературний Герострат надбав для себе ймення «бич Гомера».

Поет змальовує, наприклад, грізну сцену божого гніву. Аполлон зійшов з олімпійських верховин до ахейських човнів під Іліоном. Воєначальник Агамемнон зневажив жерця Хріса, відмовився відпустити з полону його дочку Хрісеїду навіть за багатий викуп.

«Грішать царі, страждають ахейці», — каже прислів'я. Аполлон зняв з плеча срібний лук, напнув тятиву — гострі стріли подались у табір данайців. Вони вразили спершу в'ючних мулів і прудких собак, а потім дістали й людей. Зоїл побачив в описаному дійстві непристойну обмову божества. Не міг до такого вдатися Аполлон, «бо чим провинилися перед ним мули й собаки», — заперечує Гомерові його зухвалий критик.

Заздрісників у Гомера ніколи не бракувало, критиків теж. З-поміж них траплялися люди знані й імениті. Зоїл відрізнявся від них усіх особливою настирністю, дріб'язковою прискіпливістю і в'їдливими насмішками над усім. Такою й увійшла в історію й культуру людина, яка черпала мудрість у філософії так званого здорового глузду з його вузькими горизонтами бачення й розуміння.

Мистецькій, науковій і політичній еліті доби Античності притаманна виняткова увага до слова. Плутарх каже, що Перікл «налаштовував свою мову як музичний інструмент». Умів гранувати кожне слово Горгій, теоретик красномовства і сам видатний ритор.

Еврипід в агонах-сперечаннях героїв своїх трагедій рішуче вдається до контрастів, антитез. Новаторським виявився і його досвід використання оксиморону — зіставлення здавалося б зовсім протилежних розумінь. Сполучення слів, яке в перекладі звучить як дотепно-безглузде, а в поетичній творчості гармонійно поєднується і створює нові смисли.

Подібних новотворів в Евріпіда цілі розсипи: весела бідність, нещасливе щастя, бездолена доля, хтиві любовці, гарячий сніг, бездоріжна дорога, безжиттєве життя, клята шана... Драматург виявляє у контрастних сполученнях нові грані явища, чіткіші контури, багатші відтінки. Цілий клондайк вербальних засобів реклами.

Рани перев'язували й тоді, коли не було науки. Афіни проголошували й на ділі забезпечували недоторканність особи. Якось на міській площі хтось із громадян ганив і цілий день ображав Перікла. Архонт, зосередившись на своїх справах, мовчки терпів наругу. Увечері невгамовний критик подався слідом за Періклом і лайкою супроводив його до самого дому.

Володар Афін не кликав охорону й не розпорядився про силові дії. Позаяк уже стемніло, він звелів провести нахабу додому, смолоскипом освітлюючи йому дорогу.

Пильною суспільною опікою були оточені жінки. Закон не дозволяв їм виходити на вулицю без надійного супроводу. Аристофан пише і про «молоських собак», спеціально тренованих на роль охоронців. Молоси, одне з племен центрального Епіру, вивели особливу породу вівчарок, яких насильники боялися більше темниці.

Тип храму, що його виробили елліни, істотно відрізняється від своїх попередників у давньосхідних цивілізаціях. Відкрита, світла споруда, осяйна й натхненна. Вона розпрямляє людську душу, а не пригнічує її обсягом архітектурних мас і містичними страхами.

Видовжений прямокутник у плані, периптер — класична форма давньогрецького храму, зі всіх боків його оточують високі колони. Трикутні площини-фронтони, які утворюються на фасадах двосхилим дахом, зазвичай оздоблювалися скульптурами або їх ансамблем.

Дослідники стверджують: храмовій архітектурі притаманне людське метричне начало. Пропорції храмів співмірні з пропорціями людської фігури. Математичний аналіз підтвердив філософську тезу Протагора про людину як міру усіх речей.

Найбільша після пірамід гробниця світу — Мавзолей у Галікарнасі. Мистецьке чудо стало величальною піснею в камені коханню Мавсола й Артемисії, царюючого подружжя. Обоє зображені на вершині пам'ятника в колісниці, запряженій четвіркою коней.

Розробники проекту — архітектори Піфей і Сатир. Їм і випало реалізувати свій задум. До оздоблення споруди були запрошені найкращі митці. Простір між колонами на мармуровому п'єдесталі належало заповнити скульптурами міфологічної тематики.

Скопас і Пракситель, Бріаксід і Леохар розібрали поміж собою усі чотири сторони споруди. Між ними розгорнулося напружене й ревне змагання. Кожен прагнув перевершити інших у красі й художній досконалості прикрас, оригінальності задуму.

Скопасу дісталось східне крило гробниці. Він помістив там багатофігурну композицію, яка зображувала війну греків з амазонками. Значна частина його прикрас збереглася. Не побачила їх тільки Артемісія, замовниця проекту.

Цариця відлучилася на вічне побачення з Мавсолом, залишивши мистецьке чудо розповідати людям про їхнє палке кохання. Твір — вшанування пережив до фатального землетрусу майже п'ятдесят поколінь і перейшов у художню пам'ять людства.

Змагання думок, суперництво інтелектів, ідейних пріоритетів не обходилося без гострих суджень, іронії і взаємних кепкувань. Давньогрецька культура і в цьому аспекті людських взаємин сповідувала міру, тонко відчувала грань між зваженими доказами й нехтуванням етики. Плутарх радив *«не перетворювати свої аргументи на гострі стріли, начинені отрутою»*. Ця диспозиція підкреслює провідну тенденцію античної культури. У ній, певна річ, траплялися різні крайнощі, перебір емоцій, часом нищівний сарказм і зухвалість. Загалом же інтелектуальному співтовариству була властива толерантність. Вона формувала атмосферу приязні, взаємної поваги, сприятливі для спілкування й духовного збагачення. На цьому загальному фоні складалася й розумна поміркованість реклами.

Алківіад міг під час банкету невимушено жартувати над Сократом, що лицем він схожий на Сілена. Наставник бога вина уявлявся грекам доброзичливим, веселим дідусем, завжди трохи напідпитку. Сократ підтакував, ще й додав від себе про «кляте дерево» й необхідність схуднути, хоч би й зайнявшись танцями.

Діоген Синопський не міг пройти мимо знайомого просто так, він неодмінно мав зачепити його дошкульним словом. Діставалося від нього людям, але і йому частенько перепало на горіхи.

Запрошений якимось на дружню вечірку, Діоген спізнився та ще й прийшов напіводягненим. Це обурило учасників застілля, які вже причастились. Вони оточили нечемного гостя й надавали йому стусанів. Діоген пішов з бенкету не в кращому настрої. Дорогою придумав, як віддячити кривдникам. Виписав на квадратній дощечці їхні імена, прилаштував її на груди. З цим

бігбордом обійшов усі вулиці Афін. Мешканці Афін любили дивакуватого Діогена й швидко довідалися про те, що сталося у вузькому бенкетному колі. Подія та імена потрапили на гострі язика афінян, жваво обговорювались і обростали гіллястими коментарями.

Іншим разом на запрошення погостювати Діоген був обачнішим. Ухильно відмовився, але його бунтівна вдача не могла вгамуватись. Тож причину відмови пояснив глузливо: нещодавно, мовляв, «пішов на бенкет, але не побачив жодної вдячності за це».

Дотепні й гострі пародії на своїх видатних сучасників писав Аристофан. У них пізнавали себе Перікл і Сократ, Анаксагор і Еврипід, Софокл і Zenon — люди, що творили епоху. Гостра критика не похитнула дружніх ставлень до Аристофана і самої дружби. Збереглися вірші Тімона із Фліунта, в яких він теж ущипливо висміює філософів.

Давньогрецька культура, зокрема її «золотий вік», яскраво довели: найбільші звершення у царині духу пов'язані з тісним спілкуванням еліти поміж собою на вільних аренах: в Академії й Лікеї, театрі й на стадіоні, Народному зібранні й у приватному салоні.

Вони перебувають також у тісній залежності від життєвої активності демосу, участі народу в політичних і культурних процесах античного суспільства.

Креативній рекламі завжди вистачить у тих реаліях давнини ідейного матеріалу й натхнення для актуалізації багатьох проблем сучасного суспільства.

Ефори, п'ять вищих посадових осіб Спарти, які обиралися громадянами на роль наглядової інстанції, мали непохитний авторитет. Перед ними вставали навіть царі. Рядовий громадянин, закликаний до ефорів, не мав права рухатися повагом. Він щодуху мчав через усю площу до палацу правителів. Це була публічна демонстрація поваги, послуху й дисципліни.

Відчуття міри — якість, гідна державного мужа, зауважив Плутарх. У процесі боротьби між аристократією і демосом у Мітелені на Лесбосі есимнетом-правителем, наділений

надзвичайними повноваженнями, був призначений Піттак. Він домогся врегулювання внутрішніх конфліктів, справедливішого розподілу землі. Йому теж запропонували взяти ділянку в приватну власність. Він кинув дротик і на місці його падіння поставив межовий знак.

Піттак на посаді есимнета видав перші письмові закони, а із настанням соціального замирення добровільно відійшов від влади. Його часто називали одним із Семи давньогрецьких мудреців. Цьому, напевне, прислужилося і явлене ним чуття міри при набутті земельної власності.

В Античності побутувало переконання: згубила народ, відняла у нього свободу та людина, котра першою виставила безкоштовне частування й роздала подарунки. Підкуп — соціальна недуга, яка губить суспільство, його інститути й духовність. Зрештою, й того, хто підносить хабар.

Плутарх ілюструє цю впевненість історією з Анітом, сином Антеміона. Він був звинувачений у державній зраді, що сталася наприкінці Пелопоннеської війни. Аніт очолював афінський флот, який дістав завдання визволити від спартанської облоги місто Пілос у Мессенії, але через негоду на морі кораблі збилися з курсу й повернули назад.

Бойовий наказ було зірвано, командувача віддано під суд. Саме він, кажуть, і підкупив суддів — вперше за всю історію афінської держави. Аніт уникнув покарання, а через десяток років поставив Сократа перед лицем заплямованого правосуддя.

Закони Солона були виписані на дерев'яних дощечках-таблицях, серед яких був і закон, що таврував безчестям кожного з громадян, який не визначиться, на чию сторону перейти під час смути.

Змагання за державні посади мають різке відрізнитись від тих, що ведуться заради грошей чи дарів, вважав Плутарх. Тут доречніше порівняння, гадав він, зі священними іграми, де нагородою буває простий вінок, маслинова галузка з Акрополя чи скромний сувенір.

Тих, хто прагне здобувати для себе вигоду з суспільних обов'язків письменник називав небезпечними людьми. Їх цілком можна вважати, застерігав він, готовими «на святотатство, на

обкрадання могил, на крадіжку у друзів, на зраду, на лжесвідчення». Історія цивілізацій дала безліч невтішних підтверджень цим прогнозам.

Непоправними втратами обернулася для Давньої Греції римська агресія. Війська консула Луція Муммія вчинили справжній погром великої культури. Багато давніх пам'ятників і творів мистецтва було вивезено до Риму, ще більше їх загинуло в огні й грабунках. Захоплено й повністю зруйновано Коринф, багате й процвітаюче торгове місто, а його мешканців обернули на рабів. Пліній Старший розповідає: римські легіонери грали в кості на картинах знаменитих художників.

Війна на завоювання завжди має у своєму супроводі акти вандалізму й нищення. Під час навали персів на Грецію Ксеркс наказав зруйнувати усі храми Аттики.

Еллінська культура виробила канон чотирьох добродітностей. До нього входили такі чесноти: мужність, розуміння, справедливість і розсудливість або чуття міри. Від дитинства до похилого віку вони виховуються й утверджуються в бутті людини. На усіх перевалах життя, призначення яких передає сентенція Гесіода: **«Юним — справа, зрілим — рада, а старим — молитва».**

У глибинах філософії й культури вже містяться відповіді на багато питань, які в кожному епоху є актуальними. Геракліт Ефеський просто і ясно сказав про людину, звернувшись до аналогії з живою природою.

Він говорив: **«Леви не озброюються проти левів, коні не беруться за мечі і навряд чи побачиш орла, що облачився в панцир проти іншого орла... Вовки й леви не обертають у рабство один одного, орел не купує орла, лев не служить виночерпієм у лева».**

Захисні мури, озброєні легіони, тюрми й камери тортур — винахід людей, а не царства звірів. Геракліт Ефеський був прозорливіший багатьох цивілізацій, які плекали культ агресії й насильства.

Поховання загиблого, навіть ворога, вважалося священним обов'язком. У битві при Аргінуських островах, що поблизу Лесбоса, афінський флот здобув переконливу перемогу над

пелопоннеським. В Афінах, одначе, переможців-стратегів очікували суд і смертний вирок. Через шторм вони не поховали загиблих і не надали допомогу морякам і воїнам, які лишилися на підбитих кораблях. Тільки Сократ висловився проти страти. Врятувалися ті, кому вдалося утекти з Афін ще до суда.

Зачувши мелодію сопілки, танцює навіть змія. Еліан Клавдій пише про юнацькі захоплення Платона поетичним мистецтвом. Він працював переважно у жанрі епічної поеми. Звернувся й до трагедії, написав кілька драм і передав акторам: збирався виступити на агонах під час свята Діонісій. Випадково Платону трапилось вперше побачити й почути Сократа. Філософ зачарував його, справив неймовірне враження. Змагання драматургів відбулося без Платона, відкладено й плани на поезію. Син Аристона присвятив себе філософії і в ній відбувся як мислитель-поет.

Ксенократ із Колофона був завше зосереджений, від того мав дещо похмурий вигляд. Платон, жартуючи, казав йому: «Дорогий Ксенократе, принеси жертву харитам!» Вони таки були варті поклоніння, ці богині вроди, радості й жіночої принадності.

За Гесіодом, харит було три: Ефросіна, Талія і Аглая. Прекрасні дочки Зевса й океаніди Евріноми. Їм було довірено опікування бенкетами й розвагами. Римляни називали їх граціями.

Греки вважали: найкращі твори мистецтва — це витвори харит. З глибокої давнини їх зображували у вигляді кам'яних стовпів, що начебто впали з неба, пізніше — вродливими дівчатами, що тримаються за руки.

Данину шани віддав харитам і Сократ. Син двох творців: скульптура й повитухи, він юнаком працював у батьківській майстерні. Біля входу до Акрополя в Афінах стояла група харит, твір Сократа часів його молодості.

Давні греки були переконані: кожна жива істота має свого бога-покровителя, який дбає про неї. Це засвідчує й прислів'я: «І в собак є ерінії», богині помсти, у римлян-фурії. Віра додавала впевненості, розширювала коло покровителів за межі родини, полісу, Еллади, зміцнювала територію захищеності.

За усіх людей, суспільство і державу дбають боги Олімпу. Вони всемогутні. **«Коли бог захоче, й на очеретині впливеш»** у розбурханому морі. Сказане Піндаром, гадають, стало прислів'ям, кращою рекламою істинності.

Перікл перед кожною з'явою на публіці, промовою до людей, благав богів, щоб з його вуст не злинуло жодне зайве слово. Фідій працював над золотою статуєю Афіни. За порадою Перікла, він так прилаштував і огорнув золотом корпус богині, що його можна було при потребі зняти з пліч і покласти на контрольну вагу.

Перікл і Фідій, архонт і скульптор явили, звичайно, політичну обачливість. Але також і такт, благородну делікатність у контексті людина, бог і коштовності. Існували святилища, розповідає Плутарх, при вході до яких золото лишали за порогом, а залізну зброю не можна було вносити у жодне священне місце.

Давньогрецьке місто-державу символізував храм, а не палац правителя. Він наглядно виражав прямі, безпосередні стосунки вільної людини з богами. Про них розповідає невичерпний світ грецької міфології.

Античний храм в Елладі, зазвичай, не мав монументального входу. Статуя бога, якому присвячувався храм, стояла в центрі споруди, утворюваному колонадою. Релігійні церемонії, що містили значну кількість рекламних елементів, відбувалися на площі перед храмом, а не в ньому самому. Орнаментальну частину, комплекс скульптурних зображень перебирали на себе два фронти й метопи фризів.

Гармонія, відповідність, міра — величини космічні, їхня спільна основа — природа. Вони вроджені й розвиваються усією системою життя й виховання. Греки уміли слухати космос, чути музику високих сфер, налаштовувати на них душу. **«Міру у всьому додержиш і кожному будеш приємним»**, — упевнював Гесіод.

Афінський мудрець Солон пояснював мудрецю зі степу Анахарсису, що греки вважають державою не споруди — будівлі, храми, верфі, мури, хоча вони й служать для безпеки

громадян. Головне — самі громадяни, які все звершують і про все дбають.

Понад усе ми стараємось, говорив Солон, «щоб громадяни були прекрасні душею і сильні тілом. Саме такі люди добре уживаються разом у мирний час, а під час війни рятують державу і охороняють її свободу й щастя».

Ритми й пропорції, вони у важливих державних актах, поетичному слові, архітектурних спорудах, побуті, *«мистецтві наживати багатство»*, як мовив Аристотель.

У Фівах існував закон, який, кажучи по-сучасному, розділяв бізнес і політику: обіймати державну посаду міг лише той, хто утримувався від ринкової торгівлі не менше десяти років до цього.

Спартанець, який мав трьох синів, звільнявся від несення охоронної служби, а батько п'ятьох дітей — від усіх державних повинностей. Плутарх любив своє рідне місто Херонею, що в Беотії. «Щодо мене, — розповідав він, — то я живу у невеликому містечку і, щоб не зробити його ще меншим, збираюся в ньому жити й далі».

Масив давньогрецької культури має великий запас метафор значного формату. Вони збагачують судження, думки й оцінки, всебічно прояснюють їхній сенс. Вони для реклами — школа осягнення і розкриття в слові змісту і смислу, події чи явища.

Римський полководець Емілій Павел, відвідавши Олімпію, резюмував свої враження: «Фідій чудово зобразив Гомерового Зевса!» Сказано справді проникливо й точно. Сам Фідій заявляв, що його глибоко вразили гомерівські рядки, в яких постає образ верховного бога.

Гесіод висловився так: «Мале судно хвали, але товари вантаж на велике»; «Страх породжує улесливість», — застерігав Демокрит; «Виростають трутні з жалами» за певних обставин, зауважив Платон; «Царів охороняють озброєні громадяни, а тиранів — найманці», — стверджував Аристотель; **«Найкращий мед збирають в Аттиці, — каже прислів'я, — але там же росте й отруйна цикута»**; «Я була віддана тобі й скромна, як Пенелопа», — говорить у Лукіана гетера Дросида.

У греків було прекрасно розвинене відчуття стилю у всіх його регістрах: від витонченої лірики до грубуватої прози побутових сцен. **«Ми віримо, — писав Плутарх, — що бог дає знамення з крику чаплі, деркача, ворона й не вимагаємо, щоб ці вісники й глашатаї богів говорили словесно виразно».**

Філософ і жрець констатував цю очевидність, щоб захистити право Піфії на свій стиль. Не можна, вочевидь, докоряти їй за те, що вона не промовляє вишуканим словом, пишними метафорами та ще й у супроводі флейт. Стиль — це людина, у ньому її індивідуальність, думки й помисли, частка її свободи. Як у «Діалогах гетер» Лукіана.

Кліній кохав гетеру Дросіду, але одного дня не прийшов на побачення. З його листа гетера довідалася: батьки віддали юнака до Академії навчатися філософії. Аристенет, його наставник, знає про стосунки молодих людей і дуже дорікав за них. Аристенет переконував Клінія, що «ліпше віддати перевагу доброчесності перед задоволенням». Дросіда вибухнула гнівом: «Щоб він помер у недобрий час, цей пустомеля, за те, що навчає юнака подібним речам!»

Хелідонія, яка читала вголос листа, бо знала грамоту, пригадала що не раз бачила Аристенета «похмурого, скуйовдженого й довгобородого». Він зазвичай прогулюється з юнаками в Строкатому Портику. «Щоб я дочекалася його погибелі, — коментувала Дросіда, — коли кат потягне його за бороду». Оскільки до цього було ще явно далеко, гетери-подруги виробили власний план дошкульної помсти Аристенету, «гіршому з філософів». Хелідонія мала прокрастися до мурованої стіни в Кераміці й вуглиною написати: «Аристенет розбещує Клінія!» Його батько там щодня прогулюється, напис помітить і прочитає.

У Давній Греції сповідували служіння незгасимому вогню. У разі, якщо він чомусь згасав, існувала процедура відновлення. Його не можна було запалювати від іншого вогню, а тільки від чистого, незаплямованого проміння сонця. Переважно за допомогою сонячних лінз.

Греки були уважними до процедур. Не робили з них культ, але вміло користувалися як знаряддям налагоджування й організації суспільного й приватного життя. Так, афінські судді

виносили вирок таємною подачею голосів. Голосували білими й чорними, або цілими й просвердленими камінцями. Їх кидали в окремих посуд. Білі або повні означали виправдання, чорні або просвердлені — винуватість.

Процедура остракізму теж здійснювалася голосуванням. Ім'я кандидата на вигнання писали на черепках. Долю людини вирішувало співвідношення заповнених і чистих теракотових уламків, технічних засобів організації процесу волевиявлення і його обліку.

Плутарх стояв на думці: освічені громадяни мають старатися, щоб їхні вчинки носили печать розуму й порядності, набували «стрункість і гармонію». Як у пластиці характеру й діяльності Аспасії, видатної жінки Давньої Греції. Красуня Аспасія була родом з Мілета, в Афінах стала дружиною Перікла. Є багато свідчень її світлого розуму, вона була надійним дорадником архонта у державних справах. У гостинному домі Аспасії бував Сократ, залюбки вів розмови з господинею на різноманітні теми. З ним приходили його учні з дружинами і вона радо вітала їх, як і багатьох видатних людей «золотого віку» грецької культури.

Яскрава особистість Аспасії, її духовна натура впливали на повноту й завершеність державної діяльності Перікла. Він надав демосу широкий фронт будівельних робіт та пильно стежив за пульсом суспільного життя. Дбаючи про настрої, влаштовував доступні усім афінянам видовища, гуляння, урочисті процесії та інші благородні розваги.

Порушення гармонії, пропорції, міри видавалося грекам загрозою суспільній рівновазі, а з нею певності й стабільності. Це стосувалося усіх сторін життя, будь-якої сфери. **Безмежну демократію**, наприклад, **Платон називав «товкучкою усіх форм правління».**

Сицилійський тиран Діонісій Старший розбудив у собі неймовірну підозрілість. До його покоїв не могли входити у своєму вбранні навіть брат і син та інші близькі люди. Вони мали перемінити одяг на очах правителя.

В останнє століття дохристиянської ери, коли Греція була вже поневолена Римом, у Середземному морі виникла серйозна небезпека піратства. Морські розбійники створили потужний

флот, портові структури і навігаційні маяки. Римській імперії, її устоям було кинуте виклик. Пірати не тільки погрожували силою, а й хизувалися награвленим. Їхні кораблі мали позолочені щогли, пурпурові вітрила, посріблені весла. Африканське узбережжя гуло бенкетами, співом і музикою флейт. Втихомирила зухвальців тільки спеціальна військова кампанія під проводом Помпея.

Прапорами римських легіонів були срібні орли. Їм поклонялись, вшановували вінками й умашували пахощами. Апеллес зобразив на полотні Александра Македонського з блискавкою у руці. Лісиппу цар надав ексклюзивне право робити його скульптурні зображення. Речі й дії, що звучали дисонансом грецькій ментальності.

Давньогрецька культура створила потужну літературу: художню, філософську, наукову. Сама зростала на ній і високо тримала духовний рівень античного суспільства. Книзі й книжковим зібранням Античність багато в чому завдячує своїми успіхами й проривами у сфері духа.

Приватні бібліотеки, якісні книжкові зібрання були справою престижу й критерієм освіченості. Найбагатшу в Афінах книгозбірню мав Еврипід. Серед сувоїв власної бібліотеки драматург-мислитель проводив значну частку свого денного розпорядку.

Своїми книгами міг пишатися Платон. Аристотель прикупив децицю книжкових скарбів свого вчителя і прилучив їх до власної показної бібліотеки. Вимушений рятуватися втечею з Афін, він передав книгозбірню Теофрасту.

Учень Аристотеля доправив бібліотеку до Малої Азії. Там заховав її у підземеллі, щоб уберегти від розпорошення. Через сотню років на скарб випадково натрапив філософ Апелліконт і став його власником. Багато сторінок рукописів було вже пошкоджено вологою.

Першу публічну бібліотеку, як засвідчують історичні джерела, заснував Клеарх, правитель Гераклеї Понтійської. Найбільшої слави зажила Александрійська бібліотека, зібрана стараннями й ентузіазмом династії Птолемеїв.

Посада бібліотекаря при царському дворі була суспільно престижною. Ті, хто обіймав її, виконували, за посадою, і роль наставників для спадкоємців корони. Їхні імена, наукова й педагогічна діяльність стали надбанням історії.

Каллімах із Кірени, поет і вчений, склав перший повний каталог Александрійської бібліотеки. У ньому наводились імена авторів, назва їхніх праць і стислі анотації до змісту. Каталог у сто двадцять томів упорядкував бібліотечні фонди та всеосяжно презентував їх читачам. Бібліотека мала на той час близько півмільйона текстів.

Першим очолив Александрійську бібліотеку Зенодот із Ефеса. Серед очільників авторитетного закладу й одночасно вихователів царських дітей — Ератосфен із Кірени, учень Каллімаха, різнобічний вчений; Аполлоній Родоський, давньогрецький поет; Аристофан Візантійський, засновник наукової лексикографії; Аристарх Самофракійський, видатний вчений античної філології.

Александрійська бібліотека пергаментних рукописів була фундаментальною опорою для вчених Мусейону — наукової установи, що перебувала під омофором муз. Мусейон зібрав найвидатніших вчених елліністичної доби в галузі філології, літератури, історії, математики, астрономії, географії, біології.

Там Аристарх і Зенодот підготували класичне видання поем Гомера на основі фахового аналізу й зіставлення рукописів. Аристофан обґрунтував вживання у текстах великої літери й розділових знаків.

Другим за значенням публічним закладом була бібліотека царів Пергаму. Династія Атталідів культивувала любов до книги. Спеціальні експедиції розшукували по всіх усядах рукописні фоліанти й доставляли їх у Пергам. Каліграфісти їх переписували, один з примірників безкоштовно передавали колишньому власнику.

Книги Античності, окрім своєї духовної, художньої й наукової вартості, набули й комерційного значення. Їх переписували професіонали-каліографи й цілі об'єднання, тодішні видавництва. Книжки поширювалися через мережу крамниць.

Про продаж книжкової продукції у давнину згадує ще поет Евполід, приятель і сучасник Аристофана.

Індро Монтанеллі стверджує, що в елліністичний період книжкова торгівля посідала третє місце за обсягом капіталовкладень після чоловічого й жіночого одягу та побутового мила. Його виготовляли майже двохсот сортів з різними ароматами.

Після римських завоювань у метрополію було вивезено разом з іншими творами давньогрецького мистецтва й значну частину пергаментних рукописів і старовинних фоліантів.

Книги Аристотеля вивіз як свою власність, трофей війни, полководець Сулла. У Римі він розпорядився виготовити з них копії. Так праці мислителя стали надбанням еліти давньоримського суспільства.

Збереглися відомості, як непокоївся Сулла про книги власних «Спогадів». Завершивши диктувати останній том мемуарів, автор невдовзі уже вимагав звіту від свого довіреного, колишнього раба Корнелія Хрисогона. Цікавився, чи опоряджена ця книга в пурпуровий пергамент.

Хрисогон доповів: «Так, пане. І не лише твій примірник, але і всі десять копій, зроблених переписувачами-рабами». Він повідомив також, що копії знято й зі всіх попередніх книг. Розрахунок такий: один примірник видання залишається у бібліотеці Сулли на віллі, ще один — у зібранні книг його римського помешкання.

Подарункові стоси «Спогадів» будуть вручені найближчим друзям диктатора: багатію Лукуллу й ритору Гортензію. Решту рукописного видання розмістять у надійних місцях, щоб уберегти від різних випадковостей.

Таким запобіжним заходам могли тільки позаздрити рукописи давньогрецьких ліриків, драматургів, філософів, ораторів, учених. Надто мало що з їхньої духовної спадщини пощадив час, людська недбалість і якість книжкового матеріалу. Про безнадійно втрачене відомо з фрагментів, спогадів сучасників, історичних досліджень. Між тим, думки та ідеї, висловлені там, колись активно функціонували в космосі античної епохи, брали участь у творенні її духовних скарбів.

Давньогрецька культура ставила людину на п'єдестал пошани. Людина — міра усіх речей. Ця теза Протагора ставала спільним поглядом усієї античної епохи. Крізь призму такого розуміння сприймалася антична людина, її діяльність у різних аспектах: — від творчості й державної роботи до буденних занять.

Живописець Агатарх якимось хвалився, що він швидко й легко малює. Почувши це, Завксід, учень Аполлодара, гірко зітхнув: «А я так довго!» Між тим, обидва знали: легкість і швидкість виконання не гарантують художньої досконалості й легковажити у таких речах не годиться.

Хтось третій мав їх розсудити, а це глядач. чия думка визначальна. Тому й підкреслював Аристотель: **«У деяких випадках не самий лише майстер є єдиним і найкращим суддею... Про бенкет гість буде судити правильніше, ніж повар».**

Культура давньогрецької Античності ставала вселюдським надбанням уже в давнину на рівні держав і на рівні людини.

Римський полководець Емілій Павел традиційно приставив до своїх молодих синів вчителів граматики, філософів і риторів, але не обмежився цим. Він виписав із Греції скульпторів, учителів малювання і навіть мисливців, конюхів і псарів.

Уся давньоримська цивілізація брала уроки грецької античної культури з великою користю для себе. У геніального вчителя виявився здібний учень.

РОЗДІЛ XI

ДАВНЬОРИМСЬКІ ТРІУМФИ

Людині, суспільству, державі трапляється переживати свою зоряну мить, здійснювати сходження на п'єдестал найвищої пошани, святкувати якнайбільші звернення. Зазвичай, тут різні критерії оцінок здобутої перемоги і спонукальних мотивів до неї. Але є також і спільна особливість — небуденність мети, яку вдалося досягнути, торжество втіленого задуму.

Давньоримські тріумфи — специфічне явище, породжене античною цивілізацією. У них вкладено потужну енергію та розмах, забезпечено масштабність дійства і його фахова режисура, досягнуто прагматичної мети — масового збурення героїко-патріотичних настроїв і переживань.

Тріумфи імператорів та полководців Стародавнього Риму — талановита реклама, вражаюче масштабна за постановкою, виконанням і суспільно-політичними наслідками. Грандіозне видовище, яке нікого з сучасників не обійшло своїм впливом і не залишило байдужим.

Полководець діставав право на тріумф, лише вигравши крупну битву, у якій противник втрачав на полі бою не менше п'яти тисяч своїх воїнів. Це була легальна підстава для вшанування тріумфатора. Але головна мета цього суто державного заходу полягала в уславленні римської звитяги, войовничого духу і бойової зброї.

У тріумфальному дійстві питоме місце відводилось здобутим трофеям, цій зримій винагороді за тяготи війни, її небезпеки. Вони ставали, як упевнювала політична реклама, надбанням римського народу.

Урочиста хода переможців, уся атмосфера й атрибутика військової вистави відлунувала в серцях римлян, особливо ж молоді, гордістю за державу та її переможні війни, захопленням

мілітарними подвигами співвітчизників. Міцніла суспільна готовність наслідувати й примножувати традиції віків і поколінь.

Рекламна природа тріумфальних видовищ виграє усіма барвами, розгорнутою поліфонією своїх виражальних можливостей лише в конкретиці власного здійснення. Проникнути зором у цей рекламний скарб допомагає антична література усіх жанрів. Особливо в майстерних розповідях спостережливого й вдумливого Плутарха: він умів максимально наблизити читача до подій, котрі вже стали історичним спогадом цивілізації.

Виразним, точно акцентованим постає у письменника й опис тріумфу полководця Павла Емілія. Відзначалась його перемога у війні з македонським царем Персеєм на спліні другого століття до нової ери. Випало здобувати не тільки її, але й виборювати право на сам тріумф. Спротив опонентів став предметом публічної полеміки на спеціально скликаних Народних зборах.

Перелом у настроях багатолюдного Форуму стався завдяки Марку Сервілію, колишньому консулові Республіки. Він знав війну не з чуток і знайшов для свого виступу і палкі слова, і рекламні аргументи. Судити про військову доблесть, доводив він, можуть лише ті, хто бачив чужий меч над власною головою і в кого впивалися ворожі стріли.

Екс-консул принародно оголив своє тіло і показав присутнім неймовірну кількість шрамів на ньому. Корпус старого воїна й політика зі слідами бойових ран миттєво перетворився на рекламний бігборд і визначальний доказ правоти його слів і домагань.

Майбутня акція, отже, набула широкого розголосу й гучної реклами ще до свого відкриття. Заангажоване очікування її серед широкого загалу — уже незаперечний рекламний успіх.

Для римлян на Форумі в ній вчувався солодкий присмак величі, панського чванства перед поверженим народом Македонії зі всіма його традиціями й національними надбаннями. Марк Сервілій зумів розгойдати ниці пристрасті до градусу кипіння.

Він розпалив присутніх риторичним запитанням: чи ж ви відмовите собі у задоволенні побачити теперішнього царя, а з ним і славу царів Александра й Філіпа, «яку римляни начебто поведуть із собою, взявши її в полон своєю зброєю?» Такі прелюдії вкидають у патріотичний танок навіть стримані душі.

Триумф Павла Емілія вдався на славу. Організатори потрудилися з властивою римлянам старанністю й ґрунтовністю. У всіх зручних пунктах, звідки можна було спостерігати процесію, облаштували місця для глядачів. Ті зійшлися, вбраними як на свято.

Повідчинялися двері усіх храмів велетенського міста. Святині були прикрашені урочистими вінками, наповнені пахощами ладану; охоронці стежили за порядком на вулицях, приводили до тями свавільних порушників правил дорожнього руху. Над людськими натовпами стояв гамір збуджених очікуваннями голосів. Подія триумфу розгорнулася аж на три доби. Першого дня заледве вистачило, щоб доправити вулицями Риму двісті п'ятдесят возів з коштовною поклажею. Це були мистецькі твори — картини й скульптури, різноманітні художні вироби.

Вони ставали військовими трофеями. Їх першими взяли в полон і під конвоєм доставили в переможну столицю. Мимо римських патриціїв і плебеїв весь світловий день котилися вози, цілі картинні галереї на колесах, привласнені римською силою. Було чим упиватися мілітарному честолюбству глядачів!

Видовищним виявився і наступний день триумфу. Довжелезна валка доставляла у римські арсенали добротну й вартісну македонську зброю. Блищали під сонцем начищені мідь і залізо. Шоломи й мечі, панцири й сагайдаки, захисні щити й грізні македонські сариси — довжелезні списи, кінська зброя — все це старанно укладене, відповідно припасоване одне до одного.

Між фурами трималася помітна відстань, так що кожна з них ставала самостійною транспортною одиницею. Вироби з міді й заліза, повантажені на них, стикалися між собою, породжували голосний, відлякуючий шумовий ефект. Це теж передбачалося режисурою триумфу: зброя переможених, навіть вибита з їхніх рук, мала справляти сильне враження, не розраховане на легкодухих.

За валкою зі зброєю йшли рядами три тисячі носильників. Четвірки дужих людей несли місткості з насипаними в них срібними монетами. Вага кожної ноші близько вісімдесяти кілограмів, сумарна кількість — сімсот п'ятдесят одиниць. Глядачам видавалось: зі скринь носильників вибивається срібне сяйво й сліпить їхні жадібно розплющені очі.

Багато інших з обслуги святкового дійства тримали в руках срібні кратери для вина, художньо оздоблені роги для бенкетів, тонко розписані чаші, граціозні келихи. Подиву гідна картина, пересувний музей коштовностей під відкритим небом. Що не експонат, то неповторний виріб масивної форми з глибоким рельєфом прикрас.

Завершальний день затьмарив своєю грандіозністю обидва попередні. Ранкову процесію відкрили сурмачі виконанням військового маршу.

За музиками молоді люди в елегантних фартухах з червоною каймою вели на закланьня сто двадцять вгодованих корів. У жертовних тварин були позолочені роги, прикрашені вінками й стрічками. На майбутнє частування ласо задивлялися жерці й римський плебс. Далі йшли хлопчики з жертовними чашами золотого й срібного вироблення. Багатьом глядачам перехопило подих від споглядання переносних скринь, по вінця забитих золотими монетами: сімдесят сім одиниць, а в кожній — під вісімдесят кілограмів щиросердного золота.

Окремо несли золоту священну чашу, яку Емілій присвятив богам. Він наказав прикрасити її дорогоцінним камінням. Виставили напоказ і фужери вишуканої роботи, які належали колись Антигону й Селевку, сподвижникам Александра Македонського. Тепер їхній посуд був у римському полоні, як і столовий набір Персея, царя-бранця.

Перед римським людом з'явилася пишно оздоблена колісниця Персея. На ній лежала зброя володаря, поверху якої прилаштували царську діадему. Трохи на відстані від карети простували в оточенні конвою троє дітей. Це малолітні сини македонського правителя. Їх супроводжували вихователі, вчителі, наставники й раби.

За дітьми і їхніми опікунами конвоювали Персея, а з ним рідних і друзів. Виглядом і вбранням вони нагадували радше учасників траурної процесії, ніж діяльних чоловічих держави.

Напередодні тріумфу Персей звернувся до Емілія, благаючи не включати його й родину до числа живих трофеїв. У проханні було відмовлено: публічне збиткування над завойованою короною і її носіями складало невід'ємний компонент багатозначного сценарію мілітарної вистави.

Завершальний акорд грандіозного дійства — явлення на публіці тріумфатора. Все, що передувало цьому, було лише своєрідним актом легалізації, підтвердженням слухності претензій воєначальника на всенародне визнання, доказом гідного служіння Батьківщині й римському народові.

Знаки державної вдячності полководцю — чотириста золотих вінців пропливали вулицями Риму на руках делегатів багатьох італійських міст. За цими символами визнання бойової звитяги їхав на розкішній колісниці Павел Емілій, головний персонаж торжества. На ньому пурпуровий, витканий золотом одяг, у правій руці — лаврова галузка.

У бойових порядках центурій і когорт марширувало військо тріумфатора з лавровим віттям і бадьорими піснями. Вони радісною мелодією відлунювали у серцях зворушеного плебсу, на якого очікували смачні обіди, хмільні вина і безліч видовищ — кінні перегони, цькування звірів, бої гладіаторів, театральні вистави. Справді пишне обрамлення тріумфу і його гідного лицаря.

ВАРІАЦІЇ ТРИУМФАЛЬНОЇ ТЕМИ

Ментальність стародавніх римлян домагалась впорядкованості у всьому, прагнула чіткої керованості соціальними процесами. Тріумфи, як масове дійство зі значним суспільним резонансом, не стали винятком. Їх цілеспрямовано вводили в систему обов'язкових правил і ритуалів, наближали до уніфікованого сценарію.

Схиляння тенденції до простого відтворення рекламного дійства загрожувало знебарвити його, як будь-яка одноманітність. Проти цього виступала у різних формах протесту насамперед зацікавлена сторона — претенденти на тріумфальну процесію та нагороди.

У цьому протистоянні присутня своя логіка: різними були битви, їхній розмах і переможні наслідки; несхожими виявлялись дипломатичний хист і військові обдарування полководців. І кожен жадав власної слави, свого п'єдесталу пошани, глибини й неповторності визнання.

Новий тріумф, завдяки цьому, відрізнявся від попередніх. Печать індивідуальності висвічувала найбільш природно не в орнаментальній і обрядовій стороні, а в речовому наповненні процесії.

Істотним було те, що лежало на возах і в скринях, а не якої масті були воли й що виспівували солдати. Золото монет і виробів, відчутне на вагу, колір і смак було не тільки надбанням казни, а й лоскотною втіхою, солодким кайфом усіх суспільних верств.

Тріумф Марія, на відзначення його африканських перемог, купався в золоті-сріблї. Сипуче золото вимірювалося трьома тисячами літрів, срібло у виробах заважило близько шести тонн і більше тонни в монетах. Зухвало високу ціну складав і знатний полонений, нубійський цар Югурта. Зубний біль Риму, невловимий і непогамовано мужній воїн.

Пишністю дорогоцінностей, вагою військової здобичі запам'ятався римлянам тріумф Сулли. А ще — урочистою колоною знатних громадян, біженців попереднього режиму. Повернуті до Риму Суллою, вони йшли як його почет. З вінками на головах й осяйними обличчями реабілітована знать служила диктатору престижним соціальним фоном.

Державний діяч і полководець Лукулл відсвяткував тріумф над понтійським царем Митридатом VI. Золота статуя володаря і його щит, прикрашений дорогоцінним камінням, стали пам'ятним оздобленням урочистостей. Як і двадцять носилок, навантажених срібним посудом царя та тридцять носилок із золотими монетами, царськими келихами та зброєю. Вісім мулів

везли золоті ліжка з палаців Митридата; близько шістдесяті одиниць цієї тягової сили вгиналися під срібними злитками; сто сім мулів dopravляли срібло, перелите в монети.

На торжестві Лукулл наказав виставити багато різноманітної зброї, в тому числі десять колісниць, споряджених гострими косами, й сто десять військових кораблів, цілу ворожу флотилію. Все місто й мешканці довколишніх містечок були запрошені на обід. Лукулл міг дозволити собі всеримську учту, гучний бенкет: він на війні не тільки здобув трофеї для Батьківщини, а й став казково багатим. За це філософ Туберон влучно назвав тріумфатора «Ксерксом у тозі». Перський цар, напевне, не вдався б до протесту.

На тріумфі Помпея увагу римлян привернув небачений парад рекламних щитів. На них були виписані назви країн та імена народів, підкорених полководцем: Вірменія, Каппадокія, Понт, Кілікія, Месопотамія, албанці, іберійці... Названо майже дев'ятсот міст, взятих приступом, тисячу фортець, чиї оборонні мури не витримали натиску римської техніки.

Виразні написи на дерев'яних щитах заворожували уяву обивателя обсягом і вартістю здобутого. Повідомлялось: територіальні завоювання Помпея примножили державні прибутки в шість разів і сягнули вісімдесяти п'яти мільйонів динаріїв. Казначейство поповнилось грошима, золотими й срібними виробами на величезну суму — двадцять тисяч талантів.

Золото має, як давно помічено, непоборну демонічну владу. Магнетизм його дії безмежний, як і розтління людських душ. Тріумф Помпея, як і всі інші бенкетування зброї й насилля, сліпив очі відібраним у поневолених народів, римським добробутом на ньому.

Пишна реклама свідомо затьмарювала своїм блиском чорні дими пожеж, лють бойовиська, живу людську кров і сморід тління. Здобич над усе! «Запах прибутку приємний, — іронізував Ювенал у своїх Сатирах, — від чого б він не виходив».

Урочиста процесія на честь Помпея мало ще одну рекламну неповторність. Це був, власне, парад царських корон, які

дісталися переможцю. У печальній колоні бранців ішла дружина вірменського царя Тиграна, його син з родиною, юдейський цар Аристокбул, сестра Митридата Понтійського з п'ятьма дітьми, скіфська, албанська, іберійська знать. Вони символізували державу, народи й території, приневолені служити Риму і його розквіту.

Цезар і в тріумфах явив винахідливу творчість і неосаяжність своєї натури. Він умістив в один місяць чотири власні тріумфи. Проведені з інтервалами, вони перетворили цей час на суцільне тріумфальне свято таланту полководця. Все життя Риму зосередилось на його подвигах, війнах і трофеях. Вони стали предметом розмов і захоплень, творили святковий настрій.

Римляни, які вже набачились усіляких тріумфів, не переставали дивуватись неймовірному багатству й розкоші цих видовищ. Їхню увагу привернула й естетика оздоблення, оригінальне використання коштовних матеріалів.

При галльському торжестві в орнаментуванні переважало лимонне дерево, понтійському — стебла й листя аканта, александрійському — черепаші панцири, іспанському — чеканне срібло.

У кожному з тріумфів Цезаря, включаючи п'ятий — за перемогу у громадянській війні над синами Помпея, організатори виставляли в середньому по 560 вінків. Тріумфи готувалися задовго до римського параду. І не лише в уяві полководця, в амбітності його намірів, жаданні лаврів і слави, а й у практичних діях. Для цього завчасно підбиралися трофеї, полонені й раби.

Сценарій майбутнього дійства, публічної презентації полководця римському народові вибудовувався ще в далеких походах. У ньому прагнули дійти максимальної індивідуалізації, неповторного орнаментування, потьмарення успіху попередників. Пам'ятали, що нові птахи не сідають на старі гнізда, як мовилось у давнім прислів'ї.

Так це було і в Помпея Великого. У вірменському поході він не зустрів збройного опору царя Тиграна, союзника понтійського володаря Митридата. Очільник Вірменії разом із сином і близьким оточенням добровільно прибув у військовий табір

римського полководця, щоб покласти меч до його ніг. Тому був зустрінутий прихильно і знову номінований на царя.

Тигран запобігливо прийняв цю милість. Із вдячності розпорядився про грошові винагороди рядовим римським воїнам, центуріонам і військовим трибунам. Однак син царя прилюдно виявив невдоволення тим, що раніше завойовані вірменами території відходять римлянам. Вони ж накинули до сплати контрибуцію в розмірі тридцяти шести тисяч талантів.

Царевич відхилив запрошення на дипломатичний обід з нагоди перемовин, бо сподівався на вагоміші знаки пошанування. Відповідь римлян була цілковито у їхній манері. Коронованого бунтівника ув'язнили і стали, як каже Плутарх, «стерегти для тріумфу Помпея».

Римлянам потрапив у полон і розкішний гарем царя Митридата. Теж зі своїм оригінальним обличчям: жінки в цьому закладі були здебільшого дочками чи дружинами понтійських воєначальників або чужинницьких князів.

Чи й не єдиним винятком була Стратоніка, дочка убогого арфіста, яка полонила могутнього царя майстерною грою на арфі. Вродлива арфістка стала першою леді гарему, набула неабиякого впливу на царя і нажила значні статки. Розщедрилась Стратоніка й на коштовні дарунки Помпею. Вони були лицарськи елегантно перебрані. Взято лише коштовності, які підходили для оздоблення храмів і для того, щоб «придати блиск майбутньому тріумфу». Решту було повернуто поп-зірці гарему за старинною римською упевненістю, що норці личить її власна шкура.

Іберійський цар, домагаючись прихильності Помпея, спішно передав тронне крісло, робочий стіл і власне ліжко. Все виготовлене з чистого золота, без будь-яких домішок. Та ніщо з них не підходило для дзвінкої окраси тріумфу й потрапило до державного казначейства. На його оздоблення був поужитий сам цар Іберії, закутий у важкі залізні кайдани.

Перлиною свого тріумфу Октавіан бачив Клеопатру. Після входження в Александрію він улещував царицю Єгипту обіцянками зберегти життя й привілеї корони. Його наглядові служби не зводили очей з двірцевих покоїв володарки.

Клеопатра своїм проникливим розумом, інтуїцією, аналізом розвідувальних даних збагнула: вона в пастці, їй готують принизливу роль полонянки.

Цариця довідалась: вже кують для неї золоті кайдани, щоб провести горду правительку брукованими вулицями Риму в ланцюгах на поталу знахабнілого плебсу й пихатого панства. Цариця, перед чарами якої не встояв сам Юлій Цезар, не могла змиритися з такою участю. Зміїна отрута поставила крапку в її незвичайній долі.

Октавіан потерпів поразку в двобої з володаркою єгипетського трону. Йому довелося втішатися тінню славетного імені. У тріумфальній ході він і римляни побачили статую Клеопатри і зображення аспіда, який прилинув до її руки, щоб обірвати життя цієї незвичайної жінки й правительки.

Дуже пишний тріумф справив імператор Авреліан. У його полоні виявилась цариця Зенобія, справжня перлина сирійської Пальмири. Дружина Одената, римського імператора — правителя Сходу, вона фактично правила східними провінціями Риму після його загибелі, будучи регентшею малолітнього сина, спадкоємця корони. Навідріз відмовилася визнати Авреліана легітимним імператором.

Септимія Зенобія мала усі прикмети неординарності: державний розум і дипломатичний хист, тверду волю й ґрунтовну освіченість, жіночий чар і кипучу енергію. Авреліан захопив Пальмиру переважаючими силами й підступними хитрощами. Він, звичайно, мав підстави пишатися своєю видатною і знатною полонянкою.

Імператор не пощадив нікого з найближчого оточення цариці. Страчено й ритора та філософа Лонгіна з Афін. Він був домашнім навчителем при дворі цариці в Пальмирі, опікувався її освітою, дбав про інтелектуальний рівень дипломатичного листування. Зенобія йшла в чужому тріумфі в коштовних прикрасах і золотих ланцюгах.

У тріумфальній ході імператора рухалася ціла гірлянда царських колісниць. Одна, оброблена й розцяцькована коштовностями, належала небіжчику Оденату, друга, не менш розкішна — цариці Зенобії. Третю, важку й багату, везли чотири

олені: вона була колись власністю царя готів. Четверта диво-колісниця — особистий подарунок перського володаря римському імператору.

Особливий колорит надавали тріумфальній процесії двадцять слонів і кілька сотень приручених звірів різних порід з Лівії і Палестини. Тут були жирафи, яких римляни вважали за помісь верблюда й пантери, кілька тигрів, лосів та інших представників близькосхідної фауни.

Нескінченними рядами йшли втомлені й знесилені полонені зі зв'язаними за спиною руками. У тому числі група жінок, які билися пліч-о-пліч з чоловіками проти римських завойовників. Написи на дерев'яних дошках — носіях інформації, сповіщали про належність бранців до їхніх племен і народностей.

Крім уже традиційних демонстрацій багатств, професійної зброї, власних знамен, золотих вінців і бадьорої ходи вояків несподіваною новиною був хід восьмисот пар гладіаторів. Вони призначалися, як жертвовні тварини для сценарію майбутніх утіх патриціїв і плебеїв. Розважальні видовища розпочиналися вже в наступні дні: циркові ігри, театральні вистави, цькування звірів, морські битви. Кожному своє: одним стелилася смертна дорога, іншим — море незабутніх вражень.

Стародавній Рим був свідком багатьох тріумфів, цих вражаючих уяву і мальовничих дійств, звабливих і грізних водночас. Тільки за принципату Августа відбулося більше тридцяти публічних вшанувань воєначальників, а з ними перемог римської зброї й державної могутності. На той час так званий повний тріумф вже остаточно склався в усіх своїх структурних компонентах і рекламній ефективності.

ПАРТИТУРА ТРІУМФУ

Тріумфи солідарно сприймалися в Давньому Римі як культове й державне свято. Вони призначувалися верховному богові римлян Юпітеру, чий храм стояв на Капітолійському пагорбі. Святкування приурочувались поверненню в столицю

полководця, який здобув вирішальну перемогу над зовнішнім ворогом Римської держави.

Це в ідеї, задумі, тенденції. У реальності ж прагматичний розум стародавніх римлян рішуче наповнював урочисті дієства світськими мотивами, розставляв державницькі акценти на кожній складовій грандіозної політичної вистави.

Римський державний геній вчасно помітив і сповна використав у національних інтересах рекламний потенціал унікального державно-культурного акту.

Прерогатива домагатися дозволу на тріумф належала полководцю. Згоду давав сенат, розглянувши підстави на окремому засіданні. Воно відбувалося, зазвичай, у храмі Беллони, італійської богині війни, дружини чи то сестри Марса. Там, зазвичай, приймали іноземних дипломатів, керманичів військ, а також урочисто проголошували акт війни.

У всьому розлита змістовно насичена символіка. Богиня поставала жінкою зі списом, мечем і смолоскипом. Біля святині височіла колона, з якої храмовий жрець метав спис на умовно ворожу землю. Храм Беллони розміщувався на краю Марсового поля, що за межею міста. Там відбувалися коміції — Народні збори, спортивні змагання й огляди військ.

Дійшовши згоди щодо правомірності тріумфу, сенат видавав полководцю імперій, дозвільне розпорядження, підтвержене відповідним сенатським законом. Без цього акту воєначальник значився лише претендентом і не мав права на в'їзд до Риму. Хто порушував традицію, позбувався тріумфальних почестей.

Це лише державно-правова увертюра до імпозантного видовища. Урочистий хід починався від Марсового поля, проходив через Триумфальні ворота, рухався трасою кінних перегонів у цирку Фламінія, вливався на Священну дорогу й завершувався на Капітолії. Триумфальна хода пролягла через престижні магістралі міста й була доступна для огляду практично усім мешканцям. Вони ставали душевно причетними до всього, що розгорталося перед їхніми очима.

Гучну доблесть тріумфу перебрали на свої плечі сенатори й магістрати-сановники, управлінці вищого ешелону, магнати державних установ і відомств. Вони йшли першими. За ними

крокували сурмачі з бадьорими мелодіями, військовими маршами. Підносили настрій й стелили музичну дорогу неймовірному багатству набраних трофеїв.

Здобуте розміщалося на возах, спинах в'ючних тварин, на руках носильників, сліпило очі, дразнило нерви, перехоплювало подих, гарячило кров у пришишклому тілі; серця тисяч глядачів набухали радістю.

На приватному рівні награвованого соромляться, на державному — підносять як заслугу. «І все це наше!» — шаленіли інстинкти власності.

За парадом коштовностей юнаки зі знатних родин вели білих масивних биків на заклання. У супроводі йшли жерці, бо їм належала сакральна акція жертвоприношення. Вони символізували собою незриму присутність богів та їхнє благословення тріумфу і його творцям.

Наступна хвиля тріумфальної ходи — ворожа зброя усіх систем, яку здолали римські легіони. І живе доповнення знаряддям убивства та руйнувань — знатні полонені: царі з дружинами й дітьми, військові й цивільні чини, вельможне оточення. З пониклими в безнадії головами, у кайданах приниження.

З'яві тріумфатора передував його озброєний супровід — ліктори. Їхні фаски — пучки лози, знаки магістерської влади, були увиті лавром. Ліктори полководця, зодягнені в тоги, крокували перед позолоченою, округлою колісницею тріумфатора. У неї була запряжена четвірка баских білих коней.

Сам винуватець торжества їхав, стоячи в колісниці. Був одягнений у тогу, розшиту золотими зірками. Це було вбрання Юпітера, видане храмом на тимчасове користування. Для театралізованого ототожнення з Юпітером обличчя полководця фарбували в червоний колір, як на давніх зображеннях бога. Державний раб тримав над головою тріумфатора золотий вінок, сам він мав у руці лаврову галузку.

Колісницю верхи супроводжували військові трибуни й легати — заступники полководця, а також його сини. Замикали урочисту ходу довгі шеренги солдат у лаврових вінках і з військовими відзнаками. Вони виспівували уславлювальних

пісень впереміж з глузливими. Таку вольність легалізувала тріумфальна римська традиція.

У Капіталії полководець приносив на пожертву Юпітеру биків білої масті і складав із себе вінок на оздоблення храму. Його ім'я заносили до списку тріумфаторів і надавали право з'являтися у громадських місцях у розшитій золотом тозі. Торжество завершувалося тотальним бенкетуванням.

Тріумфатори і в учті виявляли змагальність, намагалися перевершити один одного, стати легендою на устах городян. Після тріумфу з нагоди своїх перемог в Іспанії Цезар влаштував частування на двадцяти двох тисячах столів. Уперше подавалось вино аж чотирьох сортів. Серед вишуканих страв — дорогоцінна риба мурена числом шість тисяч делікатесних хвостів.

До бенкетуючих не долинав плач і стогін бранців тріумфу, їхнє волання про життя. На Капітолійський схил вони не доходили, їх допроваджували в Мамертинську тюрму і зазвичай одразу ж страчували, але це відбувалось по той бік парадної сторони пишного торжества, за його кулісами. Розкішні декорації приховували багато що, далеко не святково урочистого.

За менший масштаб і наслідки битви полководець міг удостоїтись права на так звану овацію або малий тріумф. Його сценарій зберігав усі компоненти повного тріумфу. Відмінність торкалася самого тріумфатора. Він вступав у місто не на колісниці, а пішим, або верхи. Замість жертвовного бика Юпітеру Капітолійському приносили на заклання вівцю — *ovis*, звідси *ovation*.

У добу Імперії склався звичай присуджувати воєначальникам, які виявили доблесть на полі бою, тріумфальні відзнаки. Честь повного тріумфу переходила тепер до імператора. Незалежно від його безпосереднього впливу на перебіг подій і навіть самої присутності на театрі бойових дій.

Імператор Констанцій II провів римський тріумф, не маючи в активі жодної перемоги. Він не мав на руках і донесень про бойові успіхи своїх полководців. Ніхто й ніколи не бачив доти його самого на війні, він навіть у Римі ніколи не бував, облаштувавши резиденцію в Медіолані, на півночі Італії. Саме ж дійство мало тільки зовнішні ознаки минулої величі й насправді

було символом занепаду імперії, при якому навіть тріумф міг скидатися на фарс.

Корпус відзнак полководця був показний. До нього входили: одяг тріумфатора — строката, вишита позолоченими нитками тога й туніка під нею, розшита золотими, пальмоподібними узорами; золотий лавровий вінок; жезл, прикрашений дорогоцінним оздобленням з мініатюрним профілем орла на верхньому кінці. До цього комплекту додавалось право на тріумфальну статую в повний зріст і курульне крісло — розлоге, щедро оздоблене слоною кісткою. Воно було складуваним, ним послуговувалися лише найвищі державні сановники.

На тріумфальній статуй полководець був представлений у тому вигляді, у якому він вступав у місто — на колісниці особливого типу, запряженій четвіркою коней і в урочистому вбранні.

Високі відзнаки ручались за престижність імені пошанованого і тривку пам'ять в анналах римської історії. Зберігався, таким чином, потужний спонукальний мотив у кожного полководця, щоб домагатися державного визнання військових заслуг і всенародного уславлення.

Змістовна насиченість, внутрішня структура, естетика тріумфального дійства, його рекламна спроможність увібрали в себе віковий досвід давньоримських воєн, бойових традицій, пов'язаних із ними. Їхнє буття в подіях тріумфу нагадує малі джерела й джерельця, що насичують повноводдя рік і самі зникають, розчиняючись у ньому.

У творенні віковичних традицій і їхньої символіки брали участь люди й боги, міста й жорстокі битви. Тому, хто врятував на полі бою життя римського громадянина, був нагородою дубовий вінок. Свого полководця воїни нерідко номінували на імператора. Це було почесним званням воєначальника після перемоги й до тріумфу.

Римляни приносили військову присягу під прапорами. Символом легіону, його знаменом був срібний орел на древку із загостреним для опори нижнім кінцем. Набули популярності повернуті Юлієм Цезарем з давнини Троянські ігри —

видовищні турніри, у яких молодь змагалася у вправах з верхової їзди і володіння бойовими прийомами.

Під час оголошення війни на Капіталії виставляли, за римським звичаєм, два прапори: червоний для кінноти та блакитний для піхоти. Вони майоріли на виду усього міста. Знаком розпочатої війни на морському театрі був щит, піднятий на щоглу командирського корабля.

Про бойову тривогу символізував червоний плащ біля намету полководця. Нагледівши його, легіонери без усяких команд хапали зброю і займали відведені їм місця в бойовому строю чи на позиціях.

З початком війни мобілізоване військо перед виходом через міські брами віддавало урочисту шану богові Янусу в його храмі на нижній частині Форуму. Він уважався богом усіх начал, вершителем війни та миру, зображувався з двома обличчями — старим і молодим, тим, що знає минуле й прозирає майбутнє.

На час тривання війни храм завжди стояв відчиненим і зачинявся лише з настанням миру. Від царської доби до перших імператорів римляни бачили храм дволикого Януса зачиненим тільки один раз — у нетривкій перерві між двома Карфагенськими війнами, тому й жертвоприношення з нагоди завершення війни бог Янус, хоч і мав дві голови, бачив рідко.

На римському Форумі стояла знаменита архітектурна споруда — Ростральна трибуна для виступу промовців. Її прикрашали ростри, носи бойових кораблів, взятих консулом Манієм як трофеї у давній війні з латинянами. Імператор Август додав до них ростри кораблів Клеопатри, захоплених у морській битві при Акції.

Римська дійсність невинних війн створила культ зброї й плекала його. «Клянуся чудесним мечем бога Марса», — так любили підтверджувати свою правоту стародавні римляни. **На полі бою вони споруджували пам'ятник своєї перемоги, так званий трофей — дерев'яний стовп, увішаний обладунками переможеного ворога.**

Не бракувало й оригінальностей. У війні з флотом Антонія й Клеопатри при Акції Октавій, майбутній імператор, запам'ятав один звичайнісінький епізод: по дорозі на флагманський

корабель він зустрів погонича з ослом. Охорона довідалась: чоловіка звали Щасливчик, осла — Переможець, по-грецьки Євтих і Никон. Це було сприйнято як добрий знак, символ удачі. Флот Октавія виграв битву на морі.

Пригадалася й випадкова зустріч зі Щасливчиком і Переможем. Обом були, з вдячності, поставлені мідні статуї у святилищі на місці, де колись перебував військовий табір полководця.

Бойові обладунки з означенням імен переможця й переможеного було прийнято виставляти біля дверей храму на загальний огляд. У власних оселях колишні вояки вивішували привезені трофеї над одвірками. Вони зберігали й нагородну зброю, позолочену чи посріблену. Її вручали не тільки для краси, а й твердості руки, яка за жодних обставин не бажала розлучитися з коштовністю.

На медалях, що вручались легіонерам у добу Імперії, було вибито напис: **«Ми побачимо золотий вік!»** Енергійний клич до наполегливої боротьби за омріяне заможне життя, яким воно було колись давно, але втрачене через недбалість правителів, збайдужіння народу, підступність ворогів. Про все це не переставали говорити державці, риторичні й поети. За цезарства Августа, Клавдія, Семпримія Севера проводили помпезні «столітні ігри» з нагоди чергового ювілею золотого віку.

Стародавнім римським звичаєм було й особисте звернення полководців до воїнів напередодні битви. Його мобілізуючу роль та найвищу актуальність цілком розуміли ті, хто тримав наготові щит і меч.

Войовнича пропаганда вміло залучала до рекламного арсеналу життя та діяльність відомих історичних особистостей. У всіх на слуху було ім'я Катона Старшого, як взірця давньої суворості добродійності, непримиренно ворожого до Карфагену, цього небезпечного суперника Риму.

У високій шані був Юлій Брут Луцій, один із засновників Республіки, натхненник антицарського повстання. За приклад суто римської твердості духу брався факт власноручної страти ним синів, запідозрених у прихильності до поваленого царя.

В ореолі слави перед кожним новим поколінням римлян поставав Торкват Манлій, переможець галлів, які напали на Рим. Западала в пам'ять непоступливість полководця у справах, що стосуються дисципліни, закону й порядку. Він наказав публічно стратити власного сина за порушення військового наказу.

Ця мозаїка усталених звичаїв, правил і передань енергійно вливалася в контури тріумфу, прямо чи опосередковано брала участь у творенні феномену багатоукладного рекламного дійства.

Його бджолині соти, наповнюючись строкатими фрагментами національної культури, у свою чергу збагачували її новим явищем, яскраво самобутнім і приголомшливо впливовим. У цьому промінні набирали сили, визрівали й деякі характерні риси давньоримської ментальності: войовничість, нещадність, амбітна зверхність. Вони теж відіграли свою роль у долях великої античної цивілізації.

ОПОЯБАНІ МЕЧЕМ

Мова переможців обходиться, зазвичай, без *elegantia juris*, юридичних тонкощів. Вона лапідарна, як команда на бій, і неблаганна, як смерть. У її твердому звучанні — холодна байдужість металу. Завойовники диктують свою волю, нав'язують звичний і вигідний їм спосіб життя й поведінки. Вивищеність меча принижує переможених, збиткується над ними.

Для самих римлян це бувало каменем спотикання й скелею спокуси, як говорить апостол Павло. Хоч би й при взятті Риму галлами. Тоді його мешканцям реально загрожувала фізична загибель від голоду й хвороб, але й кельтським воякам настали непереливки. Вони заявили: підуть додому, але лише з викупом в тисячу фунтів золота на руках. Римляни пристали на умову.

При зважуванні викупу вони помітили, що галли вдаються до шахрайства, зухвало обважують. Ображені данники запротестували. Тоді Бренн, воєначальник кельтів, демонстративно кинув на шальки терезів свій важкий меч, вимагаючи урівноважити його додатковим золотом. Упереджуючи протести, глушливо додав:

«Горе переможеним!» До слів варвара додалися крила й вони облетіли не тільки цивілізований Рим.

На Сицилію прибув зі своїми легіонами молодий тоді ще полководець Гней Помпей, щоб приборкати повстання прихильників диктатора Марія. Військовий керманіч випробував свій хист на реальному театрі війни.

Він брав одне місто за іншим, хоча вони й боронилися до останньої змоги, не дозволяв розправ і збиткувань над полоненими й мирними мешканцями. Винятком стали мамертинці, непокірні жителі сицилійської Мессіни. Виховані в республіканських традиціях, вони сповідували ідеали республіки, яка далась їм нелегкою ціною.

Мамертинці не визнали за Помпеем, окупантом їхнього міста, права судити й милувати їх за законами воєнного часу. Вони посилались при цьому на давній римській закон, який охороняв їхні свободи й привілей державного захисту.

Апеляція людності Мессіни до права й справедливості викликала бурхливу реакцію шаленства. Помпей переступив через власне аристократичне виховання й цивілізованість, заговорив чужинницькою мовою загарбника. **«Чи перестанете ви, — гнівно запитував полководець, — читати закони нам, опоясаним мечем?»**

Тут вичерпна аргументація військової диктатури, її остаточне слово, рекламований спосіб думання і філософія життя. Переконлива, як удар меча. Однаково доступна й зручна і для полководця, і для рядового легіонера.

Це видно в епізоді загибелі Луція Корнелія Цінни, диктатора. Сподвижник Марія своїми жорсткостями проти співвітчизників спровокував велику ненависть до себе і був змушений рятуватися втечею від своїх же солдат. Один з центуріонів погнався за ним і спіймав. Всесильний донедавна диктатор упав на коліна, благаючи пощади у командира підрозділу в сотню вояків.

Відбувся знаменний діалог володаря на колінах і військовика з мечем. Цінна запропонував, в обмін на життя коштовний перстень з печаткою. На що центуріон, людина епохи, в якій сила стояла над правом, вигукнув: **«Я тут не для того, щоб**

скріплювати печаткою договірні умови» й наніс смертельний удар.

Афіни, опинившись в облозі військ Сулли, потрапили в неймовірно скрутне становище. Тому й вимушені були надіслати делегацію для перемовин, але посли виявилися людьми легковажними й невідповідними своїй місії. Після частування у військовому таборі римлян вони, замість ділових переговорів, почали розводитись про минулу славу Афін. Сулла грізно нагадав їм про римські інтереси. **«Ідіть, друзі мої, додому, — сказав полководець, — та не забудьте прихопити із собою свої промови. Римляни надіслали мене в Афіни не навчатися, а впокорити бунтівників».**

Образ вояка, опоясаного мечем — родова прикмета давньоримського суспільства, його пріоритетний рекламний символ. Він супроводжує античну римську цивілізацію від становлення до буття й занепаду. Ним багато що вирішувалось, а ще більше втрачалось.

Зброя породжувала державну й особисту зухвалість, вседозволеність поведінки. Аристократ, єврейський цар, перетворив Єрусалимський храм на твердиню, опору римлянам. Ті змушені були штурмом брати давньоєврейську святиню, а вдершись до неї, розпочали грабунки і вбивства.

Сам Помпей не зупинився перед непростимим гріхом — він переступив, може й лишень з цікавості, поріг Святаї святих, куди дозволено входити тільки первосвященнику. Це святотатство кількох хвилин юдеї ніколи не вибачили завойовнику, а його принизливу загибель у Єгипті сприйняли як справедливу Божу кару.

Розповідають: відомий полководець і державний діяч Гай Марій надав право римського громадянства одразу тисячі вільновідпущеникам та іноземцям, які відзначились у битві під його командуванням. У Народному зібранні на Форумі Марій почув обурливі голоси своїх опонентів. Вони закидали командуєчому порушення закону. Гай цинічно відповів у тому сенсі, що **«брязкіт зброї завадив йому почути голос закону».** Подібними виявами зверхності сили над правом і здоровим

глуздом буквально нашпигована давньоримська дійсність усього періоду свого існування.

Прагматичний Юлій Цезар не зник поклататися на слова політиків і їхні запевнення, бо добре знав дійсну ціну їм. Правдоподібні джерела говорять, наприклад, що сенату він теж мало довіряв. Тому на засідання, де розглядалось його подання про набуття консульських повноважень, Цезар, який був на черговій війні, вислав своїх дозорців.

Один із його центуріонів зайняв позицію біля входу, звідки все було видно й чути. У сенаті точилася гостра дискусія: більшість схилилася до того, щоб відмовити у консульських повноваженнях сильному й небезпечному претендентові. Прямодушний вояк цього не стерпів, а одразу прояснив ситуацію. Він ударив рукою по рукоятці меча і вигукнув: **«Ось хто її дасть!»**, маючи на увазі консульську посаду. Істина промовляла його устами.

Непохитна віра у всесилля зброї була щирим переконанням не лише центуріона, начальника підрозділу в сотню стрільців. Вона була ідеологією й самого Цезаря, який командував десятками тисяч підлеглих і прагнув вирішувати долі багатьох держав і народів.

Цезарю знадобились великі гроші під його військові і політичні проекти. Він вирішив взяти їх у казначейства. Народний трибун Метелл став на захист державної казни, посилаючись на римські закони. Відповідь була вражаючою, як блискавка: **«Зброя і закони не мають нічого спільного»**.

Метелл не поступався. Роздратований Цезар вимагав на стіл ключі від дверей скарбниці. Не діставши їх, наказав зламати двері. Народному трибунові пригрозив карою смерті й додав: «Зійди з дороги... Хіба ти не знаєш, що мені складніше сказати, аніж зробити?» Метелл, звичайно, це знав і припинив опір. Подальші фінансові приготування до війни пішли вже за спрощеним сценарієм.

Військова потуга, ескалація в чужі пенати, упокорені міста і взяті в рабство полонені — все це, не кажучи вже про трофеї, здатне було зворушити уяву пересічних римлян, наповнити їхні голови й серця фантазіями на тему світового панування й

расових переваг. Ця примарна велич не обійшла своїми впливами навіть дійсно великих римлян, знаних державних діячів, видатних творців науки і культури.

Марк Туллій Цицерон, розмірковуючи про мистецтво риторика, зазначив його популярність серед молоді та прагнення оволодіти ним, особливо за сприятливіших обставин. Це сталося, каже письменник, **«після встановлення всесвітнього нашого володарювання, коли тривалий мир остаточно забезпечив дозвілля»** юним римлянам.

У далекім заланні на східній околиці римських володінь Овідій Назон створює цикл віршів, присвячених тріумфам цезарів Августа й Тиберія. Його поетичне натхнення малює картини вселюдського торжества.

Там «камені променіли трояндами», вулицями пливли срібні зображення чужинних міст і фортець, які стали римськими, гори ворожих щитів, дротиків і списів, а полонені правителі понуро йшли в кайданах. На військовій здобичі, на золоті трофеїв грали сонячні промені, а від них «блиск золотий» розливався по всьому Форумі.

Декларована гордість репресованого поета за військову велич своєї Батьківщини виявилася суголосною з крилатим афоризмом Августа, головного винуватця Овідієвих поневірянь. Заморські території забезпечили вінценосцю приплив небачених багатств. На них і розгорнулася масштабна перебудова вічного міста, узагальнена в яскравій **рекламній тезі Августа: «Я прийняв Рим цегляним, а залишаю мармуровим!»** Справді було чим пишатися перед людьми й історією.

Одне із цільових призначень збройного насилля — викликати страх, що паралізує волю поневолених, унеможливити їхній організований і стійкий опір. У бойових діях проти африканської Нумідії, наприклад, Помпей наступав з властивою йому рішучістю. Його військо пружно й швидко пересувалось, знищувало все, що не складало до ніг зброю, боронилось від нападу. Дійсну мету цієї жорстокості чітко розпізнав Плутарх. Треба було відновити, каже він, **«страх перед грізною римською зброєю, про який почали забувати**

африканці». Навіть звірів приговорив Помпей до переживання страху й хизувався цим, влаштувавши масові полювання на левів та слонів.

Пряма погроза зброєю, brutальне нагнітання страху й неблаганна жорстокість — це постійна тріада, невід’ємна складова давньоримського панування. Свідчень цьому безліч, серед них і показовий текст сенатського виступу Плінія Молодшого.

Відомий громадський діяч і письменник, наближений імператора Траяна торкнувся багатьох актуальних тем тогочасного імперського життя. Зокрема — заворушень і повстань у багатьох провінціях. Повстанці подекуди «скинули з себе ярмо підлеглості і вже намагалися боротися з нами...». Римська нещадна сила зламала опір. Промовець констатує: **«Тепер знову повернувся до них усіх великий страх і прагнення ревно виконувати наші закони».** Його слухачі були добре обізнані в тому, що при подібних акціях впокорення падають усі запобіжники, вироблені культурою й цивілізацією, а також норми елементарної моралі, етичні принципи людського співжиття.

Римський войовничий слоган мав у своїй палітрі ряд важливих означень. На слуху цивільних і військових римлян постійно були популярні сентенції на кшталт: **кара за порушення спокою римської держави; зазіхання на володіння римського народу; відплата за образу римлян тощо.**

Вони стеляться під бойову сурму, звучать гучно й претензійно, однак здебільшого у морально-політичних, а не правових категоріях. Під цю розпливчастість давньоримська влада могла підвести будь-що і будь-коли. **Бо це — універсальні формули агресії.**

Військове середовище з його суворим динамізмом, лапідарністю суджень, специфічними традиціями дало життя багатьом легендарним текстам. **Чимало з них стали рекламною класикою, увійшли в кодову систему духовності й культури європейських цивілізацій.**

У широкому вжитку побутують іскрометні афоризми Цезаря, яскраво обдарованої особистості. Його знамените **veni, vidi, vici** — **прийшов, побачив, переміг** — **неперевершений зразок блицкригу**. Справді повна й швидка перемога над Понтійським царем Фарнаком, сином Митридата, все життя була особливою гордістю Цезаря. Про неї полководець відразу сповістив у трьох словах свого римського приятеля Амінтія. З приватного листа вони випурхнули у широкий світ. У понтійському тріумфі Цезаря ці фанфарні слова були вирізьблені на срібній дошці й брали участь у торжестві: їх несли перед колісницею тріумфатора.

Голосної слави зажили також енергійні кличі Цезаря — **«Жереб кинуто»** і **«Рубікон перейдено»**. У них відчутно, наче на дотик, як нуртує рішучість, рвійний підсумок напружених вагань. Полководець стояв на роздоріжжі: лишатися в галльській провінції і продовжувати її усмирення, чи перейти Рубікон, водний кордон між Італією та Галлією. Цезар був свідомий того, що перехід прикордонної річки військами без спеціального дозволу сенату буде сприйняте як збройне вторгнення на територію Римської держави, а значить і неминучий початок громадянської війни. Найбільш трагічної зі всіх можливих: громадяни держави у військових одностроях і без них стають один проти одного. Під різними знаменами, але в однакових бойових порядках, з вітчизняною зброєю і материнською мовою.

Сповзання в громадянську війну ще можна було зупинити. Гору ж взяли войовничі пристрасті, нечуване жадання влади, завоювань і слави. Зваживши варіанти й можливі наслідки, Цезар вигукнув грецькою мовою: **«Жереб кинуто!»** Це було крилатим підсумком напруженої думки воєначальника й політика. Після форсування водної перешкоди полководець упевнився у незворотності долі. І тоді прозвучало не менш знамените: **«Рубікон перейдено!»**

Це означало, що вороття немає, шлях тільки на Рим, у полум'я спустошливої війни. Войовничі гасла, разючі як удар списа, рекламно узагальнили усвідомлене входження в епоху громадянських воєн з їхніми людськими й матеріальними втратами, падінням республіканського ладу.

Повсюдно знаною є і **рекламна притча про Гордіїв вузол, розрубаний Александром Македонським**. Гордій, колишній фрігійський селянин, який зійшов на трон збігом щасливих обставин, поставив у храмі Юпітера вдячний дарунок богам — простий селянський віз. Власноруч прикріпив ярмо до дишла незвичайно вигадливим вузлом. Хто зуміє розв'язати його, сповістив оракул, той буде володарем усєї Азії.

Про загадковий вузол доповіли Александру Великому, щойно македоняни увійшли до Фрігії. Цар відвідав храм і схилився над дивовижним плетивом. Кілька петель йому вдалося навіть розпустити, але далі справа не пішла. Стомлений і роздратований Александр вихопив меч і одним ударом розсік неподатливий вузол.

Легендарна оповідь виставляє найвищий бал за рішучість дій. При цьому залишається в тіні істина другого плану, може й важливіша тієї, що на поверхні. Притча коректно передає професійну схильність військової верстви до прямолінійного вирішення життєвих проблем. Замість системної праці над розв'язанням реальних складнощів буття хапаються за меч, розраховуючи на відсічний удар.

Прийшов, побачив, переміг — така їхня філософія, яку узагальнив Цезар.

Магія тріумфу пробуджувала в душах імператорів і полководців усляких демонів уславлень і почестей, непомірного честолюбства. «Навіть мудреців, — писав Корнелій Тацит, — жадоба слави полишає в останню чергу». Подібне сталося з полководцем Емілієм. Він, перемігши македонського царя Персея, відвідав Дельфи.

Серед різних див і чудових скульптур Емілій побачив незайнятий високий п'єдестал з білого мармуру. На ньому, як довідався, мала стояти золота скульптура Персея. Тріумфатор звелів поставити свою. Дотепний у слові, він вичерпно пояснив: **переможені мають поступатися місцем переможцям.**

Цар Нумідії Югурта потерпів поразку від Марія, командуючого римським військом, і знайшов притулок у царя Мавританії Бакха, свого тестя. На перемовини з ним

полководець направив Суллу, тоді ще квестора, який відав фінансовими справами провінції.

Сулла сповна використав дипломатичні повноваження, перетворивши їх на вдалу піар-акцію. Він добився екстрадиції переслідуваного царя і видав це за блискучу військову перемогу. Відтак наказав викарбувати на своєму персні переговорну сцену, де Бакх передає Суллі колись непереможного Югурту вже в статусі полоненого.

Золотий перстень ніколи більше не покидав руки свого іменитого власника: на війні і за письмовим столом, у бенкетній залі й на кінних ристалищах, Югурта ж був у кайданах проведений на тріумфі Марія, а після його урочистого завершення зійшов на плаху.

На честь Августа і його перемог багато римських провінцій заснували іменні міста — Цезарії. Ставили йому храми й вівтарі, влаштовували спортивні ігри з олімпійським розмахом. Деякі італійські міста перетворювали день, коли їх вперше відвідав імператор, на початок нового року.

Утаємничені вечорниці Августа називали в народі бенкетуваннями богів. Їх учасники возлежали за столом у вбранні богів і богинь. Сам цезар представляв Аполлона. Імператор Калігула у своєму загулі амбіцій повелів знести голови зі скульптурних зображень грецьких богів і поставити на їхні вишукані торси свою потворну голову в мармурі.

У багатьох, навіть видатних особистостей, визрівали просто таки сальєрівські заздрощі до чужих успіхів. Неабияким стратегом і полководцем був цар Філіпп, батько Александра Македонського. Він здобув багато перемог у битвах і на Олімпійських іграх, відверто хизувався ними в оповідях і чеканці на монетах.

Юний Александр з неприхованою тугою мовив друзям: «Батько усе візьме дочасно, не дозволить мені здійснити разом з вами жодного блискучого й видатного подвигу!» Аналогічні настрої спіткали Юлія Цезаря в його Іспанській кампанії.

Полководець на дозвіллі якось зачитався книгою про Александра Македонського. Потім довго перебував у задумі й раптом заплакав. Для соратників це була дивовижна подія і вони

спитали про причину сліз. У відповідь почули майже сповідь Цезаря: **«Невже, по-вашому, не гірко, коли в мої роки Александр уже царював над багатьма народами, а я ще не зробив нічого великого?»**

За умов, коли силова політика Риму перетворилася на повсякденний досвід, у свідомості громадян усіх ступенів і рангів склалася відповідна світоглядна модель суспільства і держави. Її домінантою стало прагнення до світового володарювання, присвоєння ресурсів інших держав і народів, використання армії як способу розв'язання зовнішніх і внутрішніх проблем, конфліктів і суперечностей.

У наявності вже були всі основні елементи римської національної ідеї. Потреба її формування й оприлюднення перейшла в розряд актуальних тем, дозрівши до ролі організатора суспільних процесів і результативного фактору стабільності.

РОЗДІЛ XII

РИМСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ІДЕЯ

Національну ідею давньоримського суспільства висловив у поетичній формі Публій Вергілій Марон. Автор славетної «Енеїди» розпочав з переважаючих, на його погляд, умінь і талантів різних народів. Одні вміють майстерніше римлян викувати з міді живі людські образи; інші вправніше володіють мистецтвом мармурової скульптури; треті можуть похвалитися своїми промовцями в судах; ще інші краще знають зоряне небо, навчилися обчислювати рух планет і передбачати багато небесних явищ.

У римлян Вергілій відкриває свою окремішню місію, різко відмінну від решти етносів. Громадяни світової держави мають досконало оволодіти специфічним мистецтвом — владно управляти народами. Це означає: нав'язувати їм свої умови миру, милувати тих, хто скорився, і усмиряти мечем бунтівних.

Вергілій сказав те, що було на думці, у переконаннях і намірах його сучасників, витало в атмосфері самої епохи. У бездоганно поетичній формі склався слоган, придатний для всіх політичних бігбордів держави. Він стислий, образний, напористий, у ньому викладено преференції державної політики і мобілізуючі гасла для панівної нації.

Не слід, звичайно, ототожнювати різьблену формулу часу, його пріоритетів із власною світоглядною позицією автора. Поет змістовніший і многогранніший за обсяг та ідеї свого твору. Той же Вергілій, у тій же «Енеїді» знайшов нагоду сказати: **«Немає блага у війні»**. Та люди вчитують у художніх творах насамперед те, що суголосне їхнім уподобанням та життєвим орієнтирам.

Вергіліївський образ національної ідеї у віршах поклав на прозу Пліній Молодший у своїй сенатській промові за участю імператора Траяна. Її слухачами мали бути сенатори й вищі

посадовці держави, а також службовий персонал: писарі, розсильні й охоронці, секретарі та слуги сенаторів. Суспільний резонанс промова здобувала вже на етапі проголошення, ще до її тиражування для масового читача.

Промовець нагадує геть неприйнятну для римської свідомості політичну реальність до цезарства Траяна: на просторах імперії часто спалахували повстання. Вони стали до того буденними, що вторгнення в Італію і поразка Римської держави була майже такою ж ймовірною, як і перемога та тріумф полководця.

Протиборство, каже Пліній, набуло крайнього напруження. Тягар підлеглості було скинуто багатьма, боротьба точилася вже не просто заради звільнення, а навіть за поневолення самих римлян. Для перемир'я повсталі вимагали рівноправних умов, відкрито нехтували римськими законами й керувалися власними.

Згущені фарби щодо минулої ситуації в римських провінціях сприймаються як панегірик новому імператорові. Він постав караючим мечем для непокірних, знову примусив їх згадати про тотальний страх перед римською зброєю і неухильність виконання розпоряджень з Капітолійського пагорбу.

Все змінилося на краще, упевнює сенаторів Пліній Молодший. Римляни знову беруть заложників, бо не мають клопотатися викупом своїх. Після кожної чергової перемоги вони державно диктують умови завойованим народам і територіям без будь-яких зобов'язань для себе і спустошливих витрат із державної скарбниці.

Тріумфальна теза промови втішається тим, що поневолені **«благають нас, умоляють; ми ж або виявляємо щедрість, або відмовляємо в ній; поступаємо так чи інакше завдяки могутності нашої імперії»**. Прохачі вдячні за найменшу поблажливість до них і не сміють скаржитись при відмові в ній.

Контури й зміст національної ідеї Вергілій і Пліній Молодший вибудовують ідентично. Нездоланність імперії, світове панування римлян, засноване на силі, нажива на чужому, неподільний диктат Риму, нав'язування ним своїх законів і способу життя — головні опори імперської концепції панування.

Ціну її досягнення виштовхують за лаштунки цієї обширної програми, бо це війна з її злигоднями й неминучими втратами, довга розлука з домом, сироти і вдови не тільки в чужих родинах.

Перманентні війни римлян на завоювання чи захист власних кордонів створили загартовану армію, стійку в обороні, рішучу в наступі. Вона володіла потужним арсеналом різноманітної зброї, досконалою тактикою ведення бойових дій. У ній утвердилась міцна дисципліна, патріотичний дух, віра в істинність національної ідеї і проголошених нею цінностей.

У битвах народжувалися яскраві взірці солдатської доблесті — одиниць, великих і малих підрозділів, цілих армій. Багато з них увійшли в історію давньоримських воєн поряд із військовим мистецтвом видатних полководців Александра Македонського, Юлія Цезаря, Ганнібала, Красса, Помпея...

На Фарсальських полях Греції одна когорта Цезаря впродовж кількох годин відбивала натиск чотирьох легіонів Помпея. Співвідношення сил було один до ста. Полягли майже всі бійці когорти. За оборонним валом було зібрано понад тридцять тисяч стріл атакуючих.

Війни не бувають однобічно переможними. Римляни теж мали свої Іліади нещастя: терпіли поразки й приниження, платили данину й бували в полоні.

У Месопотамії парфяни розгромили досвідченого Марка Красса, який утратив армію і бойові знамена. Полководець Квінтілій Вар залишив на полі бою з германцями три легіони — п'ятнадцять тисяч вояків і все командування. День цієї поразки Рим щороку відзначав трауром і скорботними заходами в пам'ять полеглих.

Історія римських воєн занотувала у своїх анналах як трагічну сторінку вимушене проходження бойових легіонів «під ярмом». Вислів **«пройти через Кавдійську ущелину»** назавжди залишився символом поразки й приниження. Це місцевість поблизу міста Кавдія, де жили самніти, войовниче гірське плем'я. Під час другої самнітської війни римляни потрапили в засідку. Вузька, заросла лісом Кавдійська ущелина стала для них пасткою. У безвиході військо піднесло руки. Самніти спорудили з професійної

зброї щось на зразок низеньких воріт і заставили полонених пройти, зігнувшись, під перекладаиною. Обеззброєні римські вояки на чолі з консулами і військовими трибунами пірнали «під ярмо». Довелося наслухатися вволю глузливих коментарів і насмішок самнітів — вони святкували свій справжній тріумф.

Тверда дисципліна у римській армії, безумовне й ретельне виконання наказів не було абсолютним гарантом стійкості військ. Траплялися відчутні збої, панічний страх і розпач після поразки, втеча з району бойових дій. Тоді командувачі вживали всіляких репресій.

Найбільш суворими вважалися децимації. Крайні заходи, що їх практикували ще в глибоку давнину. Після тривалої перерви це покарання застосував Марк Красс. «Я знову введу в дію, — заявив він перед військом, — кару децимації, до якої в рідкісних випадках вдавалися наші предки».

Погроза була приведена в дію, коли Красс очолював римське військо у боротьбі проти Спартака. Рим потерпав від повсталих рабів, ніс не тільки дошкульні, але й образливі для його імперської величі поразки. Наляканий невдачами сенат надав Крассу диктаторські повноваження, усунувши від командування навіть консулів.

Два легіони солдат, послані на тили спартанців, наразилися на рішучу відсіч. Кинувши поранених і зброю, легіонери порснули врозтіч. Саме до них і була застосована децимація. Вояків поділили на групи по десять чоловік. Кожний десятий, за жеребом, був публічно страчений. Сліпий випадок нерідко виводив на загибель і хоробрих воїнів, неповинних у втечі інших.

Розправа переслідувала мету застрашення смертю. Вона супроводжувалася багатьма принизливими обрядами. Приречених, зокрема, перед стратою шмагали різками. Від тих, кого оминав жереб, вимагали обітницю битися до скону, не випускаючи з рук зброї. Їм оголошували про переведення з пшеничного хліба на вівсяний, що вживався на годівлю коней та інших в'ючних тварин. Відновлене Крассом покарання децимацією застосовували також воєначальники Антоній та Октавій, майбутній імператор.

Полководець Лукулл після загалом переможного бою все ж вирішив покарати втікачів. Він окремим наказом позбавив їх честі й додав до цього примусові роботи, принизливі для гідності римського воїна. Покараних роздягнули до нижньої білизни й примусили на очах решти солдат вирити у кам'яному ґрунті довгий і глибокий рів.

Війни, як постійний інструмент силового розв'язання проблем зовнішньої дипломатії і домашнього вжитку, невпинно підбивали моральний клімат суспільства і його загальний життєвий тонус. Вже сприймалися як неправдоподібна легенда, давні перекази про військовий табір легіонерів поблизу осінньої яблуні. Коли він зрушив зі свого місця, згорнув намети, з'ясувалося — не було зірвано жодного яблука.

Реалії війни були зовсім іншими, ніж їхній рекламний відповідник. Струщувалися не тільки гілля яблунь, а всі вікові устої завойованої сторони, весь її життєвий уклад і добробут.

Так, після завершення війни Емілія проти македонського царя надійшло розпорядження римського сенату: віддати міста країни на грабунок солдатам. На доповнення до неймовірної кількості золота й срібла, забраних із державних сховищ. Полководець невідкладно приступив до виконання урядової постанови та виявив ініціативу. Наказав, щоб кожне місто делегувало до нього десять найшанованіших своїх громадян, а їм запропонував прийняти на корпоративне збереження коштовності з приватних домівок мешканців. Кожній групі виділив, начебто для супроводу й охорони, загін солдат.

На призначену контрольну дату все приватне золото й срібло пересічних македонців водночас стало «власністю римського народу». Солдати, за командою, кинулися збагачуватись, грабувати міста, людські домівки. Ніхто не знаходив порятунку від озброєних мародерів. Протягом дня виявилися розореними сімдесят міст, десятки тисяч мирних жителів стали рабами Риму.

Культ наживи й глибоко укорінена у військовому середовищі пристрасть до неї розкладницьки впливала на дисципліну в армії та її духовну стійкість, негативно позначалася на результатах бойових дій.

Багато епізодів у нескінчених війнах Риму неспростовно доводять цю згубність. З нею зіткнувся й Лукулл, командуючи римськими легіонами у війні проти Митридата. Римляни були в наступі, переслідуючи рештки розбитого війська і його командирів. Вони вже доганяли й коня, який рятував від полону самого царя. До успіху залишалось кілька десятків метрів. І тут раптом між тими, хто переслідував і Митридатом, який тікав, виринув обозний мул, нав'ючений золотом. Несподівано чи передбачувано, достеменно невідомо, але операція по захопленню царя була зірвана. Солдати кинулися на здобич і один на одного. Навантажений золотом мул затьмарив польове царське вбрання, сан Митридата і його становище верховного командувача.

Війни римської Античності — це великі маси учасників і багатотисячні втрати убитими й знівеченими, підірване здоров'я, загублені родини у багатьох вояків. Неминучі руйнівні наслідки військових дій усвідомлювали чимало хто і це породжувало настрої, далекі від героїзації війни.

Сам Октавіан вимушений був розбирати справу одного з вершників, представника панівної верстви. Той відтяв великі пальці рук обом своїм молодим синам, щоб вони уникли військової служби. За наказом цезаря дбайливий батько був проданий на торгах у рабство зі всім своїм майном.

Вичерпно справедлива оцінка війни у всі часи належала тим, хто народжував майбутніх солдат. **«Війни ненависні матерям»**, — підсумував їхню душевну солідарність Горацій. Вони скорботно схилили голови тільки перед фатальною необхідністю боронитися від вторгнення чужинців, коли битва точилася «за вітварі й домівки», як мовив Цицерон.

Жіноча, материнська мудрість завжди горнула до миру, радила суспільству шукати порозуміння й цивілізованого розв'язання конфліктів.

Тріумфи і перемоги, військові нагороди й почесні, жадоба золота й дармових надбань чужої праці переважали голос розуму. Рим воював і завойовував, храм бога Януса стояв постійно відчиненим. Незліченні багатства напливали до

Вічного міста зі всіх окупованих провінцій, стабільно підтримували його могутність.

Та все ж дійсна великість Риму не в Цезарях і Помпеях, а Вергіліях і Цицеронах, Сенеках і Овідіях. Римська цивілізація славетна, але без нищення нею Карфагену й Коринфу, спалення Александрійської бібліотеки й плюндрування власних язичницьких храмів, громадянських воєн і розіп'яття повстанців Спартака вона була б, напевне, ще величнішою.

Досвід, навіть негативний, минулих цивілізацій має вагу і значення об'єктивного історичного експерименту. Він досі залишається неосвоєний людством у багатьох важливих параметрах. Античність у цьому неповинна. Про те, що винувате не вино, а той, хто п'є, люди знали вже у безмежно глибоку давнину.

Рекламний образ війни, який поставав з тріумфів загалом і їхніх сегментів, володів магнетичним притяганням для багатьох римлян. Особливо тих, хто шукав слави й збагачення. Жорстокі реалії битв досвідчені сценаристи виводили в тінь. Полонених показували в ланцюгах, а не з гострими списами в руках, з понуреними головами, а не в бойовому сидлі.

Динаміка військових дій вимагала безперервного поповнення армійського контингенту на театрах війни. Державотворча думка Стародавнього Риму, його управлінська система надійно розв'язали цю проблему. Вони задіяли оригінальний кадровий резерв — плебс, як суспільну верству, і особливо її люмпенізований прошарок. Із його лав рекрутувалися люди, схильні до авантюр і невибагливі в життєвих принципах.

Морально-психологічний гарт, криваву школу жорстокості ця юрба набувала в амфітеатрах і цирках, спостерігаючи вистави з цькуванням звірів, публічні страти й бої гладіаторів. Вражаючі видовища і дармовий хліб вичерпували етику, мораль і світогляд цього хиткого середовища.

PANEM ET CIRGENSES

Вимога «Хліба й видовищ», з якою римський плебс все настійніше підступав до влади, мала за собою, як суспільне явище, глибоку давність. Карбований афоризм постав із вправної руки поета-сатирика Ювенала.

Він же проникливо завважив, що потяг до дармоїдства: роздач хліба, речей, грошей і розваг зростав пропорційно тому, як звужувалась участь цього сегменту римлян у соціальних процесах: політичній діяльності, державотворенні, продуктивній праці.

Повільну деградацію цілої суспільної верстви спричинили різні фактори, а найбільше — зовнішні війни і корисливий інтерес панівної верхівки. Поневолення інших країн і народів супроводжувалось втратою ними національних багатств на користь Риму. Створювався величезний резерв матеріальних засобів, у тому числі й для довільного маніпулювання ресурсним впливом.

Завоювавши Македонію, Павел Еміль так збагатив золотий валютний запас державного казначейства, що римляни могли протягом багатьох десятиріч не сплачувати жодних податків — за них це робили македонці.

Цезар, повернувшись з Африки, повідомив мешканцям Риму: підкорені ним землі мають щороку приносити двісті тисяч аттичних медімнів хліба — у кожному з них п'ятдесят з половиною літрів, а також три мільйони літрів олії.

Неосяжні надходження готових засобів до життя, масове включення в трудовий процес рабів руйнували для багатьох простих римлян мотивацію до виробничої діяльності. Збільшувався обсяг неробства, укорінювалася звичка до нього. Неробство ж породжує вади, слушно застерігали поети Гесіод і Менандр, історик Саллюстій, філософ і письменник Сенека.

Впливовим суспільним колам, політикам і полководцям така ситуація виявилась зручною. Вони робили ставку на моральну хиткість плебсу, особливо люмпенізованої його частини, щоб заручитися його прихильністю й симпатіями. Плебейська карта стала полем гострих зіткнень егоїстичних інтересів.

Найнижчі верства населення сприймалися можновладцями як податливий електорат і рекрутська толока для війська та різних політичних авантюр. Палатки для безкоштовної роздачі хліба й обідні столи для черні перетворювались на політичне дійство, відвертий підкуп прибічників. Колись достойні римські громадяни ставали схожими на юрбу, якою управляли гроші, келих вина і чужа воля. Уловлювачі живих душ змагалися один з одним у витратах на частування.

У цих піар-акціях брали участь практично всі помітні постаті римської державності. На кожній тарілці пригощання й кожному сестерції роздач — відблиск владного егоїзму й рекламний образ володарів державних посад і капіталів.

Цезар обіцяв римлянам влаштувати в пам'ять дочки Юлії гладіаторські ігри, до цього їх традиційно проводили тільки на похоронах батька, й оплатити бенкет. Учасників учти зворушило, що страви для них полководець замовив не тільки у міських їдальнях, а й розпорядився готувати у власній садибі.

Свої гучні тріумфи протягом місяця Юлій Цезар завершив резонансними акціями. Розмах частувань був у звичаях його натури. Майже все місто він посадив за двадцять дві тисячі столів, що вгиналися від їжі й напоїв. Багато тисяч тостів на його честь лунали в той день над гостинними столами, на які вперше виставлено добірне вино чотирьох сортів і рибний делікатес — шість тисяч страв з дорогоцінної мурени.

Полководець окремо пошанував своїх ветеранів-легіонерів: кожному видав по двадцять чотири тисячі сестерцій, наділив їх землею у довічну власність. Військова здобич дозволила розкошелитись і на простих мешканців. Їм перепало майже по дев'яносто кілограмів зерна і більше трьох літрів олії на душу та чимала порція м'яса.

Плебеї дістали й грошові дарунки — по триста сестерцій на людину, а на додачу — по сто сестерцій за терпіння, бо покірно чекали, доки Цезар виконає обіцянку, дану ним раніше. Він звільнив також на цілий рік від оплати за помешкання тих жителів Риму й цілої Італії, кому житло коштувало до двох тисяч сестерцій у місті і до п'ятисот сестерцій за його межами.

Свій останній, іспанський тріумф Цезар красномовно завершив двома громадськими обідами. Перший із них йому самому видався невдалим, нижчим його необмежених можливостей. І вже через кілька днів міський плебс умлівав над ситним частуванням. **Витрати, перед якими не зупинився Цезар, принесли йому неабиякі дивіденди. Облагодіана римська людність несла рекламну славу диктатора, міфи й легенди про нього далеко перед собою.**

Пишний тріумф після вірменської кампанії відсвяткував імператор Тиберій. Він роздав простим мешканцям Риму по триста сестерціїв і накрив тисячу столів для гуртового обіду. Збадьорений вдячністю, тріумфатор увів у штатний розклад нову адміністративну одиницю — **«розпорядника насолод»** і призначив на цю відповідальну посаду людину з привілейованого вершницького стану. Скупий за вдачею, Тиберій притримав роздачі для народу, які заповідав його батько, імператор Август. «Кожен у своїй хаті господар», — каже латинське прислів'я. Однак, поголос про нехтування височайшої волі пішов у народ. Його глухе невдоволення висловив за всіх нещасний блазень.

Сталося це на поховальній процесії — блазні часом брали в них участь. Немічний тілом і духом чоловік став перед траурною процесією і звернувся до померлого. У присутності багатьох він голосно попросив покійника: коли той, мовляв, зустрінеться з Августом, нехай передасть, що люди не отримали пожалуванних роздач. Хтось доніс Тиберію. Імператор звелів приволокти блазня до себе, відрахувати належну йому частку пожалуваного й стратити. Коментар володаря світової імперії був небагатослівний: нехай тепер доповість Августу, що своє він отримав сповна.

У тоталітарних режимах правитель разом з необмеженими правами часто перебирає на себе і роль національного блазня.

Гай Калігула перейняв деякі звички єгипетських фараонів. Із даху судової палати на Форумі він пригорщами сипав у народ, що збігався звідусіль, монети різної вартості. Піддані імператора ловили внизу дармові гроші, штовхались, зчиняли бійки. Імператорська забава тривала по кілька днів поспіль. Гай

насолоджувався видовищем приниженого плебсу й публічно акцентованим всесиллям своєї безмежної влади.

Часом ролі мінялися. З появою дочки Калігула звернувся до римлян, вимагаючи приношень на її виховання й весільний посаг. Спеціальним едиктом молодий батько сповістив: у перші дні Нового року він очікує усіх милосердних на порозі свого палацу.

Людська ріка попливла до імператора. Із пелени, долонь, гаманців люди кидали до його ніг коштовні монети. На очах росла золота гора, а з нею набирало сили й шаленство імператора: зринуло бажання відчути на дотик це сяюче багатство, фізично навішатись ним. Монети вкрили товстим шаром підлогу найбільшої палацової зали. Калігула гасав по ній босими ногами, качався усім тілом, купався в золоті як горобець у дорожній пилюці. Всемогутній імператор відчув себе у ролі плебея: він циганив золото у римського народу і той завалив його грошовими подачками.

Людні пригощання не завжди завершувались бадьорим настроєм і щирим вдоволенням. Траплялися й жахливі сцени, особливо за імператорів, що не знали упину в своїй жорстокості.

Калігула наказав розправитися з рабом, який присвоїв срібну пластинку з ложа. Йому відрубали руки й повісили на шию табличку, на якій вказана вина потерпілого. Жертву провели біля столів бенкетуючих — на науку й пересторогу.

Свій стиль підкupu міського плебсу виробив Нерон. У ньому переважали, зазвичай, театралізовані ефекти. Його роздачі були щоденними. Народу надавали до тисячі голів м'ясної птиці, багато інших страв на всі смаки. Та особливо старанно плебс полював за так званими тессерами, щось на взірєць лотереї. На спеціальних кульках зазначався виграш: раби, прикраси, картини, зерно, худоба, олія. Із наростанням репресій і конфіскацій на тессери вносились золоті й срібні вироби, коштовне каміння і навіть кораблі, будинки та маєтки. Заволодіти виграшною кулькою прагнув кожен. Люди повзали по землі, віднімали тессери один в одного, билися між собою смертним боєм. Це й було для Нерона справжнім театром, спогляданням живої драми. На ній він набирався натхнення й душевних сил на нові безумства.

Кілька років роздавав біднішим римлянам по триста сестерціїв на руки імператор Доміціан. В осіннє свято Семи пагорбів його жорстока душа геть розтопилася. Сенаторам і вершникам він повелів роздати великі корзини з провізією й сам першим причастився. Народу дісталися невеликі кошики, але теж із смачним наповненням. Згодом Доміціан заборонив роздачу їстівного, натомість відновив застольні пригощання з меню широкого профілю. Прихильність плебсу вартувала затрат, деколи відчутних, але загалом посильних державі, яка практично не виходила зі стану війни, загарбань і контрибуцій.

До багатих роздач городянам вдавався й Семптимій Север з нагоди своїх перемог над політичними суперниками. Воїні-легіонери запам'ятали імператора подвоєною платнею і дозволом носити золоті обручки й брати собі дружин. До нього це вважалося замахом на військову дисципліну й моральну стійкість війська.

Історія правління Севера позначена й державною турботою про гарантовану продовольчу безпеку країни. На час його відходу з життя столиця мала семирічний запас хліба, а олії вистачало на п'ять років споживання Римом і всією Італією. Часті роздачі й раціональна економія неконфліктно поєднувались у прагматичній політиці імператора.

За Феодосія I, коли Рим хилився до занепаду, тодішній знаті було не до хлібних роздач. Приручення міської бідноти вона домагалась без особливих інтелектуальних зусиль. Було постановлено: при загрозі продовольчих нестач масово виселяти з міста чужоземців. За найменших ознак такої ситуації першими мали залишити Рим представники освіти й науки. Зате лишалися недоторканими кілька тисяч танцівниць зі своїми музиками й хормейстерами. **«Навіть ті з небагатьох домів, — писав історик Амміан Марцеллін, — які раніше славились серйозною увагою до наук... тепер замість філософа запрошують співака, а замість ритора — майстра потішних справ. Бібліотеки заперті навік, як гробниці...».**

Ознаки глибокого суспільного занепаду мали свою тривалу історію і були неспростовні.

ЗВИЧКА — ДРУГА НАТУРА

Афоризм «**видно пана по халявах**» у його рекламному еквіваленті відноситься до всього способу життя нобілітету — римської аристократії, до міських палаців і приморських вілл, бенкетних залів і невиданих страв, вишуканого відпочинку і гучних розваг.

Дармові багатства втілювались у розкішні житла, облаштовані вулиці й площі, величні храми й монументи, виключно рекламували себе і своїх власників. Це їхня мінова вартість, що провокувала шаленство пристрастей і плекала гординю, яка спустошувала душу.

Катіліна Луцій — колоритна постать римської політичної сцени, вдатний демагог і спритний змовник, мав типово патриціанський дім у Римі. Внутрішнім облаштуванням він не поступався помешканням найзначніших римлян. Усе місто знало пишноту його триклінія, майстерно відтворену Рафаелло Джованьйолі на сторінках його «Спартака».

Бенкетний зал, продовгуватий і просторий, навпіл поділяли шість мармурових колон, увитих живим плющем і трояндами. Вздовж стін, оздоблених розлогими квітковими гірляндами, стояли в ряд статуї мистецької роботи. Підлога, що була вимощена дорогоцінною мозаїкою, передавала запальні танці німф, сатир і фавнів — лісових духів.

У глибині зали — круглий стіл з мармуру рідкісних порід, а довкола три ложа на бронзових постаментах. Пухові подушки для гостей вкривав коштовний пурпур. Золоті й срібні світильники майстерного вироблення яскраво висвітлювали залу.

Інтер'єр збагачували й три мисники вишуканої роботи, заповнені срібним посудом різної форми й призначення. Між розцяцькованими мисниками — бронзові лави, застелені пурпуром. Дванадцять невеликих бронзових статуй підтримували срібні канделябри, що сяяла вогнями.

Звані возлежали в окремому бенкетному вбранні витонченого білого полотна, на головах — вінки з плюща, лавру й троянд. Віддалік розмістились флейтисти, актори й

танцівниці. Прислуга й раби, зодягнені в голубі туніки, вишикувались навпроти почесних лож.

Кожному новому гостеві раби омивали ноги, його умащували пахощами, надівали бенкетний одяг і прикрашали голову вінком. Запрошені мали випити із чаші дружби, яка рухалася по колу та кинути до неї, як і всі інші гості, пелюстки троянд зі своїх вінків.

Полководець Луцій Лукулл — володар казкових багатств. Вілли з бібліотеками й картинними галереями, палаці зі сторожовими вежами, дивовижні сади, штучні греблі й канали — розмах, поєднаний з розкошами й красою. Це впадало в очі, викликало подив і захоплення, пробуджувало заздросці.

Про багатства Лукулла і його знамениті «лукуллівські обіди» гомонів увесь Рим. Його ім'я не сходило з вуст нобілітету — аристократичних кіл. Колишні ж солдати оповідали цілі легенди, як вони кидали до ніг полководця в походах порожні гаманці, тоді як цілі валки з добром для самого Лукулла прямували до Італії.

Інтерес у суспільстві до своєї особистості, справді неординарної, Лукулл дбайливо підтримував у дуже надійний спосіб — влаштовуючи щоденні багаті обіди. Ложа у його бенкетних залах прикрашувалися пурпуром, а келихи для вина — дорогоцінним камінням. На столи подавалося різноманіття м'ясних страв і дорогого печення. Гостей розважали музичними й драматичними виставами.

Лукулл, купаючись у насолодах, пишався обраним способом життя. Він не втомлювався рекламувати себе, тішився власним іміджем, талантами й гонором. Прагнучи захоплення, мав у них внутрішню потребу й сам виступав активним учасником творення рекламних міфів про себе. Деякі з них переповідає Плутарх.

Якось Лукулл кілька днів поспіль запрошував на обід групу прибульців у своїх справах з Греції. Вони зніяковіло відмовлялись, вважаючи, що не мають права на таку затратну та виняткову увагу до себе. Лукулл на свій манер заспокоїв їх, сказавши: «Дещо робиться, греки, й задля вас, але ще більше — для Лукулла».

Про іншу обідню витівку Лукулла гудів розмовами весь Рим. Він обідав на самоті і йому подали скромний набір страв. Господар розгнівався й закликав повара-раба. Той спробував виправдатись, мовляв, оскільки дім без гостей, його пан не замовлятиме вишуканої їжі. **«Що ти верзеш? — обурился той. — Хіба ти не знаєш, що сьогодні Лукулл обідає у Лукулла?»**

Цицерон і Помпей змовились застати свого приятеля зненацька. Підійшли до нього на Форумі й просто сказали: «Хочемо пообідати у тебе сьогодні по-домашньому». Лукулл прикинувся збентеженим і попрохав перенести візит. Ті наполягали й водночас пильнували, щоб він не подав ніякого знаку рабам зі свого супроводу. Лукулл домігся тільки згоди передати посильному, що він сьогодні обідатиме «в залі Аполлона». Цього виявилось досить, щоб подати належний сигнал. Помпей і Цицерон були у захваті від розкошів обіду і вправності приготування. Лукулл саяв вдоволенням: знатні гості не розгадали його хитрощів.

На кожну з бенкетних зал у нього було окреме меню, а також послідовність переміни страв, їхня вартість і навіть свій етикет. **«Зал Аполлона» — найбільш презентативний: обідня трапеза в ньому обходила у п'ятдесят тисяч динаріїв.**

Повойовані держави і народи вимушені були оплачувати невидану розкіш володарів світової імперії, їхнє рекламне змагання в ній і дорогих бенкетуваннях. Сенека згадує про один бенкет у Калігулі, вартість якого сягнула десяти мільйонів сестерціїв. **Гості проїли й пропили за одне гуляння річний прибуток із трьох римських провінцій.**

Вілла Луція Сулли під Кумами нагадувала величезний палац і не поступалася йому розкошами. Лазня — вся із мармуру, у ній півсотні відділень з гарячими, теплими й холодними ваннами; теплиці з рідкісними квітучими рослинами, вольєри в багатому асортименті фауни; зариблені стави, басейни для прогулянок на човнах.

Вілла-палац мала й чотири триклінії, а бенкетна зала Аполлона Дельфійського була найпишнішою. Там теж дбали про імідж гостинного володаря і вигадливі страви на бенкетних столах. У колах іменитих римлян захоплено оповідали про різні

кухарські дива поварів Сулли. Раз гостям подали на тарелі величезного орла при повному оперенні. Він, наче живий, тримав у дзьобі лавровий вінок. На ньому золотими літерами написано: «**Сулли, щасливому улюбленцю Афродити**». Гнучка танцівниця елегантно перемістила вінок з орлиного дзьобу на голову диктатора, де вже красувався бенкетний вінок з троянд.

Сулла, на правах господаря, розітнув ножем тулуб гордого птаха. На срібну тарілку викотились маленькі крашаночки, набрані у гніздах бекасів. Служники подали їх бенкетуючим. Начиння крашанок — смажене м'ясо бекаса під гострим соусом.

Усім до вподоби вишукана страва, гості вихваляли щедрість Сулли і мистецтво його кухарів; рабині в коротеньких голубих туніках підливали в чаші неперевершене флоренське вино, а на столі вже стояв солодкий пиріг завбільшки з колесо. Його вивершувала правдоподібна колонада храму, виліплена з тіста й здоби. Щойно розрізали цей античний торт, як звідти випурхнув табунець горобчиків, за числом гостей. У кожного пташеняти на шій пов'язана стрічка, а в ній ім'я присутнього на бенкеті й подарунок, призначений йому. Шквал оплесків і весела погоня за крилатими дарителями внесли явне пожвавлення в усталений ритуал бенкетування.

Антоній, сподвижник Юлія Цезаря й Октавіана, робив поїздки по містах Італії в колісниці, запряженій прирученими левами. Це видовище саме по собі забезпечувало у глядачів рекламний успіх. Його примножували польові намети й переповнені обідні столи, що були розміщені вздовж маршруту по берегах річок або в гаях.

Банкети в мальовничих місцях мали велику обслугу, багато танцівниць і кифаристок. Під час подорожей, як у дні процесій, несли напоказ золоті келихи.

Імператор Авл Вітеллій правив недовго, але запав у пам'ять римлян безмірною жорстокістю й ненаситністю. Бенкети він влаштовував замість вранішнього сніданку, обіду й вечері. Він сам напрошувався на гостину до заможних і знатних, часом на кілька адрес за день. Кожний, обласканий візитом імператора, мав викинути на страви й напої не менше чотириста тисяч сестерціїв.

Резонансним видався бенкет, влаштований на честь прибуття Вітеллія його братом. Надійні джерела повідомляють про дві тисячі страв з відбірних сортів риби і сім тисяч тарілок, на яких подали пташине м'ясо. Імператор затявся перевершити щедрю братову гостинність. Він звелів умістити всі делікатеси бенкету на одній величезній тарелі. У цьому букеті подали разом рибну печінку скарги, мозок фазанів і пав, язики фламінго, риб'яче молочко мурен, за якими полювали спеціальні морські експедиції.

Для приготування дивовижної страви, розповідає Пліній Молодший, довелося споруджувати спеціальну піч під відкритим небом. Срібна таріль під ласощі була передана на збереження до храму, а згодом у державну скарбницю як пам'ять нащадкам про гастрономічні уподобання імператора вартістю в мільйон сестерціїв.

Рекламне змагання розкоші у всіх її різновидах, його філософію узагальнив Калігула у своєму зухвалому афоризмі: «Треба жити або скромником, або цезарем».

Сам він завжди почувався цезарем, ні в чому не мав упину, твердо стояв на першому місці в когорті найбільш нестримних марнотратників. Неконтрольовані нахили Гая втілювались у дивовижні вчинки: купався в теплих і холодних запашних настоях, влаштовував невидані бенкети, замовляв небачені страви, велів подавати бенкетуючим хліб і закуски у посуді з чистого золота, пив дорогі перлини, розчинені в міцному соусі.

Калігула спорудив у Римі храм власного божества. Там височіла його статуя на повний зріст, а облаченням служив одяг з царського плеча. Жертовні приношення, визначені імператором, були особливо вишуканими — пави, фламінго, цесарки...

Улюблений кінь імператора стояв у конюшні з мармуру, ясла мав зі слонової кістки. На спині коня Інцитата лежало пурпурне покривало, шию прикрашало коралове намисто. Коневі належав також окремих палац з прикрасами, обстановкою і прислугою. Від імені «Прудкого» запрошувались у той палац гості. Передання розповідає, що Калігула мав намір призначити свого улюбленця консулом Римської імперії.

У претензійній рекламі застольних дивацтв відзначився й Луцій Вер, співправитель імператора-філософа Марка Аврелія. На свій бенкет у Римі він зібрав дванадцять найближчих приятелів і царськи обдарував їх. Кожен дістав у власність колісницю, запряжену мулами, й погонича при них, а також раба у розквіті сил. Колісниці завантажили дикою й свійською птицею, м'ясо якої вживалось у їжу.

Гостям дісталися кришталеві чаші, золоті й срібні келихи — залежно від кількості виголошених ними тостів. Щедроти імператора сягнули шести мільйонів сестерціїв. Марк Аврелій, довідавшись про цей бенкет, кажуть, гірко зітхнув і пошкодував про невітшну долю держави, у якій керманичі бездумно розтринькують казну.

Геліогабал зажив слави найневдатнішого римського імператора. Уродженець Фінікії, він прийшов у Рим з наміром утвердити в ньому звичаї й традиції Сходу, перетворити орієнтальний вектор державної політики на домінуючий. Будучи молодим і недосвідченим, імператор весь поринув у розкіш і її диявольські спокуси. Сенс свого життя Геліогабал убачав у пошуках все нових задовольень. Полюбляв притрушувати їдальні, ложа й портики квітучими трояндами й прогулюватися на цьому запашному килимі. Відмовлявся возлягати на обіднє ложе, доки його не встелять заячим хутром або пухом куріпок, добутих з-під їхніх крил.

Із розсувних стель його бенкетних залів на гостей спадала маса пахучих квітів. Не всі могли самотужки виборсатися з-під них, траплялися й непоправні наслідки. Примхливі страви Геліогабала теж були виключно екзотичні: пишні півнячі гребені, тендітні язички пав і соловейків, рум'яні верблюжі п'ятки.

Горацій розповідає у «Сатирах» про двох братів, що були синами Квінта Аррія. Вони мали розпутню звичку щодня замовляти на сніданок пташину страву, приготовлену з соловейків. На цьому одіозному факті постав широко вживаний афоризм — «відома парочка братів», гідних один одного. Кожен римлянин знав, про кого йдеться: про братів-близнюків, які знеславили себе розпусним і марнотратним життям.

Надовго запам'ятав Рим і розгульні бенкети Нерона. Вони починалися з полудня й тривали до півночі. Перерви робилися лише для освіжаючої купелі. Бенкетував він і прилюдно — у Великому цирку або на штучному озері. Гостям прислужували повії й танцівниці зі всіх вертепів Риму.

Нерон зрідка подорожував. Його виїзди складали величезну валку — не менше тисячі возів, набитих дорожньою всячиною. Багатство й пиха просвічувались у всьому: на ногах мулів — срібні підкови, погоничі в сукняному одязі, вершники охорони в пишному мавританському вбранні, у почесному супроводі — скороходи.

Імператор замовив для себе палац, який дістав назву золотого. Це споруда-кокос, що вражає усіма своїми параметрами — площею, довжиною і висотою. У його стінах розмістили величезний став, насадили виноградники, поля, гаї й переліски.

Тут паслися череди худоби, бродили приручені звірі. Незліченні приміщення палацу були оздоблені золотом, іншими коштовностями, орнаментами й мозаїками. Коли будівництво було завершено, Нерон заявив, що нарешті тепер житиме по-людськи.

Примхи й дивацтва імператорського двору, верхівки нобілітету, їхні загули й шалені витрати на розкіш не були таємницею для римлян. Вони викликали осуд і заздрощі, обурення й гнів — широку палітру почуттів, оцінок і ставлень. Роздачі їжі й пиття вже видавалися римському плебсу не добродійністю, а жалюгідними подачками з барського столу.

Гасло «хліба й видовищ» переростало в імперативну, станово забарвлену вимогу більшої соціальної справедливості. У дійсності це було домаганням античного пролетаріату до своїх панів поділитися награваним, а це сприймалося як посягання на приватизовану власність.

На цьому ґрунті визрівали зерна гніву, громадилося суспільне невдоволення, предтеча ймовірних соціальних вибухів. За цими процесами й тенденціями проглядає й провокативна сторона, руйнівна здатність егоїстичної реклами.

РОЗДІЛ XIII

ПРЕЗЕНТАНТИ МАГОВОЇ КУЛЬТУРИ

Хлібні й грошові роздачі, колективні обіди й дармові бенкети для римського плебсу, весь цей античний комунізм — пожива для тіла. Наснагу душі, духовну втіху приносили масові видовища. Вони були емоційно насиченими, сценічно різноманітними. Розлогий спектр цих видовищ: гладіаторські бої, цькування звірів, театральні вистави, кінні перегони, змагання атлетів, музичні й пісенні конкурси, релігійні свята і навіть поховальні ритуали.

Ареною публічних дійств ставали цирку, театри, амфітеатри, міські площі й вулиці, природні й штучні водойми. Меценатами видовищ виступали державні структури від імператора до нижчих магістратів, а також приватні особи. Замовниками й споживачами античного масового мистецтва були всі суспільні верстви, насамперед плебейське середовище.

Давньоримські видовища — це не тільки розваги і шоу. Практичний розум стародавніх римлян перетворив просту розважальність на самобутні університети під відкритим небом, відтак на впливовий сегмент державної політики. Там виховували, поступово перетворюючи громадян держави на юрбу, якою управляють; формували культ грубої сили й здобування перемог; призвичаювали до нещадної жорстокості, незворушного споглядання смертей і вигляду крові.

Видовища у Давньому Римі створювали певний ритм суспільного життя. Його складала періоди очікування рекламованого дійства; святкова присутність мешканців і колективна співучасть у його проведенні; етапи переживання і спогадів побаченого, емоційно перебулого.

Піднесений стан душі — поважний гарант суспільного спокою. Спалахи агресії, надмірного збудження траплялися часто, нерідко переростали у штовханину й бійки та зазвичай вони згасали на самих трибунах, за мурами огорожі. Озброєна варта пильнувала за тим, щоб не дати збудженій стихії вилитися на міські вулиці.

Масові дієства як фактор відносної стабільності, погамування емоцій, душевного умиротворення мали питомиє значення. Подекуди вони демонстрували значну тяглість свого впливу.

Імператор Траян, здобувши перемогу у війні з дакками, відзначив її у Римі небувало розкішними видовищами. Вони тривали, не вщухаючи, третину року поспіль. На циркових аренах і в амфітеатрах билися загалом десять тисяч гладіаторів, у кривавих цькуваннях убито одинадцять тисяч звірів.

Давньоримські видовища з часом все помітніше ставали неодмінним атрибутом усього тодішнього способу життя, навіть його духом і плоттю, а також впливовим важелем регулятивних дій античної держави. Склалася й певна ієрархія у номенклатурі масових дійств, визначилися свої видові преференції.

Першу сходинку впевнено посіли гладіаторські ігри. Це був самочинний вибір римлян, переконливе втілення їхніх смаків і уподобань, ментальних особливостей характеру й сприйняття світу, певною мірою — самої історичної долі. Римляни запозичили бої гладіаторів, як і багато іншого, з культури етрусків. У традиціях цього етносу склався ритуал особливого пошанування. Під час поховання знатних людей виявлялися такі, що добровільно приносили себе в жертву. Спосіб розлучення з життям — бій на мечях. Кожен із учасників мав загинути — така безальтернативна вимога ритуалу. Римські поєдинки гладіаторів, як і їхніх сусідів-етрусків, сягають, напевне, ще давнішої ритуальної практики європейських спільнот: приносити людські жертви біля могил вельмож і знаті.

Античний історик Тит Лівій, сучасник імператора Августа, називає точну дату і місце першого жертовного бою: двісті шістьдесят четвертий рік до нової ери, Коров'ячий ринок поблизу Форуму. Сини Деціма Брута вшанували пам'ять свого батька поєдинком трьох пар гладіаторів. Цей приклад помітили й

підхопили. Він став утверджуватись як поховальний звичай, розширюватися у своєму обсязі. Вже через кілька десятиліть на похоронах колишнього консула Марка Лепіда билися двадцять дві пари приречених.

До кінця того пам'ятного століття вже нікого не дивували сутички, що тривали протягом кількох днів за участю сотень бійців. Вони стали сприйматися як звичний атрибут поховальних ритуалів.

Етрусська поминальна традиція поступово втрачала своє первісне значення і набула в репертуарі римського життя нового сенсу. Вона стала видовищем, забавою й розвагою для одних, ранами й безглуздою смертю для інших. Наче отруйна змія виповзала з-під могильних пагорбів і заповонила найпрестижніші ариени Вічного міста, аби нещадно сіяти смерть і згубу на поталу нищої публіки.

В етрусків на вірну загибель виходили люди, хоча б позірно, з добровільних спонукань. У римлян — військовополонені й раби, з жорстокого й невідворотного примусу, злочинці, засуджені «до ариени», нерідко — авантюристи й усілякі шукачі пригод.

У шоу-видовищах римської античності чітко фіксована присутність реклами: у самій організації, мотивах, постановочному сценарії, напруженій змагальності.

Прислужитися римському плебсу, привернути його увагу й прихильність; здобути вирішальний голос для себе на коміціях — народних виборах — таким було надзавдання кожного з організаторів масових шоу. Точилася невпинна боротьба за римську людність, неподільний вплив на неї.

Римська антична цивілізація володіла незаперечним умінням презентувати Римові й світові свої творіння. **Представницькою була й реклама гладіаторських боїв.** Про них завчасно сповіщали тексти, виконані вохрою на білій площині стін чи дерев'яних стендів під урядові оголошення. Зберігся напис, який власноруч зробив римлянин на ім'я Марк. Він явив себе фаховим рекламістом і повідомляв мешканцям: *«Коли дозволить погода, тридцять пар гладіаторів, підготовлених Клодієм Флакком, разом із запасними бійцями на випадок, якщо хтось буде вбитий занадто швидко, проведуть бої першого, другого й третього*

травня. Після боїв будуть показані сцени полювання на диких звірів. Виступатиме знаменитий Парис. Слава Парису! Слава Флакку, який домагається дуумвірату!»

У порівняно небагатьох рядках Марк умістив вичерпну інформацію одразу про два видовища, їхніх учасників, організатора й спонсора. Цей Флакк, виходить, налаштувався на суддівську посаду й шукав підтримки виборців.

Бій гладіаторів і полювання на звірів, чималі витрати на них — це авансування голосів місцевого електорату, заохочення його виборчої активності й адресного голосування.

Римський Марк, правдоподібно, переносив на стіну завчасно підготовлений текст, адже його складно зімпровізувати. До того ж, римська традиція уподобляла порядок і неохоче покладалася на самодіяльність.

Флакку в ролі замовника довелося, напевне, сплачувати послуги тодішніх копірайтерів і цілої артілі писарів, які тиражували рекламні оголошення на бігбордах Риму.

Виписати подібне оголошення справа, вочевидь, не проста. Про це говорить і сам рекламист у такому постскриптумі-приписці: «Написано Марком при світлі місяця». Мабуть же взявся писати ще білого дня, а за роботою й ніч застала. Добре, що місячна, додому легше й безпечніше дістатись.

Інтенсивний попит на оголошення про видовища неминуче формували певний рекламний трафарет, уніфіковували його. У повідомленнях про гладіаторські бої неодмінно вказувалось ім'я редактора-упорядника, кількість гладіаторських пар, а також їхнє озброєння. Часом сповіщали про додаткові зручності для глядачів: у разі дощу чи спеки буде напнуто тент, а при задусі повітря освіжать водограї.

Оголошення про найближчі видовища мали донести інформацію якомога більшої кількості римлян. Реклама гучної події буквально наводнювала велетенське місто, її розміщували будь-де, навіть у несподіваних місцях: на кам'яних надгробках, наприклад.

Рекламні тексти на теми видовищ ще й тепер знаходять на колишніх давніх кладовищах. Часом у сусідстві з оголошенням прочитують викарбувані на могильних плитах написи-

застереження: «Не вміщуйте тут оголошень!» Це близькі покійного благали не порушувати його спокій гучними оповіщеннями про розваги.

Інтенсивне рекламування гладіаторських боїв та інших масових дійств поширилося й на десятки великих і менших міст Римської імперії. Там заснували власну мережу амфітеатрів і цирків. Провінція, взявши за взірець римську традицію, теж хотіла «хліба й видовищ», споживання й розваг на столичному рівні.

На стінах міських будинків у Помпеях, розкопаних під нашаруванням вулканічних мас, збереглися оголошення про гладіаторські бої. Їх давав для міста якийсь Лукрецій Сатрій.

Багато каменів з руїн амфітеатру зберегли автографи гостей, які прибували на видовища з близьких і далеких околиць. Дослідники відшукали також зображення помпейського амфітеатру під тентом. Його напинали над трибунами для захисту глядачів від спекотного сонця й зливного дощу.

На кошторис організатора лягало, напевне, й виготовлення тессерів — кістяних або глиняних табличок. Вони виконували роль вхідних квитків й мали позначення глядацьких місць. Тессери роздавались безкоштовно й задовго до дня вистав. Цим займалося багато людей з обслуги цирку і їхня праця теж була оплачувана.

Літературні джерела подають відомості й про рекламну продукцію у вигляді програми циркових видовищ. Їх виготовляли, принаймні, для еліти глядачів: консулів, сенаторів, патриціїв, воєначальників. Рафаелло Джованьолі розповідає епізод про Валерію Мессалу, сестру знаменитого оратора Квінта Гортензія, який складав конкуренцію самому Цицеронові в мистецтві ритора.

Вона відвідала Великий цирк, де мали битися п'ятдесят пар гладіаторів, виставлених Луцієм Суллою, який заплатив за них ланісту Акціанію, наставнику гладіаторської школи, понад двісті тисяч сестерціїв.

Цієї новели торкнувся й Ж.Ж.Руссо у «Листі до Д'аламбера про видовища!» Вона стосувалася обережного припущення, що на циркових виставах Давнього Риму жінки сиділи поряд з

чоловіками. У певному часі було й таке, але потім різні імператори практикували свої нововведення.

Валерія зайняла почесне місце на майданчику оппідуму — спеціальної споруди в західній частині цирку, що мала тринадцять арок різного призначення. Під ними проходили Парадні ворота й розміщувалися камери для гладіаторів, стайні для коней і колісниць, клітки для диких звірів.

Знатна особа перебувала в оточенні елегантних залицяльників, готових виконати найменші її примхи. Було вгадано й побажання красуні ознайомитися з програмою видовища. Кавалери наказали вільновідпущенику «принести таблички, на яких виписано імена гладіаторів», призначених битися й гинути того дня.

Овідій у «Науці кохання» називає циркові програми «оголошеннями». Ними послуговувався Амур, щоб пробудити взаємні симпатії молодих. Перепросити оголошення у сусіда, мовить поет, було найвірнішим способом познайомитися, перекинутися враженнями, а може й побитися об заклад. А там, дивись, і стріла бога кохання зачепить юні серця «біля піщаних арен».

Значне рекламне наповнення мала й класифікація гладіаторів. Головний критерій їхнього розрізнення — вид зброї. Склалося кілька типів учасників гладіаторських боїв. Найдавніший із них — так звані самніти, за назвою героїчного італійського племені, упокореного римлянами з великими труднощами й після ряду відчутних поразок.

Зброю саме цього гірського народу римляни вклали в руки своїх перших циркових бійців. Воїни італійської місцевості Самнія мали короткий і прямий меч, невеликий квадратний щит і металевий наручник. Він закривав праву руку, яку не захищав щит; ліву ногу страхував наколінник. На голові самнітів був закритий шолом з високим гребенем і султаном з білого пера.

Із плином часу назву «самніти» потіснили гладіатори під іменем «секутори», тобто переслідувачі. Вони користувалися тією ж самою зброєю. Схожими до них були «гопломахи», які мали великі й круглі шити. Цю категорію гладіаторів виводили на арену переважно проти ретіаріїв. Назва походить від слова «rete» — сітка, яка мала важкі грузила по краях. Порятунок бійця

полягав у тому, щоб влучно накинути сітку на противника, спеленати його і завдати вирішального удару металевим тризубом або ж мечем.

Ретіарії не мали захисного щита й шолома. Тіло прикривав широкий пояс, шкіряний нарукавник і один наплічник зліва. Покладатись випадало лише на власну вправність, треновану реакцію і, звичайно ж, на милостиву долю й везіння.

Гладіатори, що виступали в образі фракійців, мешканців Фракії, далекої римської провінції, користувалися зброєю цього народу, яка складалася із невеликого квадратного щита випуклої форми, короткого кривого меча, шолома без забрала. Фракійцем за походженням був Спартак, легендарний римський гладіатор і вождь повсталих рабів.

Зброя племені галлів нагадувала самнітську: такий же продовгуватий щит, короткий меч і шолом із забралом. Гладіаторів-мірміллонів упізнавали з прикраси на вістрі шолома, схожої на рибку, як у галлів. Звідси й назва бійців, які вживали галльську зброю — мірмілони (*murena* — риба, *Murena helena*).

Гладіатори-лаквеатри (*laqueus* — петля) мали на озброєнні всього лише зашморг і тризуб. Щоб уціліти, мали зробити точний кидок петлі на шию противника, якого виставляли, зазвичай, в обладунках і при важкому озброєнні. Життя лаквеатрів завжди було під загрозою і залежало від однієї щасливої миті.

Організатор ігор — едитор формував і лаву запасних гладіаторів-терціїв. Вони мали заступати місце загиблих чи тяжко поранених бійців. Оскільки передбачити можливі комбінації протистоянь було практично неможливо, для терціїв визначили усталене озброєння: невеликий круглий щит, кривий меч, пояс, шолом, захисні нарукавники.

У руках гладіаторів-аднабантів були тільки дуже короткі клинки, що більше скидалися на ножі. Голови прикривали шоломом із опущеним забралом. Отвори для очей у них були чисто символічні й розміщувались на різній висоті, щоб ледь бачити стежку.

Шоломи аднабантів по суті глухі. Гладіаторів змушували вести бій на близькій відстані, вражати противника наосліп. Цей спосіб битися майже навпомацки завідомо готував трагічно фарсові ситуації, поживу для глузувань і зловтішання глядацької юрби.

Дімахери билися то в кінному, то в пішому строю — на списах і мечах, відповідно. Гладіатори-колісничі входили в смертоносні поєдинки на бойових колісницях, запряжених парою коней. Арсенал зброї у них повніший: аркани й пращі, кийки і луки. Інші підрозділи гладіаторів спеціалізувалися на вполюванні диких звірів і цькуванні їх.

Приналежність до якогось певного розряду гладіаторів визначали наставники гладіаторських шкіл. Тут усе залежало від фахової підготовки, майстерності володіння відповідним типом зброї, фізичних даних тощо. Часом прибране амплу залишалося незмінним на все гладіаторське життя.

Напис, викарбуваний на пам'ятникові, що його поставила Флавія Діогеніда своєму чоловікові, переконливо ілюструє ситуацію подібного вибору. Діогеніда написала: *«Богам Манам. Марку Антонію Нігру, ветерану-гладіатору, який виступав у фракійському озброєнні, який прожив 38 років, виступав у гладіаторських боях 18 років. Флавія Діогеніда своєму чоловікові, що достойно це заслужив, на свої кошти поставила пам'ятник».*

Багато змогла повідати вдова гладіатора у вирізьблених словах на кам'яній скрижалі смутку. З юнацьких літ і впродовж майже двадцяти років її чоловік бився смертним боєм на цирковій арені. Кожен вихід на неї міг бути останнім. Меч відплати довго щадив Марка й Діогніді було за що дякувати богам Манам, невмирущим духам предків.

Потужною рекламою видовищ була сама нескінченна людська ріка. Вона виливалась із вулиць, площ і провулків, линула до свого зосередження — Великого цирку чи пізнішого Колізею, що став головною цирковою ареною Риму. Тисячі городян ще вдосвіта виходили зі своїх помешкань і розчинялися у людській повені.

Гомін, сміх, жарти заповняли увесь простір міста. Всюди були обличчя, руки, тіла в русі, збудженні, піднесеному настрої:

грандіозна картина вселюдської процесії. Видавалось, що саме Вічне місто зірвалося зі всіх своїх якорів і прямує до цирку — гавані.

Нестримний вир змітав з ліжок ще заспаних глядачів. Він захоплював у свої тенета і тих, хто жадав насититись кривавим видовищем і тих, хто поспішав заробити на ньому.

Хтось — зайняти зручне місце, щоб за винагороду поступатися ним достойнішому; інший — продати зголоднілим жменьку смажених бобів, свіжий пиріжок чи пару теплих оладок, а спраглим — келих вина.

Поспішали в натовпі й ті, хто мав обслужити цю неосяжну людність: локарії — розвести публіку по місцях; чергові на входах — управляти людськими потоками, забезпечити сталий порядок; повії — окупувати підземні переходи для приємних знайомств. Роботи і розваг вистачало на всі уподобання. Кожний, хто давав гладіаторські ігри, прагнув максимально наситити й урізноманітнити їхню програму, виставити якомога більше видовищних комбінацій.

Реклама також, прагнучи максимально охопити широкий контингент римлян, проникала у всі сфери античного буття, енергійно підносила на свої знамена ідеї, наміри та ініціативи організаторів — замовників. Вона сповна задіяла агітаційні можливості знакової символіки на догоду глядацьким смакам.

Гладіатори билися парами й групами, верхи й на колісницях, на суші й на морі, з одним або й двома мечами, з тризубами або зашморгом у руках. Римська публіка вільно орієнтувалася в озброєнні й класифікації гладіаторів, кольорах суперників і партіях підтримки.

Задовго до початку ігор у місті повсюдно точились галасливі суперечки щодо них, про можливих переможців і ймовірних кандидатів на поразку. Це ставало провідною темою вуличних дискусій, центральним нервом громадського життя.

Укладалася величезна кількість парі, залежно від статків — од кількох десятків сестерціїв до величезних сум, що сягали півсотні талантів. Вічне місто переходило в стан напруженого

очікування, готуючись принести вибухову енергію спресованих емоцій на трибуни амфітеатру.

Урочистою поставала перед глядачами сама церемонія відкриття гладіаторських поєдинків. Сурмачі-цивісіони створювали постійний музичний фон. Під звучання флейт процесія жерців обходила цирк, супроводжуючи зображення Марса, Вікторії, Немесіди...

Статуї богів розміщалися на носилках рабів, або їх доставляли на визначене місце колісницями. Небесні покровителі війни, зброї і перемоги мали благословляти жорстокі зіткнення на арені й бути присутніми аж до їхнього трагічного завершення.

Помпезно виглядала і поява на доріжках цирку упорядника ігор, їхнього безпосереднього замовника і кредитора. Він обходив чи об'їжджав, залежно від свого суспільного становища, ряди глядачів. Тисячі присутніх гучно аплодували й дружно вітали едителя та осіб, які за його власним вибором, супроводжували його.

Наставала черга церемоніального проходження гладіаторів у повному бойовому спорядженні. Їх теж вітали трибуни, заохочуючи криками до запеклої боротьби на арені.

Напроти імператорської ложі стрій зупинявся. За командою бійці енергійно викидають праву руку вперед і декламують знамениту присягу: «Ave, Caesar, morituri te salutant!» — «Слава тобі, цезарю! Ті, що йдуть на смерть, вітають тебе!»

Переможці й жертви найближчого зіткнення повертаються у бойовому шикуванні до своїх камер. На публіку виходить глашатай — прекоп, спеціальний цирковий службовець. Гучним, добре поставленим голосом він знайомить глядачів із остаточним варіантом програми видовища.

І одразу ж розпочинається вистава: гладіатори-початківці вели поєдинок навчальною зброєю. Часом поруч із ними виступали й бійці запасної лави, щоб розігрітися й набрати належну форму. Показові ігри дерев'яними мечами — це обов'язкова прелюдія входження римської публіки в атмосферу кривавого бою. Там усе справжнє: свіжий пісок арени, наточені мечі, моторошні волювання поранених й закривавлені тіла загиблих. **«Гладіаторські бої, — сказав якимось Спартак, — це**

принесення в жертву людей, тільки не богам, а юрбі». Про їхній початок гучно сповіщала сурма.

POLLIGE VERSO

Характерною прикметою гладіаторських боїв було те, що вони поставали театралізованими видовищами зі всіма ознаками жанру: мали свій сценарій, вправну режисуру, тематичні декорації, власну інтригу й драматичну напруженість сюжету.

Загибель людей у нещадному протиборстві розігрувалась як театральне дійство. Глядачі відчували себе присутніми в цирку чи амфітеатрі, а не спостерігачами в камері тортур чи на міській ризниці. Використовувались різні театралізовані ефекти: часом бої гладіаторів проводилися вночі, при сяйві смолоскипів, верхи чи на колісницях, у громіздких обладунках або й зовсім без них; ілюзорна суверенність арени покликана була згладити почуття провини рядових і знатних римлян до всього, що коїлось на сцені, заспокоїти сумління. Влада й безпосередні організатори, режисери-постановники і весь загаль глядачів, пов'язані круговою порукою нищих захоплень; кожен із них грав свою гру. Вони спільно домагались такої естетики, яка б створювала ілюзію пристойності і душевний комфорт. Творці масового шоу та його споживачі реалізували свій власний інтерес і мали адресний зиск. Він — на чужих стражданнях і крові, відчайдушній боротьбі за виживання і мученицькій смерті.

Постановники чужих поєдинків були добрими фахівцями свого ремесла, уміли дати волю вигадливій уяві. Надійно прикувати увагу глядачів до арени, постійно оновлювати типові сценарії, завжди дивувати римську публіку, викликати її шалене захоплення — цього домагалась режисюра дійства. Задля такого надзавдання вона вдавалась до різних сценічних прийомів — від нових обладунків і спорядження гладіаторів до ще небачених варіантів поєдинків, несподіваних і видовищних мізансцен.

Глядачі ставали свідками сутичок однієї чи кількох пар циркових бійців; часом, кількох десятків, а то й сотень пар.

Приречених кидали «стінка на стінку», або в інші вигадливі комбінації. Розігрувались на аренах і повнометражні вистави з великою кількістю учасників.

Обирався, наприклад, цілком реальний епізод із серії Пунічних воєн. Зокрема, пам'ятна для римлян і незмінно улюблена тема завершального, переможного штурму Карфагена. За лічені хвилини робітники сцени споруджували грандіозні декорації, що імітували фортечні стіни. Гладіатори, одягнені й озброєні як карфагенці або ж римські легіонери, розпочинали напад і оборону. Жорстокі атаки й відчайдушний захист відтворювали справжність подій і реальні втрати сторін.

Іншим разом декоратори вибудовували непрохідні хащі з живих щойно зрубаних дерев. Вони мали зображувати тевтонський ліс і таємні засідки германців у ньому. Сторожко пересуваються по незнайомій місцевості легіонери, спалахує тяжкий бій.

Усе, як у римських завоюваннях: підступність і сила, остаточна перемога й похідні втрати. До трибун долинає брязкання металу, вигуки учасників бою, зойки поранених. Ні з чим не зрівнянні голоси війни, терпкі пахощі свіжого лісу, змішані з дражливим присмаком людської крові.

Неозору аудиторію збирали навмахії — інсценування морських боїв, впроваджені Юлієм Цезарем. Тоді на Марсовому полі спорудили величезну водойму, на якій вільно розмістились шістнадцять галер, маючи на борту чотири тисячі веслярів і дві тисячі бійців-гладіаторів.

З більшим розмахом подав навмахію Октавіан Август. Підготовка до неї тривала цілий рік. Під вітрилами плавали вже двадцять чотири бойових кораблів і три тисячі гладіаторів на них та ще кілька тисяч веслярів. Такими силами була представлена дійсна морська битва, що відбулася колись між греками й персами біля острова Саламін.

Усіх затьмарив імператор Клавдій. На широкому й глибоководному Фуцинському озері, що за сотню кілометрів від Риму, він розмістив п'ятдесят бірем і трирем — бойових суден із двома й трьома рядами веслярів. Екіпажі кораблів налічували двадцять тисяч гладіаторів.

Усі вони — в'язні, засуджені римськими судами за скоєні злочини «до арени». Міські тюрми на деякий час спорожніли. Їхнє населення перемістилося на палуби кораблів в очікуванні команди на бій. Зважаючи на особливість тюремного контингенту, зібраного в одному букеті та ще й зі зброєю в руках, озеро оточили військами. Перед ними ставилось завдання — унеможливити втечу ув'язнених і не допустити організованого супротиву.

У тій частині озера, де мав розгорнутися бій, береги утворювали подобу природного амфітеатру. На їхніх схилах розмістилося майже півмільйона римських мешканців. Вони зацікавлено споглядали, як дві групи кораблів, що імітували родоський і сицилійський флоти, стрімко пішли на зближення.

Шість годин тривало справжнє побоїще на водяній гладіні озера, якій відводилась роль морського театру військових дій. Понад три тисячі гладіаторів було вбито, ще більше — поранено. Вода Фуцинського озера стала рожевою від крові.

Публіка, а це майже все доросле населення Риму, шаленіла від незвичного видовища. Погода видалась чудовою, легко дихалось біля води й соковитих трав, і будь-хто з глядачів міг подумки приміряти на себе роль стратега, але навряд чи комусь із них заманулося бути на місці морського гладіатора.

Ця масова прилюдна езекуція — абсолютне зло. Воно трагічно обривало життя тих, хто був засуджений на страту. Але воно не оминуло й душі та біографії тих, хто натхненно аплодував йому. На них теж чекала відплата. «Від гніву рабів, — сказав Сенека, — людей загинуло не менше, ніж від гніву царів».

Організатори публічних виступів гладіаторів старались приурочувати їх до певних політичних подій, наприклад, виборів на посади магістратів. Зацікавлені в їхніх результатах консули, претори, едили та інші зверхники виконавчої влади здобували голоси виборців. Самобутньо римська форма підкупу, при якій значні кошти витрачалися на бенкетування плебсу й розваги для нього. Вельми затратне вкладення капіталу, але воно приносило значні політичні дивіденди.

Гладіаторськими поєдинками відзначали і вступ на посаду. Це був зручний спосіб закріпити авторитет новобранця, відкрити надійний шлях до адміністративної кар'єри, впевненого сходження щаблями державної влади.

Вибори того чи іншого магістрату і його початкові кроки державного службовця публіка пов'язувала, насамперед, з розмахом видовищ і їхньою яскравістю. Розмови про це точилися вдома й на вулицях, у портиках і на Форумі.

Той повсюдний інтерес вулиці, її категоричні судження, колективний вердикт ніхто з претендентів на суспільну роль і значення нехтувати не міг. Ситуацію правдиво ілюструє жива сценка, вихоплена Петронієм Арбітром із типової розмови на вулиці і передана в його «Сатириконі». Два приятелі, Енколпій і Аскілд, жваво обговорюють перспективи на гладіаторський бій, який обіцяє влаштувати Тит. Він **«ублажити зуміє»**, впевнені співрозмовники: чоловік грошовитий, не скупий, впівсили нічого не робить, і зброю дасть належну, і примусить битися на арені, як треба, тому й **«увічніть своє ім'я»**.

Норман же — едитор, який усіх розчарував. Він виставив гладіаторів дешевих, слабосилих, «дихнеш на них — і впадуть». Усіх потім публічно шмагали й глядачі справедливо вимагали всипати їм добряче.

Промовисте й завершення діалогу. Енколпій каже: коли б він стрівся з тим Норманом-едитором, то на своє обурення почув би, напевне: «Чому ви невдоволені, я ж вам ігри влаштував?» Відповідь була б такою від імені усіх трибун: «Так ми ж тобі плескали в долоні й цього має вистачити». З давньоримських життєвих реалій постає знайома усім *формула соціалізму — одні роблять вигляд, що платять, інші вдають, що працюють*.

У стародавніх римлян існувало багато можливостей виявити вдячність організаторам видовищ. Про одну із них розповідає напис, виявлений на околиці Риму. Колишній раб Філіпп сповіщав у ній, що на власний кошт поставив пам'ятник Луцію Урвінію Філомузу, начальнику колегії вільновідпущеників.

Луцій Урвіній прислужився місту багатьма добрими справами і йому, пише Філіпп, «на міській площі відведено місце для пам'ятника й статуї». За те, зокрема, що «виставив десять пар

гладіаторів..., і повелів влаштувати ігри — циркові змагання й видовища протягом п'яти днів вартістю в двадцять тисяч сестерціїв».

Зі становленням імперії роль універсального едителя переходить до принципсів. Вони влаштовують ігри від власного імені, від близьких і рідних, а також можновладців зі свого службового оточення.

Гладіаторські бої дістають новий імпульс, потужний розмах. На їхній імідж починає працювати вся могутність імперії та її матеріальні резерви в людях і коштах.

Імперська влада цупко тримала під своїм контролем усю зовнішню політику Риму, його завоювання й трофеї війни. Полонені невдовзі перетворилися на головне та практично невичерпне джерело постачання гладіаторів арени. Ця стаття державного бюджету ніколи не міліла. Ще за Республіки було введено дві спеціальні виборні посади міських магістратів-квесторів, які відали продажем військовополонених і одержавленням воєнної здобичі. Тепер же ціла мережа торгових агентів здійснювала пошук і відбір кандидатів, придатних битися на публічній арені.

Добиралися молоді, рослі, фізично сильні й витривалі чоловіки з числа воїнів-іноземців, які здебільшого вміли добре володіти зброєю. У цьому випадку не йшлося про згоду чи незгоду.

Діяв невідвільний ринок, на торги виставлявся живий товар, і будь-який супротив міг нещадно погасити меч охоронця. Альтернативою визначеного на гладіатора були тільки негайна загибель або ж довічне рабство.

Значну частину приреченців арени поставляла римська судова система. Серед її винахідливих санкцій було й засудження «до арени». Цей вирок фактично означав смертну кару. Термін її виконання частково залежав від вправності самого гладіатора, ще більше — від волі богів, але вона була невідворотною.

Ряди гладіаторів поповнювали й раби, яких їхні власники продавали за ті чи інші провини. Це теж був присуд смерті, що приводився у виконання чужими руками. Йшлося, зрозуміло,

про тих приречених, які вміли користуватися зброєю, могли захиститись, вбиваючи собі подібного.

Свій окремий профіль мали гладіатори, які промінjali громадянський стан вільнонароджених на прикутість до арени. Підставою такої добровільної метаморфози могли бути специфічні риси характеру, жадання слави, але переважали меркантильні мотиви, сподівання розбагатіти.

Ризик переважав шанси, але вони все ж були. Переможцям із цього середовища гладіаторів виплачувались солідні винагороди: грошові призи організаторів ігор, подарунки глядачів, відсотки від укладених парі. Циркові зірки могли підробляти також тренерами фехтування за вигідний гонорар.

Ті, що обирали гладіаторство з власної волі, мали пройти через певний ритуал зречення попереднього суспільного статусу й прийняття вельми суворих умов нового становища. Вони виголошували присягу, за якою визнавали себе *«юридично мертвими»*.

Неофіти часто зрікалися громадянських прав вільної людини. Натомість приносили обітницю в тому, що дозволяють *«шмагати себе різками, палити вогнем і вбивати залізом»*. Клятва включала й беззастережне виконання цехового *«кодексу честі»*. Зокрема, від гладіаторів вимагалось переносити біль поранень і продовжувати вести бій у повному мовчанні. Гладіатор, якого збили з ніг ударом, мав визнати свою поразку й добровільно прийняти смерть: зняти захисний шолом, підставити горло під меч суперника або ж самому пронизати його. Це входило в репертуар жахливого обряду поєдинків, складало його *«лицарський»* компонент.

Із ґрунтовністю, властивою давнім римлянам, була налагоджена фахова підготовка гладіаторів. Діяла мережа державних, міських і приватних шкіл. Очолювали їх ланісти, вони ж організовували навчальний процес і все шкільне життя. Педагогіка й підприємництво були їхньою професією.

Головні навчальні предмети гладіаторських шкіл: фізичний гарт і бойова підготовка. Спортивні кондиції набувались через суворий режим, напружені тренування, раціональну дієту та кваліфікований медичний нагляд.

У Великій імператорській школі лікарем гладіаторів тривалий час працював знаменитий Гален, видатний представник наукової медицини Античності. За ґрунтовні знання й багаторічну медичну практику він був призначений імператорським лейб-медиком.

Ланісти добирали тренерів із кожного виду зброї. Навчальні вправи відпрацьовувалися дерев'яним мечем і щитом, виплетеним із лози. Вчилися атакувати, відточували прийоми захисту. Шкільні заняття обслуговував цілий штат різних фахівців — зброярі, повари, лікарі, похоронна команда.

Випускники спеціалізованих шкіл мали добротну підготовку, володіли усім необхідним для виступу на арені. Їх передавали у платну оренду тим, хто збирався показати гладіаторську виставу. Вихідці шкіл складали основну масу професіональних бійців арени.

Прибутки ланістам надходили й з відчуження гладіаторів приватним особам. Серед римських аристократів поширилась мода на власних озброєних і фахово підготовлених бійців. Вони служили охоронцями своїх господарів і заробляли для них «потішними боями» на людях.

Праця в гладіаторській школі цінувалась високо. Досвідчений гладіатор, якому випало лишитися живим, після двох років праці тренером або помічником ланіста, діставав свободу і набував громадянські права, він міг і далі продовжити кар'єру на цирковій арені, але тоді залишався у розряді *iniames* — обезчещених.

Поєдинки гладіаторів на арені, зазвичай, завершувалися летальними наслідками. Кожен бій був максимально напруженим, безкомпромісним, спрямованим на знищення суперника, нерідко того, з ким потрапив у спільний полон, навчався у гладіаторській школі, ходив на тренування, ділився мріями й сподіваннями.

Часто арена просто таки набухала від пролитої крові. Вона збиралась у калюжі — рекламне підтвердження справжності сутички, її нічим не скутої жорстокості. Бій вимушено припиняли.

У присутності глядачів працівники циркового сервісу засипали перезволену арену товченим мармуром з недалеких Тивольських кар'єрів. Блискучий порошок відсвіжував сцену, вона починала переливатися сріблом під яскравим сонячним промінням.

Гладіатори знову виштовхувались на подіум — закривавлені, хитаючись від втоми і втрати сил, з очима, налитими несамовитою люттяю і відчаєм. Їх підганяли нагаями, уколами гострих мечів, розжареними залізними прутами. Поєдинки життя і смерті поновлювались.

Їхній рекламний ужинок — мерці: поодинокі, групами чи й десятками, інколи сотнями трупів. Циркова обслуга з масками на обличчях волокла спеціальними гаками тіла загиблих до пристосованого приміщення — споларію. Перед цим доторком розпеченого прута упевнювались у їхній смерті. Тих, у кого жевріло життя, нещадно добивали, і все це — на очах десятків тисяч чоловіків, жінок, дітей і підлітків.

Римські інформаційні джерела переконують, що гладіаторські бої були найбільш кривавими й жорстокими видовищами в історії людства. Порівняння з ними витримує хіба що цькування звірів, які широко практикувала та ж сама давньоримська цивілізація.

Публіка на трибунах Великого цирку чи Колізею не тільки насолоджувалась спогляданням поєдинків і все вигадливіших комбінацій кривавих видовищ, але вона плекала почуття своєї вищості, зростали її претензії на догодження власним примхам і уподобанням.

Спільний перегляд одних і тих же сцен виробляв колективний стереотип сприйняття, невілював індивідуальність, перетворював безліч людських особистостей на безлику юрбу. Мав, напевне, рацію Луцій Сенека, кажучи: **«Немає нічого згубнішого для добрих нравів, ніж видовища».**

Цей невтішний висновок спав йому на думку після побаченого на одній випадковій виставі. Сподівався натішитися веселою грою й дотепами, а побачив гладіаторів, які безтямно

билися без жодних обладунків і захисних щитів. Вони просто рубали мечами один одному живі людські тіла.

Уся давньоримська індустрія видовищ працювала на забаганки плебсу. Заради його втіхи билися на арені й умирали гладіатори; дикі звірі шматували один одного, а мимохідь і мисливців на них; прудкі колісниці, запряжені парою, або четвіркою коней вихором мчали біговими доріжками, ризикуючи розбитись.

На дармових хлібах і видовищах бундючність плебсу зростала як на дріжджах. Уся рать, взята на державне утримання, домогалась суспільних привілеїв. На циркові видовища не допускалися ті, хто належав до стану рабів. Публіка воліла бачити їх тільки на аренах, кандидатами в смертники.

Гладіаторів сприймали як нижчу з нижчих верств людей-невільників. Їхніх поєдинків жадали, на видовища валом валили, а учасників і творців сценічної драми відверто зневажали.

Це виразно передав Петроній у «Сатириконі». Аскілд, один із його героїв, навіть у награному гніві рішуче кидає до свого друга: «Чи замовкнеш ти, гладіаторе поганій, покидьок сцени?» Несподівана подібність до людської старості в інтерпретації Цицерона: її усі бажають, а досягнувши, її ж винуватять.

Людей, принесених на заклання, сприймали як жертовну худобу, призначення якої — прислужитися на благо іншим. Публіка, яка щільно заповнювала глядацькі місця, зацікавлено спостерігала відчайдушні спроби приречених вижити хоч би до наступного поєдинку, і відчувала себе паном становища не тільки тому, що її власній безпеці ніщо не загрозувало.

Традиції арени передавали глядацькому загалу ряд важливих преференцій. Публіка вирішальним чином впливала на створення атмосфери жорстокого протистояння. Вона своїми вимогами, наказами й коментарями під'юджувала учасників поєдинку до зловісного розв'язання кривавої драми.

Глядачі, досвід яких формувався на багатьох видовищах, уважно стежили за діями на арені, фіксували деталі бойових прийомів, помічали майстерність, схвально підтримуючи її, і бурхливо реагували на незграбність, або спроби ухилитися від бою.

Гладіатор, який на погляд трибун, не показав себе в поєдинку, видався кволим і невправним, викликав зневагу й лютю. Ряди уболівальників вибухали колективним обуренням. Той, що не сподобався натовпу, не міг розраховувати на поблажливість.

Траплялося й інше: вкрай знесилені, жорстко зранені гладіатори не могли завершити поєдинок, визначити переможця, але на публіку справили добре враження, імпонували їй. Наставала мить, схожа на милосердя — збуджений люд вимагав відпустити обох із арени. Едитор мав задовольнити волю плебса, дослухатися «голосу народу», піти йому назустріч.

До помилування глядачі вдавалися й тоді, коли були вражені унікальними бійцівськими якостями гладіатора, його винятковою мужністю і вмінням. Над рядами підносилась солідарна вимога негайно удостоїти нового улюбленця найвищої нагороди — спеціального меча й тренувального м'яча. Це були символи повного звільнення від примусової арени й самого рабства.

Глядачі на циркових сидіннях перебирали на себе й винесення вердикту щодо життя чи смерті гладіатора. Це бувало в ситуаціях, коли один із учасників поєдинку був змушений визнати себе переможеним, або ж зброя випадала з його рук внаслідок важкого поранення. Поєдинок зупиняли: вирішувалася доля переможеного, слабкішого у протиборстві, чи пораненого. Спершу це було прерогативою організатора вистав, й шанси гладіатора на виживання були прогнозованішими. Поступово трибуни узурпували владу едитора, а з ними й перспективи на життя.

Практично кожен «вбитий із сідла» звертався до публіки за помилуванням, благально підносячи руку. Таланило небагато кому, надто непоступливим був колективний трибунал. На інше нічого було й сподіватись: на трибунах панували хаотичні настрої, розпанахані пристрасті, наркотичне сп'яніння від жорстокості й крові. Обезличена людська маса, яка не встигла вийти зі стану гуртового екстазу, ще оглушена табунним ревищем мала визначитися щодо вироку смерті або помилування.

Хто хотів залишити гладіатора серед живих, підймав праву руку або розмахував хустинкою. Це ті, що намагалися пощадити потерпілого, явити милосердя. Вони зазвичай опинялися у меншості. Більшість прагнула споглядати кров і смерть.

Прибічники розправи салютували умовним знаком, повсюдно відомим усій Античності. **Pollice verso** — спрямований донизу великий палець на різко випростаній правій руці. І неодмінна хорова команда: «добий!» Проти вердикту черні був безсилим навіть цезар. Вирок про вищу міру покарання виносив самочинно референдум юрби. На її вимогу могли стратити будь-кого. Плебс, сам перебуваючи на державному утриманні, узурпував право зберегти чи відібрати комусь життя — привілей, дарований тільки богам.

Широкий загал римських громадян у такий спосіб переставав бути рядовим глядачем, простим суб'єктом рекламного дійства. Він вже виступав основним замовником програми, її одноосібним аудитором і верховним суддею усіх поєдинків. Перетворився, отже, на співучасника кривавих розправ над невільниками арени. Імперія, бізнес, війни і розваги замкнулися у круговій поруці, звідки демократичні альтернативи вже не проглядалися.

ЦЕЗАРІ Й АРЕНИ

Римські цезарі поширили своє самодержавство і на соціальну галузь: державне утримання цілого класу плебеїв, опіку його духовністю і сферою прикладання незайнятих сил. Видовища остаточно перетворилися на вигідну політику, багатокладну економіку й прибутковий бізнес.

Імператори опікувались усім цим аж ніяк не менше, ніж кордонами держави й зовнішніми війнами. На поєдинках гладіаторів, полюваннях за звірами та інших масових видовищах чітко відбилася владна рука володарів.

Кожен із них намагався примножити своє суспільне визнання і громадську підтримку, спираючись на державний ресурс. Тактичні відмінності лежали передусім у площині особистісних

характеристик самих можновладців, їхніх примх і суб'єктивних уявлень про міру добра і зла.

Без огляду на цю суб'єктивність навряд чи можлива, з точки зору реклами, й сама повнота історичного буття. Цезарі, за логікою імперії, зосередили в одних руках усю індустрію видовищ і їхню інфраструктуру. Склався певний стереотип суспільних оцінок діяльності коронованих осіб у площині розважального бізнесу. Узагальнено він звучить так: **«Видовища влаштовував постійно, розкішно й чудово»**. Суперництво й конкурентне змагання за вищий рейтинг, перемогу рекламних амбіцій тривало у межах цієї спільності.

Юлій Цезар, домагаючись диктаторських повноважень, багато в чому спричинився до руйнації демократичних інститутів Республіки і утвердження імперської влади. Він обернув на служіння своїм цілям і духовний та організаційний потенціал римських видовищ.

Цезар ще на посаді едила, міського магістрата, до службових обов'язків якого входили також хлібні роздачі й влаштування видовищ, здивував римлян розмахом гладіаторського поєдинку. Він вивів на циркову арену 320 пар бійців одночасно, хоч і менше того, на що сподівався. Обладунки та зброя суперників були оздоблені сріблом. Тоді це було вперше — і щодо кількості учасників поєдинку, і відносно розкоші екіпірування. Ефект вразив і запам'ятався новизною.

Під своєю рукою Цезар тримав більше тисячі гладіаторів — це дві військових когорти добре озброєних і навчених бійців. Вони були його охороною і реальною силою для рішучих задумів. Занепокоєний сенат заборонив будь-кому мати під своїм началом більше п'ятдесяти гладіаторських «багнетів». Була сприйнята як неоднозначна новація й дана місту обіцянка Цезаря влаштувати поминальний обід і бій гладіаторів у пам'ять дочки Юлії. Цього ніхто раніше не робив: поєдинки гладіаторів проходились тільки на похоронах батька замовників.

Так само незвичним виглядав і наказ Цезаря відбивати силою й передавати під його захист відомих гладіаторів, щодо яких глядачі знаком *pollice verso* висловились за страту.

Октавіан Август, усиновлений Цезарем — перший римський імператор. У його довгій біографії значаться й гладіаторські ігри: він тричі влаштував їх від власного імені й п'ять разів — від імені синів і внуків. До цих публічних акцій було залучено близько десяти тисяч гладіаторів: це два повнокровні легіони як на армійський вимір; мало хто з них дожив до поважного віку: віддані на поталу юрбі, вони полягли під мечами.

Октавіан полюбляв різні видовища, часто спостерігав їх разом із дружиною й дітьми в імператорській ложі на палантинському схилі Великого цирку, або з верхніх кімнат у палацах своїх вельмож.

Принцепс насолоджувався видовищами, не відволікався на жодні заняття. Не те, що Юлій Цезар, котрий читав службову кореспонденцію, писав листи, давав розпорядження, лиш раз-по-раз кидаючи погляд на арену.

Демонстрацією зростаючої державної регламентації виглядали і втручання цезаря у розподіл глядацьких місць на видовищах. Перші ряди на публічних іграх відводились сенаторам і мали бути завжди вільними для них. Окремий сектор призначався для одружених чоловіків. Свій глядацький сегмент мали неповнолітні, а сусідній із ним займали їхні наставники. Вояки мали сидіти окремо від цивільних. Горішні місця відводилися жінкам, хоча традиційно подружжя не відокремлювали одне від одного й під час споглядання ними змагань.

Прямі втручання всесильного імператора, рядженого в тогу принцепса, «першого серед рівних» щодо упорядкування глядацьких місць були, звичайно, помічені в суспільстві. Вони не залишилися без коментарів, хоч здебільшого й анонімних.

Друз Молодший, єдиний син імператора Тиберія, мав багато хороших рис, але й успадкував також неймовірну жорстокість батька. Тацит розповідає про Друза-розпорядника поєдинку гладіаторів.

Тоді, каже історик, люд ужახнувся, бачачи, що спадкоємець трону «надто відверто насолоджувався виглядом крові». Навіть далеко не сентиментальний цезар змушений був «висловити йому осуд».

Трагедійна нещадність гладіаторських боїв, нестримне бажання перебувати у їхній стихії приводили, бувало, до неадекватних дій і глядачів, і влади. Як це сталося у випадку з Тиберієм і жителями альпійської Палленції. Плебейський люд містечка захотів бачити в себе поєдинок гладіаторів. Едитора-розпорядника не знайшлося, але справі зарадили: на міській площі зупинили поховальну процесію, а випустили тільки тоді, коли спадкоємці небіжчика, старшого центуріона, дали чималий викуп на розвагу мешканців.

Тиберій провів у відповідь цілу військову операцію. Дві когорти солдат непомітно наблизилися до Палленції і за сигналом сурми вдерлися на її вулиці, внаслідок чого багато жителів і членів общинної ради заарештували. Гладіаторство, захоплення ним обернулося для них пожиттєвим ув'язненням.

На видовищах, які збирали величезні маси людей, цезарі призвичаювали публіку, у безпечний для них спосіб, нейтралізувати вибухову суспільну енергію, безслідно спалити її у вулканічних виверженнях емоцій, прогнозованих і провокованих оплаченою політичною режисурою.

Імператорська влада проводила важливий соціологічний експеримент. Вона випробовувала міру податливості людської маси, а відтак і межі свого абсолютизму.

Гримаси імперії — це не тільки різні відхилення її головних постатей від певних психологічних стандартів. Тут на рівних присутні сервілізм натовпу і правова зухвалість влади, здатної перетворити на видовища власні державницькі дії.

Якось на світанку гомінкі натовпи глядачів, що поспішали зайняти місця у Великому цирку, потривожили сон імператора Калігули. Цезар звелів охороні розігнати людей кийками. У темряві від несподіванки виникла паніка. Багато загинуло тоді в тісноті міських вулиць напередодні відкриття видовища.

Серед поважних глядачів одного гладіаторського поєдинку виявився Птоломей II, мавританський цар. Калігула запросив його до Риму з державним візитом, прийняв з належними почестями, запросив у цирк.

Сидячи в імператорській ложі поруч з гостем, Калігула помітив: цар привернув увагу глядачів. Вони зацікавлено

розглядали його пишне східне вбрання, жваво ділилися враженнями. Стерпіти байдужість до себе цезар не зміг. Арена з гладіаторами виявилась останнім, що бачив у своєму житті цар Мавританії.

Калігула полюбляв влаштовувати всілякі несподіванки. Міг заради потіхи раптово прибрати навіс над глядачами у спекотний день і тривалий час нікого не випускати з цирку, або виставляв на арену старих, слабосилих людей замість дужих бійців; чи призначав битись між собою знатних римлян, поважаних батьків родин, але спотворених фізичними вадами.

Цезар часом і сам перебирав на себе гладіаторську роль. Раз його супротивником виступав гладіатор-мірміллон у повному галльському озброєнні. Фехтували дерев'яними мечами, Мірміллон, зрозуміло, піддавався цезарю і врешті упав перед ним, зображуючи поверженого. Калігула вихопив залізний кинджал і наніс смертельний удар. Сам же, під гучні оплески трибун, пробіг з пальмовою гілкою у руках повне коло пошани.

На прихильності до гладіаторства і розмаїтті арен набув авторитет у римської черні імператор Клавдій. Він був постійний відвідувач різних видовищ, демонстрував солідарність із корпоративною етикою глядачів: разом зі всіма стоячи вітав учасників, оплесками й вигуками відкликався на перепиті боротьби.

Клавдій переніс гладіаторські поєдинки й за межі циркової арени. Став проводити їх у таборі преторіанців, тобто імператорської гвардії, і в септі, облаштованій для народного голосування ділянці Марсового поля. Там побачила світ і позачергова вистава, прозвана у народі «Закуска».

Цей подарунок плебсу мав кодову назву «Кошик». На перше відкриття вистави Клавдій запросив мешканців у незвичний спосіб: окремим імператорським едиктом. Ніби на відкрите частування, яке постало випадково й самочинно. Плебс сприйняв «Закуску» з ентузіазмом.

Городянам запам'яталася і масштабна військова вистава. Була розіграна сцена зі штурмом і пограбуванням міста. Усе в натуральну величину, з пожежами й смертями. Два величезні флоти, родоський і сицилійський, атакували один одного після

сигналу, який подавав сурмою срібний тритон. Він стрімко виринав із глибин Функцинського озера, підвладний хитромудрим механізмам.

Показав Клавдій і похід на Британські острови, у якому мало не загинув і за який пізніше дістав тріумф. Увесь сценарій дійства розроблявся під його контролем. Він і керував операцією на місцевості, зодягнений у плащ полководця.

Імператор Клавдій показав в одній особі неврівноваженість натури і крайню жорстокість. Під впливом настрою міг виставити на бій людей, які щойно провинилися в його очач: хтось із прислуги не догодив йому, робітник сцени випустив із рук інструмент... Він примусив битися на сцені свого раба-іменувателя в одязі, у якому той був на службі — у тозі. Номенклатор мав своїм обов'язком називати цезарю імена тих, хто звертався до нього, а також нагадувати прізвиська вже знайомих людей.

Лютість Клавдія теж багатоліка. Він був ревнителем смерті — для інших, звичайно. Завжди наказував добивати навіть того, хто впав на арені, випадково спіткнувшись. Належав до тих людей, які мали невідворотну потребу спостерігати за гримасами болю на обличчях умираючих.

На римських вулицях довго згадували рідкісний епізод, що стався на арені. Обидва гладіатори смертельно вразили один одного. Цезар наказав виготовити з їхніх мечів два ножики — пам'ятні сувеніри для себе.

Володар світової імперії з такими тяжкими людськими нахилами знайшов спосіб їхнього заспокоєння. Це так звані полудневі побоїща — кривавий бій гладіаторів без щитів і обладунків. Вони починалися одразу після ранкових вистав із полюваннями на диких звірів, коли знатна публіка йшла на перепочинок і снідання. Не всі могли витримати це видовище.

Клавдій витримував: являвся на нього рано-вранці й залишався до кінця, до останнього з приречених, доки той не ставав трупом. Саме на таку виставу й потрапив випадково Сенека. Його гнів і обурення, вилиті в листі до Луцілія, роз'яtringють душу. Філософ карбує гнівні рядки. «Усе колишне, — пише він, — було не боєм, а суцільним милосердям, зате

тепер... — пішла справжня різня. Прикриватися нічим, все тіло підставлене під удар, нічия рука не піднялася намарне».

Неймовірно криваві поєдинки гладіаторів влаштовував для римської публіки й гостей Вічного міста можновладець Доміцій, батько майбутнього імператора Нерона. Ці видовища шокували багатьох. Октавіан Август навіть висловив Доміцію негласний осуд, але це не вплинуло. Цезар вимушений був приборкати нестямне захоплення наближеного спеціальним едиктом.

Нерон перевершив непогамованість батька. Серед незліченних виявів його свавілля на троні був і зухвалий вчинок із представниками політичної і суспільної еліти Риму. Він виставив на цирк, на вселюдський глум senatorів і вершників, живе уособлення суспільних станів і політичної діяльності.

У принизливій ролі гладіаторів на сцені билися чотириста членів сенату, вищої політичної інституції доби Республіки і шістдесят вершників, людей базового прошарку суспільства. Багато з публічно зневажених належали до знатних родин, мали незаплямовані біографії й реальні заслуги перед державою.

Нерон позбиткувався над їхньою гідністю, щоб привселюдно дискредитувати усі спадкові інститути влади й політичні традиції попередніх епох. Його мета — довести всесилля абсолютизму і його нездоланність. На скрижальх імперії карбувалися нові духовні цінності та ідеали.

З іменем імператора Тита стародавні римляни пов'язували відкриття Колізею. Оразу після висвячення і багатьох пишних видовищ він став найбільш представницькою ареною міста. Сам же імператор використав циркові видовища для потурання примхам публіки. Тит заявив, що при організації видовищ хотів би покладатися на бажання глядачів, а не на власні смаки. На замовлення людей справді відгукувався, прагнув внести в традиційні сценарії поєдинків несподіванки й новації. Себе проголосив уболівальником фракійців. Гострі леза мечів відкривали імператорові шлях до вередливих сердець римського плебсу, тіснішого єднання його і влади довкола арен і, відповідно, імперських планів та намірів.

Давньоримська публіка бурхливо вітала морські битви, едитором яких був імператор Доміціан. Морською ареною

служував величезний став, викопаний і відповідно облаштований за розпорядженням імператора. На плаву тут були цілі флотилії і залучались тисячі гладіаторів.

Під час однієї навмахії небо пролилося сильною зливою. Знялася буря, під час якої, свідчать очевидці, загинули майже всі кораблі і їхні екіпажі. Доміціан додивився трагедію до її логічного завершення. Не посміли рушити з місця й глядачі. Багатьох не минули простудні захворювання з тяжкими наслідками для життя і здоров'я.

Доміціан багато що додав до звичного репертуару гладіаторських видовищ. Він підхопив практику Нерона, при якому багато знатних жінок і сенаторів, як пише Тацит, «заплямували себе виходом на арену». Не з доброї волі, ясна річ. У Доміціана на аренах билися й карлики — поміж собою, а також проти жінок. Потіхи вистачало на весь цирк і на тривалий час веселих споминів.

Імператор завів і власне гладіаторське училище. На квесторських іграх, які вийшли з ужитку й були відновлені монархом, він милостиво дозволяв публіці випросити у нього додатково дві пари гладіаторів. Їх легко пізнавали: вони виходили завжди останніми, у несхожому ні на кого, так званому придворному обрядженні.

Доміціан ревно стежив за реакціями трибун — у діях і висловлюваннях. Йому донесли: один з глядачів начебто прохопився, що гладіатор-фракієць, який вів саме бій з мірміллоном, не поступається противнику, але змушений буде поступитися організатору видовища. Глава могутньої імперії, який симпатизував гладіаторам-мірміллонам, побачив у словах глядача виклик і неповагу до себе й трону. Винуватця тут же схопили й виволокли на сцену. Батька родини вже не побачили діти: його миттю розтерзали спеціально натреновані пси. Залишився тільки дерев'яний бігборд з написом «щитоносець» — так повсюдно називали гладіаторів-фракійців. Підтримка одного з них коштувала глядачеві життя.

Донорське утримання плебсу й безкоштовні видовища для нього пов'язали цю верству населення і владу круговою порукою й цілою системою залежностей. Споживацькі апетити

суспільних низів набирали силу, монархія вимушено сплачувала все більшу данину за соціальну стабільність і підтримку імперської політики.

Яскрава індивідуальність рис, самотність не була суспільним імперативом для людини на троні. Вона ставала усередненим типом правителя зі стандартним набором менеджерських умінь, геометричним завершенням управлінської піраміди.

Імператор Гордіан I прийняв корону вже в старості, на давно сиву голову. Був людиною ґрунтовної освіченості, ще в юності написав кілька поем. Його незалежність забезпечували величезні багатства, землі й маєтності.

І все ж, той єдиний рік, що йому випало бути на троні, Гордіан I запам'ятався саме гладіаторськими поєдинками. Він щомісяця за власний кошт влаштував розмашисті видовища. Арену заповнювали часом до п'ятисот пар гладіаторів і ніколи не менше трьохсот бійців. Це була вже його імператорська поема для знавіснелих від крові трибун.

Видовища стали однією з домінант римського античного буття настільки, що від них значною мірою стала залежати політична кар'єра й саме життя. Авл Вітеллій до свого сходження на трон перебував під опікою чотирьох імператорів. Уціліти Авлу допомогла гнучка натура, яка чутливо вібривала на всі двірцеві події та природжена інтуїція, спрямована на виживання. Вітеллій оволодів всебічним умінням догоджати, призвичаюватись до уподобань коронованих осіб. Цим талантом він здобув прихильність вічно настороженого й недовірливого Тиберія. Калігула наблизив Авла до себе за спільну пристрасть до кінних ристалищ. З Клавдієм вони разом насолоджувались поєдинками гладіаторів без захисного спорядження. Нерону він артистично підіграв із виходом на публічне змагання кіфаредів. У нього було рідкісне уміння хамелеона міняти кольори, але пристосування все ж не врятувало Вітеллія від втрати корони й життя за трагічних і сумних обставин.

Видовище і влада остаточно злилися воедино в образі Коммода. Історичні свідчення про нього тотожні: був радше гладіатором-професіоналом, ніж імператором. Вибрав повний

курс навчання у гладіаторській школі. В імператорському активі набралось сімсот тридцять п'ять виступів на аренах цирку.

Коммод успішно бився з людьми й звірами. Неушкодженим виходив із поєдинків завдяки посиленим заходам перестороги. Із палацу римського імператора він переселився у казарму гладіаторів і привласнив ім'я одного з гладіаторських знаменитостей. Державний статус глави світової імперії деградував до тісної комірчини раба й елементарного існування від поєдинку до поєдинку.

Багато непередбачуваного виявилось у негласній змові давньоримської держави з неможливою частиною своїх громадян. Обидві сторони влаштувала ця суспільна угода. Плебс погоджувався брати їжу з барської руки й споглядати масові видовища насилля і крові, культу грубої сили. Влада розв'язувала собі руки для зовнішньої експансії, завоювань і грабунків.

Людність Стародавнього Риму дала прикувати себе до циркових арен. На цих добровільних галерах правляча верхівка реалізувала свій егоїстичний інтерес. «Людям корисно бачити, — писав про цю точку зору Цицерон, — що раби можуть мужньо битися. Якщо навіть простий раб може виявляти мужність, то якими ж мають бути римляни? Окрім того, ігри привчають войовничий народ до вигляду вбивства і готують його до війни».

Політика експансії втягнула імперію в перманентні війни. Запанував дух воячини, центуріон витіснив поета, поєдинок гладіаторів затьмарив діалог філософів.

Перетворивши країну на військовий табір, імперська влада перетворила себе на циркову арену. Геній творчості й державної мудрості залишив стіни Вічного міста. Поневолені й раби розчинили його брами перед нашестям варварів.

РОЗДІЛ XIV

ЛЮДИ І ЗВІРІ

В античному Римі стали культовими видовищами також цькування диких звірів — венації. Їх здійснювали бестіарії-гладіатори, спеціально натреновані на двобій з левами, тиграми, леопардами, пантерами, слонами, бегемотами, носорогами, дикими биками...

Велись бої людей зі звірами, а також звірів поміж собою, те й інше — у найвигадливіших комбінаціях. Римляни захоплювались цими поєдинками майже так само фанатично, як і гладіаторськими боями.

Між ними багато схожого: лютя і нещадність поєдинків, перетворення на трупи сильних людей і могутніх звірів. Жахливе видовище бойні і терпкий запах крові. Передсмертні стогони людей і агонія зраних тварин.

На венаціях чітко видно римський античний почерк. Та ж енергія дійства, масовість на трибунах, щільна насиченість арен, нерозривна єдність розважальних шоу, бізнесу й політики. Не поступалися гладіаторським поєдинкам розмах і якість реклами, кількість укладених парі, напруга суспільних дискусій і розмаїття прогнозів, сила вражень і святкових відчуттів.

У видовищах цькування звірів давньоримська цивілізація заявила з позиції сили про антагонізм людини й природи, задекларувала свою зверхність над тваринним світом і право порядкувати в ньому. **Тоді й почали заповнюватися перші сторінки Червоної книги непоправних втрат.**

Бестіаріїв набирали з полонених європейців, азіатів і африканців. У тих же краях відловлювали різноманітну фауну. Займалися цим професіонали. Бізнес був небезпечним, але прибутки переважали усі можливі ризики.

Змагання організаторів видовищ переслідували ту ж мету, що й у практиці гладіаторства, тобто, заморозити плебс шаленими тратами на його розваги, уразити кількістю приречених на заклання живих створінь, звабити несподіванками сценічної режисури.

Артілі ловчих у гонитві за прибутками й наживою спустошували ліси, пустелі, заплави трьох континентів землі, відловлюючи їхніх диких мешканців. Авторитетні джерела повідомляють про катастрофічні масштаби виловів з наступним нищенням тварин на циркових аренах розвиненої цивілізації.

Сулла виставив на публічну бойню сто левів, Цезар вчетверо більше, Помпей — уже шістсот цих могутніх і заморозуюче красивих звірів, а на додачу ще й двадцять слонів і чотириста леопардів. Усі вони виходили на сцену через так звані ворота живих, а залишали подіум через «ворота смерті».

З нагоди відкриття Колізею імператор Тит підставив під мечі, списи та ікла п'ять тисяч диких звірів. На венаціях, що їх дав Ульпій Траян під час святкування своїх перемог над дакками, було кинуте на плаху одинадцять тисяч вільних мешканців природи.

Навіть стихійні народні тріумфи з приводу падіння тиранів вартували немалих жертв. При звістці про смерть Тиберія, наприклад, римляни принесли в подячний дарунок богам більше півтора тисяч тварин.

Октавіан Август нотує у своїх «Спогадах», що влаштував для римського народу двадцять шість видовищ полювання. Від себе особисто, а також від імені дітей і внуків. На арені було випущено три з половиною тисячі звірів. У середньому виходить сто тридцять жертв на кожен виставу. Статистику загибелі bestiarіiv у державної звітності не прийнято було подавати.

У Стародавньому Римі добре вміли приручати й дресирувати диких звірів. Там леопарди й пантери ходили, як шовкові, слухняно виконували вправи, про які їхні предки в лісових хащах і гадки не мали.

Повадки звірів, їхні характери, прийоми нападу й оборони старанно вивчали й bestiarіiv. Тому їхня підготовка у відомій Вранішній школі була значно тривалішою, ніж у звичайних

гладіаторів. Свою назву школа отримала внаслідок того, що її випускники виходили на свої вистави рано-вранці. Вони відкривали, зазвичай, і гладіаторські бої, і кінні перегони.

Навички, набуті дресируванням, мешканці лісу демонстрували на аренах давньоримської цивілізації. Це було справді мистецтво, яке засвідчувало розум і хист братів наших менших. Від спілкування з мистецтвом плебс швидко втомлювався, починав нудьгувати. Призвичаєний до видовищ, він вимагав агресії, крові людей і звірів, нервових потрясінь і хворобливого ентузіазму. На сцені з'являвся бестіарій — раб, навчений убивати звірів і зброєю, і голими руками.

У мистецтві нищення всього живого не гребували вправлятися й самі імператори. Доміціан вже на початку свого правління почав вибудовувати власні стосунки з природою. Залишившись на самоті, він кілька годин віддавався оригінальному завданню: ловив мух і протикав їх грифелем.

Надійшла черга й на більшу живність. Доміціана вже знали як незрівнянного лучника. Його мисливська максима — кожна стріла потрапляє в ціль. Коронний номер — два постріли валять з ніг лева чи ведмеда. Обидві стріли, впившись у голову, мають стирчати, як два роги.

Можновладна челядь удавано не могла стримати емоцій, споглядаючи таку майстерність. На ще більший подив Доміціан клав на землю багатьох рогатих звірів — оленів, зубрів, биків всього одним пострілом: стріла влучала просто в око. І так по сотні звірів за один вихід на полювання у своєму маєтку.

Імператор Доміціан — статуарний образ античного бестіарія. Але не тільки його: він типова людина, яка усією потугою технічних можливостей цивілізації протиставила себе природі, розторгла животворний союз з нею. Відкрилася безмежна дорога обміління людських душ, деградації духовності й культури.

Символом реальної ущербності для цивілізації та її престижу був Коммод. Власною рукою він згубив багато тисяч звірів, здебільшого на очах римського народу. Імператор-гладіатор і бестіарій мав надзвичайну фізичну силу: з одного удару він пікою убивав слона, пронизуючи його наскрізь.

Сваволею самодержця Коммод проголосив себе римським Геркулесом. У Вічному місті було розставлено статуї імператора в подобі міфічного героя у накинутій на плечі лев'ячій шкурі. Йому приносили божественні почесті, а Риму збиралися присвоїти його ім'я. Імператора на подіумі надійно страхували. Металева огорожа робила його недосяжним для звірів. З безпечного підвищення він метав спис або дротик на близькій відстані й без промаху.

Якось Коммод-бестіарій один за одним розстріляв із лука чотирьох нільських бегемотів, цілу партію, формування й доставка якої коштувала значних витрат. Іншим разом в огорожу-пастку загнали цілу сотню африканських левів. Він убив їх усіх такою ж кількістю дротиків, ні одного понад міру. Хто сумнівався, міг наблизитися до арени й упевнитися сам. Тіла звірів довго не прибирали, даючи підданам змогу намілуватися гладіаторською вправністю свого імператора.

На цькуваннях звірів лишив відбитки своїх пальців і Калігула. Під час висвячення храму Августа він віддав на арені чотириста пантер і стільки ж ведмедів. У характерній для нього манері вирішив і продовольче питання для звірів. Діставши скаргу на обмаль харчів у звіринцях, цезар розпорядився кидати в клітки живих арештантів. Сам обійшов в'язничні камери. У конкретні провини затриманих не вникав. З порогу командував очистити камери — «від лисого до лисого», тобто до ноги.

За скоєні злочини згодовував звірів людьми й імператор Клавдій. Він теж упивався венаціями, часом показував їх після кожного п'ятого заїзду колісниць. Цькування африканських звірів у Великому цирку часто доручав аматорам, воякам національної гвардії, зокрема.

Клавдій охоче повторював запозичені у Фессалії переслідування биків верхівцями. У римському варіанті традиційна гра фессалійців була перетворена на жорстокість. Вершники ганяли тварин по цирковому колу до повного знеможення. Потім заскакували на спину обезсилених тварин і за роги валили їх на землю. Моторошні сцени видовищ час від часу розбавляли для переміни вражень різними комедійними фрагментами й ситуаціями.

За правління Геліогабала був викритий ювелір, що провинився на торгівлі підробленими прикрасами. Його присудили «до арени» й призначили провести перший бій з левом. Циркова арена явно не була стихією ювеліра. Вийти на неї його примусили силоміць. Нещасний бестіарій ледь живим став перед величезною задрапованою кліткою. Ось-ось мали відчинитися двері і звідти вибіжить цар усіх звірів. По довгій паузі вони справді розчинилися і звідти вигулькнуло курча. Публіка завалилася від реготу. Цього ювелір уже не бачив і не чув, бо лежав непритомним.

Геліогабал вислав глашатая оголосити глядачам: на їхніх очах сталася підміна. Замість сильного лева з клітки вискочило дрібне курча. «Ця людина обманювала, — проказав окличник, — то обманули і її». І ювеліра, і птицю відпустили з арени під вигуки і свист вдоволених трибун.

Давні римляни називали жирафа поміссю пантери з верблюдом, відмовлялися бачити в ньому самостійний вид. Стародавня римська цивілізація стала загалом сприймати звірину і птаство за якусь другорядність у природі, призначення якої виключно утилітарне — служити й прислужувати людям.

За логікою цієї однобічності дикого звіра насильно вилучали з природної стихії його існування, відловлювали, кидали за ґрати, виставляли городянам на показ. Уже вважалося неосудним убивати їх привселюдно на виставах смерті. Останнє, що вони бачили там — спис або меч у руці раба-бестіарія, чи налиті кров'ю очі іншого приреченого звіра.

Задля хизування організатор видовища міг зробити урочистий виїзд на повозі, запряженому зебрами. У триумфальній процесії колісницю з живими мощами вдови-імператриці Лівії везли чотири слони. У цирку Фламінія імператор Октавіан показав полювання венаріїв на нільських крокодилів у тісній для них водоймі.

Насилля, зведене в культ, накривало своїм тягарем і людей, і звірів. Октавіан Август присягнув мстити учасникам змови проти Юлія Цезаря. Він звелів доставити у Рим голову загиблого Брута на поталу. Доля розпорядилась інакше. Корабель з головою опального політика на борту потрапив у шторм і

потонув у морі. Чимало хто з полонених римлян, воїнів Брута, прохав лише одного — після страти не лишати його тіла непохованим. Імператор цинічно відповідав: «Про це подбають птахи!»

Давньоримська цивілізація мала у своєму арсеналі вироки смерті через утоплення. Винного зашивали в шкіряний мішок. Туди ж поміщали цілий зоопарк: мавпу, собаку, півня й змію. Вважалося, що ці представники фауни непоштиві до тих, хто народив їх на світ, і їхнє місце поруч зі злочинцем.

Приречених у шкіряному полоні скидали в море на спільну загибель. Стародавню розправу широко запровадив імператор Клавдій. Як упевнює Луцій Сенека, за якихось п'ять років цією карою стратили більше, ніж за усі попередні століття.

Дикі звірі ставали невинними жертвами людей — їхніх амбіцій, претензій на зверхність, нічим не спровокованої жорстокості. Відплата за скоєне часто не примушувала довго чекати на себе і наставляла у різних формах духовного зубожіння. У тому числі й для тих, хто самодержавно дивився на світ і брутально плюндрував його.

Імператор Вітеллій утікав світ за очі від гніву своїх підданих. Двірцева прислуга й вояки охорони покинули його. З царських покоїв принцепс перебіг до убогої комірчини воротаря.

Там він спритно надів на себе пояс, набитий золотом, спорудив барикаду з ліжка й матраців і там же його виявили переслідувачі, чию увагу привернуло сердите гавкання. Це подавав голос пес, прив'язаний біля входу до комірчини, щоб стерегти імператора і його золото.

Все розійшлося своїми дорогами: пес — на волю, золото по руках, люди по домівках. Тільки Вітеллія повели на Гемонії. Це кам'яні сходи, вирубані в скелястій породі Капітолійського пагорбу. Римляни називали їх «сходами скорботи»: по них волокли гаками у Тібр тіла страчених.

У характері принцепса Валентиана I стала домінантною пристрасть спричиняти людям страждання. Він ненавидів усіх, хто переважав його розумом і талантами, самостійністю й хоробрістю, вишуканими смаками і любов'ю до життя. Сповнений заздощів і озлоблення, імператор знайшов засіб

боронитися від людної й світу. Він поставив біля дверей власної спальні клітки з лютими ведмедями. Такими, що їм уже випадало розправлятися з людьми. Імператор здався у полон диким звірам, пішов під їхній захист, неначе нагадуючи усім, хочеш пити чисту воду, бережи криницю. Культура знала це завжди й цього трималася. Знала й цивілізація, але легковажно нехтувала набутим досвідом.

Публічне життя античного Риму вирувало у кількох його центрах. На Форумі і Марсовому полі переважали суспільно-політичні події. Розважальна частина зосереджувалась здебільшого у цирках і амфітеатрах.

Циркові ацени збирали римську публіку також на одне з найулюбленіших нею видовищ — кінні ристалища, перегони на колісницях. Це композиційно багаті вистави з потужним рядом компонентів: дорідні коні, вишукані й розцяцьковані колісниці, відчайдушні і вправні візничі. Тут присутня романтика стрімкого лету, напружена до краю змагальність, танець над прірвою, гострі передчуття зіткнень і реальні катастрофи.

Розкручувалась і спіраль реклами: інформація на публіку про дату й організаторів змагання; повідомлення про участь знаменитостей серед візничих і коней, особливо припряжених зліва; про різні зручності й додаткові розважальні послуги.

Резонанс був всеосяжним. Суспільство напружувалось у нетерплячому очікуванні. Наростала температура розмов у людських натовпах і дискусій між прихильними партіями. Спалахували, як сигнальні вогні, войовничі парі на розмаїтті ставок.

Давньоримські артефакти — рельєфи, мозаїки, монети, імпозантні руїни Колізею передають внутрішнє облаштування цирків, їхню технічну досконалість, майже ідеальну пристосованість до цільового використання — змагання атлетів, колісниць і звірів.

Пам'ятники античності, серед них і тессери, тодішні дерев'яні чи металеві вхідні квитки, доносили, здається, саму атмосферу видовищ, зберегли зриму пам'ять про їхніх учасників. Ці та інші

джерела повідомляють також сотні імен візничих і бігових коней, що здобули глядацьке визнання і циркову славу.

Рекламний ефект ристалищ дійсно неймовірно великий. Зрештою видовище вражало хоч би кого: після урочистого відкриття через вхідні ворота на стартову доріжку вилітали колісниці — чотири, шість, а то й вісім чи навіть дванадцять їх одночасно, запряжених парою, а частіше четвіркою баских вогнистих коней. Усі мали свою родословну, елітну породу, про що реклама заздалегідь оповіщала публіці.

Кожен візничий намотував зверху туніки захисний пояс, щоб випадково не зачепитися за яку-небудь перешкоду або пом'якшити удар при падінні. Віжки прив'язувалися до талії: це давало змогу вивільнити руки — одну, щоб правити, а в іншій тримати бич. До поясу візничі прилаштовували кривий ніж, щоб обрізати віжки при зіткненні колісниць. Були сподівання й на егіду богів, тому власний одяг і кінську упряж правничі розцяцьковували безліччю амулетів.

Прикметна особливість кінних ристалищ — це динаміка дій, шалений темп. Кожні перегони тривали всього чверть години, організатори економили час для більшої кількості заїздів і відповідно експресії почуттів на трибунах. Починали з десяти або дванадцяти заїздів, потім збільшували їх у різний час. Траплялося, доводили до сотні. Весь світловий день відводився під один вид змагань, але це не робило їх одноманітними чи мало цікавими.

Кінні ристалища втягували у вир нестямних емоцій і плебейську частину Стародавнього Риму, і багатьох представників вищих суспільних верств. Чимало хто з імператорів прикіпали до них душею.

Нерон не пропускав жодних змагань. Неодмінно прибував у цирк зі своїх резиденцій, облишивши усі справи. У перервах між ристалищами вгамовував свою пристрасть до перегонів дитячою грою маленькими колісницями зі слонової кістки.

Самодержець не зміг подолати спокуси й самому похизуватися у ролі відчайдушного візничого. Пройшов курс тренувань у своїх садах, де прислуга, охорона й раби були свідками його спортивних вправ.

Настав день і принципс з'явився на колісниці перед глядачами Великого цирку. Вся увага плебсу, сенаторів, вершників, військовиків була прикута до його колісниці. Хтось із його вільновідпущеників подав знак і коні рвійно винесли володаря світової імперії на циркову арену.

У славетній Олімпії імператор-візничий якийсь правив упряжжю десяти прудких коней одночасно. Не впорався і на ходу був викинутий із колісниці. З дистанції вимушений був зійти, але вінок переможця таки дістав стараннями неупередженого суддівства.

Обожнював перегони й Калігула, дещо реформувавши давні традиції. При ньому візничими призначали тільки сенаторів. Замість керма державного управління вони тримали тепер натягнуті віжки прудких рисаків перед трибунами, де уміщалася третина Риму, що жила єдиною темою: «Хліба й видовищ!»

На особливо представницьких ристалищах арену посипали суриком і гірською зеленню, під колір двох циркових партій — «червоних» і «зелених». Улюбленці Калігули — партія «зелених». Він був таким прихильним і відданим їй, що днював і ночував у її казармах. Якийсь в особливому розчуленні навіть подарував візничому Євтиху цілих два мільйони сестерціїв.

Імператори справді ревно ставились до свого «партійного» вибору на кінних перегонах. Вітеллій позбавив життя кількох простолюдинів із трибун тільки за те, що вони глузливо відгукнулися про партію «синіх», яку він підтримував. Завбачив у цьому начебто зневагу до себе.

Кінні ристалища були для цезарів завжди подією, як і загалом для римської людності. Нерон вніс доповнення у розподіл глядацьких місць, тепер і вершники мали у нього свій окремий сектор. Клавдій поставив у Великому цирку позолочені стовпи й мармурові відгородження для публіки, бо раніше вони були з дерева або туфу.

Масові видовища Стародавнього Риму — і столиці, й провінціальних міст означали щось більше, ніж тодішні розважальні шоу. Вони були, насамперед, ефективним знаряддям державного впливу на свідомість, поведінку й духовні орієнтири давніх римлян, особливо нижчих суспільних

верств, тому цирки й амфітеатри, вистави й дійства в них стали абсолютним пріоритетом внутрішньої політики давньоримської держави, засобом здійснення її владних регулятивних функцій.

Державні преференції найбільш популярним видам масової культури неминуче звужували більш інтелектуальні сфери культури, виштовхували їх на маргінеси суспільного життя. У полі мистецьких зацікавлень можновладних кіл виявились авторські читання, музичні змагання, почасти — театральні вистави.

Вельми скромний набір мистецьких уподобань звичайно ж мав своє обґрунтування. Лише в їхніх межах могли реалізуватися амбітні наміри людей політичного впливу і влади вийти на люди зі своїми домашніми, застольними співами та іншими художніми імпровізаціями.

Давньоримська цивілізація вперше вивела на творчу сцену мистецьку посередність з її книгами, ораторськими вправами, піснями і танцями. Експансія творчих претензій, за якими влада і капітали блокувала дорогу багатьом справжнім талантам, приземляла естетичні критерії мистецтва.

В авторських читаннях брав участь і Октавіан Август. Слухав інших і сам виступав з неопублікованими власними творами не лише у вузькому колі наближених, а і в ширшій аудиторії.

На відкриті читання виносились, крім віршів та історичних творів, риторські промови й діалоги. Гостей принцепса розважали музики, актори, танцівники, а найчастіше — казкарі.

Цей спосіб художнього спілкування запровадив у Римі ще за Республіки Гай Азіній, державний діяч, письменник, власник першої публічної бібліотеки. Традиція затрималась на весь період Імперії.

Про неї згадує у своїх листах Пліній Молодший. Якось у Римі йому випало затриматися довше, ніж збирався: було багато читань, а серед авторів чимало його друзів. Єдине, що розчарувало Плінія, приходило мало запрошених, а ті, що явились, або відверто нудьгували, або просто зникали з вечірок.

Доміціан запровадив святкування що кожні п'ять років на честь Юпітера Капітолійського. Програма багаторівнева: змагались музики, ритори в промовах грецькою і латинською

мовами, гімнасти й вершники. Виступали кіфареди зі співом і власною музикою, а кіфаристи тільки зі своєю музикою, поодинці і в хорах. Усім диригував, за всім наглядав Доміціан. Імператор був у сандалях і пурпурній тозі. На голові мав вінець із зображеннями Юпітера, Юнони і Мінерви.

У різних мистецтвах пробував себе й Калігула, особливо ж насолоджувався співом і танцями. Він любив зі своєї глядацької ложі в театрі голосно підспівувати акторам на сцені, або ж танцювати в такт їхніх сценічних рухів, а також полюбляв хизуватися своїми вправами у мистецтві.

Якось пізньої ночі він викликав у палац трьох senatorів, велів їм розміститися в залі. Звичайно гості добра не чекали, приготувалися до найгіршого. Несподівано під музику флейт і тріскачок перед ними з'явився Калігула у жіночому покривалі й туніці до п'ят, протанцював якийсь танок і зник. Сенаторам надійшло розпорядження залишити палац. Грубі слова наказу звучали їм наймилішою музикою.

Імператор Геліогабал спорудив у Римі храм богові Сонця, якого він вшановував на своїй Батьківщині, у Фінікії, де він провадив щоденні пишні богослужіння, танцюючи біля віттарів під музику флейт і сопілок.

Разом із ним танцювали вродливі фінікіянки, а довкола віттарів розсідалися в ролі глядачів знатні люди Риму — сенатори, вершники, магістрати... Деякі з них залучалися на роль храмових слуг у національному фінікійському вбранні.

Вражала й щедрість жертвоприношень: величезна кількість жертвних тварин, пишні узливання першокласними винами з амфор чудової художньої роботи.

Правдоподібним виглядає і переказ про нього: він давав циркову виставу морського бою в каналах, наповнених вином. Таке міг учинити правитель, який жив, будучи «пригніченим тягарем насолод», за його власним зізнанням.

Нестримні бажання сценічного визнання, шквальних оплесків, лаврових вінків переможця заповнили й Нерона. До сцени він наближався крадькома, долаючи страх публічного виступу й скептицизму слухачів. Уперше він виступив зі співом на периферійній сцені, у Неаполі. Театр несподівано захитало від

землетрусу, але кіфаред в імператорській мантиї доспівав до кінця і так комфортно відчув себе, що продовжив гастролі на кілька днів.

Спраглий до слави, виконавець пісень на власну музику пильно спостерігав за театральною публікою. Упало в очі: довго, старанно, навіть натхненно аплодують гості з Александрії. Відтак почав частіше запрошувати темпераментних слухачів зі Сходу, тоді римської провінції.

Головним для Нерона була гучна популярність, а не мистецтво виконання. Про рекламу і рекламистів він подбав сам. Власноруч підібрав команду в п'ять із лишком тисяч дужих молодих людей — із простолюдинів, поділив їх на загони, начальниками поставив енергійних юнаків зі стану вершників. Це був його артистичний супровід, ансамбль співвиконавців і постійний глядацький фон. Хлопці оволоділи різними стилями оплесків, акапельними голосами підтримки, імітаціями захоплень і ентузіазму. Команда супутників кіфареда вибирала гонорарами сотні тисяч сестерціїв.

Настав час взяти приступом і столичну сцену. Сенат сполошився: давня традиція визнавала театральні піснеспіви нижчим заняттям, неприпустимим для принцепса. Запропонували варіант — переможний вінок вручити, але без участі в змаганнях. Нерон зухвало відкинув компроміс: його талант, мовляв, не має потреби в поблажливості. Він наказав занести своє ім'я до списку змагальників-кіфаредів і на рівних із іншими претендентами кинув свій жереб до урни.

На сцену він вийшов лише тоді, коли надійшла його черга. Це був імпазантний вихід: музичний інструмент — кіфару несли командири преторіанської гвардії, за ними рухалися військові трибуни, сам Нерон перебував в оточенні натовпу найближчих приятелів. Імператор-лицедій спрямував до зали смиренні слова: «Панове мої, вислухайте мене прихильно». Іменитий кіфаред міг обійтися без благань: у театрі зібралася повним складом його постійна група підтримки.

Судді ж змагання, усі у консульському званні, були по жеребу призначені особисто ним і службу свою знали. Навіть саму програму співочих змагань оголошував один із колишніх консулів.

Нерон часто повторював грецьке прислів'я: «Кого ніхто не чує, того ніхто й не цінує». Упевнений у його слушності, він відбув до Еллади, радше на гастрольне турне, ніж у службове відрядження.

Кмітливі ахейці, збагнувши монарші художні замисли, вирішили приміряти їх на власний зріст. Вони не втомлювалися нахвалювати сановного співака й врешті розтопили його душу. «Тільки греки вміють мене слухати, і тільки вони гідні моїх старань», — казав розчулений імператор.

Грецькі міста, у яких відбувалися традиційні пісенні змагання, голосно визнавали Нерона їхнім учасником і удостоювали вінка переможця. Послів від цих міст він приймав поза чергою, пригощав обідом і подарунками, а вони просили його співу, щосили хвалили й вітали бурхливими оплесками.

Самодержець, відчувши себе тріумфатором, захотів продовжити ахейську сцену. Він звелів збити усі свята, незважаючи на різницю у традиційних термінах, в одне на весь період свого перебування в Елладі. Тепер він дістав змогу виступати будь-де і будь-коли. Навіть в Олімпії, хоч там музичні ігри не передбачалися традицією. Повсюдно вимагав повної аудиторії й неослабної уваги присутніх. Ніхто не смів відволікатися, вийти з концерту навіть у найнагальніших потребах.

Один із воєначальників, майбутній імператор Веспасіан, супроводжував Нерона в поїзді по Греції. Там він накликав на себе жорстоку немилість владного кіфариста: часто виходив під час його співу, або й засинав на своєму місці.

Веспасіану заборонили супроводжувати імператора, відмовили у праві приносити йому вітання, а це був грізний провісник лиха. Старий воїн усамітнися в далеку провінцію, з острахом чекаючи на розправу.

Нерон вирішив спростити громіздкий, на його погляд, порядок визначення переможців. Рішення з цього приводу він приймав сам, відводячи для себе першу сходинку на п'єдесталі пошани. Волю імператора доводив до відома загалу глашатай. На найбільш відповідальні змагання окличників теж відбирали

за конкурсом із подальшим схваленням принцепса. Він сам брав участь у змаганні між ними.

Імператор-співак ревно ставився до всіх попередників, переможців на всегрецьких і локальних змаганнях. Уперто намагався стерти пам'ять про них, щоб і сліду не лишилося. Наказав прилюдно знімати з постаментів їхні статуї та інші скульптурні зображення. Це неодмінно відбувалося в принизливий спосіб — стягувати гаками, волочити вулицями й скидати на звалища. Самодержці визнають тільки безлюдне, витопане поле, де не треба ні з ким ділитися владою, славою і грошима.

У грецькій експедиції Нерон остаточно повірив у своє ампула співака. Він здобув багато сотень вінків — олімпійських, з листя оливи, піфійських з лавру та інших. Був переповнений також незгладимими враженнями.

Ахейці теж сповна скористалися амбітністю Нерона, зуміли підштовхнути його до важливого політичного рішення. У мистецькому розчуленні він проголосив місцеве самоуправління на всій території провінції і значне пом'якшення податкового тягару. Усе це тривало недовго, але й один день більшої свободи вартий того, щоб його виборювати.

Із гастролей у Греції Нерон повернувся до Італії, неначе полководець із великої битви. У Неаполь, де колись починав співочу кар'єру, він прибув як справжній тріумфатор — на білих конях, через пролом у стіні — такою була традиція для переможців на іграх.

Кілька інших міст і сам Рим теж зробили для нього проломи у фортечних стінах. У столицю імператора доставили на тій колісниці, у якій справляв тріумф Октавіан Август. Явлено ознаки повноцінного римського тріумфу. Цезар постав у пурпуровому вбранні й розцяцькованому оздобленні плащі. На голові олімпійський вінок, у правій руці — піфійський. Більше півтори тисячі вінців несли перед колісницею імператора. На кожному з них своя атрибуція: над ким одержана співоча перемога, де саме і в якому жанрі.

За колісницею рухалася колона імператорського супроводу на концертах. Її учасники голосно хвалились, що вони вірно

служать цезарю та йдуть у його тріумфі на правах воїнів. Процесія ряжених пройшла через Великий цирк на Форум, а звідти до храму Аполлона. На всьому шляху людські натовпи організовано робили цезарю жертвоприношення як богам, кропили дорогу шафраном, підносили кольорові стрічки, співочих птахів і солодкі страви. Усю прірву вінків Нерон урочисто прикріпив до масивного єгипетського обеліску, що височів на міській площі. Свої ж статуї в облаченні кіфареда звелів поставити біля ложа в опочивальні. Власний профіль кіфареда розпорядився відчеканити й на монетах.

Коли сутеніло над Вічним містом, імператор-співак гримувався під пересічного мешканця та йшов тинятися брудними провулками, шукаючи втіхи у кабаках та інших злачних місцях.

Від трону до нічних притонів — така амплітуда моральних хитань самодержавної влади, що перебуває поза суспільним контролем. Це довели Калігула й Доміціан, Коммод і Геліогабал та й вся історія давньоримського абсолютизму.

АРАБЕСКИ ЦИВІЛІЗАЦІЇ

Давні римляни створили євро-азійську цивілізацію, власний високий стиль життя і непозичені ідеали. Вона формувалася протягом сотень років під впливом безлічі чинників.

Стародавній Рим пройшов через різні форми політичного існування й завершив свій розвиток імператорською владою. Її абсолютизм розгортався на власній, базовій території й завойованих землях трьох континентів.

Давньоримська цивілізація сповна використала свій економічний потенціал і можливості своєї політичної системи. Її набутки і втрати, величезні досягнення і прорахунки, інженерний геній і надбання духовної культури мають невичерпний пізнавальний інтерес і велике значення.

Стародавній Рим показав людству історичну неперспективність, примарність надій на сталий суспільний розвиток під владою абсолютизму. Монарх на чолі владної

піраміди, над усією вертикаллю влади — це неминуча односторонність, упадання в загрозливі крайнощі, що породжує різні суспільні аномалії, ситуації дискомфорту, непевненості життя.

У строкатім килимі подій містяться больові точки суспільного розвитку. Їх вистачає на теренах кожної держави й будь-якої епохи, але в цивілізації, що справила потужний вплив на всю європейську історію, вони більш яскраві й повчальні.

Рекламна культура не повинна залишати їх поза системною й прискіпливою увагою, пам'ятаючи, що в координатах монархічної влади людина пригнічена і не захищена перед державним свавіллям.

За деспотичної влади надмірна запопадливість у служінні могла бути не менш небезпечною, ніж супротив. Коли занедужав Калігула, знайшлися й такі, що заявляли про готовність заради його видужання ризикувати у двобої гладіаторів, або й віддати за це своє життя.

«Покласти своє життя за іншого» — давній магічний знак. Клятви щодо цього писали ще на глиняних табличках і передавали в храм на збереження. Ставши на ноги, Калігула захотів упевнитись у щирості обітниці на вірність і здійснити їх аудит. Хто зголошувався битися з гладіатором, змушений був виходити на арену. Монарх сам спостерігав за поєдинком і відпускав учасників тільки після перемоги або принизливих благань.

Цезар розпорядився розшукати й тих, хто клявся розлучитися з власним життям заради нього, але не поспішав цього робити. Кару за зволікання Калігула призначував сам. Кожного обіцяльника передавали до рук рабів, хоч на якому б щаблі суспільної ієрархії він не стояв.

Наступний акт збиткування — раби прикрашали голову приреченого вінком, начіплювали жертвну пов'язку. У такому вигляді його виводили на людні вулиці. Далі вже ціла процесія рухалася на міську околицю, до Каллинських воріт, де жертву страчували на високому «Валу Тарквінія». Саме там живцем закопували весталок, жриць богині вогню Вести, які зогрішили супроти храмової обітниці целібату.

Влада — це загально визначена, традицією освячена відстань між патрицієм і плебеєм, рабовласником і рабом, палацом і халупою. Урешті, це відстань між людськими душами, нездоланна як глибокий рів і високий частокіл по периметру римського військового табору.

Один із рекламних символів цієї суспільної дистанції — засіб пересування владної особи, її носилки чи повіз. Нахабно красиві, розкішно комфортні, вони рухаються перед людськими очима, привертають увагу, збуджують цікавість. І, звичайно ж, до тих, що сидять у цих розцяцькованих шкатулках, що їх несуть на руках, везуть кінями, котять на колесах.

Гай Калігула часто обирав для пересування просторі носилки — актафари. Їх, зазвичай, вживали римські матрони задля імпазантності й комфорту. Громіздку конструкцію несли вісім дужих чоловіків-рабів або солдат.

Плила актафара з Калігулою в ній на плечах носіїв, а перед ним мешканці передмість, відкликані від своїх занять, підмітали дорогу, водою збризували пилюку. Рекламний код цього дійства легко прочитувався тими, кому він був адресований — людським натовпам на вулицях і площах столиці світової імперії.

Імперію, що підкорила півсвіту, могла очолити, як би не здавалося це парадоксальним, пересічна політична постать. Людина, яку історична випадковість могла винести до сходинок трону. Знаменний приклад — набуття імператорської корони Клавдієм.

Цей нащадок царської родини встиг змалку розчарувати цезаря Августа й оточення своєю фізичною квалістю, а особливо ж вельми непримітними розумовими силами. Антонія, мати Клавдія, прилюдно називала його недолугим. Поважна матрона була певною — про що казала вголос: природа, мовляв, зачала її сина, але чомусь забула довершити. Коли ж Антонія хотіла зневажливо підкреслити чийсь недоумкуватість, зазвичай говорила: «Дурніший за мого Клавдія».

Лівія, дружина Августа, теж демонструвала неприхильне ставлення до внука, відверто уникала спілкування з ним. Навіть

зауваги щодо поведінки хлопця вона висловлювала на письмі, стриманому й холодному, або ж переказувала їх на словах через слуг-рабів, що однозначно сприймалося придворними за знак помітування.

Ніхто не добачав у Клавдія державної перспективи, відтак йому не призначали титулів і посад. Його мали найперше за блазня усіх бенкетувань, постійний об'єкт словесних вправ придворних дотепників. Глузували навіть із його захоплення історією та власних наукових вправ у цій галузі, за порадою самого Тита Лівія, визначного історика доби Античності.

Колоритна непомітність Клавдія на двірцевій сцені, можливо, врятувала йому життя. Тиберій і Калігула, його імениті родичі, не могли й припустити в ньому якусь перепону їхнім намірам і планам, конкурентну противагу своїй деспотичній владі.

Доля-мойра несподівано запросила Клавдія, коли він розміняв уже п'ятий десяток літ, на тронний герць. Це сталося в день атентату на Калігулу в одному з переходів царського палацу. Змовники оточили Калігулу й вдалися до зброї. Випадкові свідки розбіглися хто куди. Клавдій, ледь живий од страху, забіг на терасу, що мала вигляд критої галереї, там і сховався, по-клавдійськи незугарно — за фіранку біля вхідних дверей.

Учасники змови тим часом розіслали солдат на пошуки Клавдія, щоб без зволікань передати йому вищу владу. Один із тих гінців у військовому однострої побачив чийсь ноги за фіранкою і виволік зі схованки їхнього власника. Переляканий Клавдій сповз на підлогу, обіймаючи ноги легіонера.

Між тим Грат — так звали вояка, пізнав з обличчя й постаті людину, яку змовники нарекли новим імператором. Відтак, кинувся віддавати належні почесні. Змодельовалася картина, гідна різця або пензля великого майстра. Сполотнілий солдат, що виструнчився перед Клавдієм-імператором, і новий володар імперії, що обіймає ноги стражнику, вимолюючи собі життя. Нетрадиційний початок коронації, нештатна, так би мовити, ситуація на троні.

Імперія коронує на особистість лише того, хто зійшов на трон без огляду на спосіб. Усі решта в її очах — обезличені виконавці

монаршої волі, слухняне зняття влади, об'єкт приниження й наруги, рекламний фон дійсної чи примисленої величі правителя. Коронований деспот мав розв'язані руки на будь-які дивацтва.

Той же Калігула був невичерпно вигадливим на демонстрацію своєї цезарської зверхності. Міг наказати кільком чи й цілій групі сенаторів супроводжувати його виїзд. Участь у кортежі винахідливим манером: імператор у колісниці, члени сенату — бігцем за ним.

Сенатори були в розкішних тогах, мало пристосованих до бігу на дистанцію. Люди вищої влади, батьки родин, знатні римляни виставлялися на глум усього міста. Власним приниженням вони мали показати прірву-відстань між цезарем і ними, довести, що попри своє сенаторське звання, приналежність до стану патриціїв, вони нижчі навіть царського візничого, оскільки той все-таки сидів на передку колісниці та ще й перед самим імператором.

Це перетворення на ніщо навіть знатної людини переносилось із міської бруківки в царські апартаменти. Сенатори-бігуни під час обіду цезаря завмирили, наче мармурові статуї, в узголів'ї чи ногах імператорського ложа. Там, де наказував розпорядник. Кожний обвивав сенаторську тогу полотняним поясом. Так підперезувати себе було прийнято у рабів із прислуги, щоб одяг не завадив поратися зі стравами й напоями до панського столу. Ті полотняні пояси на талії сенаторів були не тільки образливими символами, знаками упослідження, але вони символізували нетривкі душі тих, хто здався в рабство. Це головний здобуток імперії, її переможний трофей. На полотняний рушник не прив'язують меча на захист свободи, людської гідності й честі.

Гай Калігула ще до свого імператорства довідався від своїх агентів з оточення Тиберія: шальки владних терезів хитнулися на користь суперника, рідного внука тодішнього володаря трону. На принцепса і його вибір між претендентами намагався вплинути і придворний астролог Фрасилл. Зорі нібито підказали йому, що Гай радше промчить на конях через широку Байську затоку, ніж стане імператором.

Злостива пам'ять Калігули не забула це пророцтво. Він таки розпорядився перекинути міст між Байями й Пучеолами довжиною понад три з половиною кілометри. Звідусіль було зібрано вантажні судна й поставлено у два ряди на якір. Палуби настелили землею й зробили добротний римський шлях, не гірше Аппієвої дороги.

Це було справді вражаюче — для своїх і чужоземців. Калігула насолоджувався і звершеним, і славою. Два дні поспіль він триумфально гарцював конем на полотні мостової переправи, долаючи її з кінця в кінець. Пишно вбраний кінь, на вершнику золототканий плащ, дубовий вінок і меч, у руці — невеликий щит.

Наступний день був появою Калігули за новим сценарієм: в одязі візничого, на колісниці, запряженій двійкою стрімких коней. Перед імператором їхав підліток на ім'я Дарій, із заложників, взятих у Парфянському царстві. За колісницею Гая — загін преторіанців і царська свита на візках.

У саморекламі брутальної величі зійшлося багато. Зокрема, намір довести: йому, цезарю, вдалося те, на що не зважувався ніхто — навести міст через широченну водну перешкоду; поглумитися над придворним віщуном і самими небесами за їхнє зневір'я у його виключне право на корону.

Гай взявся перевершити гучну колись славу перського царя Ксеркса, який звів міст через Геллеспонт довжиною більше кілометра й спрямував по ньому війська на Грецію, застрашити Британію, якій погрожував війною, щоб вона не надто покладалася на свій широкий Ла-Манш.

У строкатій суміші нищих намірів Калігули не залишалось місця жодним моральним табу. Дубовий вінок, що ним хизувався імператор, не був належним йому. За римськими законами ця почесна нагорода вручалася тому з воїнів, хто рятував життя співвітчизникові на полі бою. Таким же привласненням чужої слави був і панцир Александра Македонського, самочинно одягнений Калігулою, про що сам він оповідав хизуючись.

Велетенська мостова споруда, яка не мала практичного застосування, коштувала дорого і не тільки в грошовому

еквіваленті. Рекламний проект імператорської сваволі обернувся лихом для мешканців Вічного міста.

Вантажні кораблі, поставлені під понтонну переправу, перестали довозити хліб до столиці. У Римі, як засвідчує Сенека, почався голод. Його можна було передбачити й відвернути, але не тим, чиї очі засліплені блиском слави, нехай і несправедної, і сьайвом нагород, хоч би й із чужого плеча.

Свавілля самодержавної влади, виставлене напоказ, незрідка ставало й просто сценічним видовищем, у репертуарі якого було завжди присутнім глумлення над людиною. Актори театральної сцени, принаймні за перших цезарів, не вважалися повноцінними громадянами. Люди цього фаху підлягали тілесним покаранням за найменшу провину.

Октавіан Август на свій лад втрутився у цю вседозволеність. Тепер працівників сцени можна було піддавати прилюдній екзекуції у зв'язку з акторською грою тільки в самому театрі. Більше полегшень від цього не стало.

Римський комік Стефаніон узяв собі у помічники матрону, загримувавши її під хлопця. Довідавшись про це, цезар наказав відшмагати актора почергово в усіх трьох театрах тодішнього Риму. Прямо з-під різок Стефаніона відправили на заслання.

Міський претор за щось наскаржився на пантоміма Гіласа. Імператор звелів побити його при всіх в атрії власного дому. Учитель Гіласа, видатний танцюрист Пілад був висланий із Риму й Італії за непоштивий жест у бік глядача, який зухвало вів себе під час вистави.

Необмежена влада довела до краю підозрілість імператора Тиберія. Йому всюди ввижались змови й народні заворушення. Якось у театрі спалахнула бійка, у ній виявилися замішаними і глядачі, й актори. Усі, кого визнали винними, були вислані з Риму. Ніхто не міг уже домогтися їхньої реабілітації й повернення. Заслання перетворилося на довічну кару.

Доміціан запідозрив дружину в надмірній увазі до актора Париса. З Августою розлучився, актора наказав убити серед білого дня, просто на вулиці. Позбавив життя й глядачів, які принесли квіти на свіжу могилу. Учня Париса, талановитого

пантоміма, було страчено тільки за те, що він обличчям і манерою гри був схожий на свого вчителя.

Самодержавне правління має багато подібного з театром абсурду і виявляє постійну тенденцію перетворювати життя на такий театр. Тиберій понад усяку міру запопадливості оберігав пам'ять обоженного Августа, всюди вбачав посягання на неї.

За його наказом людину карали смертю за те, що вона щось перемінювала з одягу перед статуєю цезаря, або не стрималась і вдарила когось. На ешафот могли взяти того, хто зайшов до міської вбиральні, маючи в кишені монету з профілем Августа. Така ж кара очікувала й відвідувача луперкалію, якщо при ньому була обручка з портретом цезаря.

Якось Тиберій, повертаючись з вірменської експедиції, зупинився на Родосі. Під час прогулянки він повідомив, що хотів би навідати хворих у місті. Чиновний супровід кинувся виконувати побажання. Вже на ранок наступного дня всі недужі рядками лежали в міському портику, посортовані за видами хвороб.

У сенаті обговорювали новий земельний закон, що його запропонував Юлій Цезар, тоді ще консул. Йому не перечив ніхто, окрім непоступливого Марка Катона. Щоб перешкодити прийняттю несправедливого, на його погляд, закону, він розтягнув промову на кілька годин.

Промовець намагався зволікти час: із настанням темряви сенат припиняв свою роботу. За надмірно вільне поведження з регламентом Цезар наказав відвести його до темниці, прямо з трибуни.

Катон і на вулиці критикував закон. Сенат у повнім складі рушив супроводжувати його і Цезар змушений був відмінити власне розпорядження. Подібна демонстрація солідарності за імперії була б уже немислимою.

Деспотична влада не витримує мирного співіснування з гуманітарними цінностями. Діалог з їхніми носіями вона веде методом репресій. Доміціан розпорядився вислати з Риму усіх філософів. Інтелектуальні теми витіснялися із суспільної свідомості палкими суперечками про кінні перемоги й цькування звірів.

Монархія схильна вирішувати болісні суспільні проблеми одноактними діями, разовими акціями, бо покладається на власні вольові рішення й адміністративний ресурс, як воєначальник сподівається на тилові резерви. Імператор Траян, поміркований загалом правитель, теж піддався цій спокусі.

Підлеглі імперії потерпали від донощиків і доносів, насамперед політичних — про образу особи імператора, «величі римського народу» тощо. Імперські режими заохочували цю активність. Доноси бралися на віру, а кари були жорстокими — гинули люди, цілі родини, статки і суспільна впевненість. Ніхто не почувався у безпеці, безликі доноси провокували тотальні переслідування.

Траян вдався до безприкладної акції — звелів спалити весь архів доносів, а виявлених авторів віддати на суд бога морів Посейдона. Прихильників специфічного жанру повантажили на кораблі, нашвидкуруч збиті й відправлені в море. Там їх і залишили без весел і вітрил, припасів, їжі та води.

Акули й морська риба побачили видовище й побували на дармових бенкетах. Тільки ж суспільні проблеми лишилися — їм навіть імператори не можуть повісити камінь на шию та втопити у морській безодні.

Пліній Молодший виголосив цілий панегірик «завбачливій суворості» Траяна, який за зло помстився злом. Невмирущий закон таліону — «око за око». Суспільство водночас позбулося важкого тягаря, заспокоїлось помстою.

Сервій Гальба за правління Нерона й до свого цезарства тривалий час перебував на покої. Всіляко уникав потрапити на очі лютого імператора-деспота та знаючи про ситуацію в тронній залі, робив свої перестороги. Кожне його відлучення з дому — на прогулянку чи в гості, супроводжували два повози. На одному розміщався сам Гальба, на другому спочивав прихований мільйон золотом. Два повози, дві паралелі, як у полководця — мундир і меч, у кур'єра — кінь і упряж, у рибалки — снасті й пляшка.

Чимало братів наших менших непохитно вірні людям. В анналах історії зберігся спогад про вияв майже Соломонової мудрості, який пов'язаний з тим же Сервієм Гальбою. Якось суд

вирішував суперечку щодо в'ючного мула. Жодна сторона не могла довести своє право на власність мула свідками або іншими доказами. Гальба звелів зав'язати мулові очі й відвести його на водопій. Так і вчинили. Мул досхочу напився, трохи постояв і пішов до людей, наблизившись, притулив голову до хазяїна й торкнувся мокрими губами його рук, і був винагороджений ласкою і смачною вечерею.

Луція, батька майбутнього цезаря Авла Вітеллія, сенат вшанував похованням на державний кошт і статуєю на Форумі з написом: «*Непохитно вірний імператорові*». Сталося це під час перебування на троні Клавдія. Чесна й ділова людина, Луцій володів ще й дивовижним талантом лестити. Він першим почав вшановувати Калігулу як бога. Всіляко догоджав і Клавдію, не допускав жодної нагоди вислужитися.

У Мессаліні, славнозвісної дружини імператора, Луцій прохав, як виняткової милості, дозволу роззути її. Цариця, не маючи звички у чомусь відмовляти чоловікам, погодилася. Улесник, знявши праву сандалю, сховав її у себе на грудях, між тогою й тунікою. Щоразу, виймаючи її звідти, прилюдно цілував.

Догоджав і самому Клавдію. Найдотепнішим виявилось його вітання з нагоди ігор, що проводяться раз на сто років. Він сказав тоді: «Бажаю тобі ще не раз їх святкувати».

Цей моральний сервілізм був породжений міською цивілізацією, двома її підвалинами: класом рабів, набраних війною, і деспотичною владою, що проводила війни на загарбання. Суть її імперських прагнень образно висловив Спартак: ви хочете, добродії, щоб ваші помешкання були повні рабів.

Одначе рабство у всіх його різновидах проникає у кожную шпаринку суспільства. Петроній Арбітр згадує в «Сатириконі» оголошення при вході до садиби рабовласника: **«Коли раб без дозволу пана вийде на вулицю, то дістане сто ударів палицею».**

Деспотія має нестримне прагнення перетворити на рабів усіх вільних людей. Розповідають, що Ксеркс, обводячи поглядом своє величезне військо, раптом заплакав: життя скількох тисяч

із них незабаром згасне. Витерши сльози, перський цар впевнено повів війська на Елладу.

Антоній, соратник Юлія Цезаря, посварився з сенатом. Поспішив у Галлію скаржитись полководцю на несправедливості рішень сенату. Для демонстрації несвобод, що запанували у Римі, вбрався в одяг раба і так рушив у дорогу на винайманому возі.

Ставши володарем східних римських провінцій, Антоній розпорядився про звіт єгипетської цариці Клеопатри. Її підозрювали у таємній підтримці ворогів Октавія, спадкоємця Юлія Цезаря. Клеопатра виїхала в Кілікію, куди її викликали, і не з порожніми руками, а з багатьма дарунками, золотом і коштовностями. Не забула й про свою головну надію — жіночі чари, звабливу красу.

Це було прибуття цариці Єгипту: річкою вона пливла у човні з позолоченою кормою, над ним розпростерто було пурпурові вітрила, у руках гребців були срібні весла, у ритм їхнім рухам грали флейти, кіфари й сопілки. Клеопатра в наряді Афродити ніжилась під балдахіном, розшитим золотими нитками. Рабині в костюмах морських німф і богинь вроди-харит стояли біля стерна і вітрил. Берегом повільно рухався супровід, обкурюючи довкілля ароматами.

Видовище приголомшило мешканців. Вони ринули з міської площі до берега. Антоній лишився сам на сам з охороною. Всесильний намісник передає Клеопатрі запрошення на обід. Натомість цариця запрошує його на вечірній візит.

Східні розкоші оповили владну постать римлянина. Найбільше вразила його тьма-тьмуща вогнів. Вони горіли всюди. Факели прилаштовані так вправно, що утворювали вогняні гірлянди, квадрати й кола. Справу довершила осяйна усмішка Клеопатри, її чарівний голос.

Вирватися з солодкого полону Антоній уже не зміг. Грізний полководець перетворився на слухняного хлопчика й покірно лоскотав цариці п'ятки на очах єгипетських вельмож. Меч і військова удача навіки випали з колись дужих рук Антонія. Життя Стародавнього Риму за його довгий вік — це неозорий архіпелаг подій, тяжких воєн і потаємних змов, але й також результативної віддачі розуму й рук.

Вивчення цього материка європейської й світової історії потребує з рекламного погляду неабияких зусиль і напруженої праці. У нагоді буде й те, про що мовив Пліній Молодший у листі Корнелію Тациту: «Коли підеш на полювання, ось тобі моя порада: бери із собою не тільки кошик з їжею й пляшку, але й дощечки і стило для писання».

Як слушно радить реклама, слід навчитися бачити за сяйвом корон, величчю небожителів також і простих римлян, збагнути їхні повсякденні клопоти й думи, зрозуміти їхні прагнення й мрії, далекі і водночас близькі нашій сучасності.

Роздача хліба для плебсу чи його продаж за символічну ціну перебували під опікою держави. Чимало з тих, хто були задіяні у царині названих послуг, відчували себе причетними до престижної суспільної праці і пишалися нею. Як робив це римський булочник Марк Еврисак, завдячений своїми статками саме цій професії. Еврисак, за звичаєм усіх заможних, спорудив собі ще за життя родинний склеп, який більше нагадував мавзолей, оригінальну монументальну споруду у вигляді хлібної корзини.

Багаті завжди прагнули вдовольнити свої примхи не тільки за життя, а й за його межею. Вони хотіли мати дім, кращий ніж у сусіда, й надгробний пам'ятник, імпазантніший від інших.

Мавзолей Еврисака соковито інформативний. У його горішній частині по всьому периметру споруди розміщувався скульптурний рельєф. Він передає різні стадії усього процесу виготовлення хліба: на возах, запряжених мулами, погоничі доставляють збіжжя. Зерно перемелюють на борошно, замішують тісто, формують паляниці і випікають їх. Довгий виробничий ланцюжок завершує фінальна сцена в крамниці: продавець роздає хліб у нетерплячі руки його споживачів. На всіх чотирьох сторонах архітектурної корзини, трохи нижче її середини, великими літерами, зручними для прочитання, вирізьблено текст. Він ідентичний і сповіщає про належність мавзолею Марку Вергілію Еврисаку, булочнику.

У ніші фасадної стіни вміщено мармурові горельєфи Еврисака та його дружини Атистії, яка раніше відійшла в інший світ. Згорьований чоловік викарбував епітафію, у якій людяно й

просто передав біль своєї втрати і дякував за родинне щастя й допомогу в чесній праці на добро людям.

Давньоримська цивілізація власним буттям збагатила людство досягненнями творчого генію й трагічними уроками громадянських потрясінь, імперського способу життя. Поруч із людьми були їхні боги.

Проста римлянка Квартилла з «Сатирикону» оповідає про це так: «Наша округа повна-повнісінька богів-покровителів, так що бога тут легше зустріти, ніж людину». Важливо, щоб вони зустрічалися частіше — теж нестаріючий заповіт давньої цивілізації.

РОЗДІЛ XV

РЕКЛАМНІ ВЗІРЦІ НОВОГО ЗАПОВІТУ

Новий Заповіт — священна книга християн. Разом із Старим Заповітом вона входить у корпус Біблії, головне джерело віровчення й культу християнської релігії.

Християнство виникло в добу Античності на східних теренах Давньоримської імперії. Це був протестний виклик устоям та ідеології римської цивілізації і сподівання поневолених на кращу долю. Як і кожен із широких рухів, світова релігія починалася з витоків: перших громад прихильників і поступового формування нового релігійного вчення.

Паросткам великого майбутнього довелося здолати довгу й тяжку дорогу до загального сприйняття й державного статусу. Релігія нижчих суспільних верств, катакомбна церква увібрала в себе багато духовних надбань античної філософії й виробила власні ціннісні ідеали.

Християнство виявилось силою, що переважила імперську потугу, її матеріальну силу та її систему духовних цінностей. Нова релігія знайшла дорогу до людських сердець. Вона навчилася говорити пристрасно й переконливо.

Енергійні гасла Нового Заповіту, активна пропаганда християнського віровчення, його провідних засад, уміння будувати діалог і бути переконливим — це чинники, які відіграли видатну роль у становленні й переможній ході християнства.

Сторінки Святого Письма рясніють також яскравими взірцями успішної реклами, багатою змістом і різноманітною у своїх формах.

БЛАГОВІСТЯ: КНИГИ ЄВАНГЕЛІЇ

Канонічну Євангелію утворюють чотири книги. Їхніми авторами, упевнює церква, були апостоли Матвій, Марко, Лука та Іван, учні Ісуса Христа. Вони уміли проповідувати словом і передавати його на письмі.

Євангелісти благовістять про пришествя на землю й перебування тут Сина Божого, про його вчення й чудесні діяння, про жертовну смерть, воскресіння й вознесіння на небо.

Тональність розповідей — радісна, оптимістична, попри стражденну земну дорогу Спасителя та його хресні муки. У євангельських книгах збігаються основні сюжетні лінії й колізії. Відмінності стосуються авторського стилю, деяких акцентів та інтерпретацій, що давали опонентам привід для різних критичних закидів.

У книгах Євангелії містяться посилання, що співвідносять розповідь із координатами часу. Це промовисті свідчення про добу римського панування, згадування імен іудейського царя Ірода та його наближених, римського намісника в Іудеї Понтія Пилата, імператора Тиберія тощо. Така історичність реально працює на створення відповідного іміджу книг і належне сприйняття їхніх сюжетів.

Віщу звістку про народження Ісуса подали небеса, каже Святе Письмо. Її побачили мудреці зі сходу і прийшли до Єрусалиму сказати: «...На сході ми бачили зорю Його, і прибули поклонитися Йому» [Мт. 2:2]. **До Спасителя вони йшли за сяйвом провідної зорі — палаючий рекламний образ!**

Занепокоений цар Ірод спрямував поважних гостей до Віфлеєму, щоб про все докладно розпитати і сповістити йому. «І ось зоря, що на сході вони її бачили, — каже євангеліст, — ішла перед ними, аж прийшла й стала зверху, де дитятко було» [Мт. 2:9].

До Івана Предтечі прийшло багато фарисеїв і саддукеїв спокутувати водою свої гріхи. Фарисеї належали до юдейської секти, яка віддавала перевагу зовнішньому, показному виконанню Мойсеєвого Закону. Саддукеї склали секту

раціоналістів, які не визнавали догмат воскресіння з мертвих, вічного життя душі тощо.

Тих й інших Іван Христитель називає «родом зміїним». Він повідомив прибулих, що незабаром на його місце стане інший, могутніший, який буде христити Святим Духом і вогнем. «У руці Своїй, — додає Іван, — має Він віялочку і перечистить свій тік: пшеницю Свою він збере до засіків, а полову попалить у вогні негасимім» [Мт. 3:12]. З метафори «пшениця-полова» і фарисеї, і саддукеї вичитали присуд для себе й збагнули, що прихід Ісуса не обіцяє їм нічого втішного.

Івану Предтечі судилося стати Христителем Господа. Коли Ісус прийняв хрищення і вийшов із води, сталася подія, яку євангеліст Матвій переповідає так: «І ось небо розкрилось, і побачив Іван Духа Божого, що спускався як голуб і сходив на Нього. І ось голос почувся із неба: «Це Син Мій Улюблений, що Його я вподобав» [Мт. 3:17].

Івана Предтечу в народі вважали пророком. Цар Ірод боявся суперництва і, як доводить євангеліст Матвій, бажав його смерті. Домогтися ж її не наважувався, остерігаючись народного гніву.

Дещо іншу версію оприлюднив євангеліст Марко. Згідно з нею, Ірод наказав ув'язнити Івана. У темниці його закували. Цього домагалася Іродіяда, дружина царя.

Вона кинула свого чоловіка Ірода-Пилипа й одружилася з його братом, царем Іродом-Антипою. Іван Христитель не змовчав правителю: «Не годиться тобі мати за дружину жінку брата свого» [Мр. 6:18]. Царююча жона запалала лютою ненавистю і жаданням помсти.

Нагода не змусила довго чекати. Ірод призначив бенкет своїм вельможам і галілейським старшинам, на святковий танок була запрошена й донька Іродіяди. Юна танцівниця заворожила гостей. Сам Ірод вголос поклявся, що не пошкодує жодної винагороди за мистецтво, яким насолоджувалися усі. «Чого тільки у мене попросиш, — сказав він розчулено, — то дам я тобі, — хоча б і півцарства мого» [Мр. 6:23].

Дівчина метнулася за порадою до матері. Для неї це була зоряна мить, час розплати. Вона хутко визначилася з тим, якою має бути винагорода — голова Івана Христителя. Повернувшись

до бенкетної зали, танцівниця публічно звернулася до Ірода: «Я хочу, щоб дав ти мені негайно на полумиску голову Івана Христителя» [Мр. 6:25]. Бенкет враз став напруженою сценою. Ірод, прийшовши до тями, не захотів ламати царського слова і віддав наказ стражникам.

Невдовзі юне дарування отримало свій перший гонорар — закривавлену голову Предтечі на полумиску. Уречевлений образ людської ницості, що навіки увійшов у світову культуру й мистецтво. Як і гнівний докір убивникам, що його кинув євангеліст Іван: «Він світильником був, що горів і світив, та ви тільки хвилю хотіли потішитись світлом його» [Ів. 5:35].

Пророцтво Ісуса про близьке Царство Боже сповнене бадьорості, енергії та палкої віри. Його неодмінно побачить ще покоління, до якого промовляє Спаситель. На тій же хвилі піднесення передає його упевненість євангеліст Лука.

Він віщує: «І будуть ознаки на сонці, і місяці, і зорях, і тривога людей на землі і збентеження від шуму моря та хвиль...» [Лк. 21:25]. Такий космічний вимір прийдешнього. «І побачать тоді, — упевнює євангеліст авторитетом Старого Заповіту, — «Сина Людського, що йтиме на хмарах» із силою й великою славою» [Лк. 21:27].

Євангеліст Марко теж привертає увагу усіх тих, хто очікує близьке настання Царства Божого, до прикмет і вміння прочитувати їх. Він радить: «Від дерева ж фігового навчіться прикладу: коли віття його вже розпукується, і кинеться листя, то знайте, що близько літо» [Мр. 13:28].

Святий Дух повів Ісуса в пустелю, щоб випробувати його стійкість проти спокус диявола. Після посту в сорок днів і ночей почався іспит. Диявол виставив першу умову. «Коли Ти Син Божий, — заявив він, — скажи, щоб каміння це стало хлібами» [Мт. 4:3].

Відповідь Ісуса проста, багата думкою, укарбована в історію духовної культури. Вона звучала так: «...Не хлібом самим буде жити людина, але кожним словом, що походить із уст Божих» [Мт. 4:4]. Недаремно ж євангеліст Іван розпочинає свою оповідь знаменитим етюдом про слово. **«Споконвіку було Слово, —**

пише він, — а Слово в Бога було, і Бог було Слово... Усе через Нього повстало... І життя було в Нім...» [Ів. 1:1—4].

Не хлібом єдиним... Предметний урок усім, для реклами — теж. Вона, вочевидь, має підносити не тільки споживчі характеристики вапси й сюртука, але й здобутки духу, його цінності.

Після випробування пустелею Син Божий розпочав проповідь Новозавітного вчення і вибрав перших своїх учнів. Ними стали Симон-Петро та Андрій, брати. Вони неводом ловили в морі рибу. Ісус покликав їх: «Ідіть за Мною, — Я зроблю вас ловцями людей», тобто прихильників нового вчення [Мт. 4:19].

Знаменита Нагірна проповідь, в оточенні своїх учнів, перед велелюдним зібранням біля підніжжя гори — це паблиситі Христової віри. Тема проповіді, зокрема, — хто є блаженним, тобто щасливим, благословенним.

Блаженні «вбогі духом, бо їхнє Царство Небесне; засмучені, бо вони будуть утішені; лагідні, бо землю успадкують вони; голодні та спраглі правди, бо вони нагодовані будуть; чисті серцем, бо вони будуть бачити Бога; миротворці, бо вони синами Божими стануть» [Мт. 5:3—10].

Підготувавши дванадцять своїх учнів до апостольської місії, Ісус дбайливо наставляє їх: «Поправді кажу вам: коли будете ви мати віру, хоч як зерно гірчичне..., нічого не матимете неможливого» [Мт. 17:20].

Спаситель прагне надихнути перших апостолів на успіх. «Ви — сіль землі..., світло для світу», — навчає він [Мт. 5:13—14]. На часі й соковита метафора: «І не запалюють світильника, щоб поставити його під посудину, але на свічник — і світить воно всім у домі» [Мт. 5:15].

Проповідь Євангелії серед людей — аскетичне служіння, настановляв Ісус своїх апостолів. «І звелів їм нічого в дорогу не брати, крім палиці тільки самої: ні торби, ні хліба, а ні мідяків у свій черес, а ходити в сандалях і двох убрань не носити» [Мр. 6:8—9].

Йшлося й про різні застереження. Вони стосувалися небезпек у дорозі й труднощів навернення до Христової науки. Може статися так, що якесь місто не захоче прийняти апостолів. «То

виходячи звідти, — радить Ісус, — обтрусить порошок, що у вас під ногами, на свідчення проти них» [Мр. 6:11].

Євангеліст Лука робить ще виразніший наголос на такій ймовірності. «А як прийдете в місто яке, — передає він настанову Ісуса, — то вийдіть на вулиці його та й кажіть: «Ми обтрусимо вам навіть порошок, що прилип до нас із вашого міста» [Лк. 10:10—11].

Такими мають бути дії апостолів на непривітність мешканців того чи іншого міста. Вони означають: Царство Боже наблизилось, але звістку про це не забажали почути. Зухвальців очікує в судний день гірша участь, ніж Содому й Гоморри. Вислів **«обтрусити порошок з наших ніг» своєю креативністю увійшов у золотий фонд рекламної культури.**

Усіляка дія наштовхується на нерозуміння й свідому чи стихійну протидію. Апостолів нової віри піджидають, каже Ісус, переслідування, часом жорстокі й нещадні. «Оце посилаю Я вас, — мовить Спаситель, — як овець між вовки. Будьте ж мудрі, як змії, і невинні, як голубки» [Мт. 10:16].

Син Людський, як часто називав себе Ісус, переконував учнів не пасувати перед небезпеками. Їхня місія правдива й оптимістична, зерна нової віри неодмінно проб'ються до світла. «Немає нічого захищеного, що воно не відкриється, а ні потаємного, що не виявиться» [Мт. 10:26].

Витримки, волі й характеру вимагає апостольське служіння. Ісус благословляє учнів: **«...Просіть і буде вам дано, шукайте — і знайдете, стукайте — і відчинять вам»** [Лк. 11:9].

Син Божий закликав тих, що увірували в нього, до твердої відданості своєму вченню. **«І пізнасте правду, — запевняє він, — а правда вас вільними зробить»** [Ів. 8:32]. Ці промовисті слова Михайло Грушевський поставив епіграфом до своїх книг «Історія України-Руси».

На сторінках Євангелії часто зустрічаються рекламні зразки, які своїм змістом, символікою й образністю збагатили людську культуру, перейшли в елітарний і повсякденний ужиток людей різних цивілізацій і конфесійних уподобань. Ці взірці можуть скласти цілу лектуру для опанування мистецтвом реклами.

Знаменна заповідь любити ворогів своїх... І взірцевий приклад на це — Бог-Отець. Він **«наказує сходити сонцю Своему над злими й над добрими, і дощ посилає на праведних і неправедних»** [Мт. 5:45].

Святе Письмо застерігає виставляти своє милосердя перед людьми, хизуватися ним. **«Отож, коли чиниш ти милостиню, не сурми перед себе...»** [Мт. 6:2]. Слушним і життєво доцільним звучить також нагадування: **«...Від кожного, кому дано багато, багато від нього й жадатимуть»** [Лк. 12:48].

Виразно й актуально звучить наголошення Ісуса на тлінності маєтності мамони і потребі нагромаджувати скарби духу: «Не складайте скарбів собі на землі, де нищить їх міль та іржа, і де злодії підкопуються й викрадають [Мт. 6:19]. Спаситель навчає: «Ніхто двом панам служити не може... Не можете Богові служити й мамоні» [Мт. 6:24].

Новий Заповіт поклав сакральну санкцію на давню філософську тезу щодо виваженого судження про людей. **«Не судіть, щоб і вас не судили; бо яким судом судити будете, таким же судом осудять і вас, і якою мірою будете міряти, такою відмірять вам»** [Мт. 7:1—2].

Святе Письмо наводить яскраву ілюстрацію. Книжники й фарисеї привели до храму й поставили перед очі Ісуса жінку, яку застали на перелюбі. За традицією її мали вкаменувати. Зловтішно поцікавились, що порадить Син Людський, адже він заявляв: «Я не прийшов світ судити, але щоб може врятувати його» [Ів. 12:47].

Ісус промовив: «Хто з вас без гріха, — нехай перший на мене той каменем кине! ...» [Ів. 8:7]. Євангеліст Іван майстерно описує потішну сцену. Ті, хто таврував у храмі, «сумлінням докорені, стали один по одному виходити, почавши з найстарших, аж до останніх» [Ів. 8:9].

Євангелісти сумлінно нотують заповіді, поради й настанови Спасителя. **«Не давайте святого псам, — вчить Ісус, — і не розсипайте перел своїх перед свинями, щоб вони не потоптали їх ногами своїми, і, обернувшись, щоб не розшматували й вас...»** [Мт. 7:6].

Усе надійне зводять на твердій основі. Цього навчає й Ісус: «Отож, кожен, хто слухає цих Моїх слів і виконує їх, подібний до чоловіка розумного, що свій дім збудував на камені» [Мт. 7:24]. Христова наука ширилась поміж людьми, бо виявилася мудрою й доступною для сприйняття. Її легко було зрозуміти й переповідати з уст в уста [Мт. 9:17]. Ісус обходив з палким словом проповіді багато міст галілейських. Бачив людей, пригнічених важким життям і розпорошених у своїх поселеннях. Нелегко було дійти до кожного мешканця, замало ще апостолів нової віри. Тоді й сказав Ісус своїм учням: **«Жниво справді велике, та робітників мало...»** [Мт. 9:37].

Уста говорять те, чим наповнене серце. Ісус дораджує: **«...Виростіть дерево добре, то й плід його добрий, або виростіть дерево зле, то й плід його злий. Пізнається — бо дерево з плоду»** [Мт. 12:33]. Метафора і реальний критерій водночас, придатний на усі віки!

Ісус гостро картав неправдивих законників, книжників і фарисеїв за їхні провини перед людьми. Та й було за що: *«Вони ж в'яжуть тяжкі тягари і кладуть їх на людські рамена, самі ж навіть пальцем своїм не хочуть їх порушити...»* [Мт. 23:4].

Іван Предтеча теж не жалував тих, хто збиткувався над народом. До нього приходили й митарі, збирачі податей на відпущення гріхів. Їм було сказано: *«Не стягайте нічого понад те, що вам звелено»* [Лк. 3:13].

Тему лицедійства Спаситель постійно тримав у полі свого зору. *«Стережіться книжників, — навчав він, — що хочуть у довгих одежах ходити, і люблять привіти на ринках, і перші лавки в синагогах, і перші місця на бенкетах, що вдовині хати поїдають і моляться довго на показ...»* [Лк. 20:46—47].

Син Божий якось переходив стиглим полем, з ним були його учні. Вони, зголоднівши, почали зривати колоски й споживати зерно. Побачили фарисеї й почали дорікати Ісусу, що учні порушили заповідь щодо суботи. Дістали знаменну відповідь: *«Субота постала для чоловіка, а не чоловік для суботи»* [Мр. 2:27].

Проповідь Ісуса звучала публічно. Він сам наголошує на цьому, на силі відкритого слова. «Я світові явно казав. Я постійно

навчав у синагозі й у храмі, куди всі юдеї збираються, а потаємно нічого я не говорив» [Ів. 18:20].

Усамітнено він тільки молився. Одвічно бентежать душу молитовні слова Ісуса в Гетсиманії, звернені до Бога-Отця. Він благав: «Отче Мій, коли можна, нехай обмине Мене ця чаша...» [Мт. 26:39]. Йшлося про гірку долю-випробування: бути розп'ятим на хресті й померти в муках, щоб потім воскреснути.

Коли Іуда-зрадник привів нападників, хтось вихопив меч і поранив одного з них. Син Божий доторком руки спинив месника. Мовив до нього слова, адресовані, власне, усій мілітарній потузі: **«Сховай свого меча в його місце, бо всі, хто візьме меча, — від меча й загинуть»** [Мт. 26:52].

Гучна поголоска, пише євангеліст, розійшлася про Ісуса в Галілеї та Іудеї, по інших краях. Тільки в ріднім Назареті до всього ставилися з настороженням і недовір'ям. Спаситель з гіркотою констатував: *«Пророків нема без пошани, — хіба тільки у Вітчизні своїй та в домі своїм!»* [Мт. 15:38].

Часом рекламовані тези постають у запитальній формі: **«Чи ж то серед вас є людина, що подасть своєму синові камінь, коли хліба проситиме він?»** [Мт. 7:9]. Ця інакомовність тісніше прилучає слухача до розмови і заохочує до самостійного думання.

Приховані можливості такого діалогу, його нові нюанси засвідчують і слова Ісуса до Симона-Петра. Апостол запевняв, що за жодних обставин не відступиться від Учителя. Знаючи все наперед, Ісус стримав цей порив: *«За Мене покладеш ти душу свою? Поправді, поправді кажу Я тобі: півень не заспіває, як ти тричі зречешся Мене»* [Ів. 13:38].

Настанови Ісуса Христа часто нагадують поради для пересічного буття, повсякдення. Вони слухні й тактовні, усім доступні. *«Стережіться фальшивих пророків, — каже Спаситель, — що приходять до вас в одежі овечій, а всередині — хижі вовки!»* [Мт. 7:15].

Світ, у який прийшов Син Божий, був вельми жорстокий і небезпечний для життя. Людина мала однаково старанно боронитись, як захищало себе місто міцними мурами й вузькими входами.

Прозорою стає й алегорія Ісуса про кончу потребу ходити дорогою вузькою. *«Увійдьте тісними ворітьми, — мовить*

він, — бо просторі ворота й широка дорога, що веде до погибелі, — і нею багато хто ходить» [Мт. 7:14].

Подібний мотив звучить у Євангелії від св. Івана: «Хто ходить нічної пори, той спіткнеться...» [Ів. 11:10]. Як і в прикметах, за якими розрізняють злодія і чесну людину. «Хто не входить дверима в кошару, але перелазить деінде, — зазначає Ісус, — той злодій і розбійник. А хто входить дверима, — той вівцям пастух» [Ів. 10:1—2].

Ісус часто вдається до жанру притчі — оповідання, яке треба розуміти алегорично. Переважно це справжні художні мініатюри, промовисті змістом і нуртуючі багатьма асоціаціями.

Культура стало тримає біблійні притчі у своїх духовних арсеналах. Вони відтворюються в кожному з нових поколінь, засвоюються як перекази глибокої давнини.

Багатозначна притча про гірчичне зерно. **«Царство Небесне подібне до зерна гірчичного, що взяв чоловік і посіяв на полі своїм. Воно найдрібніше з усього насіння, але, коли виросте, більше воно за зілля і стає деревом, так що птаство небесне злітається, і кублиться у віттях його»** [Мт. 13:31—32].

Притча про кукіль, бур'ян із отруйним зерном росте у злаках, його треба видаляти, але обережно, **«щоб, виполюючи той кукіль, не вирвали разом із ним і пшеницю»** [Мт. 13:29]. Притча про весільних гостей у царя розповідає, як запрошеного, котрий прийшов не у весільному вбранні, виставили за двері. На здивування потерпілого, цар заявив: **«...Багато покликаних та вибраних мало!»** [Мт. 22:14].

Усіма знана притча про блудного сина, який злегковажив батьківську волю: завіявся у світі і промотав свій спадок. Він розкаявся і повернувся до отчого дому, був прощений батьком та прийнятий з любов'ю, попри невдоволення старшого сина.

У притчі про таланти раб промовляє до свого володаря: **«Я знав тебе, пане, що тверда ти людина: ти жнеш, де не сіяв, і збираєш, де не розсипав»** [Мт. 25:24]. Цими та іншими притчами Ісус навчав народ, ними промовляв до апостолів. **Цей жанр апробований найвищим авторитетом. І реклама має сповна оволодіти цим мистецтвом.**

«Прийдіть до Мене, працею зморені!» — скликав Ісус людей під хоругви християнської віри. «Прийдіть до Мене усі струджені та обтяжені, і Я вас заспокою!» [Мт. 11:28]. Звабу цих закликів зміцнювали незбагненні чуда, що їх вершив Спаситель перед людськими очима.

Неймовірно ставало можливим, незбагненне перетворювалось на реальність. Це дивувало, вражало, нікого не лишало байдужим. «А нарід не виходив із дива, бо бачив, що говорять німі, каліки стають здоровими, криві ходять і бачать сліпі, — і славив він Бога...» [Мт. 15:31].

Ісус нагодував тисячі людей у пустелі кількома хлібинами, ходив по морю, перетворив воду на вино... Це сталося у Кані Галілейській, де справляли весілля. Туди був запрошений Ісус разом із учнями. Серед гостей перебувала й мати Спасителя. У розпалі застілля забракло вина — так траплялося й двадцять століть тому.

Справі зарадив Ісус. Він звелів слугам наповнити водою шість обрядових камінних посудин місткістю в два чи й три відра кожна. Коли ємності були налиті вщерть, слуги почули нове доручення Сина Божого: «Тепер зачерпніть і несіть до весільного старости» [Ів. 2:8]. Тамада скуштував напій і, здивований, прикликав молодого. «Кожна людина, — мовив йому, — подає перше добре вино, а як понапиваються, тоді гірше; а ти добре вино аж на досі зберіг...» [Ів. 2:10]. Із перетворення води на вино Ісус поклав початок чудам, які він вчинив у цьому галілейському місті.

Христос був майстром жагучої проповіді, творцем нових ідей і взірцем їхніх втілень. Був він також непримиренним поборювачем зла. Перед святом Пасхи Ісус навідався до Єрусалиму і вжахнувся: «храм молитви став більше схожим на «печеру розбійників». Виявилось, «що продавали у храмі волів і овець, і голубів, та сиділи міняльники» [Ів. 2:14]. Зробивши добротного бича, Ісус «вигнав із храму всіх: вівці й воли, — а міняльникам гроші розсипав і поперевертав їх столи» [Ів. 2:15].

Крають серце оповіді євангелістів про Таємну Вечерю Ісуса зі своїми учнями та його пророчі слова про зраду одного з них. Трагічно пишуть автори про осудне рішення бунтівного натовпу

з криками «Розіпни його!» і лицедійство Понтія Пилата про тортури й розп'яття Ісуса.

У первосвященника Кайяфи тримали раду духовні й світські гонителі Ісуса та його вчення. Змовлялися про арешт і розправу над ним. «І вони говорили: «Та не в свято, щоб була колотнеча в народі не сталась» [Мт. 26:5].

Злодійства чиняться потаємно. Так же нишком прийшов до змовників Іуда Іскаріотський, один із найближчих учнів Ісуса, який заявив, що готовий надати послуги: «Що хочете дати мені, — і я вам Його видам» [Мт. 26:15].

Зійшлися на платі в тридцять срібняків, це гебрейська монета зі срібла, ціною сімдесяти сучасних центів. Іуда взявся шукати слушного часу, щоб відпрацювати винагороду за підступну зраду. Нагода не забарилась на чиємусь весіллі. Після Таємної Вечері Ісус попрямував із учнями до Гетсиманського саду, місце, яке знав Іуда. «Отож Юда, узявши відділ війська та службу від первосвященників і фарисеїв, приходить туди із смолоскипами, та з ліхтарями, та зі зброєю» [Ів. 18:3]. Зрадливий учень Ісуса дав знати озброєній юрбі: «Кого поцілую, то Він — беріть Його. І зараз він підійшов до Ісуса й сказав: «Радій, Учителю. І поцілував Його» [Мт. 26:48—49].

Сина Божого Іуда привітав, за тодішнім звичаєм, поцілунком і долучив до нього повсякденне вітання словом «радій». Кільце зради замкнулося. Тридцять срібняків і тавро-поцілунок навіки ввели ім'я Іуди в презирливий контекст культури поруч з багатьма іншими геростратами.

Зловісною постає у переказах євангелістів сцена суду імператорського Риму над Ісусом. Всеволоддя завойовника уособлює Понтій Пилат. «Хіба ж ти не знаєш, — запитує він Сина Божого, — що маю я владу розп'ясти Тебе і маю владу Тебе відпустити?» [Ів. 19:10].

Вибір у нього справді був. Він зізнається, що не побачив жодної провини в словах і діях Ісуса. Навіть готовий відпустити його на волю з нагоди пасхального свята — таким був у юдеїв стародавній звичай.

Проте синедріон, вища судова, церковна й політична влада юдеїв, вимагав розправи смертю. Цього солідарно домагався й

натовп, розбурханий первосвященниками, книжниками й фарисеями. Юрба зробилася причетною до неправосудного рішення. Вона сама погрожувала Пилатові: «Якщо Його відпустити, то не кесарів приятель ти! Усякий, хто себе за царя видає, противиться кесареві» [Ів. 19:12].

Посівши місце на літостроні, суддівському кріслі на підвищенні, Пилат уже перестав вагатися. Не порушила сумління й записка від власної дружини, яка прохала не брати на себе гріх осудження безвинного, та намісник уже почувався у владному кріслі паном становища й державником імперії.

Понтій Пилат запитав, для годиться, думку юрби про долю Ісуса й почув голосне: «Нехай розп'ятий буде!» [Мт. 27:33]. Державник-лицедій пристав на оргію розбещеного пристрастями натовпу.

Він складав із себе вину за неправосудний вирок і вчинив те, що затаврувало його і всіх пилатів на державній службі. «...Набрав він води, — пише євангеліст, — то й перед народом умив свої руки та й сказав: «Я не винен у крові Його! ...» [Мт. 27:24]. Умивши руки, Пилат звелів бичувати Ісуса перед стратою: такою була традиція катівського ремесла. Сина Божого віддали на поталу воякам, які охороняли преторій — резиденцію римського намісника. Згряя охоронців накинулася на бранця. Його зодягнули в багрянницю-порфиру, яку носили царі. «І сплівши з тернини вінка, поклали Йому на голову, а тростину в правицю Його. І навколішки падаючи перед Ним, сміялися з Нього й казали: «Радій, Царю Юдейський! ...» [Мт. 27:29]. **Образ тернового вінка на голові Ісуса став увічненим символом безмірних мук і страждань.**

Після тривалих тортур Ісуса повели на Голгофу, так у народі називали гору, де відбувалися страти. Ісус підіймався кам'яними сходами, «нісши свого хреста» [Ів. 19:17].

Голгофа, тяжкий хрест на зраненій спині, круті кам'яні сходи — це опорні точки легендарної й трагічної християнської і вселюдської історії. Кожна з них асоціюється з цілком певним змістом і вільно розгортається у виразні картини. Євангелісти оперують, зазвичай, символами. У них образність і конкретна реальність злиті у вражаючу єдність.

Розп'явши Ісуса, конвоїри «поділили одержу Його, кинувши жереба» [Мт. 27:35]. Озброєні мародери примістили й глузливий текст над головою страченого, «письмом грецьким, латинським і гебрійським написаний: «Це — Цар Юдейський» [Лк. 23:38].

Євангеліст Матвій так передає мить, коли життя відійшло від Ісуса: «І ось завіса у храмі роздерлась надвоє від верху аж додолу і земля потряслася, і зачали розпадатися скелі» [Мт. 27:51]. Моторошна картина, обсяг і трагічність якої євангеліст умістив у кількох лише рядках насиченого тексту.

І він же майстерним пером, соковитими барвами зображує визволення Ісуса з гробу-темниці: «Зійшов із неба Ангел Господній..., відвалив від гробу каменя та й сів на ньому. Його ж постать була, як та блискавка, а шати його були білі, як сніг» [Мт. 28:2—3].

Євангеліє наголошує: «Закон — бо через Мойсея був даний, а благодать та правда з'явилися через Ісуса Христа» [Ів. 1:17]. Разом з ними у християнстві зросла увага до моральних аспектів, до тієї повноти, коли кесарю віддається кесарево, а Богові — Боже, як заповідав Спаситель. Ніхто не знає часу кінця світу, стверджує євангеліст. Відтак, треба пильнувати кожної миті. «Знайте ж це, що коли б знав господар, о котрій сторожі прийде злодій, то він пильнував би, і підкопати свого дому не дав би» [Мт. 24:43].

У євангельські сюжети, попри сувору лапідарність стилю, вкраплено й стримані усмішки й лагідну іронію. Пилип, учень Ісуса, розповідає Нафанаїлові, своєму знайомому: з'явився Месія, син Йосипа з Назарету. На що вражений Нафанаїл вигукнув: «Та хіба ж може бути з Назарету що добре? Пилип йому й каже: «Прийди та побач» [Ів. 1:46].

Коли Ісус, вперше після воскресіння, з'явився своїм учням, Хома, один із них, не бачив цього і розповідям не йняв віри. Казав, що допоки власною рукою не доторкнеться до ран Христа, нікому не повірить. З'явившись вдруге, Ісус поклав руку Хоми на свої рани й промовив: «І не будь ти невіруючий, але віруючий!» [Ів. 20:27].

Лукаві чуда не побачать, мовиться в Євангелії. Таке означення психології й соціальних перспектив людини,

ущербної духом. Вона сама звужує світ, у якому безліч див. Багато з них презентував Ісус, пропонуючи християнську концепцію життя. Він звершував чуда, які вражали уяву. «Думаю, — повідомляє євангеліст Іван, — що коли б написати про все те, зокрема про кожне, то й сам світ не вмістив би написаних книг» [Мт. 21:25].

Пабліситі нового вчення здійснювалось у різних жанрах: крилатого афоризму, повчальної притчі, пунктирного образу і всеосяжного узагальнення. Від гірчичного зернятка до безмежжя Всесвіту — такі обрії брало на свої рамена християнське віровчення.

Активна презентація суспільству духовних цінностей християнства мала у своїй основі непохитну впевненість у справедливості його засад і рятувальній місії для людей. Ісус відповідає своїм войовничим опонентам: «...Хочете смерть заподіяти Мені, бо Наука Моя не вміщається в вас» [Ів. 8:37].

Христос — взірець діяльної позиції. Але кожен, учить він, так само мусить нести свій тягар зусиль і праці. **«І хто не візьме свого хреста і не піде за мною слідом, той Мене недостойний»** [Мт. 10:38].

Відстороненість і байдужість неприйнятні для Христа. **«Хто не зо мною, той проти Мене»**, — кидає він фарисеям [Лк. 11:9]. Це чітка формула морального вибору, хоч вона й не раз спекулятивно вживалась різними суспільними силами для обґрунтування власних цілей.

Ісус подав науку дбання про людську душу, її скарби. «Яка ж користь людині, — запитує він, — що здобуде весь світ, але душу свою занапастить» [Мт. 16:26].

Втрачена духовність — це руйнація особистості, крах надій і сподівань. Запобігти такому розвитку подій — найвищий, може, обов'язок людини й суспільства. Реклама теж володіє питомим арсеналом запобіжних заходів і має своєчасно вдаватися до них.

ДІЇ СВЯТИХ АПОСТОЛІВ

Це п'ята книга в каноні Нового Заповіту. Церковна традиція відносить її до жанру історичної: вона розповідає про поширення науки Ісуса Христа серед країн і народів, становлення християнської церкви.

За переказами, «Дії...» написав євангеліст Лука, автор третьої Євангелії, хоч ім'я його й не поймає. Апостоли Ісуса вийшли на проповідь «до кожного міста та місця, куди Сам мав іти» [Лк. 10:1]. Особливу активність у виконанні призначеної місії виявили проповідники Петро й Павло, про що докладно описано в Новозавітній книзі.

Її вихідний пункт — зішестя Святого Духа на апостолів. Це сталося в Єрусалимі на п'ятдесятий день по воскресінню Ісуса. Його учні зібралися тоді разом в одному помешканні для відзначення П'ятдесятниці. Святе Письмо розповідає: «І нагло зчинився шум із неба, ніби буря раптово зірвалася... І з'явилися їм язика поділені, немовби огненні, та й на кожному з них по одному осів» [Дії 2:2—3]. Учні Ісуса «сповнились Духом Святим і почали говорити іншими мовами, як їм Дух промовляти давав» [Дії 2:4]. Посвячені на проповідь науки Христа враз опанували усіма мовами. В Єрусалимі «мешкали люди побожні від усякого народу під небом» [Дії 2:5]. Їхньому подиву не було меж, коли вони почули про діла Божі рідною мовою.

Бар'єр у спілкуваннях було чудодійно подолано. Як водиться, не обійшлося й без скептиків. Хоми невіруючі зі своєю вдачею завше трапляються серед людського загалу. Вони чули живі слова апостолів і не йняли віри. Напевне, глузували скептики, Христові учні «повпивалися вином молодим» [Дії 2:13].

Вони ж, сповнені енергії, бадьоро розійшлися у всі сторони відомого тоді світу на проповідь і творення церковних осередків християнства. Їх окрилювала настанова Ісуса: «Де двоє чи троє в ім'я Моє зібрані, — там Я серед них» [Мт. 18—20].

Автор «Дій...» майстерно доводить: палке слово й несхитне переконання у правоті християнської ідеї спроможні долати будь-які перешкоди. Апостолів нової віри не зупиняла відстань

далеких доріг, випробування холодом і голодом, небезпеки для життя, настороженість і непевність мешканців чужих країв. Вони «щоденно у храмі й домах безупинно навчали, і завіщали Євангелію Ісуса Христа» [Дії 5:42]. Трибуною їм ставало будь-яке зібрання людей: на ринках, біля міської брами, у місцях дозвілля. Наслідок цієї невсипущої праці — «церкви зміцнювалися у вірі і щоденно зростали кількісно» [Дії 16:5]. Це неминуче там, де є щира віра й самовіддані апостоли ідеї.

Учні Ісуса успадкували від нього магію чудодіяння. Вони сповна залучили це мистецтво для презентації своїх благовістей людям. «А руками апостолів, — написано в «Діях...», — сталися знамена та чуда великі в народі» [Дії 5:12].

Ефект чудодіяння і їхня притягальна сила були надзвичайними. Святе Письмо барвисто зображує це на прикладі зцілення недужих апостолом Петром. «Хворих стали виносити на вулиці, — говорить Біблія, — та й клали на ложа та ноші, щоб, як ітима Петро, то хоч тінь його впала б на когось із них» [Дії 5:15]. **Рухливий образ тіні, що нечутним доторком підводить немічних з ложа — пречудова реклама, здатна вразити будь-кого.**

Втім, цього досягає й зрима, матеріально відчутна дія. Апостол Павло на очах людей зцілив «безвладного на ноги» і той почав ходити. «Боги людям вподібнилися, — вигукували присутні, — та й до нас ось зійшли» [Дії 14:11].

Апостоли Ісуса, навертаючи неофітів до Христової церкви, молилися й за те, щоб вони прийняли не тільки хрещення, але й Духа Святого. Це здійснювалося через обряд рукопокладання. Уважалося, що «через накладання апостольських рук Святий Дух подається» [Дії 8:18].

Подібно висвячували й пресвітерів, старшин релігійних громад. «І рукопоклали їм пресвітерів по Церквах», розповідає Новий Заповіт [Дії 14:23]. Цей досвід хіротонування увійшов у традицію християнської церкви й утвердився як канонічний спосіб формування церковної ієрархії.

Діяльність апостолів доби первісного християнства набула нової актуальності в Україні минулого століття. Українська Автокефальна Православна Церква [УАПЦ] на своєму Соборі в

жовтні 1921 р. постала перед необхідністю набуття єпископату, вищої верстви духовенства. Традиційний шлях висвячення в єпископи був блокований тодішніми умовами. Перед альтернативою бути Національній церкві чи ні, лідери Українського церковно-визвольного руху запропонували повторити практику раннього християнства. Єпископи були обрані через покладання рук усіх делегатів Собору з числа духовних осіб.

УАПЦ стала впливовою реальністю українського життя й почала утверджуватися у православному світі. Її опоненти з політичного й церковного середовища висували звинувачення у неканонічності, а щойно обраних єпископів називали «самосвятами». Бракувало лише докорів про сп'яніння молодим вином, яких довелося наслухатися першим учням Христа.

У книзі, присвяченій діям апостолів, докладно розкрито життя ранніх громад християн. «І вони перебували в науці апостольській та в спільності братерській, і в ламанні хліба, та в молитвах» [Дії 2:42]. З лапідарного опису все ж постає чіткий образ комуни ранніх християн.

«Дії...» наголошують: у тих, що ввірували, усе майно було спільним. «...Жоден із них не терпів недостачі: бо, хто мав поле чи дім, продавали, і заплату за продаж приносили, та й клали в ногах у апостолів, і роздавали кожному, хто потребу в чім мав» [Дії 4:34—35]. Це була рівність аскетичних потреб, а її ідеологія й практика не завжди були схожими на ідилію.

Подружжя Ананій і Сапфіра, піддавшись впливу апостольського вчення, збули свою маєтність. Вони внесли до осередку християн виручені кошти, але не всі. Сапфіра намовила чоловіка приберегти дещо на чорний день. Підприємливих неофітів публічно викрили. Їхнє життя обірвалося від докорів власного сумління.

Автор книги вправно повертає читача до євангельського епізоду спілкування з Ісусом заможного юнака. Хлопець побажав знати, що йому слід зробити доброго, аби напевне покладатися на вічне життя. Біблійні заповіді не вбивай, не чини перелюбу, не кради та всі інші він сумлінно виконував.

Ісус порадив: «Коли хочеш бути досконалим, — піди, продай добра свої та й убогим роздай, — і матимеш скарб свій на небі. Потому приходиь та й іди вслід за Мною» [Мт. 19:21]. Молодий господар, вислухавши, відійшов у зажурі: мав чималі статки й розлучитися з ними було йому понад силу.

Син Божий привернув увагу своїх учнів до цього типу людської психології. Він зауважив: «Поправді кажу вам, що багатому трудно ввійти в царство Небесне». Спаситель продовжує цю новелу метафорично: «Іще вам скажу: Верблюдові легше пройти через голчине вушко, ніж багатому в Боже Царство ввійти!» [Мт. 19:23—24].

Пожадливість, приватновласницькі інстинкти, недостатньо контрольовані розумом і вихованням, згубні для особистості. Трагічний фінал Ананія і Сапфіри, наближення теми до конкретної людини актуалізує її, надає їй виразнішого й глибшого звучання.

Деколи кажуть, що зіставлення вушка голки й верблюда було тогочасною гіперболою, перебільшенням заради доведення чогось неможливого. Одначе, подібний мотив бринить також у гнівних звинуваченнях Ісуса, адресованих книжникам і фарисеям. Вони лунали під склепінням синагоги у присутності учнів та повної зали слухачів.

Спаситель таврував безчестя й підступність тих, що прагнуть наживи за будь-яких умов. Він кидав докори й звинувачення, дивлячись в очі людей лихої вдачі: «Горе вам, книжники та фарисеї, лицеміри, що даєте десятину із м'яти, і ганусу, й кмину, але найважливіше в Законі покинули: суд, милосердя та віру...» [Мт. 23:24].

Вони справно платять данину з дешевих трав для аромату й приправ і нехтують милосердям. Ісус говорить про цих «сліпих проводирів», що для людності вони **«відціджують комара»**, а для **власного вжитку залишають верблюда**. Про людське око натирають до блиску зовнішність кухля та миски, а наповнюють їх тим, що набуте здирством і кривдою.

У публічній проповіді, розповсюдженні християнських цінностей вирізьблюється, отже, наступальний, викривальний струмінь, що засвідчує генетичний зв'язок Євангелії з книгою,

яка оповідає про апостолів у стихії їхньої активної діяльності. Разом із тим підкреслює творчі можливості рекламної негації щодо існуючого стану речей.

Місія християнського проповідника привела апостола Павла до Греції та Афін. Тут «кипів його дух, як бачив це місто, повне ідолів» [Дії 17:16]. Античні храми й скульптурні зображення богів викликали рішуче несприйняття їх апостолом нового релігійного світогляду. Художня вартість архітектурних споруд і мистецтва пластики не сприймалися як аргумент.

Христинський світогляд мислив себе в конфронтації з духовністю Античності. Ще в грецькому поселенні неподалік Ефесу апостоли Павло й Варнава криком кричали до мешканців: «...Благовістимо вам: від оцих ось марнот повернутись до Бога Живого, що створив небо й землю, і море, і все, що в них є!» [Дії 14:15].

З нагоди місійної подорожі Павла «Дії...» малюють контури деяких прикмет духовного життя Афін. «А деякі з філософів епікуреїв та стоїків сперечалися з ним. Одні говорили: «Що то хоче сказати оцей пустомов?» А інші: «Здається, він проповідник чужих богів, бо він їм звіщав Євангелію про Ісуса й воскресіння» [Дії 17:18].

Для з'ясування істини місіонера повели на пагорб Ареса й поставили перед судом ареопага. Там він мав подати докладний звіт. З християнського погляду цей крок пояснювався так: «...Всі атеняни та захожі чужинці нічим іншим раніш не займалися, як аби щось нове говорити чи слухати» [Дії 17:21].

Апостол Павло сміливо й винахідливо використав найвищу судову установу Афін для представлення Христового вчення. «Мужі атенські! — промовляв він. — Проходячи та оглядаючи святощі ваші, я знайшов також жертівника, що на ньому написано: «Незнаному Богові». Ось Того, кого навмання ви шануєте, Того я проповідую вам» [Дії 17:22—23].

Гнучкість міркувань святого явно імпонувала слухачам, еллінам. Вони вислухали й подальші аргументи. **«Бог, що створив світ і все, що в ньому, будши Господом неба й землі, проживає не в храмах, рукою збудованих»** [Дії 17:21].

Оратор натхненно продовжував: «Не повинні ми думати, що Божество подібне до золота, або срібла, чи до каменю, твору мистецтва чи людської вигадки» [Дії 17:29].

Елліни, які зростали під егідою богів Олімпу, творили високу культуру й неперевершене мистецтво, почули світоглядний виклик. Їм було про що думати й сперечатися. Вони уміли це робити успішно, як ніхто.

Тема Бога Живого та Незнаного чи Невідомого Бога увійшла в християнську теологію й релігійну філософію, світську літературу. Багатозначно й чарівно відгукнулась вона в поетиці російського «срібного віку», творчості Андрія Белого, Олександра Блока, В'ячеслава Іванова та інших авторів.

Рекламні теми і взірці, які набувають вічного життя у різних сегментах культури, стають незаперечними свідченнями досконалості і в цій ролі самі перетворюються на яскраві артефакти культури.

ПОСЛАННЯ АПОСТОЛА ПАВЛА

Послання апостола Павла адресовані окремим народам: римлянам, галатам, євреям, мешканцям міст: Коринфу, Ефесу, Солуні та інших, приватним особам: соратникам, учням, послідовникам. Мають і розпізнавальний знак: «Привіт вам моєю рукою Павловою — це править за знака в усякім листі. Так пишу я» [2 Сол. 3:17].

Послання — листи за формою, зі всіма привітами, основним текстом і прощаннями. Епістолярний жанр виявився придатним і комфортним для проповіді, повчань, полеміки, суворой публіцистики й довірливого спілкування.

Листовна спадщина апостола карбована виразними рисами творчої індивідуальності, таланту письменника й аналітичного розуму. У його винятковій біографії — невпинні мандри містами й країнами, становлення християнських церков у різних краях, утиски й переслідування. Він знав ціну волі й холод тюремних мурів.

Земні дороги апостола обірвалися у жорстокий вік Нерона. Сказано ж, кого Бог любить, того й карає. *«Я був більше у працях, у ранах над міру, — зізнається Павло мешканцям Коринфу, — частіше у в'язницях, часто при смерті»* [2 Кор. 11—23].

Місіонер Ісуса прагнув бездоганно служити Христовій вірі. Він трудився до знемоги, щоб зміцнити свій статус духовного провідника. Від себе й супроводу він нагадує жителям Солуні: *«...Ми поміж вами не сидні справляли, і хліба не їли ні в кого даремно, але в перевтомі й напруженні день і ніч працювали, щоб не бути нікому із вас тягарем...»* [2 Сол. 3:7—8].

Павло і його помічники наглядно показували, як належить працювати на ниві духовній. *«Не тому, щоб ми влади не мали, але щоб себе за взірця дати вам, щоб ви нас наслідували»* [2 Сол. 3:9]. **Еталон, вершинне — тільки це гідне наслідування, лише воно окреслює контури ідеалу.**

З такої моральної висоти намірів і дій не постає надмірно суворою вимога: *«...Ми вам наказуємо, браття..., щоб ви цуралися кожного брата, що живе по-ледачому* [2 Сол. 3:6]. У цьому ключі визріває знаменна формула суспільного імперативу: *«...Хто працювати не хоче, — нехай той не їсть»* [2 Сол. 3:10]. Вона посіла чільне місце на штандартах багатьох правителів.

У темі напружених зусиль апостол Павло бачить різні пласти й намагається не обходити їх. Свого сумлінного помічника Тимофія він зваблює солодким ароматом винагороди: **«Трудящому хліборобові належить першому покуштувати з плоду»** [2 Тим. 2:6]. Хто служить вівтареві, той з нього має частку. Апостол питає коринтян: *«Хіба ви не знаєте, що священнослужителі від святині годуються? Що ті, хто служить вівтареві, із вівтаря мають частку?»* [1 Кор. 9:13].

Він радить мешканцям славного Коринфу діяти так, щоб перемагати: **«Хіба ви не знаєте, що ті, хто на перегонах біжить, усі біжать, але нагороду приймає один? Біжіть так, щоб одержали ви!»** [1 Кор. 9:24]. І то не тлінний вінок, а вічність.

Апостол Павло — людина відвертості, усе його життя виставлено як на долоні. Вичерпна відкритість прозраджує душевну відвагу. Він не приховує: перше, ніж стати будівничим

Христової церкви, він був її запеклим переслідувачем і руйнівником.

У посланні до галатів у Малій Азії сказано: «Чули-бо ви про моє поступування перше в юдействі, що Божу Церкву я переслідував та руйнував. І я перевищував в юдействі багатьох своїх ровесників роду мого, будши запеклим прихильником отцівських передань» [Гал. 1:13—14].

Господь напоумив його стати на іншу дорогу, доручив зрешувати християнську ниву серед поганців, як апостолові Петру — серед юдеїв. Людині з такою непересічною долею вірять, як полоняться твердістю її духа та незгасним оптимізмом.

Коринтяни, читаючи друге апостольське послання до них, сповнювалися, напевне, бадьорістю попри трагізм обставин. **«У всьому нас тиснуть, та не потиснені ми, — заявляє апостол. — Ми у важких обставинах, але не впадаємо в розпач. Переслідують нас, але ми не полишені; ми повалені, та не погублені!»** [2 Кор. 4:8—9].

Правда у своїй справжності може перетворитися на мобілізуючий чинник, стати сполошним дзвоном, що гуртує людей на їхній порятунок. Глашатаєм такої правди здатна виступити тільки людина бездоганної честі. Таким постає апостол Павло із життєписів і з апостольських послань. Він завжди готовий на спілкування, поради й служіння, про що й звідомляє коринтян: «Ось утретє готовий прийти я до вас і не буду для вас тягарем, — не шукаю-бо вашого я, тільки вас. **Не діти повинні збирати маєток батькам, але дітям — батьки**» [2 Кор. 12:14].

Апостольські настанови християнам часто підносяться своїм значенням над людністю релігійної громади, стають всеосяжними. *«Не давайте себе звести, — навчає Павло, — товариство лихе псує добрі звичай!»* [1 Кор. 15:33]. Люди лихої вдачі, ясна річ, хоч кого можуть завести на манівці.

Усім до снаги й порада апостола бути сумлінним у праці. У ширшому сенсі, поза буквою тексту й рамок конфесії, вона звучить так: **«Хто скупо сіє, — той скупо й жатиме, а хто сіє щедро, — той щедро й жатиме!»** [2 Кор. 9:6].

Суворі тексти апостольських послань, вивірені й контрольовані думкою, пом'якшуються образністю, дотепним словом, влучною метафорою. Через них торуються стежки до розуму й почувань. *«Ми сильні, — каже апостол, — повинні нести слабості безсилим, а не собі догоджати»* [Рим 15:11].

Апостолові, як він сам засвідчує, дано було провіщати таємницю Євангелії. Для неї він — *«посол в кайданах»*, певний того, що кожне праведне слово зустрине людська прихильність. *«Трохи розчини квасить усе тісто»*, — нагадує Павло.

Впевнено лягають на душу слова апостола та їхні поетичні ритми: *«...Ненавидьте зло та туліться до доброго! Любіть один одного братньою любов'ю, — благає апостол, — випереджайте один одного пошаною! У ревності не лінуються, духом палайте...»* [Рим 12:9—11]. Змагання добрих намірів — обнадійливий крок на заклик апостола: *«Не будь переможений злом, але перемагай зло добром!»* [Рим 12:21].

Послання Павла виголошують гімн християнській любові, величально й поетично. Вона *«не поводитьься нечемно, не шукає тільки свого, не рветься до гніву, не думає лихого»* [1 Кор. 13:5]. Позбутися її — рівнозначне спустошенню душі. *«Коли я говорю мовами людськими й ангольськими, та любові не маю, — стверджує апостол, — то став я як мідь та дзвінка або бубон гудячий!»* [1 Кор. 13:1].

Павло закликає проповідників і вчителів християнської віри говорити в церкві тільки зрозумілою мовою. Мов є багато на світі, підкреслює він, і кожна з них не без значення. Одначе, промовець має насамперед дбати, щоб він був сприйнятий слухачами. *«Інакше ви говоритимете на вітер»*, — попереджає апостол [1 Кор. 14:9].

Не буде пожитку для слухачів, додає він, якщо звертатися до них чужою їм мовою. *«Бо навіть і речі бездушні, що звук видають, як сопілка чи лютня, коли б не видавали вони різних звуків, — як пізнати б тоді, що бринить або грає? Бо коли сурма звук невиразний дає, — хто до бою готовитись буде?»* [1 Кор. 14:7—8].

У своїх посланнях апостол Павло не уникає полемічних загострень, часом ставить їх на грань ризикованого сприйняття.

Коринтянам він доводить, що перед Божою мудрістю маліє розум світу цього — розум мудреця, і книжника й дослідника.

Люди своїми розумовими спроможностями не збагнули мудрість Бога. «Через те ж, що світ мудрістю не зрозумів Бога в мудрості Божій, то Богові вгодно було спасти віруючих через дурість проповіді» [1 Кор. 1:21].

Наставляючи солунян про день Господній, апостол удається до несподівано гострого порівняння, нетрадиційної лексики. «...Бо самі ви докладно те знаєте, що прийде день Господній так, як злодій вночі» [1 Сол. 5:2]. Але це настання, часу якого не знає ніхто, мешканців Солуні не повинно застати зненацька. «А ви, браття, не в темряві, — нагадує Павло, — щоб той захопив вас як злодій» [1 Сол. 5:4].

Напружені контрасти, незвичні порівняння роблять глибшими контури рекламних образів, надовго залишають їх у пам'яті.

Так само, як і несподівані зізнання, більше схожі на виклик до бар'єру. Вони западають у пам'ять, як ось це одкровення римлянам: «Я не соромлюсь Євангелії, бо ж вона — сила Божа на спасіння кожному, хто вірує...» [Рим. 1:16].

У посланні апостола до Тимофія, єпископа в Ефесі, Павло накидає абрис бездоганного пастиря Христової церкви. Вийшов статечний набір добродійностей, які соборно викликають довір'я й повагу християн і забезпечують, отже, спокій у громаді та її тривке існування.

Єпископ має бути порядною людиною, чоловіком однієї дружини, непитушим, чесним у стосунках, не спокушатися маєтністю. Звичайно ж, він повинен бути добрим проповідником і навчителем, толерантно ставитися до єдиновірців.

Наголошено, зокрема, на сімейних гараздах, мирі й злагоді в родині, дбайливому вихованні дітей. «*Бо хто власним домом рядити не вміє, як він може пильнувати про Божу Церкву?* [1 Тим. 3:5]. *В одному запитанні — вичерпна професійна характеристика, резюме придатності до служби.*

Майже такий самий кадастр вимог виставлено й дияконам. Вони — нижчий щабель церковної структури, близькі до

громади, щодня спілкуються з єдиновірцями. Моральний образ диякона — не остання опора в підвалинах церкви.

До вихідця з низів, простолюддя дещо пом'якшено тест на гріховне хмільне. Диякони «мають бути поважні..., не багато віддані вину...» [1 Тим. 3:9]. Поблажливі критерії не раз, напевне, слугували дияконам за скрутних обставин.

Жінки-християнки теж під пильним духовним наглядом апостола. Вони ототожнюються з таким баченням: «Жінки, у скромнім убранні, із соромливістю та невинністю, — нехай прикрашають себе не плетінням волосся, не коштовними шатами, але добрими вчинками, як то личить жінкам, що присвячуються на побожність» [1 Тим. 2:9—10].

Амвон же для жінок заказаний. Проповідувати й навчати їм не дозволено. Брати гору над чоловіком — теж. Найкраще — це коритися у мовчанні. «Адам — бо був створений перше, а Єва потому, — нагадує апостол. — І Адам не був зведений, але, зведена будши, жінка попала в переступ» [1 Тим. 2:13, 15].

Занепокоєння апостола викликав і специфічний контингент віруючих жінок. «*Шануй вдів, удів правдивих*», — наказував він Тимофієві [1 Тим. 5:3]. Такими визнавалися овдовілі лише по досягненні ними шестидесятирічного віку. До цього вони мали пройти по життю під руку з одним чоловіком й засвідчити себе в добрих справах.

Молодша вікова група жінок, які лишилися без чоловіка, неабияк бентежила апостола. Він велить єпископу не вносити їх до вдовиного реєстру, доки не перебродять молоді пристрасті у новому шлюбі, з дітьми й без приводів для лихослів'я.

Автор послання наполягає, щоб церковні громади пильнували «розпашілих вдів», бо «вже дехто пішли слідом за сатану» [1 Тим. 5:15]. Інші теж zagrożені: «...Неробітні вони, бо вчаться ходити по домах, і не тільки не робітні, але й лепетливі, і занадто цікаві, і говорять, чого не годиться» [1 Тим. 5:13]. Психологічний портрет, накиданий апостолом, типовий, явно близький до оригіналу.

У першому посланні коринтянам апостол Павло виписує кодекс поведження жінки в храмі, що став одним із канонів церкви. Чоловік має молитися чи пророкувати з непокритою

головою, а жінці належить запинати голову. Хустка на голові — знак чоловічої влади над нею.

Кожному чоловікові, звідомляє апостол, голова — Христос, а жінці голова — її чоловік. Із цього випливає низка значень. «Чоловік покривати голову не повинен, бо він образ і слава Бога, а жінка — чоловікові слава. Бо чоловік не походить від жінки, але жінка від чоловіка, не створений бо чоловік ради жінки, але жінка ради чоловіка» [1 Кор. 11:7—9].

Заявлений канон апостол ставить у розряд безсумнівних. Він не може бути предметом суперечок і розбіжних думок. «Коли ж хто сперечатися хоче, — опонує Павло, — ми такого звичаю не маємо, ані Церкви Божі» [1 Кор. 11:16].

Апостол не перестає нагадувати людині про її малість перед Богом. Вона не сміє сперечатися з ним, ані питати, чому таким, а не інакшим створено світ і все в ньому. Бо це вища влада та її суверенний вибір.

На сприйняття такої тези Павло послуговується образним порівнянням. «*Чи гончар не має такої влади над глиною, щоб із того самого місива зробити одну посудину на честь, а одну на нечесть?*» [Рим. 9:21].

Святе Письмо уміє в небагатьох словах вичерпати подію, передати чи образ, чи характер; акцентувати знаки буття людини на землі. У посланні до єпископа Тимофія апостол кличе його до Риму, міста нового свого ув'язнення, як виявлялося, останнього.

Римський бранець прохав побратима: «Як будеш іти, то плаща принеси, що його я в Троаді залишив у Карпа, і книжки, особливо пергаментові» [2 Тим. 4:13]. Поношений плащ з мандрівних доріг і зачитані книги — увесь спадок письменника й подвижника. З ним і постав перед престолом Всевишнього.

СОБОРНІ ПОСЛАННЯ

Автори соборних послань, апостоли Яків, Петро, Іван та Юда, торкаються різних аспектів християнської віри, релігійної моралі, практичної діяльності церкви. Послання адресовано усім

християнам у Палестині й діаспорі, країнах Розпорошення, як каже Святе Письмо, євреїв після придушення римлянами їхнього повстання.

Послання були здебільшого вимушеною формою спілкування. Розпорошеність релігійних громад, відстані між районами діаспорних поселень, інші причини стояли на заваді безпосереднім комунікаціям. Листи мали певною мірою компенсувати обмаль особистісних контактів. Самі ж автори мріяли про більше: відкриті зустрічі, прямі розмови, вільний обмін думками і враженнями. «Багато я мав написати до вас, — сповіщає апостол Іван, — але не схотів на папері й чорнилом. Тому маю надію прибути до вас і говорити устами до уст, щоб повна була ваша радість!» [2 Ів. 1:12].

Соборні послання виконано у вигляді епістолярних звернень до одновірців. Листи — мобільний жанр, що поєднує довірливу бесіду, навіть інтимний тон із суспільною значущістю проблем. Сторінки послань подеколи нагадують художні мініатюри чи філософські новели, кожна з яких подана в самотньому авторському ритмі.

Апостол Яків, поринаючи у тему бідності й багатства, вибудовує цілу мізансцену у виразному виконанні персонажами дійства. На зібрання громади приходять двоє людей із різних суспільних верств. Один «із золотим перснем, у шаті блискучій», інший — бідар, у вбогому вбранні.

Яків угадує наступний перебіг подій. Про це й пише: «І ви поглянете на того, хто в шаті блискучій і скажете йому: «Ти сідай вигідно отут», а бідареві прокажете: «Ти стань там, чи сідай собі тут на обніжку моїм» [Як. 2:3].

Розрізнення поміж людьми, перевага комусь одному спричинені блиском золота й пишних шат. Бідаря зневажено. Між тим, «чи ж не вибрав Бог бідарів цього світу за багатих вірою й за спадкоємців Царства Божого?» [Як. 2:6]. При цьому геть забуто, що багаті утискують бідних, переслідують їх судами. Попри обмеженість зображальних ресурсів, мізансцена вийшла динамічною, змістовно насиченою, рекламно ефективною.

Апостол навчає віруючих погамовувати пристрасті. На взір того, як вуздечкою стримують коня. **«От і кораблі, — каже**

автор послання, — хоч які величезні та гнані вітрами жорстокими, проте найменшим стерновим скеровуються, куди хоче стерничий» [Як. 3:4].

Кожен може уявити обидві стихії стриноженими. Та мало хто, упевнює Яків, має силу не давати надмірної волі язикові. Короткий він, це так, але вгамувати його не так-то просто. Цей хвалько схожий на маленький вогонь, що спроможний спопелити й могутній ліс.

І цим зухвальцем *«ми благословляємо Бога й Отця, і ним проклинаємо людей, що створені на Божу подобу, — констатує Яків. — Із тих самих вуст виходить благословення й прокляття»* [Як. 3:9—10]. Обосічний меч та й годі.

Так не має бути, вважає апостол. Треба навчитись тримати язик за зубами. Інакше він буде тримати в полоні його власника, роздвоєну людину. **«А хіба може, — питає автор послання, — фігове дерево родити оливи, або виноград — фіги?»** [Як. 3:12].

На доведення здавалося б очевидного апостол вживає найповажніші аргументи релігійної віри й повсякденного досвіду. Це тоді, коли рекламована ідея того варта. Часом на це достатньо піднесеного, опоетизованого стилю.

Як в судженнях про скороминучість земних благ, тієї ж маєтності, наприклад. **Багатий зів'яне, «як той цвіт трав'яний, бо сонце зійшло зі спекотою, і траву посушило, — і відпав цвіт її, і зникла краса її виду...»** [Як. 1:10—11]. Стала потертю колишня підстава для зверхності й пониження, а вартість її — тлінню.

Яків застерігає віруючих проти гнівливості. Та не обмежується тільки нагадуваннями про згубність цього душевного стану, а пропонує модель людини привабливих рис. *«Нехай буде кожна людина, — мовить апостол, — швидко послухати, забарна говорити, повільна на гнів. Бо гнів людський не чинить правди Божої»* [Як. 1:19—20].

Рекламована ідея чи думка не повинна потерпати від дефіциту переконливості. Надійно засвоюються тільки неспростовні аргументи, у яких не засумнівався б сам Хома невіруючий.

Про незаперечність свідчень перших учнів Ісуса нагадує апостол Петро. «...Ми сповістили вам силу та прихід Господа нашого Ісуса Христа, — каже він, — не йдучи за хитро вдуманими байками, але будучи самовидцями Його величі» [2 Петр. 1:16].

Апостол Петро наголошує віруючим, що між людьми трапляються й фальшиві пророки. Так само можливі й неправдиві вчителі, які поширюють різні ересі. «...Вони будуть ловити вас, — застерігає Петро, — словами облесними. Суд на них віддавна не бариться, а їхня загибель не дрімає» [2 Петр. 2:3].

Неправдиві пророки і вчителі викликають зневажливі оцінки апостола. Ліпше було б їм зовсім не знати, що таке праведність, каже він. Ставши на дорогу пізнання, вони потім облудно полишили її.

За це їх тавровано у посланні словами відомої приказки: «Помита свиня йде валятися в калюжу» [Петр. 2:22]. Глумлива характеристика вичерпно подається тут засобами усної народної творчості. Приказка вміло використана апостолом для розвінчання того, що неприйнятне йому.

Реклами не буває без пристрастей, у релігійній аксіології теж. Можна побачити там усю амплітуду чуттєвих коливань, навіть відчутти «скрегіт зубів». Це тоді, коли йдеться про людей, схильних до богозневаги, перелюбів, лукавства, підступів.

Апостол Юда погрожує їм повторенням Содоми й Гоморри, бо ж вони — безбожники. Він поет блискавок і громів, що накликає їх на людей лихих намірів і дій. Нещадних слів і принизливих порівнянь у нього, схоже, невидимий запас.

Юда малює відразливий профіль безбожних людей, що налаштовують віруючих вдома і в діаспорі на відчуження. «Вони скелі підводні на ваших вечерах любови, — упевнює апостол, — бо з вами без страху їдять та себе попасують; хмари безводні, що носяться вітром, осінні дерева безплідні, двічі померлі, викорінені; люті хвилі морські, що з піною викидають власний сором; зорі блудні, що для них морок темряви бережеться повік» [Юд. 1:13].

Автори соборних послань нерідко подають свої думки та ідеї у вигляді афоризмів. Вони легкі для зрозуміння, рекламно дзвінкі та прозорі, надовго лишаються в пам'яті.

Віра без добрих діл мертва, стверджує Яків. Він же радить неофітам: «...**Наблизьтесь до Бога, то й Бог наблизиться до вас**» [Як. 4:8]. Апостол Петро, нагадуючи про неминучість судного дня, роз'яснює: «...В Господа один день — немов тисяча років, а тисяча років — немов один день!» [Петр. 3:8].

Рекламоване тлумачення часу здатне тримати в постійній напрузі будь-чис віруюче серце.

КНИГА ПРОРОЦЬКА

Пророча книга, або Апокаліпсис — одкровення, завершує корпус книг Нового Заповіту. Її створив апостол Іван Богослов, перебуваючи на засланні. Маленький скелястий острів Патмос у Середземному морі, південніше Самоса, місце його останнього притулку на землі: так розпорядився римський імператор Доміціан.

Євангеліст Іван передає в Апокаліпсисі пророцтва про кінець світу, боротьбу між Христом і антихристом, страшний суд, тисячолітнє царство Боже; переказує істини, які відкрив перед ним сам Бог.

Сталося це на Патмосі, в неділю погожого дня й лагідного душевного стану апостола. Він несподівано почув за собою гучний голос, схожий на сурму. У ньому владно звучало: «*Що бачиш, — напиши те до книги, і пошли до сімох Церков: до Ефесу, і до Смірни, і до Пергаму, і до Тіятирів, і до Сард, і до Філядельфії, і до Лаодикії*» [Об. 1:11]. Так зав'язується сюжетна інтрига. Оглянувшись на голос, апостол побачив сім золотих свічників, а посеред них «Подібного до Людського Сина, одягненого в довгу одягу і підперезаного по грудях золотим поясом» [Об. 1:19]. У правій руці він тримав сім зір.

Образ побаченого відтворював портретні риси, накидані старозавітними пророками: «*Голова та волосся білі, немов біла вовна, як сніг, а очі його немов полум'я огненне... Голос немов шум*

великої води..., обличчя немов сонце, що світить у силі своїй» [Об. 1:14—16].

Ефект з'явлення був напрочуд вражаючим: євангеліст Іван упав на землю, як підкошений. Син Людський привів його до тями й заспокоїв. Звелів описати побачене й те, що буде опісля. Відкрив і таємницю символів: сім зір у правиці — це анголи семи малоазійських церков, а сім свічників — це, власне, самі церкви.

До кожної з них Ісус надиктував окреме послання. Дякував анголам за те, що дбають про церкву. Похвалив за старання й окремо вказав на хиби чи недбалості. Стиль, інтонація, зміст послань — усе індивідуалізоване, несхоже. **«Кого я люблю, тому докоряю й караю того», сказано, наприклад, тільки анголу Лаодикійської церкви** [Об. 3:19].

Після завершення послань апостол глянув на небо й побачив його відчиненим. Уже знайомий голос покликав Івана піднятися нагору. Велич побаченого вразила. **«Престол стояв на небі, а на престолі Сидячий... Подібний був з вигляду до каменя ясписа й сардиса, а веселка навколо престолу видом подібна була до смарагду»** [Об. 4:2—3].

Довкола великого престолу — двадцять чотири менших. На них сидять старійшини, зодягнені в біле, на головах — золоті вінці. «А від престолу виходили блискавки, і голоси, і громи. А перед престолом горіли сім свічників огняних, а вони сім духів Божих» [Об. 4:5]. У руках старійшин — гусла й золоті чаші, повні пахоців.

У правиці того, хто сидів на головному престолі, в'язень острова Патмос побачив заповнену книгу, запечатану сімома печатками. Міцної статури ангол сильним голосом кликав: «Хто гідний розгорнути книгу, і зламати печатки її?» [Об. 5:2].

До книги наближається Агнець Божий, Ісус Христос. Він розкриває першу печатку і з'являється білий кінь. Вершник на ньому коронований золотим вінцем, у його руках напнутий лук. Уся постава — впевненість і спрямованість на перемогу.

Друга печатка явила коня червоної масті. Вершнику на ньому дано забрати мир від землян і розпалити війну між ними. На те вояку й знадобився великий меч.

За третьою печаткою показався вороний кінь. Його вершник тримав у руках вагу. Хор страхітливих тварин-чудовиськ біля

підніжжя трону повідомляв: **«Ківш пшениці за динарій і три ковші ячменю за динарія, а оливи й вина не марнуй!»** [Об. 6:6]. Хлібна міра, та що вистачає людині на один день, вартістю в денну оплату.

Четверта печатка вивела на показ чалого коня. Той, хто верховодив ним, мав ім'я Смерть, а слідом ішов Ад. «І дана їм влада була на четвертій частині землі забивати мечем, і голодом, і мором, і земними звірами!» [Об. 6:8].

По п'ятій печатці під жертвовником показалися душі забитих за поширення Божого слова. Вони голосно благали Бога-Отця: «Аж доки, Владико святий та правдивий, не будеш судити, і не мститимеш тим, хто живе на землі, за кров нашу?» [Об. 6:10]. Кожній душі було дано білий одяг і сказано почекати ще певний час.

За шостою печаткою була прихована жаклива руйнівна сила. Затряслася земля, сонце почорніло, а місяць запалав багряним. **«І на небо попадали зорі небесні, як фігове дерево ронить свої незрілі плоди, коли потряс сильний вітер...»** [Об. 6:13].

Вселенські катастрофи апостол змальовує твердою й майстерною рукою. Він пише: «І небо сховалось, згорнувшись, немов той сувій пергаменту, і кожна гора, і кожен острів порушилися зі своїх місць... І земні царі, і вельможі та тисячники, і багаті та сильні, і кожен раб та кожен вільний поховались у печери та в скелі гірські...» [Об. 6:14—15].

Усе перебувало в напрузі останнього дійства. Апокаліпсис ущільнюється новими подробицями. Чотири анголи стали на кутах землі й тримали атмосферні вітри, щоб вони не віяли на землю, на море й на жодне дерево.

У цьому зупиненому спокої з'явився від сходу сонця ще один ангол. Він мав печатку Бога Живого й розпорядився анголам із вітрами в руках: *«Не шкодьте ані землі, ані морю, ані дереву, аж поки ми покладемо печатки рабам Бога нашого на їхніх чолах»* [Об. 7:3].

Їх виявилось десятки тисяч. Величезний натовп зі всякого люду, племен і народів став перед престолом і Агнцем. Усі вбрані у біле, у руках пальмове віття. Вони, приречені на життя, шикувалися в чергу за охоронною печаткою Бога...

Резонансним виявилось розкриття сьомої печатки. На небі одразу запала тиша. Перед престолом Бога стали сім анголів, їм піднесли сурми. З'явився ще один ангол із золотою кадильницею й став перед жертовником.

Далі все прийшло у невпинний рух. Дія за дією шикувалися у кіноматографічний ряд. Нескінченний ланцюг жахних сцен. Ангол наповнює кадильницю огнем із жертовника і жбурляє її на землю. Там *«зчинилися громи і гуркотнява, і блискавиці та трясіння землі»* [Об. 8:5].

Підняв сурму перший ангол, подав голос. Здійнявся вогонь і град, разом обрушилися на грішну землю. Третина її, разом зі всіма деревами й травами, вигоріла вщент.

Озвалася друга сурма. Величезна гора, палаючи вогнем, завалилася в море. Закипіли багрянцем хвилі, миттєво згинула третина живих створінь і третина морських кораблів.

З третьою сурмою на третину річок і водних джерел спала з неба велика зоря, «палаючи, як смолоскип... А ймення зорі тій Полин. І стала вода як полин, і багато з людей повмирили з води, бо згіркла вона...» [Об. 8:10—11].

Зірка Полин, гірка вода як доля. У ці рядки пророцтва вчитувалася вся Україна в лиху годину Чорнобильської катастрофи. Жодні інші паблиситі трагедій не видавалися такими правдомовними, як Біблійні рядки про зірку Полин, що впавши на поліську землю, затруїла чисті води полинною гіркотою.

Засурмила четверта сурма і вражено третину сонця й затьмарено таку ж частину місяця та зір. Посланець землі раптом побачив серед неба орла. Той у леті волав гучним голосом: *«Горе, горе, горе тим, хто живе на землі, від голосів позostalих трьох анголів, що мають сурмити! ...»* [Об. 8:13].

Почувся голос сурми п'ятого ангола. Іван провів очима зорю, що падала з неба додолу. Вона мала ключ від криниці безодні й відімкнула її. *«...І дим повалив із криниці... І затьмарилось сонце й повітря від криничного диму»* [Об. 9:2].

Із диму на землю виринула сарана, у неї була міць отруйних скорпіонів. *«І наказано їй, щоб вона не шкодила земній траві, ані*

жодному зілля, ані жодному дереву, але тільки тим людям, які на чолах не мають печатки Божої» [Об. 9:4].

Засурмив шостий ангол. Іван-євангеліст почув виразний голос. Він виходив із чотирьох рогів золотого жертovníка, що стояв перед Богом. Анголу з сурмою було велено: «Розв'яжи чотирьох анголів, що пов'язані при великій річці Євфраті» [Об. 9:14].

Це було зроблено. Звільнені анголи стали на чолі величезного кінного війська, що мало стратити третю частину людей землі. Верхівці «панцири мали огняні, і гіяцинтові, і сірчані. А голови в коней — немов голови лев'ячі, а з їхнього рота виходить огонь, і дим, і сірка» [Об. 9:17].

Сарана жалила, подібно скорпіонам. Була налаштована агресивно, як на війну. Мала вінки на голові, довге жіноче волосся, лев'ячі зуби. Тіла закуті в залізні панцирі, у хвостах зачаїлась отрута. У цих страхітливих створінь шум крил, «немов шум колесниць, коли коней багато біжать на війну» [Об. 9:9].

Армада сарани мала над собою царя, ангола безодні. «Йому по-єврейському ім'я Аваддон, а по-грецькому звався він Аполліон» [Об. 9:11]. Інша назва ад, по-грецьки погубник.

Коли заграла остання сурма, «розкрився храм Божий на небі і ковчег Заповіту Його в Його храмі з'явився. І вчинилися блискавки, і гуркіт, і громи, і землетрус, і великий град...» [Об. 11:19].

Багато інших видів неблаганної Божої кари на тих, що не покаялись, зобразив бранець римського імператора. Розгортаючи фантазмагорію образів, видінь і сцен, він і в драматичному дійстві постає людиною майстерного пера. Його уява не знає меж, а екстремальні ситуації, ним описані, вирізняються чеканим профілем і об'ємністю.

Специфічний жанр оголошення, до якого вдався апостол, виявився плідним і в рекламному плані. Саме в Апокаліпсисі набули життя ідеї та образи, що увійшли до спадщини рекламної класики.

Це таїнство книги, сховане за сімома печатками, або сенс чогось, глибоко утаємничений. Багатогранний образ, що виражає різні смисли й робить можливим чимало

тлумачень. Реклама залюбки вживає подібні образи, їхню пластику.

Апостол старанно приховав значення числа шістсот шістдесят шість, але й допоміг дешифрувати його. Багато містики довкола цих трьох шісток, «звір'ячого числа», одначе достатньо й прозорості, яке робить цей символ широко вживаним.

У ньому впізнають римського імператора Нерона, призвідника жорстоких гонінь на християн. У ширшому розумінні — лютого тирана, який зухвало нехтує життям, правами й гідністю своїх підданих.

Апостол Іван прорікає остаточну загибель Вавилону. «І будуть плакати за ним, — каже автор, — царі земні, що з ним розпусти чинили та розкошували, коли побачать дим пожеж його. І земні купці будуть плакати та голосити за ним, бо ніхто не купує вже їхнього вантажу» [Об. 18:18].

Вавилон на великих ріках Месопотамії уже давно лежав у руїнах, без надії на відродження. Сучасники апостола прочитували в історичній назві ім'я столиці тодішньої світової імперії. Рим захлинався від розкоші і маєтності, пролитої у війнах крові, занепаду людяності й моралі.

Рим для християн — ненависне місто, джерело їхніх страждань, гірка пам'ять втраченої Батьківщини. Вони молилися за крах його сили, накликали на нього Божі карі за жорстокість і тяжкі провини перед народами й племенами.

Апокаліпсис створив для християнської культури світлий образ архангела Михаїла. Він зі своїми анголами відкрив на небі війну проти страшного змія. Той мав «сім голів та десять рогів, а на головах сім вінців» [Об. 12:3].

Двобій був тяжким, але перемогу здобув архангел. «І скинений був змій великий, вуж стародавній, що зветься диявол і сатана, що зводить усесвіт, і скинений він був додолу, а з ним і його анголи були скинені» [Об. 12:9].

Апостол Іван відкрив знаменну формулу: «Я Альфа й Омега, говорить Господь, Бог. Той, Хто є, і Хто був, і Хто має прийти» [Об. 1:8]. Альфа початкова, Омега — остання буква грецької азбуки. У своєму поєднанні вони символізують Початок і Кінець.

Ідеальна завершеність земного й небесного, злитість їх у нерозторжимої єдності. Діалектика вічного буття Бога у цьому енергійному ритмі: є, був і буде. Ці слова поклав на музику Іван Багряний: «ми є, були і будем ми // й Вітчизна наша з нами». Натяк на вічність і незнищенність народу, культури й Батьківщини богів і людей.

РОЗДІЛ XVI

ЕЛЛАДА СТЕПОВА

Давно зауважено: артефакти культури уміють чудодійно промовляти до людей крізь пласти віків і нашарування подій. Уламок каменю, знайдений у північному Причорномор'ї, заговорив співучим рядком гомерівської «Іліади». На ньому викарбовано початок вірша: «Зорі все далі спливають...»

Напис різьблено у другому столітті до Христової ери. На праукраїнській землі тоді вже закорінилися грецькі міста-колонії й звучав епос Гомера. Слова, вибиті на камені, навряд чи були вибрані довільно. Вони дотичні до найбільш трагедійної миті: троянці потіснили греків до моря, наблизилися до їхніх човнів. Здавалося, самі боги відвернулися від ахейського війська.

Спішно готується розвідка у табір троянців, щоб вивідати їхні сили і наміри. На це напросились уславлені воїни Діомед та Одиссей. Тоді й нагадано було, що треба поспішати, бо наближався світанок і, як мовив Одиссей, «зорі все далі спливають».

Розвідникам поталанило: на недавньому бойовищі вони помітили чужинця й полонили його. Вивідувач, троянець Долон втратив мужність і видав усе, що знав. Сказав не тільки те, що в нього питали, але й виявляв ініціативу. Зрада обернулася для троянців поразкою, а для Долона смертю.

Різьблений текст гомерівського рядка гучно резонував і в українській культурі — змістом і асоціаціями. У драмі Лесі Українки «Кассандра» виринає постать Долона. Він перше і єдине кохання віщунки. Кассандра проникливими очима провидиці бачить полон і загибель троянця.

Вона хоче відмовити Долона від небезпечної вилазки у ворожий тил, бодай дочекатися темних ночей, але спроби переконати його марні. Ніхто не вірить у її прозірливість. У

драмі Лесі Українки оживають і місячна ніч, й повільне згасання нічного світила, і потьмарені зорі, оспівані Гомером.

Поет і вчений Микола Зеров подає свої візії давньогрецьких упливів на українську давнину. Він бачить мандрівних різьбярів, що прибилися до славетної Ольвії біля дельти Бугу й Дніпра. Обдаровані митці несли в собі духовну потугу античної Греції, «у душі плекали сон далекої Еллади».

Довкола Ольвії окружні орди й кочівні скити. І в цій оазі еллінської культури мандрівні гості беруться за інструмент. Ним вони майстерно «різьбили з мармуру невиданих богів», пропонували їх мешканцям степу, прилучаючи тих до мистецтва й духовності.

За мурами Ольвії, на прадавній нашій землі звучало пісенне слово Гомера. Реклама, що полюбляє бути Хомою невірющим, має живі свідчення від тих далеких часів. Джерело неупередженої й неспростовної інформації надійне: давньогрецький письменник, ритор і філософ Діон Хрисостом.

Імператор Доміціан вислав його з Риму, заборонив проживання в столиці і навіть на власній батьківщині, у Віфінії Припонтійській. Майже п'ятнадцять років блукав він світом, допитливо вдивляючись у те, що довелось побачити. Одного літа незбагненні дороги мандрівника привели його в Ольвію.

Багато пізнавального розповів Діон про це давньогрецьке місто і його мешканців. Познайомився там з юнаком на ім'я Калістрат, якого всі шанували за військову мужність і вправність. Хлопець цікавився також філософією та ораторським мистецтвом і «дуже любив Гомера».

Діон довідався від Калістрата, що для «борисфенітів» Гомер — культовий поет і що «немає тут людини, яка не знала б його». З будь-якого приводу проголошуються вірші аеда, ними благословляють і військо перед боєм.

Про незвичайно шанобливе ставлення Ольвії до Гомера Діон переконався й на інших прикладах. «Усі борисфеніти виявляють до нього особливу пристрасть, — заявляє Хрисостом. — І хоча самі вони говорять по-грецьки не зовсім правильно, оскільки вони живуть серед варварів, але «Гліаду» майже всю знають напам'ять».

Свідчення філософа можуть видатися неймовірними. Елладаю заволодів могутній Рим, над нею залягла ніч бездержавності, а її місто-поліс, далеке від материкової Греції, підтримує Гомером свою історичну пам'ять, горду приналежність до вогнища вселюдської культури й національної слави.

Вітчизняна реклама легко виявить історичні аналогії, вражаючу подібність. Україна в добу кріпацької неволі, безпросвітних заборон навіть на рідну мову, рятувала Тарасом Шевченком свою національну ідентичність, підтримувала віру й надію, духовну стійкість. Поезія Кобзаря була на вустах народу, відлученого від елементарної шкільної освіти.

Гомер і Шевченко виявилися духовними вождями нації, форпостами народного духу й життєвих сподівань. Це не випадкове зближення через історичні відстані двох поетичних геніїв, а через них культур, де старшинство й провідна роль належить, звичайно, Греції.

Настрої, сюжети й мотиви грецької Античності буквально розлиті в українській культурі. **«Наша-бо земля, — пояснює Євген Маланюк, — протягом довгих століть належала до антично-грецького кола, до кола античної культури Еллади — родовища пізньої культури і Риму, і європейського Заходу».**

Гірлянда античних міст на узбережжі Криму й при дельтах великих українських рік ще з гомерівських часів були північним сегментом цього кола. Мапа України досі зберігає грецькі назви античних міст і поселень пізніших часів: Херсонес, Феодосія, Алушта, Тира, Ольвія, Маріуполь, Севастополь, Одеса...

Античні греки прибули на одвічно українські землі, маючи коштовне віно — першорядну культуру, підприємницькі уміння, енергію творення, гідність людської особистості й непоборну любов до свободи. У спадок Україні дісталось багато з цих скарбів.

Всебічні античні впливи — у глибинній пам'яті, душі, підсвідомості українців. Їхня художня натура, всеосяжний естетизм, пластичне сполучення красивого й корисного — грецька калаготія, щедра обдарованість, все це й багато

іншого — звідти, з тієї античної давнини, яка замешкала в узголів'ї України, духовно готувала її появу.

Є.Маланюк, видатний поет і культуролог, стверджував: Україна — це Еллада Степова, Київ — Степова Александрія, Січ за порогами Дніпра — **Степова Спарта. І це значно більше, ніж прекрасна поетична метафора.**

Ця констатація — нагадування про нашу органічну європейськість, закорінену в духовну спорідненість з Елладою, підкладом новочасної європейської культури. Фундаментальна тема національної реклами, її утвердження в сучасності через історичні постаті, вагомі події, свідчення першоджерел та будь-яких інших змістовних відомостей.

Далекосяйним маяком нашого історичного поступу був Геродот. Сучасник Перикла й Сократа писав про нашу праукраїнську античність, життя причорноморських територій, племена, що їх населяли, уклад їхнього буття і спосіб господарювання, про клімат, ґрунти і води.

«Мельпомена», четвертий том «батька історії» — сага про нашу землю. Поряд з іншими його книгами вона влилася в духовну культуру Еллади. Україна вичитує з неї об'єктивну й прихильну розповідь про власну минувшину.

На широкі контакти з Візантією вийшла Київська Русь. Навіть поріднилася з нею у династичному шлюбі князя Володимира й царівни Анни. Молода Київська держава опинилася віч-на-віч з духовною спадщиною греко-римського світу, що постав в іпостасі «другого Риму» й християнської церкви.

У Херсонесі й Києві грецькі єпископи та священники обвінчали державу Володимира з християнством, тоді ще без поділу його на західний і східний різновиди. Це був політико-релігійний акт суверенної держави з далекосяжними намірами стати впливовим гравцем на політичній сцені Європи.

Ярослава Мудрого називали «європейським тестем», батьком наречених. Чимало тронів запобігали прихильності й руки Києва. Поеми Гомера в бібліотеці великого князя, перша школа у його палаці, храм Софії Київської і киянин Іларіон на незалежній митрополичій кафедрі — знакові кроки

поступального становлення України–Руси як європейської держави. Посутньо, за духом і висотою культури, а не тільки географічно.

Греки Еллади, а пізніше вихідці з Візантії, емігранти й біженці з поневоленої турками Греції завжди були активно присутніми в космосі України. Еллінські вчені відіграли неабияку роль у виникненні й розвитку Острозької вищої школи.

Там викладали люди європейської освіченості й фундаментальних знань. Серед них греки Іммануїл Москопулос, Діонісій Раллі, Симон Пекалід, Євстахій Нафанаїл. Помітний внесок у діяльність закладу зробили вихованці Падуанської академії Никифор Кантакузін і Кирило Лукарсис, майбутній патріарх Константинопольської церкви.

Острозька академія мала тісні контакти з Афонськими монастирями. Між Острогом і Афоном діяв човниковий зв'язок. Ходаки з Волині, поміж них Іван Вишенський та викладач Ісакій Борискевич, відвідували Афонські обителі й бібліотеки. Грецькі ченці приходили до Острога за книжковими виданнями академії, постачали її друкарню важливими рукописами.

Почесний член Петербурзької академії архієпископ Арсеній (Булгаріс), уродженець о. Керкера в Іонічному морі, заснував духовну семінарію в Полтаві, коли очолював там єпархію. Його заступив єпископ Никифор (Феотакі), відомий грецький проповідник і вчений, автор богословських праць, а також книг і підручників з фізики й математики.

Семінаристом був у цьому закладі Іван Котляревський. У семінарії, а згодом Харківському колегіумі навчався Микола Гнедич. Обдарований полтавець здійснив переклад «Іліади» російською мовою, над яким працював більше двох десятиліть. Точний і художній переклад великого епічного твору став видатною подією культурного життя. «Слышу умолкнувший звук божественной эллинской речи» — в захваті писав Олександр Пушкін.

Славним навчальним закладом греків України було училище в Ніжині. У числі його випускників знаменитий український та російський історик М.Бантиш-Каменський. Микола Миколайович зумів врятувати майже весь московський архів під час пожежі

1812 р. «Збираю розпорошене», — промовляє епітафія на його могилі, справді адекватне визнання ролі вченого в історії вітчизняної науки.

Надрукувати ж державним коштом зібрані дослідником історичні документи посприяв Іоан Каподіотрій. Впливовий грецький сановник, дипломат на російській службі подав клопотання Олександрю I й домігся результату. Син Бантиша Дмитро здійснив підготовку першого наукового видання української історії в кількох томах.

У добу Гетьманщини в Ніжині склалася найбільша грецька колонія. Козацька держава заохочувала її пільговими умовами життя і праці, самоврядністю. Ніжинська община мала свій магістрат, школу й церкву, власний суд. Заповзятливі купці об'єднувалися в Торгове братство.

Грецька община вирувала діяльністю. Ніжин надовго стає провідним торговим полісом українського Лівобережжя. Торгівля велася на теренах Центральної і Південно-Східної Європи. Гучну рекламну славу здобули ніжинські ярмарки: Троїцька, Покровська, Всеїдна. Вони тривали по кілька тижнів і збирали масу учасників, широкий асортимент товарів.

Ніжинські греки виростили на поліських ґрунтах особливий сорт огірків і винайшли рецепт їхнього засолення. Це був делікатес монарших столів, визнана царська страва.

Мало чим поступалися їм помідори й кабачки, квасоля й баклажани, приготовлені за оригінальною технологією, яка тривалий час була цеховою і комерційною таємницею. Про минулу славу рекламно нагадує скульптура «Ніжинський огірок». На п'єдесталі — висока дерев'яна бочка в металевих обручах, яку увінчує тугий, пухиристий красень — огірок перед засоленням.

Греки були вправними господарями. Куди б не закидала їх доля, вони обробляли землю, вирощували пшеницю, плекали виноград, займалися вівчарством і промислами. Рекламний погляд впевнено зауважує тут спорідненість з українською хліборобською вдачею.

Вільна община ніжинських греків залишила у спадок поколінь визначні пам'ятки матеріальної культури. Вона забудувала цілий квартал житловими будинками в національному стилі, торговими лавками, звела споруди магістрату, школи й аптеки.

В осередку Ніжина постав архітектурний храмовий комплекс — Всесвятська, Троїцька й Михайлівська церкви. Рекламний символ істини, яка вкотре доводить: свобода від політичних і фіскальних утисків стимулює підприємницьку активність, стає впливовим чинником прогресу економіки, добробуту людей.

Ніжинські греки уміли раціонально витратити нажиті капітали, виступали й меценатами. Придворний півчий Качанівський дістає від купця Федора Колгарина цілий хутір — винограду за артистичні здібності, співочий талант.

Тепер це парково-палацовий комплекс зі статусом Національного заповідника. Качанівка — один із яскравих осередків української культури, там бували М.Гоголь і Т.Шевченко, чимало інших видатних особистостей. Власники Качанівки — родина Тарнавських, відомих меценатів і збирачів старожитностей, прийняла на себе витрати, пов'язані з перепохованням Т.Шевченка на Чернечу гору.

В українському бутті визначилися люди, чії імена пов'язані з нашою національною культурою і славою рідної ім Еллади. Капністи — українська шляхта грецького походження. Їхній гіллястий рід дав чимало громадських діячів і державних сановників.

Найбільш знана постать — В.Капніст, поет, «видатний представник української інтелігенції», як відгукується про нього М. Грушевський. Василь Васильович — автор знаменитої «Оди на рабство» та інших творів.

«Ода» — це поетичний відгук на указ Катерини II про закріпачення українських селян і рішучий протест. Мало хто наважувався тоді на публічний виступ проти імперського свавілля і несприйняття кріпаччини.

В.Капніст дивом розминувся з Петропавлівською фортецею. Він мав відвагу подати імператриці ще й план відродження

козацьких полків на Україні. Поет і патріот вів таємні перемовини з Прусією про її допомогу в разі народних повстань супроти царату.

У родинному гербі Капністів викарбовано девіз: *Sub igne immotus* — «У полум'ї несхитні». Еллінська кров невпинно нуртувала в душах українських шляхтичів. Петро Капніст, брат поета, завів у своєму маєтку на Полтавщині «республіку кріпаків». «Республіканцями» стали близько тисячі покріпачених селян.

Сини В.Капніста, Семен та Олекса, були приналежні до підпільних організацій декабристів. Олекса, ад'ютант відомого генерала М.Раєвського, входив у коло близьких друзів і приятелів Т.Шевченка.

Славу роду піднесла й Марія Капніст. У творчому репертуарі актриси — ролі широкого діапазону: сановита графиня й скромна служниця, зваблива чаклунка й смиренна черниця, гонорова світська дама й спритна циганка-ворожка. У житті й кіно Марія Ростиславівна, політичний в'язень системи, лишалася людиною незаплямованої честі й виняткової духовної краси. Її остання кінороль — образ знедоленої жінки у фільмі «Притча про світлицю» режисера Василя Ілляшенка.

На Печерських пагорбах Києва колись замешкав Константин Іпсиланті. Його неординарна постать була оточена легендами, а просторий дім наповнювала київська знать. Іпсиланті, уродженець Стамбула, мав знатне походження. Його батько обіймав посаду правителя Молдови і Валахії, користувався довір'ям у султана. За виявлену непокору й організацію повстання Олександр Іпсиланті був страчений.

Константина призначили управляти тими ж провінціями Османської імперії. Син виявився гідним наступником батька. Знову повстання й жорстоке придушення. Константин рятується втечею і знаходить притулок у Києві, де й минули останні десять років життя.

Сини Олександр і Дмитро продовжили родинну традицію, боролися в русі опору Еллади турецькому поневоленню. Олександр, учасник наполеонівських війн, уже в чині генерала російської армії нелегально перетнув кордон і закликав греків

до загального повстання, пізніше потрапив у полон і відбував багаторічне ув'язнення у Мукачівському замку «Паланок», перетвореному на політичну в'язницю.

Для його ж батька поневіряння не скінчилися й за останньою межею. Константин Іпсиланті був похований у церкві св. Георгія, яку за більшовицької диктатури зруйнували. Надгробок зі статуєю скорботної жінки, віршованою епітафією та мармуровим барельєфом помістили в Успенському соборі Києво-Печерської лаври.

У фашистську окупацію Києва собор було висаджено у повітря. Надгробок Іпсиланті дивом зацілів, хоч і зазнав ушкоджень. Після тривалої реставрації пам'ятник буремному життю уславленої людини знайшов вічне пристанище на священній лаврській землі.

Україна теж виявилась причетною до грецької визвольної боротьби проти Османської Порти. Ще за життя Іпсиланті в Одесі було засновано «Філікі Етерпо» — «Товариство друзів». Воно стало масовою організацією грецьких емігрантів і відіграло видатну роль у підготовці національно-визвольної революції, внаслідок якої Греція здобула незалежність.

Ім'я Іпсиланті нагадало про себе і в контексті новітніх часів. Георгій Іпсиланті керував оркестром знаменитого співака Петра Лещенка в Бухаресті. Диригента згадують як яскраву творчу особистість, обдарованого музику. За дружину йому була Алла Баянова, легенда російського романсу.

В український культурний простір самобутньо увійшла грекиня Софія Вітт-Потоцька — власною особистістю і парковим ансамблем в Умані, створеним на її честь.

Виразна постать неординарної людини і диво-парк; чарівна врода жінки й вишукана композиція архітектурних споруд і скульптур, зелені й води; блискучий та примхливий жіночий розум і казкова рукотворна перлина — все поєдналося в європейській славі.

Жінку виняткової краси і зваби величали «прекрасною грекинею» у палацах багатьох європейських монархів. Її вітала Марія Антуанетта в Парижі й Катерина II в північній столиці імперії. Софія Константинівна була окрасою світських балів і

Юзефу Вітту простіше було вберегти неприступність фортечних стін у Кам'янці, де він заступав коменданта-батька, ніж недоторканість дружини.

Юність Софії Глявоне проминула в Константинополі. Дочці дрібного торговця худобою довелося виживати за скрутних обставин. Вона самостійно вибилась із низин життя і стала аристократкою, однією з найколеритніших жіночих образів новітньої польської історії.

Її неподоланна зброя — інтелект і врода. Перед ними виявився безпорадним і граф Фелікс Потоцький, магнат майже усієї Правобережної України, батько численної родини. Уманський парк — замовне чудо, винагорода Софії за прихильність, сповнення її аристократичної забаганки.

Базове підґрунтя дендропарку — українська природа й ландшафт. Все інше витвір інженерної думки й художньої творчості. У центрі українського лісостепу мовою мистецтва заговорили сюжети й мотиви з античної історії й міфології, особливо давньогрецької.

Античність репрезентує павільйон Флори, грецької богині весни й квітів. Його біла колонада зведена в доричному стилі. Фриз прикрашає ліплення з рослинного орнаменту. Грот Венери спершу називали іменем богині Фетіди. Він має вигляд еллінського храму з виразними й чіткими формами.

Над одним із потужних підземних джерел височіє грот Діани, складений із масивних каменів. Рожевий павільйон Кіркеї на острові чарівниці-спокусниці, урізноманітнює портик Іонійського ордеру і ліпний фриз.

Уманський парк відсвіжує джерело Гіппокрени, що давало колись натхнення поетам на своїй історичній батьківщині в Беотії. Воно з'явилося після того, як копито Пегаса черкнуло по скелі гори Гелікон.

Громада валунів у долині річки Кам'янки називають Тарпейською скелею. За аналогією з прямовисною скелею Капітолійського пагорбу у Римі, що служила місцем страти. Інша легенда оповідає про дівчину на ім'я Тарпей, дочку начальника фортеці, яка зрадливо впустила до твердині нападників-сабіян.

Античну давнину, неосяжний світ її міфології нагадує Критський лабіринт, складений із масивного каміння; ріка підземного царства Стікс, що впадає у Мертве озеро; суворий гранітний обеліск і романтична тераса муз.

Скульптурно презентують Античність мармурові статуї Аполлона й Венери, покровителя подорожей бога Меркурія і призвідця Троянської війни Париса. Глибокодумність Греції та її художній геній постають біломармуровою статуєю Еврипіда і бюстом замисленого Сократа на високому п'єдесталі.

Кожне знакове нагадування про далеку й величну епоху античної культури має свій антураж, пізнавальні контури колишнього оточення. Це органічна єдність, сюжетна композиція, а не спонтанний набір випадкових прикмет античної минувшини.

Уманський парк — складний художній, природний та інженерний комплекс. Трохи більше п'яти років його споруджували сотні тисяч українських селян. Кріпаки та наймити використали свій творчий хист і вправну майстерність ціною власного здоров'я, а іноді й життя.

Саме тому греко-римська Античність так пластично лягла у тінь українських верб і крислатих дубів. Весільний дарунок польського магната грекині Софії став перлиною національної культури, відкритою книгою для прочитання української праантичності.

Композитор М.Харито написав біля п'ятдесяти творів, а музичну славу здобув романсом «Відцвіли хризантеми». Він мав нечуваний успіх, був у репертуарі Ф.Шаляпіна, на вустах молоді «срібного віку». Це був романс, якому дарована вічність. За його мотивами відзняли навіть фільм «Відцвіли вже давно хризантеми в саду» напередодні Першої світової війни, наче у передчутті Вселенської катастрофи.

Батьки композитора перебували в цивільному шлюбі і він носив прізвище матері, Надії Харито, грекині за походженням. Музичні здібності її сина проявились рано, ще в ялтинський період життя. Далі був Київський університет, виключення з нього за участь в акціях протесту і заслання. М.Харито трагічно загинув на Кубані в самому початку громадянської війни. Було

йому ледь за тридцять. Родина перевезла тіло композитора до Києва. Перед прощальною панахидою труну помістили в храмі поблизу Галицької площі.

Усю ніч гримотіло: кулі й осколки влучали в металеві стіни, кривлю й колони «Залізної церкви». Тривала війна між черговими суперниками за владу над Києвом. Вона ж нещадно топтала і хризантеми в саду, і людські долі.

Античний спадок виявив себе в Україні зливою різнобічних обдарувань. Перша друкована книга, автором якої був українець Юрій Дрогобич, доктор філософії і медицини, видана у Римі наприкінці XV ст.

З чернечого скиту на горі Афон линув до України пристрасний голос Івана Вишенського, видатного публіциста, основоположника цього жанру у нас, палкого оборонця православної віри.

Винятковий успіх мала в Італії опера «Демофонт» Максима Березовського, випускника Болонської академії. Геніальна музика на міфологічний сюжет про сина володаря Елевсіну, що неподалік Афін, і опіку над ним богині Деметри.

На резонансне пабліситі національного творчого духу перетворилися гастролі в Європі й Америці Українського хору під керівництвом Олександра Кошиця. Посланці Української Народної Республіки повсюдно збирали оплески й захоплені відгуки.

В одному з популярних столичних видань французька публіка читала: «Український хор завершив у нас свої гастролі зі справжнім апофеозом. Він не тільки досяг своєї поважної мети, а й переконливо довів, що Україна має античну цивілізацію, пречудовий і багатющий фольклор, що доказово підкреслює високу культуру раси».

Філософом нації та її проблем судилося стати у нас Григорію Сковороді. Він вніс в українську духовність високу античну думку, твори давньогрецьких і римських мислителів, провідних авторитетів християнської віри. Свою освіченість, ерудицію і щедрі таланти Г.Сковорода віддав Україні.

Чверть віку він «ходив у народ» з посохом мандрівника й книгою мудреця в торбині. Не злічити його зустрічей і спілкувань з людьми, розмов на жагучі теми і сенс життя.

Скарбниця знань у невпинних мандрах, Г.Сковорода навчав думати й жити за законами людяності й добра. Він один із небагатьох у європейській культурі, хто повторив духовний подвиг Сократа в служінні істині, людям і Батьківщині.

Знакова подія духовного розвою України — поява «Енеїди» І.Котляревського. Ця книга — переспів, «перелицювання» на український манер класичного давньоримського твору Вергілія Марона. Антична класика з берегів Тибру зазвучала українською мовою над Ворсклою. Давній Рим і Полтава XIX ст. зосередилися на спільній темі.

Вергілієва «Енеїда» стала колишньому семінаристові поштовхом і натхненням для написання самостійного, цілком оригінального твору. Античні сюжети розгортаються в Україні, у стихії її власного життя. Героїчний пафос, патріотичні мотиви, імперська амбітність римської «Енеїди» переведено українським автором у буденність, жартівливий план, у бурлеск.

Фігуранти полтавської «Енеїди» — українська людність з різних її верств, зодягнена у свити, жупани й шаровари. Це реальне життя народу, його земні тривоги й радощі, надії й сподівання. Вірші поета іскрять соковитим гумором, гострими дотепами, влучними авторськими ремарками. *«Мужича правда єсть колюча, а панська на всі боки гнуча»*, — зауважує автор.

На класичному творі античності постає нова українська література. Іван Котляревський — її перший класик. Він утверджує в поемі живу мову народу, його стержневу, полтавсько-київську говірку. Творчу вершину поета оцінив Т.Шевченко, написавши пророчі слова: *«Будеш, батьку, панувати // Поки живуть люди...»*.

Тяжіння української літератури до Античності було невід'ємною рисою і постійним чинником її розвитку. Письменники усіх часів опрацьовували давню класику, творчо проникали у її досвід. Художні переклади прозових і віршованих текстів, переспіви й наслідування, твори за античними

мотивами й принагідні згадування — все це античний сегмент красного письменства, української культури загалом, її репертуар.

Письменники П.Гулак-Артемівський, Є.Гребінка, Л.Глібов знайомили українців з байками Езопа у власних перекладах і переспівах. Літературні шедеври великих і малих форм творили на античних першоджерелах Т.Шевченко, П.Куліш та І.Франко. Вільно почувалася серед античних авторів Леся Українка.

Вона пише драматичні твори «В катакомбах» і «Кассандра», багато ліричних мініатюр на античну тематику, вірш-посвяту І.Стешенкові, який перекладав українською мовою «Метаморфози» Овідія. Вражає вишуканою художністю драматична сцена «Іфігенія в Тавриді».

Дочка Агамемнона й Клітемнестри, яку греки пожертвували богині Артеміді, щоб та заспокоїла море і дала змогу човнам дістатися Трої. В останню мить, коли все було на лезі меча, богиня вихопила приречену з рук жерців і перенесла її у Понтійську Тавриду.

Там Іфігенія служила жрицею храму Артеміді Тавридської, глибоко страждаючи від розлуки з родиною, Аргосом, любою Елладою. Служницю богині відшукав Орест, рідний брат Іфігенії, разом з Піладом, своїм нерозлучним другом і повернув її на Батьківщину.

Багатство й досконалість античної літератури вимагали фахового опрацювання. Першим її професійним перекладачем українською мовою став П.Ніщинський, літературний псевдонім Петро Байда.

Петро Іванович, сучасник Т.Шевченка, здобув вищу освіту і ступінь магістра в Афінському університеті. Стародавні мови, художня аура грецької столиці прикували увагу молодого науковця до античної літератури. «Антигона» Софокла незаперечний творчий успіх перекладача-еллініста.

П.Ніщинський тривалий час викладав грецьку мову й церковний спів у жіночій прогімназії на Одещині. Там написав пісню «Закувала та сива зозуля», що стала народною. У глухій тоді провінції здійснив переклад «Одіссеї» й частини «Іліади», який не встиг завершити.

Поет, композитор і педагог мав чим пишатися, але найбільша його гордість — переклади літературної класики. П.Ніщинський писав своїм дітям: «А тепер я навіть кохаюсь у надії, що колись, хоч і в далекому потомстві, а все-таки «старий Байда», ваш батько, спом'янется добрим словом на ймення «українського Гомера». Так воно й сталося, як сподівалася ця обдарована людина, непересічна особистість.

Досконалі переклади давньоримської поезії належать перу М.Зерова. Микола Костьович — поет і вчений, глибокий знавець античної літератури, ідеолог українських неокласиків доби Відродження обстоював розвиток національної культури, опертої на високі традиції Античності. «Класична пластика і контур строгий // І логіки залізна течія», — такою уявлялася йому новітня українська поезія.

Наріжний принцип і рекламне гасло М.Зерова — «ad fontes» тобто «до джерел!» Перекладна поезія Давньої Греції і Риму, вважав поет, служить пульсуючим джерелом змістовного наповнення української мови, удосконалення художнього стилю.

Античні автори, переконаний М.Зеров, близькі своїми настроями й чуттями українській культурі, особливо її суворой й проблемній доби. Перегук епох ставав дійсною ознакою освіченості, а ще більше — реальним фактором запобігання духовному занепаду та його загрозам.

На рівні заангажованих принципів виявилася художня творчість і перекладацька діяльність самого М.Зерова. Його сонети й елегії наче зосереджують у собі віковичний досвід європейської культури. До кожного з віршів можна додавати просторі коментарі й велемовні інтерпретації.

Праця М.Зерова на теренах рідної культури була плідною і невтомною. Переклад «Енеїди» Вергілія, розпочатий у Києві, поет продовжував і за полярним колом, на Соловках, де й обірвалося його життя.

Національна традиція сформувала видатну українську школу перекладу, підготувала багатьох знаних майстрів. Це люди непересічного таланту, знавці іноземних мов з дивовижним відчуттям слова й ритму, умінням точної передачі оригіналу,

його стилю, образної мови. Кожному з них властиво те, ще сказав Максим Рильський про М.Зерова: *«Закоханий у вроду слів»*.

Творчий набуток Бориса Тена і Григорія Кочура, Миколи Лукаша і Василя Мисика, Андрія Содомори і Йосипа Кобіва, багатьох інших подвижників подав Україні рідною мовою Гомера й Есхіла, Горація й Овідія, Цицерона й Сенеку...

Вона пізнає у їхній творчості споріднені риси й свою органічну приналежність до європейської культури. Антична класика українською мовою у повному обсязі — нев'янучий мотив сучасної національної реклами.

Генетичну пам'ять про історичну давнину, ставлення до неї й трактування засвідчують топоніми. У цьому теж виявляє себе культурно-історична спадковість, духовний контакт епох і поколінь.

Своє єднання з античним світом українська дійсність прозраджує різнобічно й вигадливо. На київському Подолі колись стояв трактир під вивіскою «Грек». Єдиний у Чернігові готель називався «Царгород». На роздоріжжі, неподалік Тарасової Кирелівки, подорожніх вітала корчма з дзвінком іменем «Рим».

Миколаївську вулицю в Києві, нині Владислава Городецького, італійці називали «маленькою Флоренцією» за її щедрю дотичність до муз. У кафешантані «Аполло» сходилась на музику й келих вина творча еліта.

Споруда під куполом «Гіппо Палас», «Місто Паллади» збирала киян на циркові вистави й концерти. Статуї олімпійських богів прикрашали мансарду й колонаду готелю «Континенталь», фасади будинків київської знаті.

Античні теми й мотиви були представлені у творчості провідних митців українського Відродження — Георгія Нарбута у пластиці й Миколи Зерова у царині слова. Античність була на устах освічених українців, які називали кобзарів і лірників «народними Гомерами», а трагедію Крут — «нашими Фермопілами».

У листі до Лаури Сюрвіль знаменитий Оноре де Бальзак писав: «Я побачив північний Рим..., у якому триста церков,

багатства Печерської лаври, свята Софія, а навкруги — степи й степи. Мене зустріли дуже люб'язно».

Немирів на Вінничині коронує себе містом музеїв і пам'ятників. Особливо ж пишається ім'ям «Подільські Атени», що закріпилося за ним з відкриттям гімназії. У ній викладали відомі збирачі фольклору О.Маркович і М.Номис, художник І.Сошенко, письменник М.Чалий. Творчий клуб сучасного Немирова прибрав собі ім'я «Свічка Діогена».

Т.Шевченко подавав на академічний конкурс ескіз, його було прийнято. Сюжет взято з «Іліади» — Андромаха над тілом Патрокла. **«Тільки тепер я зрозумів, — зазначив поет, — як необхідне вивчення антиків і загалом життя й мистецтва давніх греків».**

Вивчати Античність, життя й мистецтво стародавніх греків — коштовний заповіт Т.Шевченка українській культурі і водночас духовний пріоритет реклами. Античні візії самого поета проміняться у його «Неофітах» і «Марії», багатьох інших художніх шедеврах. Знання Античності, еллінські спадкові впливи виявляють себе і в філософських роздумах Кобзаря, стосуються вони естетичних критеріїв, чи світоглядних позицій.

Він робить нотатки у «Щоденнику»: «...Я люблю..., обожаю усе прекрасне, як у самій людині, починаючи з її прекрасної зовнішності, так само, коли не більше й піднесеніше, елегантний витвір розуму й рук людини». Зачувши таку оду прекрасному й корисному, рідній калагатії, самі боги Олімпу, видається, наповнили б свої келихи амброзією і нектаром.

Тема Античності навіяла духовному провідникові нації ще одну слушну й промовисту пораду. Хтось у його присутності порівнював наші історичні думи з рапсодіями Гомера. Поета це смішило: йому видавалося таке порівняння «зарозумілим».

Славетні українські думи «Іван Коновченко», «Сава Чалий», «Втеча трьох братів з Азова», «Самійло Кішка», «Олексій Попович пирятинський» — «піднесені й прекрасні. Якби ж то Гомер їх послухав», — замріявся поет.

Т.Шевченко пише про два співмірно великі світи — Елладу й Україну. Рівність, що засвідчує реалізм його мислення й історичну інтуїцію, справжність іміджу провидця і пророка.

Осяйна думка про підставність аналогій, співставлень України з Елладою вперше виголошена на теренах Європи. Її висловив філософ і письменник доби німецького Просвітництва Йоган Готфрід Гердер, приятель Гете. За збігом обставин це сталося напередодні руйнації Запоріжської Січі, української «степової Спарти».

Й.Гердер з певністю стверджував: «Україна стане колись новою Елладою. Прекрасне підсоння цієї країни, весела вдача народу, його музичний хист, родюча земля колись пробудяться. Із малих племен, якими були колись греки, постане велика культурна нація. Її межі простягнуться до Чорного моря, а відтіля геть у широкий світ».

У Т.Шевченка і Й.Гердера, власне, спільна ідея — відродження Еллади в образі України, «степової Еллади». Бачення геніального українського поета і глибокого німецького дослідника національних і локальних культур склалося у кожного самотньо, під впливом освіченості, знань та інтуїції.

Далекосяжна думка — відкриття знайшла своїх адептів і послідовників. Її палко підтримував і розвивав Євген Маланюк. З нею були солідарні поет і вчений Олег Ольжич, видатна письменниця з української діаспори Наталена Королева.

Сучасну Україну вони прагнули наповнити енергією Античності. То була мета їхнього творчого життя. Неосяжно велику й перспективну тему має перебрати на свої плечі талановита, сучасна, мисляча реклама. Тоді нам і світу засяє барвами культури сучасна Еллада — степова Україна.

ПІСЛЯМОВА

Грецька Античність на давніх теренах нашої Батьківщині — розкішна прелюдія української культури. Нас ще не було, але в наших краях уже звучали рапсодії Гомера й палкі дискусії про ідеальну державу, намислену Платоном, тішили красою мармурові храми.

Далекі пращури українців заворожено вслухалися у медово-пісенну мелодію божественних гексаметрів. Їм вторували солов'ї у гаях і дібровах, гомін дніпровських хвиль, шелест листя кремезних дубів, верхів'я яких торкалися синього неба.

Знеможені чарами, степовики-варвари, траплялося, повертали в колчани свої бойові стріли. Неначе за порадою Анахарсиса, філософа-земляка: «Безпечні човни — це витягнуті на берег човни». Неймовірно далеко в минулому було все це, і зовсім поруч — у міфах і легендах, спогадах історичної пам'яті.

Геродот першим окинув причорноморські степи і води очима спостережливого дослідника й кмітливого господаря. Він побачив їх первозданну красу й високу придатність для землеробства та врожаїв. На його погляд, «щедро наділений благами» Дніпро поступався хіба що єгипетському Нілу.

Ця презентація світові нашого краю — уречевлена, переконлива й захоплююча. «Бористен, — пише історик, маючи на увазі переваги Дніпра над іншими водними артеріями, - найбільш прибуткова ріка: по берегах її простираються прекрасні тучні пасовища для худоби. У ній водиться у великій кількості найкраща риба. Вода приємна на смак для пиття й прозора... Посіви вздовж берегів Бористена пречудові, а там, де земля не оброблена, стеляться високі трави».

Перед нами профіль заобрійної минувшини, карбований різцем майстра. Розповідь, що гармонійно поєднала прагматичні судження й замилювання краєвидами. Гостро-щемне нагадування про однібічності технічного прогресу.

Заради утилітарної мети, невідкладної вигоди він готовий знехтувати щедротами Бористена, перетворивши його самого на елементарний «судноплавний шлях», залишивши нащадкам

лише тінь великого імені. Відновлення Дніпра у всьому комплексі його життєдайного значення — жагуча суспільна проблема сучасної реклами, духовна екологія її душі.

У Геродота непересічне уміння помітити й передати ту чи іншу тенденцію людського буття через окрему постать чи знакову подію. Скіл, цар скитів, став наочним втіленням процесу еллінізації людності причорноморського степу.

Мати володаря, уродженка іншої місцевості, навчила його в дитинстві писати й читати по-грецьки. Книги й жваві спілкування з борисфенітами, вихідцями з Мілету, прихилили молодого царя до способу життя еллінів, їхніх звичаїв і приношень богам. Коли випадало мирно наблизитися до Ольвії з військом, Скіл залишав свій постійний супровід за міською брамою. Сам перевдягався у вбрання тутешніх греків і без охорони йшов на гамірну ринкову площу, прогулювався вулицями. Перевтілення царя в образ елліна траплялося кілька разів й тривало по місяцю й більше. Потім Скіл знову вскакував у сідло бойового коня уже в походному вбранні скитського воїна.

Зосереджена реклама фіксує: еллінським впливам сприяла вирішальним чином торгівля. Центри торгових поселень і міста материкової Греції купували у великій кількості хліб наших нив, худобу, мед і віск, сушену рибу й сіль. Їхній торговий еквівалент — античний посуд, одяг, зброя, вино, різні прикраси.

У цьому асортименті й пречудові грецькі амфори, чимало з них розписані на теми скіфського життя. Ця людність уже виступала й замовником краси, виявляла попит на мистецькі вироби.

Матеріальні свідчення такого плину культури — давньогрецький посуд артистичної роботи, монети, зброю й обладунки — знаходять аж на широті середнього Подніпров'я, також у похованнях скіфської знаті, володарів інших народів і племен.

Геродот наводить перші докази й про існування резиденцій скіфських царів. Той же Скіл вибудував в Ольвії «великий, розкішний палац», обнесений муром, поселив туди родину. Довкола споруди височили «біломармурові сфінкси й грифони». Подібний палац іншого скіфського царя знаходився у Неаполі, на території сучасного Сімферополя.

Еллінізація побуту, звичаїв, уподобань, способу життя місцевих мешканців означала проникнення потужної давньогрецької культури у їхній духовний світ, прилучення до тодішньої цивілізації. Здебільшого в мирний спосіб: через торгівлю, обмін товарами, співпрацю, дипломатію.

Для праукраїнської давнини це було початком становлення її в північному сегменті давньогрецької Античності; реальний, історично фіксований рух початкуючої культури до вершинних матеріальних і духовних надбань людства; зримі сліди, етапи сходження нашої європейськості, підтягування її до еталонних зразків.

Чи відбулося б завершення процесу успішним і повним, стверджувати з певністю не випадає. «То ще лежить у Зевса на колінах», — мовила б Кассандра з однойменної драми Лесі Українки.

Задіяно надто багато чинників, серед яких вистачало опозиційних і відверто руйнівних. Одначе, подія історичної ваги неспростовно мала місце. **Рекламі належить осучаснити її, утвердити в масовій свідомості питому вагу і доленосність цього явища для України. Пам'ятаючи стародавнє прислів'я: «Mater semper est certa» — мати завжди достовірно відома.**

З IV-го ст. до Христової ери на Римському Капітолії стояв храм Божественної Згоди. Він увічнював досягнення миру між патриціями і плебеями після тривалих і напружених протистоянь. Тоді було прийнято закон, що гарантував плебеям доступ до усіх державних посад.

Мав рацію, напевне, Епікур: рідко доля перешкоджає мудрому. Римляни зуміли вирішити конфліктну проблему на законодавчому рівні, а правовий досвід набували й засвоювали у поступовій регламентації суспільних відносин.

У Законі XII таблиць, серед норм звичаєвого права дістала закріплення й така: власнику землі дозволяється вільно збирати для себе й ті жолуді, які падали на його ділянку з сусідського дерева. Могутня крона римського права виростала з малого жолудя.

На даху мурованого храму Згоди лелеки звили гніздо. Білі птахи з чорною міткою були свідками бурхливих засідань

Сенату, чули палкі промови Цицерона проти Катиліни та його змовників на повалення Республіки. Храмові лелеки ширяли в небі над Капітолійським пагорбом як живі символи можливого порозуміння між людьми.

Вища мудрість, стверджувала Античність, — розрізнати добро і зло. Анахарсис Скитський порівнював злу людину з вуглиною. Вона якщо не обпікає, то чорнить. «Приємно бачити обличчя доброзичливої людини», — зізнався Плутарх. Напевне й тоді це сприймалося за розкіш спілкування. Минули віки — проблема лишилася.

Зайва соломинка, каже східна мудрість, ламає хребет верблуду. Каверзна участь нерідко чатує і на людей вельможних та сановитих, обтяжених владою й статками. Вона по-своєму нагадує про тлінність слави й марноту скринь та засіків, ставить у ситуації принизливі або смішні.

Смертельний вирок Помпею, успішному полководцю, перед яким падали ниць володарі й держави, надиктував неповнолітній цар, Птоломеї Діоніс, радником якого був євнух Потін.

Імператор Октавіан Август потерпів жорстоку бурю на морі й запалився гнівом проти Нептуна. Перед багатолюдною виставою у цирку звелів прибрати його статую, що стояла між зображеннями інших богів.

Люди у всі часи поспішали жити, а молодь — дорослішати. Сенека нагадує про радість, що охоплювала молодого римлянина, коли він нарешті розлучався з претестою — юнацькою тогою з пурпуровою каймою. Хлопець одягався у стриманішу тогу без прикрас, ознаку змужніння.

Давні римляни, складаючи ціну обрядовості, обставляли день повноліття урочисто й водночас по-домашньому затишно. Чимось схожа ця традиція сивої давнини з сучасним католицьким обрядом конфірмації. Таке ж щемне очікування урочистої події свята у храмі й родинному колі, спільної трапези.

Приватна подія мала своє публічне продовження й значуще завершення. Батьки й гості проводжали вже дорослого сина на Форум, центральну площу міста. Там вирували найважливіші події державного й політичного життя, часом вирішальні для долі світової столиці.

Звідти шлях пролягав на Капітолій, зосередження державних святинь. Тут молоду людину, що ступила на поріг дорослого життя, урочисто вносили до реєстру римських громадян. Відбувалося символічне прилучення нового громадянина до вітчизняної історії, заручини його зі славою Батьківщини. Під дорослу тогу вже входила особистість із визначеним колом прав і палітрою обов'язків.

Юнак у чоловічій тозі і Вічне місто заговорили одне до одного. Поставала мить публічного життя людини-громадянина. Всюдишуца реклама підхоплювала її так само блискавично, як ластівка ловить поживу на льоту.

Винуватцю торжества, який щойно розлучився з юністю, Анней Сенека, філософ і досвідчений вихователь, нагадує: справжній іспит на зрілість буде приймати життя. Вирішальне слово матиме не статистика прожитих літ. На тему змужніння буде висловлювати свої судження філософія.

З висоти своєї мудрості вона належно оцінить громадянську зрілість, правову й політичну свідомість, моральність того, кому щойно окремим актом держави надано право римського громадянства.

На Капітолійському пагорбі зміцнювалося чуття Батьківщини, відданість родині, готовність до випробувань. Усвідомлювалася нагальна потреба активної громадянської позиції, яку антична мудрість передавала стисло й крилато: «Саме зараз твоє залізо в огні».

Подібні осяяння духа реклама має відшукувати в анналах історії й виставляти на бігборди вздовж трас, якими мчить сучасна цивілізація. З-поміж них не втратила б актуальність настанова на працю римського комедіографа Плавта: **«Хто хоче з'їсти горіх, має розбити шкаралупу».**

Сократ якось сказав: «У сонця є одна вада — воно не може бачити самого себе». Талановита реклама спроможна зарадити навіть сонцю. І поготів — прислужити Батьківщині у її прагненні до гідних вимірів життя.

Серед об'єктивних передумов — настійна потреба усвідомити власну ідентичність, сповна осягнути нашу історичну приналежність до старогрецької античної школи та органічну

європейськість. Класика давніх греків і римлян сприяє цьому. Вона й має зазвучати у повному обсязі українською мовою, влитися в навчальні програми і в систему гуманітарної освіти.

Стати сучасною нацією і залишитися нею нелегко. Україні випадає безповоротно повірити у власні сили і безмежні перспективи. Скептикам і невірам ще в Античності гідно відповів Цицерон: **«Я волію помилятись разом з Платоном, ніж поділяти правильні судження з цими людьми».** З води і роси усім нам!

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Андреев Ю. В. Раннегреческий полис (гомеровский период). — Л. : Изд-во Ленинградского ун-та, 1976. — 141 с.
2. Античная Греция : в 2 т. / отв. ред. Е. С. Голубцова. — М. : Наука, Ин-т всеобщей истории АН СССР, 1983. — Т. 1. — 383 с.; Т. 2. — 423 с.
3. Античная драма / пер. с древнегреч. И. Анненского [и др.] ; вступ. ст. и коммент. Л. Сумм. — М. : Эксмо, 2007. — 879 с.
4. Античность как тип культуры / А. Ф. Лосев, Н. А. Чистякова, Т. Ю. Бородай [и др.]. — М. : Наука, 1988. — 336 с.
5. Античные города Северного Причерноморья. Очерки истории культуры / под ред. В. М. Гайдукевича, М. И. Максимовой. — М. ; Л., 1956. — 448 с.
6. Антология кинизма. Фрагменты сочинений кинических мыслителей Антисфен, Диоген, Кратет, Керкид, Дион и др. / сост. И. М. Нахов. — М. : Наука, 1984. — 400 с.
7. Апулей. Метаморфози або Золотий осел / пер. з латин. Й. Кобіва, Ю. Цимбалюка; Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка НАН України. — Харків : Фоліо, 2004. — 319 с.
8. Балух В. О. Історія античної цивілізації : у 3 т. — Чернівці : ТОВ «Вид-во «Наші книги», 2008. — Т. 2. Стародавній Рим : [підручник]. — 848 с.
9. Богаевский Б. Л. Гомер // Литературная энциклопедия : в 11 т. — [М.], 1929—1939. — Т. 2. — [М.] : Изд-во ком. акад., 1929. — С. 599—603.
10. Богомолов А. С. Античная философия. — М. : Изд-во МГУ, 1985. — 368 с.
11. Боннар А. Греческая цивилизация : в 3 т. — М. : Искусство, 1991—1992. — Т. 1. От Илиады до Парфенона / пер. с французского О. В. Волкова ; предисл. В. И. Авдиева. — 1992. — 269 с., ил.; Т. 2. От Антигоны до Сократа / пер. с французского О. В. Волкова; предисл. Ф. А. Петровского. — 1991. — 334 с., ил.; Т. 3. От Еврипида до Александрии. — 1991. — 398 с., ил.
12. Бродський Б. И. Жизнь в веках. Занимательное искусствознание. — [2-е изд.]. — М. : Советский художник, 1990. — 256 с.
13. Брокатов А. М. Античная литература. — М. : Знание, 2004. — 162 с.
14. Вергилий. Буколики. Георгики. Энеида. Гораций. Оды. Эподы. Сатиры. Послания. Наука поэзии: Антология. — М. : Изд-во «АСТ», 2005. — 912 с.
15. Вересаев В. В. Эллинские поэты, переводы с древнегреческого : в 16 т. — М. : Изд-во «Недра», 1929. — Т. X. — 269 с.
16. Віннічук Л. Люди, вдачі, звичаї Древньої Греції і Риму / пер. з польської В. К. Роніна. — Москва : Вища школа, 1988. — 496 с.
17. Гай Светоний Транквилл. Жизнь двенадцати цезарей / пер. М. Гаспарова. — М. : Изд-во «Эксмо», 2007. — 960 с.

18. Геродот. Історії в дев'яти книгах / пер. А. Білецького. — Київ : Наукова думка, 1993. — 576 с.
19. Гомер. Іліада / [пер. зі старогрец. Б. Тена; вступна ст. і прим. А. Білецького]. — Київ : Дніпро, 1978. — 431 с.
20. Гомер. Одиссея : художня література / [пер. зі старогрец. Б. Тена; вступна ст. К. С. Забарило; худож. Л. Г. Склютовський]. — Київ : Дніпро, 1968. — 461 с.
21. Грейвз Р. Міфи Давньої Греції / пер. з англ. К. П. Лук'яненко. — Москва : Прогрес, 1992. — 620 с.
22. Гріненко Г. В. Хрестоматія по історії світової культури : [навч. посіб. для студентів вузів]. — Москва : Юрайт, 1998. — 669 с.
23. Давньогрецький роман / упоряд. В. Зварич; пер. Й. Кобіва [та ін.]. — Київ : Грамота, 2008. — 280 с.
24. Демосфен. Речи / [пер. с греч., ст. и примеч. С. И. Радцига]; отв. ред. И. И. Толстой, С. Л. Утченко; ред. изд-ва И. С. Петрухин. — М. : Изд-во АН СССР, 1954. — 608 с.
25. Диоген Лаэртский. О жизни, учениях и изречениях знаменитых философов / [пер. и примеч. М. Л. Гаспарова]; общ. ред. и вступ. ст. А. Ф. Лосева. — М. : Мысль, 1979. — 624 с. — Сер. «Философское наследие».
26. Древнегреческая философия: от Платона до Аристотеля [пер. с латин. и древнегреч.]. — М. : АСТ ; Харьков : Фолио, 2003. — 832 с.
27. Дройзен И. Г. История эллинизма : в 3 т. — М. : СПб. : Наука, 2001. — 623 с.
28. Еврипід. Трагедії / пер. з давньогрец. А. Содомори, Б. Тена. — Київ : Основи, 1993. — 448 с.
29. Есхіл. Трагедії / пер. з давньогрец. А. Содомори, Б. Тена. — Київ : Дніпро, 1990. — 318 с.
30. Зайцев А., Лаптева В., Порьяз А. Мировая культура : Шумерское царство. Вавилон и Ассирия. Древний Египет. — М. : ОЛМА-ПРЕСС, 2000. — 448 с.
31. Замаровський В. Сім чудес світу : художні нариси для середнього шкільного віку [пер. з словац.]. — Київ : Веселка, 1979. — 317 с.
32. Зелінський Ф. Ф. История античной культуры. — 2 изд. — СПб. : Марс, 1995. — 380 с.
33. Зелінський Ф. Ф. Давньогрецька релігія. — Київ : Вид-во «Сінто», 1993. — 128 с.
34. Ирмшер Й., Йоне Р. Словарь Античности [пер. с нем.] / отв. ред. В. И. Кузищин. — М. : Прогресс, 1989. — 704 с.
35. История Древней Греции / под ред. В. И. Авдиева, Н. Н. Пикуса. — М. : Изд-во «Высшая школа», 1962. — 502 с.

36. Индро Монтанеллі. Історія греків / пер. з італ. Ю. Педана; Італ. ін-т культури в Україні. — Львів : Літопис, 2010. — 335 с.
37. Історія давньогрецької літератури / за ред. П. І. Автономова. — Москва : Прогрес, 2001. — 526 с.
38. Історія світової культури : навч. посіб. для студентів вищих навч. закладів / Л. Т. Левчук [та ін.]. — Київ : Либідь, 1994. — 320 с.
39. Ксенофонт. Анабасис / пер. и примеч. М. И. Максимовой; под ред. И. И. Толстого. — М.; Л. — 1951. — 299 с.
40. Ксенофонт. Греческая история / пер. вступ. ст. и коммент. С. Я. Лурье. — Л. : Соцэкгиз, 1935. — 379 с.
41. Ксенофонт. Сократические сочинения. Воспоминания о Сократе, Защита Сократа на суде, Пир, Домострой / [пер., ст. и коммент. С. И. Соболевского]. — М.; Л. : Academia, 1935. — XXIV, 417 с.
42. Куманецкий К. История культуры Древней Греции и Рима. — М. : Высшая школа, 1990. — 456 с.
43. Кун М. А. Легенди і міфи Давньої Греції. — Київ : Вид. центр «Академія», 2002. — 448 с.
44. Кун М. А. Легенди і міфи Стародавньої Греції / пер. О. М. Іванченко. — Харків : Фоліо, 2008. — 441 с.
45. Лурье. Соломон. Демокрит. Тексты. [пер., исследования]. — Л. : Наука. Ленингр. отд-ние, 1970. — 664 с.
46. Марк Аврелій. Наодинці з собою. Роздуми / пер. з грец. Р. Паранько. — Львів : Літопис, 2007. — 212 с.
47. Машкин Н. А. История Древнего Рима : [учебник]. — М. : Высшая школа, 2006. — 751 с.
48. Мифы: Египет. Греция. Китай : энцикл. справ. — Минск : Харвест ; М. : АСТ, 2000. — 336 с.
49. Овідій П. Н. Метаморфози / [пер. з латин., передм. та прим. А. Содомора]. — Харків : Фоліо, 2008. — 381 с.
50. Пащенко В. І., Пащенко Н. І. Гомер // Антична література. — Київ, 2001. — С. 44—97.
51. Пиндар. Вакхилид. Оды. Фрагменты / изд. подготовил М. Л. Гаспаров; отв. ред. Ф. А. Петровский. — М. : Наука, 1980. — 504 с.
52. Плавт. Близнюки // Римська драма. Тіт Макцій Плавт. Близнюки. Пухлій Теренцій Афр. Форміон. Луцій Анней Сенека. Федра. — Київ : Грамота, 2008. — С. 21—98.
53. Платон. Діалоги : [пер. з давньогрец.] / передм. В. В. Шкода, Г. М. Куц ; Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка НАН України. — Харків : Фоліо, 2008. — 349 с.
54. Плутарх. Сравнительные жизнеописания : полный перевод с древнегреч. — М. : «АСТ», 2007. — 1503 с.

55. Полікарпов В. С. Лекції з історії світової культури : навч. посіб. для студентів техн. вузів. — 2-е вид., перероб. і допов. — Харків : Основа, 1995. — 336 с.

56. Публій Корней Тацит. *Аннали. Історія* / пер. А. Бобович, Г. Кнабе. — М. : «АСТ», 2005. — 832 с.

57. Савочкін В. І. Давньогрецьке мистецтво. — М. : Просвітництво, 1980. — 260 с.

58. Семенов А. Ф. Избранные отрывки греческих лириков классического периода. — Ростов н/Д, 1916. — 36 с.

59. Сенека Л. А. Нравственные письма к Луцилию / [пер. с латин. и коммент. С. Ошерова; вступ. ст. Л. Сумм]. — М. : Эксмо, 2009. — 560 с.

60. Симоненко С. П. Світова та українська культура : [навч. посіб. для студентів ВНЗ]. — Одеса, 2001. — 286 с.

61. Соболевський С. И. Аристофан и его время. — М. : Изд-во АН СССР, 1957. — 418 с.

62. Софокл. Трагедії : [пер. з давньогрец.] / передм. та комент. А. Білецького. — Київ : Дніпро, 1989. — 303 с.

63. Томан Й. Калигула, или после нас хоть потоп : роман. — Киев : Луч, 1993. — 528 с.

64. Тронский И. М. История античной литературы : [учеб. для ун-тов и пед. ин-тов]. — Л. : Прогресс, 1986. — 296 с.

65. Трофимов А. А. Писатели Древней Греции. — М. : Просвещение, 1994. — 266 с.

66. Тюрменко І. І. Культурологія: теорія та історія культури : [навч. посіб.]. — вид. 3-тє, перероб. та допов. — Київ : Центр учбової літератури, 2010. — 370 с.

67. Уфимцев П. С. Мифы Древней Греции. — М. : Просвещение, 1982. — 196 с.

68. Фролов Є. Д. Греческие тираны (IV в. до н.э.). — Л. : Изд-во Ленинградского гос. ун-та, 1972. — 200 с.

69. Хрестоматія по історії древнього мира / [сост.: Н. Н. Пикус, В. С. Соколов]; под ред. В. В. Струве. — М. : Учпедиз, 1951. — Т. 2. Греція и Еллінізм. — 335 с.

70. Хрестоматія по історії древньої Греції / [под ред. Д. П. Каллистова]. — М. : Мысль, 1964. — 697 с.

71. Цицерон М. Т. Про державу. Про закони. Про природу богів : [пер. з латин.]. — Київ : Основи, 1998. — 476 с.

72. Яйленко В. П. Греческая цивилизация VII—III вв. до н.э. (По данным эпиграфических источников). — М. : Наука, 1982. — 312 с.

73. Яковлев А. Ю. История Древнего Рима. — СПб. : Питер, 2004. — 368 с.

SUMMARY

The world of man in his formation and evolution was filled with different cultures and their influences. Princess of the ball is always her monadna figure — Antiquity. «*At one time, the feast was given by Kalli or Alcibiades*», Plutarch reminded, «*but all listened to Socrate and looked at Socrate*». As at a wedding, do not remove eyes from the dress up until marriage, the same in the courtroom — from doomed to death.

Age of Greco-Roman antiquity — a planetary phenomenon, one of the highest achievements of world culture and civilization. Ukraine is attached to it immensely: history and proto-history, the ancient Olbia and Korsun, the philosopher Anacharsis and the wandering historian Herodotus, metropolitan Hilarion and Christianity, the holy Mount Athos and Constantinople, the bread of the Black Sea niches for Attica and the Greek amphora, the legends of Achilles and Iphigenia, the priestess of the temple Artemis in Taurida, the openness of Olympia to her mysterious Hyperborean.

Antiquity — the whole universities of experience, knowledge and skills, unexamined reserves of mind, perfection and beauty. Controlling them means to reduce your own path of trial and error, confidently set up degrees of progress. To conscientious studios it would be necessary the pray of lakedemonians. They always asked the gods to give them in addition to the good still and beautiful. They did not ask for anything else, but it was enough for happiness, at least Spartan.

A great culture needs a solemn entry through its Prophellas, similar to those that led to the Acropolis of Athens. And the very approach to it resembles a creative act of comprehension. Those who floated to Athens by the sea, from a distance were noticed the shining edge of the spear and shaft of the battle helmet that shone in the sink of the sun goddess. The copper statue of Athens Promahos on the Acropolis had an imposing and at the same time a strict appearance: on the head a helmet, one arm resting on a spear, the other holding a shield. The goddess – warrior, the creativity of Phidias, as if hovering over the city, as an oracle image of his security. Magnificent sculpture, an artistic work, appeared as an

advertising symbol of the indestructible spirit of the state glory of Athens. Noble simplicity and calm majesty were emitted not only by the monumental figure of the goddess, but also by its armor.

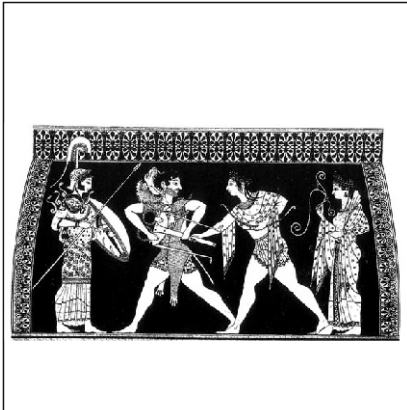
Ukrainian mentality also chooses unhealthy and elegant entrances, their beauty and convenience. Preserved evidence of how the publicity of the Left Bank solemnly went and ran along the wooden flooring of the Chain Bridge to the Lavra shrines at the temple and fair trade, in the guest and in earnings. The parade gate and five portals hospitably received a human stream under the array of semicircular arches framed in towers in the style of English Gothic.

Antiquity in Ukrainian mentality has always occupied a special place both in educated social circles and at the level of outstanding personalities. G. Skovoroda, referring to M. Kovalinsky, whose education was taken care, emphasized: «*The best proof of your love for me will be your love for the Greek muses*». Antiquity as an ideal and an expressive desire to bring its own creativity closer to its best models is such a special choice of Ukrainian culture.

For pre-Ukrainian antiquity it was the beginning of its formation in the northern segment of the ancient Greek Antiquity; a real, historically fixed movement of the beginning culture to the topical material and spiritual achievements of mankind; visible traces, stages of the ascent of our Europeanness, pulling it to reference samples.

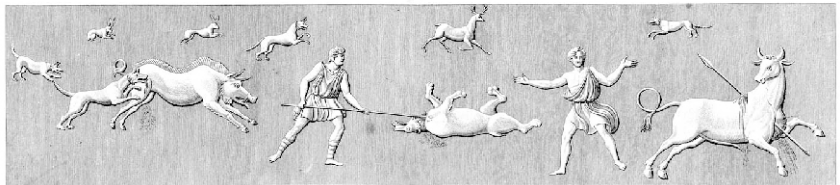
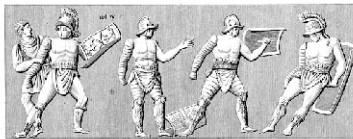
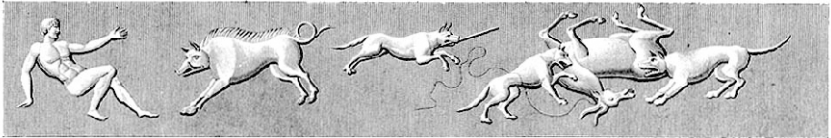
Among the objective prerequisites is the urgent need to realize our own identity, to fully comprehend our historical affiliation with the ancient Greek school and organic Europeanness. The classic of ancient Greeks and Romans contributes to this. It should sound completely in Ukrainian, join the curriculum and the education system. Spiritual connection with Antiquity is not lost. Advertising is intended to give society new impulses of the movement, to awaken general interest in the study and assimilation of the ancient heritage in the state program of humanitarian education. Advertising is to modernize it, to establish in the mass consciousness the specific weight and fate of this phenomenon for Ukraine. Remembering the ancient proverb: «*Mater semper est certa*» — the mother is always well known. In the great affairs of the very desire is enough, — he liked to repeat G. Skovoroda. Ancient Roman historian Titus Livy convinced: «*If you need to do this, you need to take a good look*». The wise, as usual, is wrong to make a mistake.

АПОЛЛОН

ГЛАДІАТОРИ

ЗАКОНИ XII ТАБЛИЦЬ

SI IN IVR VOCAT ITO VIRI TANTE
MIRORACIT VAL EM CAPITO
SI CALVITVR PE BEMVE STAMT MA
NAM PADO IACITO
SI MOR BV AVITASVE VINAM ESCIT
IWE NTVM DATO SI MOLET ARG ERAA
NE STERAITO
ASSIDVO VINDE NASSIDVVS ESTO
PROLETARIO IAM CIVI QVVS VOLET
DEX ESTO
RE M VII PACVNT ORATO
MIPAC VAVT IN CAMITO AVT ITO
FO ANTE MERIDIAM CAVS SVAV GEL
CIVITO COM PRIOR ANTO AMBOTA
SIATES
POST MERIDIAM PRESENTI LITEM ADDE
CITO
SI AMBO PRESENTES SOLLS OCCA
SVS SUPREMA TEMPLESTAV ESTO
SI QVVM MRE MANVM CONSERVNT

SI VINDICIAM FALSAM TULLE SI VELIT IS
FOR HABITOS ENVS DATO FORVM
ARBITRIO FRACTVS DV FLIONE
DAMNAM DECIDITO
AMORVVS SONTICVS AVI STATUS
DIES CVM HOSTE QVID HORVM
IVIT VM VM IVDICI AB I PROVI KIOVE
EO DIES DITVMVS ESTO
CNI TESTAMONIAM BELVAIT ISTERIN
DITVVS OB PONTVM OBVAC VLEATVM
ITO

SI PATER FILIUM TER VENVM DVVIT
FILIVS A PATRE LIBER ESTO
SI FVRO SVS ESCIT AST EI CVSTOS NEC
ESCIT ADCAPTVM CENTIUM QVE
IN IO PE CVNIAQVE ENVS POTES TAVS
ESTO

AERIS CONFESSE FERV SQVE IVRE IN
DICATIS XXX DIE SVSTI SVVTO
POST BEMPE AMANS IN IACITO ESTO
IN IVS DVICITO
NI IVDICATVM FACIT AVT QVIS ENDO
EO IN IVRE VINDICIT SECVM DVICITO
VINCITO AVT ALIIVO AVT COMPEDIVS
XV PERDO NE JAMORE AVT SI VOLET
MAYORE VINCITO
SI VOLET SVO VIVITO NI SVO VIVIT
QVI EVVM VINCTVM HABEBIT LIBRAS
FARRIS ENDO DIE S DMO SI MOLET PLVS
DATO
TERTIIS AVINDIENS PARTIS SECANTO SI
PLVS ALIIVSVE SEQVERVNTSE TRAN
DE ESTO

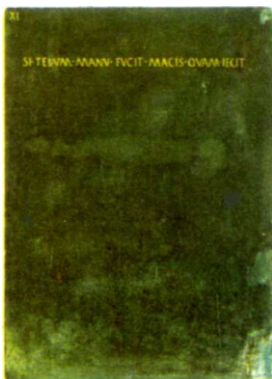
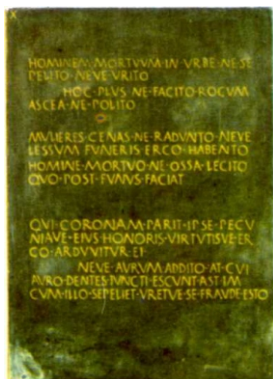
VTI RECASSIT SVPER PECVNIA TVTELA
VESVAE REITA ILS ESTO
SI TESTATO MORITVR CVI SVVS HERES
NEC ESCIT ABCNATVS PROXIMVS FA
MILIAM HABETO
SI ABCNATVS NEC ESCIT CENTILES FA
MILIAM HABENTO

CVM NEXVM FACLET MANCI IN MOVE
VTI FINGVA NVNCVPASSIT IAVNS
ESTO
VSVS AVCTORITAS FVNDI BIENINVA
CETERARVM REEVA OMNIVM ANVVS
VSVS ESTO
ADVERSVS HOSTEM AETERNA AVCTO
RITAS ESTO
TICAVM IVNCTVAA AEDIVS VIANAVE
E CONCAPINE SOLVITO
QVANDOVVE SARPTA PONIC DEMPTA
ERVVIT

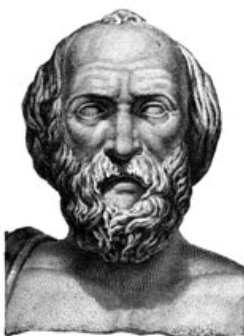
VIAM MVN IVA TO NI SAM DELAPIDAS
SINT CVA VOLET NVMENTO ACITO
SI AQVA PIVVIA NOCET
VIAM MVN IVA TO NI SAM DELAPIDAS
SINT CVA VOLET NVMENTO ACITO
SI AQVA PIVVIA NOCET

CVI MALVA CARMEN INCANTASSIT
SI MEMBRVM RVPSIT NI CVM EO PACIT
ITALIO ESTO
MANV FVSTIVE SI OS FRECIT LIBERO
C CC SI SERVO CL POENIAM SV
BIBO
SI INVRIAM FAXIT VICINTI QVIN
QVE POENAE SVVITO
RVPSIT SARCI TO
SI SERVS FVRIVM FAXIT NOXIA AVE
NOXIT
CVI FRVCS EXCANTASSIT NEVE ALIE
NAM SECETEM PELL EXERIS

SI NON FVRTVM FAXIT SI AM OCCBIT
IVRE CAESVS ESTO
LVCI ENDO QVE FLORATO
SI SI TB O PEFENDIT
SI ADORAT FVRO QVOD NEC MANI
FESTVM ERIT DV FLIONE DAMNAM
DECIDITO
PATRONVS SI CLIENTI FRVDEMECE
RIT SACER ESTO
QVI SE SI ERIT FESTA RIER LIBR PENSVE
FVREIT NI TESTAMONIAM RATIVIAM
PROBVS INTES TABILISQVE ESTO

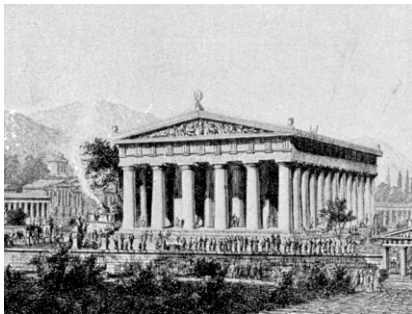
ПОРТРЕТИ

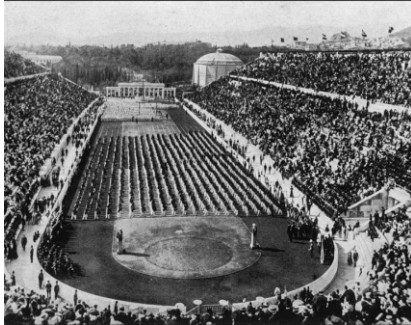
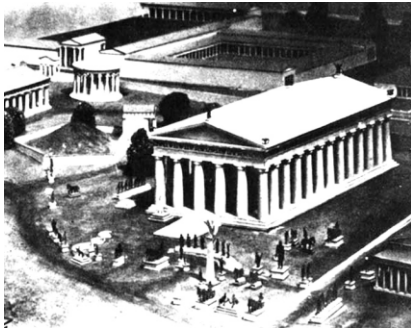
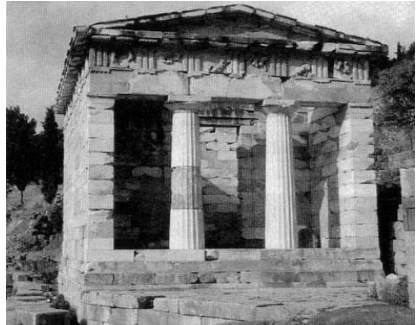

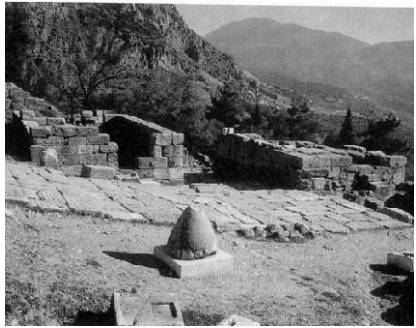
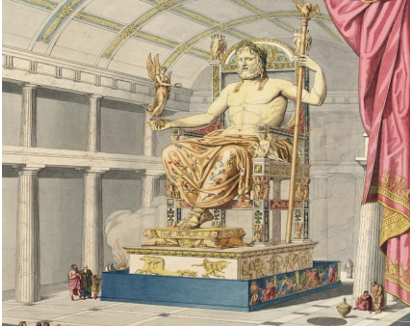
СИВІЛЛИ ТА ІРІДА

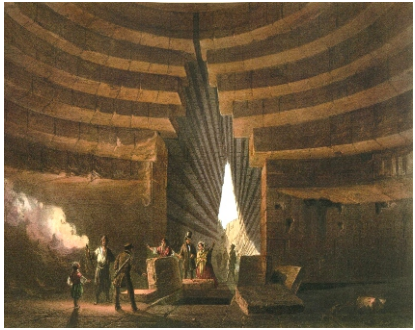

ХРАМИ, СПОРУДИ КУЛЬТОВОГО ПРИЗНАЧЕННЯ, СКАРБНИЦІ

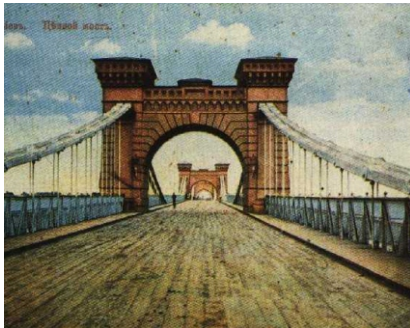
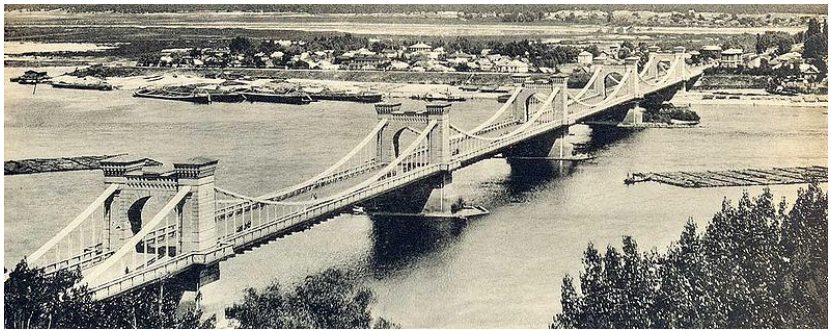

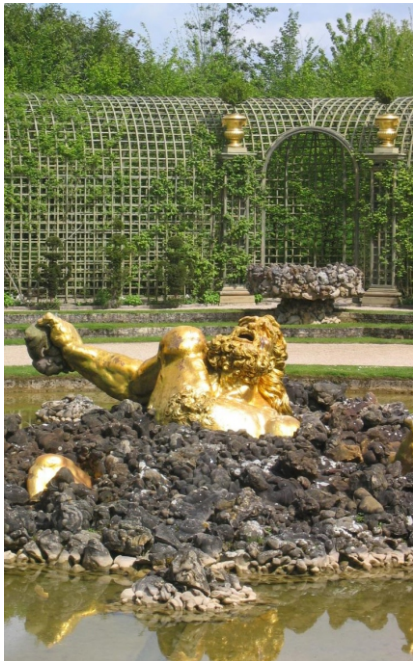
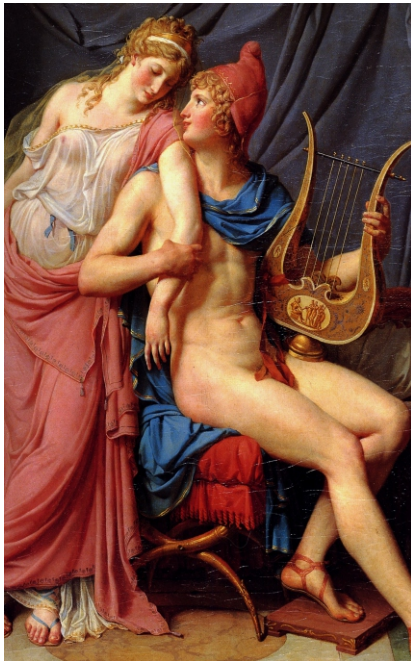

ЗМІСТ

Передмова	3
Розділ I. Глашатаї (окличники): суспільна місія.....	9
Розділ II. Легендарний Талфібій.....	28
Розділ III. Глашатаї на війні	58
Розділ IV. Carpe angelum — лови вісника!.....	81
Розділ V. Дельфійський оракул	122
Розділ VI. Давньогрецькі агони — стиль життя	152
Розділ VII. Міфологічна символіка панеллінських змагань ...	177
Розділ VIII. Епінікії як рекламний жанр	195
Розділ IX. Анабазис філософської культури	234
Розділ X. Простота і велич	270
Розділ XI. Давньоримські тріумфи	303
Розділ XII. Римська національна ідея	330
Розділ XIII. Презентанти масової культури	349
Розділ XIV. Люди і звірі	379
Розділ XV. Рекламні взірці Нового Заповіту.....	406
Розділ XVI. Еллада Степова	443
Післямова.....	461
Бібліографія.....	467
Summary	471
Додатки.....	473

Наукове видання

Автори:

Саух Петро Юрійович — доктор філософських наук, професор

Чуприна Василь Васильович — кандидат філософських наук, професор

Левицька Надія Миколаївна — доктор історичних наук, професор

Синявська Лариса Іванівна — доктор історичних наук, професор

Марареско Людмила Кирилівна — кандидат економічних наук, доцент

Вишняков Василь Олександрович — пошукач

РЕКЛАМА В ПАМ'ЯТІ КУЛЬТУР

— КНИГА II —

РЕКЛАМНІ ФЕНОМЕНИ АНТИЧНОСТІ

Літературний редактор Красовська Олена Михайлівна

Здано до набору 04.05.2017. Підп. до друку 30.05.2017.

Формат 60x84/16. Папір офсет. Гарнітура Cambria.

Ум. др.арк 28,25. Наклад 300 прим.

Видавець ФОП Гордієнко Є.І.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовників і
розповсюджувачів видавничої продукції

Серія ДК № 4518 від 04.04.2013 р.

Україна, 18000, м. Черкаси

тел./факс: (0472) 56-56-12, (067) 444-28-94

e-mail: book.druk@gmail.com